

e-ISSN : 2717-9052

ANKARA 2021

A NKARA

ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI

Cilt/Volume:2 Sayı/Issue: 3

YAZ / SUMMER 2021

N

K

A

R

A

D ERGİSİ

BİZANS

MİMARİ

ARKEOLOJİ

TARİH

BALKAN

SELÇUKLU

ANADOLU

ÇEVİRİ

OSMANLI

RESİM

KÜLTÜR

UYGARLIK

BELGE

KRONİK

TAHRİR

TEVARİH

VAKFIYE

SİKKE

SANAT

AJARS

ANKARA'S JOURNAL OF ANATOLIA AND RUMELIA STUDIES

Cilt/Volume:2 Sayı/Number:3 Yaz/Summer 2021
e-ISSN: 2717-9052

ANKARAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

AJARS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Summer and Winter.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

leventkayapinar@hotmail.com

05353930212

DERGİ İLETİŞİM

Elmek / Email: ankaradergisi06@gmail.com

Genel Ağ / Web

<https://www.ankaradergisi06.com/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY

Arda Ada YILMAZYAŞAR

Dr. Öğr. Üy. Hasan YILMAZYAŞAR

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER

MLA (Modern Language Association)-ICI Index (International Copernicus Index), NSD (Norwegian Register For Scientific Journals, Series And Publishers)-Standford Libraries- NLClibrary (Northern Lakes Colleges)-TEİ (Türk Eğitim İndeksi)-ResearchBib-Haw Hamburg-Neu in der EZB-ASOS İndeks-İdeal Online, İSAM, ResearchGate, Google Scholar, ROAD-Colombus State University Libraries-KOBV (Portal Kooperativer Bibliotheksverbund Berlin Brandenburg).....

© Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi

©Ankara's Journal of Anatolia and Rumelia Studies

ANKARA

3. SAYININ BAŞ EDİTÖRÜ / EDITOR IN CHIEF OF 3th ISSUE

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

EDİTÖR / EDITOR

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Dr. Ökkeş NARİNÇ

Yardımcı Editör ve Sekretery / Assistant Editor and Secretariat

Arş. Gör. Hatice ERDOĞAN

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya TAŞ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Petru GOLBAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ (İzmir Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep ZAFER (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aőkın KOYUNCU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Estella Antoaneta CİOBANU (Ovidius University of Constanta-Romanya)
Doç. Dr. Fatma Akkuő YİĞİT (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Etem Çakır (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Kelağa AHMET (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevgi PARLAK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK (Bitlis Eren Üniversitesi)
Dr. ÖĞr. Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR (Anadolu Üniversitesi)
Dr. ÖĞr. Üyesi Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi)
Dr. ÖĞr. Üyesi Ferhan Kırıldökme Mollaölu (Trakya Üniversitesi)

DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Petru GOLBAN

Arş. Gör. Derya BENLİ-Arş. Gör. Özge KARİP SEYREK

KİTAP İNCELEME YAYIN YÖNETMENİ / BOOK REVIEW EDITOR

Arş. Gör. Hatice ERDOĞAN

SAYFA DÜZENİ YAYIN YÖNETMENİ / LAYOUT EDITOR

Dr. Ökkeş NARİNÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Akif KİREÇÇİ-Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAMAN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU-Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL-İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Dimitri KOROBÊİNİKOV-ABD
Prof. Dr. Dragi GEORGİEV-Üsküp Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan AFYONCU-Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY-Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi YILMAZ-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hamiyet SEZER-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan MERT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya BOYANA-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İdris BOSTAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP-Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. İvan RUSEV- Varna Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA- Veliko Tırnova Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN-Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN-Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nejla GÜNAY-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nenad MOACANİN-Zagreb Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nicolas VATİN- EPHE

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Orlin SABEV-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Rositsa GRADEVA-Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SARISIR-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit EKİN-Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Viorel DANAİTE-Bükreş Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL-Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC-Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Alper ALP- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Arif SARI – Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Çağla Derya TAGMAT-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Dritan EGRO- Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Emine DİNGEÇ-Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER-İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri KILIÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK-Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGİEVA-VelikoTirnova Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. H. Veli AYDIN-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Saim PARLATIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV-Sofya Merkez Devlet Arşivleri
Doç. Dr. Marinos SARIYANNİS-Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet ERSAL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN-Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mümin İSOV-Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Önder DUMAN-Ondokuz Mayıs Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS-Aristoteles Üniversitesi
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sinan GÜZEL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Mustafa UYAR-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Doç. Dr. Süleyman POLAT-Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Tatjana KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Tülay METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT- Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Beycan HOCAOĞLU-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Bilge KAYA YİĞİT-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Hasan DEMİRHAN-Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Kader ÖZLEM-Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Meral ORTAÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Nilgün Nurhan KARA-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Nuri ADIYEKE-Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Özgür KOLÇAK-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Rüstem BOZER-Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Sabri ÖZÇAKIR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Selahattin BAYRAM-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Şebnem PARLATIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Anca POPESCU-Bükreş Üniversitesi
Dr. Dragana AMEDOSKI-Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Georgi ZELENGORA- Sofya
Dr. Nadejda VASİLEVA-Trakya Üniversitesi
Dr. Nevena GRAMATİKOVA-Sofya
Dr. Nevena NEDELÇEVA-Tırnova
Dr. Betül ÖZCAN BALKIR- Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Uğur ÖZGÜR-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

OKUR YORUMLARI / LETTRES

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi dergi editörlerine gönderiniz:

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akayapinar66@hotmail.com.tr

Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the editors:

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akayapinar66@hotmail.com.tr

Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

Sosyal Medya Hesaplarımız

<https://twitter.com/ankaraarast>

Sayı / Number : 3	Yaz / Summer 2021
e-ISSN: 2717-9052	ankaradergisi06@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER-İNCELEMELER / ARTICLES-RESEARCHES

- ADIYEKE Nuri:** Nüfus Mübadelesi İle Türkiye'ye Gelen Selanik Şeriyeye Sicilleri / Kadi Records of Thessaloniki Brought to Turkey During The Population Exchange 1-16
- BAŞARIR Özlem:** Osmanlı Hanedan Kadınlarının Çiftliklerinin taşra Yönetim Organizasyonundaki Yeri Üzerine Bazı Mülahazalar / Some Information On The Provincial Administrative Status Of The Farms By Women In The Ottoman Dynasty.....17-38
- KÖSEOĞLU Tülay:** Kızıl Rusya'da Milliyetler Siyaseti – Türkistan Örneği / Politics of Nations in Red Russia Turkistan Example.....39-53
- VASILİKİOTOU Maria (Meryem BATAN):** Savaşta ve Barışta Bir Yunan Gemisi: Averof-Yunan Kaynakları Üzerinden Bir Analiz / *Averof*, A Greek Ship in War And Peace: An Analysis of Greek Sources.....55-88
- GOLBAN Petru:** Nature As A Mode of Existence: Dualism, Escapism, Pantheism, and Co-Authorship in English Romantic Poetry / Bir Varoluş Biçimi Olarak Doğa: İngiliz Romantik Şiirinde İkilik, Kaçış, Panteizm ve Eş-Yazarlık.....89-110
- GÜLER Nazenin Saadet:** Muhasebe Defterlerine Göre İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin Maddi Destek Sağladığı Kurumlar / Institutions That Received Financial Support from Bâyezid II Social Complex in Istanbul: Temples, Dimetoka Dungeon and Avlonya Castle 111-128
- SARIÇİÇEK Sertaç:** Safevî Kuşatma Savaşlarında Kullanılan Sahra Tahkimatları / Field Fortifications in Safavid Siege Warfare.....129-149
- ÖZGÜR Uğur:** Dede Korkut'un Üçüncü Nüshasında Geçen Olumsuzluk ve Yokluk Biçimleri / Negative and Absence Forms Used in The Third Copy of Dede Korkut.....151-172

Sayı / Number : 3	Yaz / Summer 2021
e-ISSN: 2717-9052	ankaradergisi06@gmail.com

ÇEVİRİLER / TRANSLATIONS

NARİNC Ökçe: 1844-1944 Yılları Arasında Bulgaristan'da Yayınlanan Türkçe Gazeteler / Български Периодичен Печат 1844-1944-Анотирани Библиографски Указател Том III / Turkish Newspapers Published in Bulgaria Between 1844-1944.....**173-200**

OLGU SUNUMU

AYGÜN CENGİZ Serpil - ERARSLAN Gamze Merve: Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Düzenlenen Cenaze Töreni / The Funeral of Prof. Dr. İlhan BAŞGÖZ at The Faculty of Languages, History and Geography at Ankara University **201-223**

KİTAP TANITIMI/ BOOK REVIEW

KAHRAMAN Cahit: Nadezhda Vasileva Vasileva, The Rivalry Between Russia And Great Britain In Eastern Rumelia 1878-1885(Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.....**225-239**

BELGELER / DOCUMENTS

PEHLİVAN Yunus Emre: Alman Askeri ve Almanya'da Hayat-ı Askeriye Avanzâde Mehmed Süleyman / The German Soldier And Military Life in Germany Avanzâde Mehmed Süleyman **241-278**

YAYIN İLKELERİ

NÜFUS MÜBADELESİ İLE TÜRKİYE'YE GELEN SELANİK ŞERİYE SİCİLLERİ

Nuri ADIYEKE*

Öz: Lozan Antlaşması ile Yunanistan'dan sadece insanlar değil, farklı bölgelerden Müslüman cemaatlere ait çok sayıda evrak da getirildi. Gelen evraklar, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi'ne konulmuştur. Bu evrakın küçük bir kısmı tasnif edilmiş, çok sayıda evrak da tasnif edilmeden depolara kaldırılmıştır. Fakat Mübadele sırasında hazırlanan, Evrak Katalogları ve Fihrist Defterleri tasnif edilmeyen belgeler hakkında da bilgiler sunmaktadır. Yunanistan'dan gelen çeşitli belgelerin arasında 86 cilt Selanik Vilayeti'ne ait kadı sicili bulunmaktadır. Bu siciller, Selanik'te muhafaza edilen 337 cilt kadı sicillerinin tamamlayıcısıdır. Bu defterlerin çok büyük bir kısmı 19. ve 20 yüzyıllara aittir. Mübadele sırasında hazırlanan katalog defterinden bilgi edindiğimiz bu siciller, henüz araştırmacılara açılmamıştır ve tasnif edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Kadı, Sicil, Mübadele.

KADI RECORDS OF THESSALONIKI BROUGHT TO TURKEY DURING THE POPULATION EXCHANGE

1

Abstract: The Treaty of Lausanne led to the arrival of people as well as a great number of documents belonging to Muslim communities from different regions of Greece. These documents have been placed in the Istanbul Regional Directorate Archive which is affiliated to the Directorate General of Foundations. A small volume of documents has been classified, and many documents have been stored without being classified. However, Document Lists and Index Books prepared during the population Exchange also provide information about documents that are not classified. Among the various documents brought from Greece, there are eighty-six volumes of the Kadı records that belong to the Province of Thessaloniki. These registers complement the three hundred and thirty-seven volumes of Kadı records preserved in Thessaloniki. Most of these books belong to the 19th and 20th centuries. These records, which have been found out from the catalogue book that was prepared during the population exchange, have not yet been opened to researchers and continue to be classified.

Key Words: Thessaloniki, Kadı, Register, Population Exchange.

* Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: nuri.adiyeke@deu.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-8577-2357

Lozan Antlaşması sonrasında, istisna bölgeler hariç, Yunanistan'daki Müslüman-Türk nüfus ile Türkiye'deki Rum-Ortodoks nüfus değişimi yapıldı. İnsanların değişimine paralel bu cemaatlerin tarihi evrakları da bu süreçte mübadele ettirildi. Yunanistan'dan gelen arşivin hikayesi daha önce anlatılmıştı.¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi'ne yerleştirilen bu arşivin, 1980'lerde küçük bir kısmının tasnif edilmesiyle bu arşivde önemli sayıda, bu gün Yunanistan sınırları içinde kalan coğrafyaya ait, kadı sicilleri olduğu anlaşıldı. Nitekim bu sicillerin Girit'e² ve Midilli'ye³ ait olanları tarafımızdan daha önce tanıtılmış ve bu siciller farklı yayınlarda kullanılmıştır.

Girit'e ait sicillerin büyük bir kısmı ve Midilli'ye ait sicillerin de yarısı tasnif edilerek araştırmacıların kullanımına açılmıştır. Fakat adı geçen arşivin mübadele sırasında hazırlanan katalogu⁴ üzerinde yaptığımız çalışmada şunu gördük ki mübadele sürecinde Girit ve Midilli'den olduğu gibi Selanik ve kazalarından da çok sayıda kadı sicili Türkiye'ye getirilmiştir.⁵ Ne var ki bu siciller ait oldukları yerden getirilerek, ilgili arşive konulmuş ve orada öylece bırakılmışlardır. 1980'lerde Girit ve Midilli sicillerinin bir kısmının tasnif edilmesine rağmen⁶ Selanik sicillerinin hiçbir tanesi tasnif edilen evraklar arasında yer almadı. Dolayısıyla burada tanıtacağımız siciller an itibarıyla araştırmacılara açık değildir. Bizim vereceğimiz bilgiler de bu sicilleri görmeden, mübadele sırasında hazırlanan kataloga dayanılarak sunulan bilgilerdir.

---

¹ Ayşe Nükhet Adıyke, "Mübadeleye Dair Gizli Kalmış Bir Arşiv", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2000, c.XIII, sayı 76, ss.17-20.

² Ayşe Nükhet Adıyke - Nuri Adıyke, "Newly Discovered In Turkish Archives: Kadi Registers And Other Documents On Crete", *TURCICA, Revue Études Turques*, 2000/32, pp. 447-463. Bu makalenin Türkçesi için; Ayşe Nükhet Adıyke - Nuri Adıyke, "Türkiye'de Yeni Bulunan Girit Şeriyecileri", *Fethinden Kaybına Girit*, Babiali Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, ss.279-292/346-350.

³ Ayşe Nükhet Adıyke - Nuri Adıyke, "Recent Discoveries in Turkish Archives: Kadi Registers of Midilli", *Turcica Revue Études Turques*, 2006/38, pp. 355-362.

⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi (VİBMA): Mübadil Cemaat-i İslamiyeye Aid Vakıf Defterleri ve Evrak Kataloğu, Fihrist Defterleri, no: 39, 41.

⁵ Mübadele ile bölgeden gelen bütün evrak tarafımızca daha önceden tanıtılmıştı. Gelen defterlerin içinde şeriyecilerinin dışında, evkaf defterleri, Cemaat-i İslamiye defterleri, nüfus defterleri de vardı. Geniş bilgi için bkz: A. Nükhet Adıyke - Nuri Adıyke, "Taşınabilir Kültür Varlıklarından Mübadele Sırasında Göç Eden Makedonya ve Selanik Arşivleri", 2. Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, 30 Mayıs-6 Haziran 2010 Prizren, (*Balkanlardan 21. Yüzyılı Okumak: Geçmişin İzinden Geleceğe*), *Bildiriler Kitabı*, c.1, (Edit: A. Vacihî Can, vd.), ss. 95-108.

⁶ Mübadele sırasında Girit'ten gelen fakat tasnife girmeyen siciller hakkında; Nuri Adıyke, "Girit Kadı Sicilleri Hakkında Yeni Bulgular", *Geçmişten Günümüze Girit (Tarih-Toplum Kültür)*, Uluslar arası Sempozyum bildirileri, (Edit: A. Nükhet Adıyke, T. Ercan Sepetçioğlu), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, ss. 67-74.

Adı geçen katalog üzerinde yaptığımız çalışmada tespit ettiğimiz sicillerin bölgesel ve kronolojik dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1

Yeri	Defter Sayısı	Tarih Aralığı
Drama	1	1924
Karacaabad	1	1911 - 1913
Karacaova	10	1906 - 1909
Karaferye	5	1913 - 1924
Kavala	17	1913 - 1923
Kesriye	2	1690 - 1797
Selanik	31	1824 - 1924
Vodina	19	1884 - 1924
Toplam	86	1690 - 1924

Drama, Karacaabad (Aridea) ve Kesriye'ye (Kastoria), ait çok az örnek sicil olmasına rağmen Selanik (Thessaloniki), Vodina (Edessa) ve Kavala'ya ait sicil sayısı oldukça fazladır. Katrin (Katerini), Langada, Avrethisarı (Kılıkış/Kilkis), Yenice-i Vardar (Gianitsa), Demirhisar (Sidirokastro), Siroz (Serez) gibi kazaların ise adı geçen arşivde farklı evrakları ve defterleri olmasına rağmen hiç kadı sicilleri yoktur. Kesriye'ye ait iki ve Selanik'e ait tek defter hariç sicillerin tamamı Tanzimat sonrasına tarihlenmektedir. En eski tarihli defterler olan Kesriye kadı sicilleri 17. yüzyılın sonlarından, 18. yüzyılın sonlarına tarihlenmesi açısından önemlidir. Hatta sicillerin önemli bir kısmının, ilgili coğrafyanın Yunanistan yönetimine girişinden sonraya tarihlendiği anlaşılmaktadır.

İki numaralı tablo incelendiği zaman ilk sütunda verilen numaralar, Girit ve Midilli sicillerinde kullandığımız gibi 1980'lerde, sonradan arşiv için yapılan numaralandırma değildir. Bu, 1920'lerdeki Fihrist defteri için yapılan numaralandırmadır ve işlevsizdir. Defterlerin o tarihteki, eski fihrist defterine kaydedilme sırasını bildirmektedir. Biz de katalogdaki bu numaraları vermeyi uygun bulduk. Bu çerçevede listeyi de alfabetik değil bu sıra ile verdik.

Katalog listede “*defter hakkında bilgi*” sütununda şeriyeye sicili olduğu açık yazılı olan veya “*mülahazat*” kısmında bize bu tür bir bilgi sunan defterleri bu listeye aldık. Girit sicillerinde olduğu gibi, ferağ ve intikal defterleri, vakıflarla ilgili kadı uygulama defterlerini, evkafa ait işlemler olduğu için bu listeye almadık. Defterlerin büyük bir kısmında doğrudan, “*mahkeme-i*

şer'iyye sicili" veya "*mahkeme-i şer'iyye karar/zabıt defteri/ceridesi*" yazılmıştır. Bunun yanı sıra çeşitli izinname, veraset, vesayet, vekalet, ifade ve müracaat, ilamat, nafaka takdiri, mürasele (anlaşma), borç kayıt, emanet, çeşitli hüccetlerin yazıldığı defterler, beratların ve gediklerin kayıtlı olduğu defterler, müsvedde defterleri ve dilekçelerin kaydedildiği dilekçe defterleri de bulunmaktadır. Dava takip defteri, mahkeme kararları özeti defterlerinin yanı sıra mahkemelere, gelen ve giden evrakların da gelen-giden evrak kayıt defterleri de bulunmaktadır. Yine defter başlıkları arasında mahkemelerin akçal işleriyle ilgili olarak, tahsilat/hasılat hesap defterleri, çeşitli masraflar defterleri, geçici masrafların kayıt defteri, farklı hesap defterleri de bulunmaktadır. Son olarak, "*mahkeme-i şer'iyyeye aid muhtelit Rumca vesaik tomari*" ve "*mehakim-i şer'iyyeye verilen muamelata aid evrakın müsvedde paketi*" başlıklarıyla kadı mahkemelerine ait, iki adet defterleşmemiş evrak kümesi bulunmaktadır.⁷

Defterlerin sayfa numaraları nadiren sadece sayı olarak verilmiştir. Sayfa sayısı, kimi zaman karşılıklı olarak belirtilmiş, çok büyük bir çoğunlukla defterlerin muameleli sayfa sayısı verilmiştir. Örneğin, 286 sahifelik defterin yarısı muamele görmüş, 240 sahife kısmen muamele görmüştür, üçte biri muameleli, kısmen muamele görmüştür gibi. Defter sayfa sayısı birkaç sayfa ile 500 arası değişebilmektedir. Bazen oldukça karışık sayfa numaralamaları da görülebilmektedir. Örneğin, 125 numaralı Selanik defteri, sayfa bilgisinde "*112 numaradan 278 numaraya kadar bir numaradan 210 numaraya kadar tekrar birden 505 numaraya kadar*" ibaresi vardır. Bu açıdan 129 numaralı Selanik defteri çok ilgi çekicidir. 199 sahifelik defter hiç muamele görmemiş ve tamamen boştur.

Tarihler, kimi zaman Hicri ki bu takdirde kataloga Arabi olduğu özellikle yazılmış, kimi zaman herhangi bir şey yazılı olmadan (Rumi) kimi zaman da Miladi olarak belirtilmiştir. Tarihlerde kimi zaman da sadece son muamele tarihi kaydedilmiştir.

Açıklamalar kısmında ise farklı türde bilgiler bulunmaktadır. İlk türde farklı bir numaralandırmaya gönderme yaparak, birinci defter, ikinci defter vs. gibi açıklamalar yazılıdır. İkinci tür bilgilendirmede, defterin şekli ve durumu yazılmaktadır. Örneğin; uzun ve gayr-ı matbu yazım bir defter, eski, perişan ve karışık yazım bir defter, eski ve perişan, gayet perişan veya uzun ve muntazam gibi. Üçüncü tür açıklamada da defterin içeriği ile ilgili veriler sunulmaktadır. Örneğin; Selanik müftüsünün hakim' üş-şer sıfatıyla evkafa ve saireye dair verdiği kararlar, vakıf ve tevliyet ve saireye dair hükmü şer'i sıfatıyla verilen kararlar, farklı karar ve vasiyetnameler, evkafa ait, emirname-yi umumi, Mehmet Salih Efendi zamanına ait evrak gibi.

---

⁷ Ayşe Nühket Adıyke - Nuri Adıyke, "Taşınabilir Kültür Varlıklarından Mübadele Srasında...", s. 106.

Henüz araştırmacılara açılmayan Türkiye'deki 86 ciltlik Selanik bölgesi sicilleri, Selanik'teki Makedonya Tarihi Arşivi'nde bulunan 337 ciltlik Osmanlı dönemine ait sicillere bir ek oluşturmaktadır. Selanik'te, Makedonya Tarih Arşivi'nde bulunan ve 1694-1912 yılları arasına ait olan sicillerin katalogu Vasilis Dimitriadis tarafından hazırlanmıştı.⁸ Yunanca hazırlanan bu katalog 2018 yılında Levent Kayapınar ve Arslan Kılıç tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlandı⁹ ve Türk araştırmacılarına tanıtıldı.

Tamamen bütün bir külliyyat oluşturmasa da Selanik'teki Makedonya Tarihi Arşivi'ndeki siciller ile Türkiye'deki sicillerin birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Selanik ve Karaferye'ye ait siciller Türkiye'deki ve Selanik'teki arşivlere dağılmıştır. Ne var ki her iki arşivdeki sicillerin toplamı da olması gereken defterlerin çok azıdır. Bu durum bütün Osmanlı coğrafyası için geçerlidir.

Tüm Yunanistan için geçerli olan, defterlerin bir kısmının Yunanistan'da kalması, bir kısmının da mübadele ile Türkiye'ye gelmesi kanaatimizce her hangi bir sistemli organizasyonla gerçekleşmiş bir durum değildi. Bölgedeki cemaat idaresinin bu konuya verdiği önem, Karma komisyonlardaki insanların inisiyatifleri ve dönemin kargaşası bu tür kayıtların bazen yerinde kalmasına bazen de cemaatle beraber Türkiye'ye gelmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak; Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde, mübadele sırasında Yunanistan'dan getirilen, henüz araştırmacılara açık olmasa da varlığını bildiğimiz ve bir süre sonra bilim dünyasına sunulacağını ümit ettiğimiz doksan cilde yakın Selanik ve kazalarına ait kadı sicili bulunmaktadır. Ümidimiz bu hazinenin en kısa sürede araştırmacılara açılmasıdır.

Tablo 2: Mübadele İle Türkiye'ye Gelen Selanik Şer'iye Sicilleri

N o	Defte r No	Şehri	Defter hakkında bilgi	Sayfası	Tarihi	Açıklama
1	50/I	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye sicili	324 muameleli	Arabi 1315-1325	Altıncı sicil
2	50/III	Vodina	Mahkeme-i	101	Arabi	Dördüncü

⁸ Bu katalogların genel olarak tanıtımı ve kayıt örnekleri için, Levent Kayapınar, "Selanik-Makedonya Tarih Arşivi Şer'iye Sicili Kataloğu", *Anadolu ve Balkanlar Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı 1, (2018), ss. 201-263.

⁹ Levent Kayapınar-Arslan Kılıç, "Selanik Şer'iye Sicilleri Kataloğu", *Anadolu ve Balkanlar Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı 1, (2018), ss. 137-193; Levent Kayapınar-Arslan Kılıç, "Selanik Şer'iye Sicilleri Kataloğu -2", *Anadolu ve Balkanlar Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı 2, (2018), ss. 175-239.

			şer'iyye sicili	muameleli	1307-1309	sicil
3	50/V	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye sicili	158 muameleli	Arabi 1305-1306	Üçüncü sicil
4	50/-	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye sicili	300 sahifeye kadar muameleli	Arabi 1325-1341	Yedinci sicil
5	50/-	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye sicili	161 muameleli	Arabi 1302-1303	Birinci defter
6	50/-	Vodina	Mahkeme-i şer'iyyeye aid muhtelit Rumca vesaik tomanı			
7	70	Selanik	Cemaati İslamiye ilamat ve vesaik-i şeriyye defteri	153 numaraya kadar		Selanik müftüsünün hakimü'ş-şer sifatiyle evkafa ve saireye dair verdiği kararlar
8	71	Selanik	Müftülük izinname kaydına mahsus defter	349 numaraya kadar		
9	72	Selanik	Müftülük mürasele-yi şer'iyyeye mahsus defter	23 numaraya kadar	1240	Vakıf ve tevliyet vesaireye dair hükm-ü şer'i sifatiyla verilen kararlar
10	73	Selanik	Müftülük zabt-ı dava	Tahminen 100 sahife	1924	Farklı karar ve

			ceridesi	muameleli		vasiyetnamel er numarası 5
11	74	Selanik	Müftülük takdir-i nafaka zabtına mahsus defter	Takriben 18 sahife kadar muameleli	Haziran 1338	
12	75	Selanik	Mahkeme-i şer'iyye karar defteri	14 muameleli sahife	1924 son muamel e	
13	76	Selanik	Mahkeme-i şer'iyye karar defteri	6 muameleli sahife	1924 son muamel e	
14	77	Selanik	Sarfıyat muvakkate defteri	1 muameleli sahife		
15	78	Selanik	Karar defteri	100 sahifeden ibaret	1335	
16	79	Selanik	Matlubat ve tahsilat hesap cari defteri	286 sahife Nısfı muamele görmüştür		
17	80	Selanik	Emanat defteri	119 karşılıklı	1924 son muamel e	
18	82	Selanik	İzinname defteri	240 sahife Kısmen muamele görmüştür	1337 son muamel e	
19	89	Selanik	Takib-i dava ve masarif-i muhakeme defteri	199 karşılıklı	1337	Evkafa aid

20	90	Selanik	Dava ve masarîf muhakeme defteri fihristi	1 den 359 numaraya kadar		
21	91	Selanik	Karar defteri	250 sahife	1334 son muamele	
22	93	Selanik	Muhakeme-i şer'îyye ifade ve müracaat defteri	149 sahife	Teşrin-i sani 1331 senesine kadar	
23	94	Selanik	Takib-i dava ve mesarîf-i muhakeme defteri	199 karşılıklı sahife	1924 son muamele	
24	95	Selanik	Sarfıyat-ı muvakkate muavene defteri	78 muamele gören sahife	1924 son muamele	
25	125	Selanik	Veraset müzekkeresi kaydına mahsus defter	112 numaradan 278 numaraya kadar bir numaradan 210 numaraya kadar tekrar birden 505 numaraya kadar	1334-1924	
26	126	Selanik	Vesayet zaptına mahsus defter	dörtte biri muameleli	1337-1340	
27	127	Selanik	İzn-i	7 kağıdı	1337-	

			hüccete mahsus zabıt ceridesi	muamelelidir	1340	
28	128	Selanik	Mahkeme-i şer'iyesi izin ve hüccet kaydına mahsus defter	Üçte biri muameleli	1333-1337	
29	129	Selanik	Takib-i dava ve masarif muhakeme defteri	199 sahife		Defter hiç muamele görmemiş boşdur
30	145	Selanik	Berat suretlerinin kaydına mahsus defter	72 muameleli sahife	1260-1281	
31	146	Selanik	Sultan Mahmut Han-ı saninin gediklerine aid defter, mazbut ve mülhaka ferağ ve intkaliyle mahlulat kaydına mahsus	530 sahife	1281-1298	1 numaralı defter
32	165	Selanik	Muharrerat varide defteri	65 muameleli sahife	1323-1325	
33	169	Selanik	Muharrerat varide defteri	36 muameleli sahife	1322-1323	

34	172	Selanik	Yazılan sadıra defteri	35 muameleli sahife	1323-1325	Emirname-yi umumi
35	173	Selanik	Perakende sadıra defteri	6 muameleli sahife	1325-1326	
36	177	Selanik	Sadıra hulasa kayıd defteri	100 takriben	1326	
37	360	Selanik	Mehakim-i şer'iyyeye verilen muamelata aid evrakın müsvedde paketi	20 aded takriben	1324	
38	391	Kesriye	Mahkeme-i şer'iyye kararları	Takriben 100	1102	Uzun ve gayr-ı matbu yazım bir defter
39	393	Kesriye	Mahkeme-i şer'iyye sicili	Takriben 100	1211	Eski, perişan ve karışık yazım bir defter. Mehmet Salih Efendi zamanına aid
40	470	Drama	Mahkeme-i şer'iye zabıt defteri	54. 11 muameleli	1924	
41	561	Vodina	Müftülüğe civardan gelen evrakın hıfzına mahsus paket	Takriben 20 aded	1922	
42	562	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye	140	1302-	Eski ve

			zabıt defteri		1304	perişan
43	563	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye müsted'ayât paketi	Takriben 20 aded	1328	
44	564	Vodina	Müftülük muameleleri ikmal edilmiş istida paketi	Takriben 20 aded	1338	
45	566	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye zabt-ı dava ceridesi	176 muameleli	1327-1328	
46	567	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye zabıt defteri	150 takriben	1324-1325	Eski bir defter
47	568	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye zabıt defteri	119	1326-1327	
48	569	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye zabıt defteri	150 takriben	1321-1326	
49	570	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye zabt-ı dava defteri	228. 79 muameleli	1327-1330	
50	571	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye zabt-ı dava defteri	70 takriben	1304-1311	Eski bir defter
51	572	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye hasılat defteri	200	1300-1326	Eski bir defter
52	573	Vodina	İzinname kaydına mahsus defter	196. 64 muameleli	1329-1339	

53	588	Vodina	Mahkeme-i şer'iyye sicili	170 muameleli	1303-1305	Uzun ve muntazam İkinci defter
54	590	Karacaov a	Mahkeme-i şer'iyye makbuzat ve sarfiyat defteri	6 muameleli	1328	
55	591	Karacaov a	Mahkeme-i şer'iyyeye mahsus tescil-i vekalet defteri	70 muameleli takriben	1322-1338	
56	592	Karacaov a	Mahkeme-i şer'iyyeye mahsus izinname kayıd defteri	19 muameleli	1327-1339	
57	593	Karacaov a	Mahkeme-i şer'iyyeye mahsus vekalet defteri	50 muameleli takriben	1322-1337	
58	594	Karacaov a	Mahkeme-i şer'iyyeye mahsus zabt-ı dava defteri	200 takriben	1322-1328	
59	595	Karacaov a	Mahkeme-i şer'iyyeye mahsus i'lamat defteri	200 takriben muameleli	1328-1342	
60	597	Karacaov a	Mahkeme-i şer'iyye hasılat defteri	30 takriben muameleli	1322-1327	Perişan
61	599	Karacaov	Mahkeme-i	17	1326-	

		a	şer'iyeye mahsus hulâsa kayıd defteri	muameleli	1337	
62	600	Karacaov a	Mahkeme-i şer'iyenin izinname defteri	100 takriben	1322-1327	Gayet perişan
63	601	Karacaov a	Mahkeme-i şer'iyenin hesabat defteri	50 takriben muameleli	1324-1326	
64	651	Kavala	İlamat sicil defteri	390 sahife	1920-1922	1 den 198 sıra numarasına kadar kararı havi 20 numaralı defter
65	652	Kavala	İlamat sicil defteri	294	Arabi 1331-1338	19 numaralı
66	653	Kavala	Zabt-ı mahkeme defteri	246	Arabi 1337-1339	18 numaralı
67	654	Kavala	Mehakim zabt defteri	200	1335-1339	22 numaralı
68	655	Kavala	Zabıt ceridesi	139 muameleli	1921-1922	
69	656	Kavala	Zabıt ceridesi	144 muameleli	1332-1921	
70	657	Kavala	Vekalet ve tevliyet kayıd defteri	21 muameleli	Arabi 1334-1336	1 den 14 sıra numarasına kadar karar numaralı
71	658	Kavala	Mahkeme-i şer'iyeye hasılat	29 muameleli	1322-1922	

			defteri			
72	659	Kavala	Mahkeme-i şer'iyye zabıt defteri	110	1331-1335	1 numaralı defter
73	660	Kavala	İstinaf istidalarının kaydına mahsus defter	96. 19 muameleli	1333-1921	14 dört numaralı
74	661	Kavala	Vekalet ve vesayet-i şer'iyye kaydına mahsus defter	22 muameleli	Arabi 1335-1337	11 numaralı defter
75	662	Kavala	Hasılat-ı şer'iyye defteri	42. 16 muameleli	1332-1335	
76	663	Kavala	Mahkeme-i şer'iyye zabıt defteri	151	1329-1331	4 numaralı defter
77	664	Kavala	Taksim-i veraset defteri	46 muameleli	1324-1334	16 numaralı defter
78	665	Kavala	Mukarrerat-ı şer'iyye ve idariyeyi muhtevi sicil defteri	195 muameleli	1329-1923	3 numaralı defter
79	666	Kavala	İzinname kayıd defteri	91 muameleli	1331-1339	9 numaralı defter
80	667	Kavala	Tahrir-i terekeye mahsus defter	20 takriben muameleli	1332-1334	
81	692	Karaferye	Mahkeme-i şer'iyyenin yevmiye	10 takriben	1329-1333	

			defteri			
82	693	Karaferye	Vesayetnam e defteri	70 karşılıklı	Arabi 1333- 1924	4 numaralı
83	694	Karaferye	Taksim-i veraset defteri	71 karşılıklı	1331- 1340	5 numaralı
84	695	Karaferye	Mahkeme-i şer'iyyenin zabıt defteri	199. 84 muameleli	1329- 1331	3 numaralı
85	696	Karaferye	Mahkeme-i şer'iyyenin zabıt defteri	48 muameleli	1329- 1340	2 numaralı
86	741	Karacaaba d	Mahkeme-i şer'iyye idane zabıt defteri	35 muameleli	1327- 1328	

Kaynakça

I-Temel Kaynaklar:

Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi (VİBMA): *Mübadil Cemaat-i İslamiyeye Aid Vakıf Defterleri ve Evrak Kataloğu, Fihrist Defterleri*, no: 39, 41.

II-Araştırma ve İnceleme Eserler:

ADIYEKE Ayşe Nükhet, “Mübadeleye Dair Gizli Kalmış Bir Arşiv”, *Toplumsal Tarih*, Nisan 2000, c.XIII, sayı 76, ss.17–20.

ADIYEKE Ayşe Nükhet - ADIYEKE Nuri, “Newly Discovered In Turkish Archives: Kadi Registers And Other Documents On Crete”, *TURCICA, Revue Études Turques*, 2000/32, pp. 447–463. Bu makalenin Türkçesi için; Ayşe Nükhet Adıyke – Nuri Adıyke, “Türkiye’de Yeni Bulunan Girit Şeriye Sicilleri”, *Fethinden Kaybına Girit*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, ss.279-292/346-350.

ADIYEKE Ayşe Nükhet – ADIYEKE Nuri , “Recent Discoveries in Turkish Archives: Kadi Registers of Midilli”, *Turcica Revue Études Turques*, 2006/38, pp. 355–362.

ADIYEKE A. Nükhet - ADIYEKE Nuri, “Taşınabilir Kültür Varlıklarından Mübadele Sırasında Göç Eden Makedonya ve Selanik Arşivleri”, 2. Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, 30 Mayıs-6 Haziran 2010 Prizren, (*Balkanlardan 21. Yüzyılı Okumak: Geçmişin İzinden Geleceğe*), *Bildiriler Kitabı*, c.1, (Edit : A. Vacihî Can, vd.), ss. 95-108.

ADIYEKE Nuri, “Girit Kadı Sicilleri Hakkında Yeni Bulgular”, *Geçmişten Günümüze Girit (Tarih-Toplum Kültür)*, Uluslar arası Sempozyum bildirileri, (edit: A. Nükhet Adıyke - T. Ercan Sepetçioğlu), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, ss. 67-74.

KAYAPINAR Levent, “Selanik-Makedonya Tarih Arşivi Şeriye Sicili Kataloğu”, *Anadolu ve Balkanlar Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı 1, (2018), ss. 201-263.

KAYAPINAR Levent - KILIÇ Arslan, “Selanik Şeriye Sicilleri Kataloğu”, *Anadolu ve Balkanlar Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı 1, (2018), ss. 137-193.

Adıyeke, N. (2021). Nüfus Mübadelesi ile Türkiye'ye Gelen Selanik Şeriye Sicilleri. ANKARAD, 2(3), 1-16.

KAYAPINAR Levent - KILIÇ Arslan, "Selanik Şeriye Sicilleri Kataloğu -2", *Anadolu ve Balkanlar Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı 2, (2018), ss. 175-239.

OSMANLI HANEDAN KADINLARININ ÇİFTLİKLERİNİN TAŞRA YÖNETİM ORGANİZASYONUNDAKİ YERİ ÜZERİNE BAZI BİLGİLER

Özlem BAŞARIR**

Öz: Osmanlı taşrasında, XVIII. yüzyılım tamamına sirayet eden merkezî hazinenin vergi toplayıcıları ve vergi kaynaklarıyla ilişkisi, taşrada artık yönetim çatlaklarını daha da belirginleştirmeye ve bu alanları menfaatine kullanan yerel unsurların gittikçe görünür olmaya başlamasına olanak tanıdı. Tımar sisteminin yüklendiği fonksiyonun zamanla uğradığı değişimin tetiklediği bu eğilimin rüzgârıyla reaya, artık devletin resmi görevlileri dışında yerel otorite olarak güç ve nüfuzu elinde tutan ayan ve kocabaşı gibi adlarla bilinen ancak altında çok daha geniş bir insan ağını barındıran istifadeci kimselerle, meşru ya da gayrimeşru gerekçelerle ilişki kurmak zorunda bırakılmıştı. Söz konusu süreci, hanedanın kadın üyelerinin gelir kaynaklarıyla ilişkileri üzerinden izleyecek olan bu çalışma, onların belirli bir gelir kaynağının çevresinde inşa edilmiş ilişkiler bütününe ve Osmanlı taşrasının yönetim yapısına dair bazı tespitler yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Padişah Kızları, Taşra Yönetimi, Çiftlik, Subaşı, Emlâk-ı Hümayûn

SOME INFORMATION ON THE PROVINCIAL ADMINISTRATIVE STATUS OF THE FARMS BY WOMEN IN THE OTTOMAN DYNASTY

Abstract: In the provinces of the Ottoman Empire, the relationship of central treasury with tax collectors and tax sources, which pervaded the whole eighteenth century, paved the way for the emergence of the administrative cracks as well as the visibility of the certain local elements that exploited these areas for their own interest. Due to the changes occurring in the function of the manorial system, the rayah was obliged to create legitimate or illegitimate relations with these exploitative people, who had a wider human network in the region and who possessed the power and influence as local authorities. This study, which attempts to examine the aforementioned process through the relation of female members of the dynasty with the sources of

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Malatya, ozlembasarir@hotmail.com

income, aims to make certain determinations regarding their relations built around a specific income source and Ottoman provincial administrative structure.

Key Words: Ottoman Princesses, Ottoman Provincial Administrative Organization, Big Farms, Subasi, Emlâk-ı Hümâyûn.

Giriş

Merkezî yönetim, XVIII. yüzyılda yerel unsurların güçlenmesinin elverişli koşullarının temel dayanaklarından birinin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Osmanlı taşrasının güç ve nüfûz sahibi kimselerinin, özellikle vergi toplama konusunda âdetâ birbirleriyle yarışır halde olmaları, bir süre sonra koşulları çok daha etkin bir şekilde lehlerine çevirebilecekleri ortamı, bir suistimaller mahalline dönüştürmüştü. İşte bu noktada araştırma konusu olan hanedan kadınlarının tasarrufunda bulunan çiftlikler¹, çok daha küçük bir mekânda iki taraflı bir sorgulamanın kapılarını aralamaktadır. Bir tarafta Osmanlı taşrasında sınırları zaman zaman birbirinden farklı lokasyonlarda, dağınık bir şekilde belirlenmiş bir gelir sahası ile onların bulunduğu yerde üst tasarruf sahibi adına işletme hakkını elde etmiş yerel unsurlar; diğer tarafta ise bunun işletilmesinden kâr elde etmeyi bekleyen yatırımcı ya da mülk sahibi ile merkezî hazine konumlanmıştı. Görünen o ki, Osmanlı taşrası klasik idari bölünmesi olan sancak-kaza içerisinde âdetâ bir matruşka gibi iç içe geçmiş, şaşırtıcı hatta dikkatli olunmadığında tuzaklara gebe, minimal düzeyde yetki/yönetim sahalarını oluşturmakta ve bunların bir örneğini de çiftlik işletmeleri üzerinde kurgulamış gözükmektedir. Ayrıca mali kaygıların yönlendirdiği merkezî yönetimin çeşitli uygulamaları, daha yeni yeni tanımaya başladığımız bu ortamın istifadecileri arasına, *emlâk-ı hümâyûn zâbiti/emlâk voyvodası*²/*çiftlik subaşı*³/*çiftlik zâbiti* gibi çeşitli isimlerle anılan yeni tipleri sokmak için son derece makul bir zemin yaratmaktadır.

¹ Osmanlı literatürüne “çiftlik tartışması” olarak geçen büyük tarım işletmelerine dair araştırma ve incelemeler arasında başlıcaları için bkz. Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 17-35; Gilles Veinstein, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 36-56; Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü”, *Ülkü Mecmuası*, (Mart 1937-II. Kanun 1938), [Bir yazı dizisi olarak yayımlanmıştır]; Çağlar Keyder, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticari Tarım Var mıydı?”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 1-14; Halil İnalçık, “Çiftlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, 1993, ss. 313-314.

² Voyvoda, Osmanlı taşrasında belirli dönemlerde farklı fonksiyonlar üstlenmiş bir görevli idi. Çok uzun zaman –muhtemelen timar sisteminin sağlıklı bir şekilde işlediği süreçte-kendilerine has olarak tahsis edilmiş bölgelere gitmeyen dirlık sahipleri adına vergileri toplamak ve reyanın güvenliğini temin etmek için görevlendirdikleri adamları için kullanılan bir tabir olmuştur. Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i

Hanedan kadınlarını yönetim söylemi içinde konumlandıran yaklaşım, zamanla evrilmiş ve XVIII. yüzyılda, önceki dönemlere kıyasla, onlara dair daha şahsına özgü bir profilin çizilebileceği anlaşılmıştır⁴. Tanzimat döneminin hemen başına kadar devam eden bu süreçte, bunu besleyen kaynaklardan belki de en önemlisinin, gelirlerinin mahiyeti ve onlardan elde edilen kazanımlar olduğunu söylemeliyiz. Şüphesiz ki burada belirli sorular sormak, konuya ilişkin Osmanlı arşiv belgelerinin farklı tasniflerinde dağılmış belgeler arasında yolunu kaybetmekten araştırmacıyı alıkoyacaktır. Bu çerçevede beliren iki temel mesele ise, hanedan kadınlarının tasarrufundaki gelirler ve bu gelir kaynaklarının taşra yönetiminde bir karşılığının olup olmadığıdır. Dolayısıyla bu çalışma, birbirine paralel yollardan giderek iki yönlü bir analiz yapmayı amaçlamaktadır.

Hanedan üyelerinin tasarrufundaki çiftlikler, sistemde mevcut olan mı yoksa sosyo-ekonomik gerekçelerle oluşan yeni tip büyük işletmeler miydi? Bu ve buna benzer sorular üzerinde düşünmek bir taraftan da hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da tarımsal ve hayvansal faaliyetlerin boyutunu değerlendirmeye olanak tanıyacaktır. Dolayısıyla –geliştirilmeye muhtaç bir tespit olarak- devlete ait gelirlerin bir kısmının hanedan içinde ya da merkezî bürokrasi arasında el değiştirir mahiyete sahip tasarruf temayülünün ardında yatan gerekçelerin açığa çıkartılması önem arz etmektedir. Bölgesel ölçekte özellikle XVIII. yüzyılın tamamına teşmil edilen tımar alanlarının mukataalaşma süreci⁵, tarımsal üretimin paydaşlarını çeşitlendirirken bu

---

Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, Cilt XXXVIII, Sayı 152, Yıl Ekim 1974, s. 677. İltizam usulünün yaygınlık kazandığı XVII. yüzyıldan itibaren voyvodaları bu sefer, taşrada merkezî hazine gelirlerinin idaresinden sorumlu hazine defterdarlıklarının kaldırılması ve yerlerine voyvodalık adlı mukataa birimleri kurulması vesilesiyle görmek mümkündür. Bunun bir diğer boyutunu, aynı dönemde sancaklardaki dirlik sahalarının merkezî hazine bünyesine katılması ve ilgili sancakların voyvodahğa çevrilmesi oluşturmuştur. Erol Özvar, “Voyvoda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, ss. 129-131; Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri”, *Osmanlı Tarihi Yazıları, Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 367-382.

³ Subaşı tabiri, klasik dönemin idari yapısı içinde kullanılan hem bir görevlinin hem de sancağın güvenlik işlerini yürütmek üzere ayrılmış idari birimin ismi olarak kullanılmaktaydı. Sancakbeyi, sancak dâhilindeki subaşılıkların her birine kendi adamlarından birini atamaktaydı. Onlardan beklenen görevler ise bād-ı hevâ türü vergileri toplamak ve buna bağlı kolluk gücünü yerine getirmektir. Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, Cilt XXXVIII, Sayı 152, Yıl Ekim 1974, s. 666-667; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 31-32.

⁴ Hanedan kızlarını, mukataa ve has gelirleriyle ilişkileri çerçevesinde değerlendirerek onları birer *mutasarrıfe* olarak tanımlayan şu çalışmaya bkz. Özlem Başarır, *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2018.

⁵ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

sürece çiftliklerin ne şekilde entegre olduğu araştırılmaya muhtaçtır. Zira Rumeli’de özellikle Tanzimat sonrasında yeni adlarla anılan yerel unsurların toprak sahibi-reaya ilişkileri içinde dominant ve sürekli bir rol üstlenmeye başlamasının herhalde öncül koşullarını araştırma dönemimiz olan XVIII. yüzyılın yaratmış olması kaçınılmazdır⁶. O yüzden bu dönemle ilgili yapılacak detaylı monografik çalışmalar, yaygın tarımsal ilişkilerin yapısını anlamaya katkı yapacaktır.

Osmanlı Hanedan Kadınlarının Çiftliklerinin Taşra Yönetim Yapısıyla Buluşması

XVIII. yüzyılda hanedan kadınlarının gelirleriyle ilişkileri açısından bir profil inşa edilmesi ya da toplumsal cinsiyet araştırmalarının öznesi olarak görülmeye başlaması, çok da uzak olmayan bir geçmişe sahiptir. Onları özellikle iltizam piyasasında yatırımcı olarak görmek ve bu çerçevede yükledikleri roller, hanedan üyelerinin gelirlerinin ayrıca irdelenmesinin önünü açmıştır. Bu dönemin kadınları, artık iktidar entrikalarının parçası ve başkentin mimari ve sosyal hayatının öncüleri olmalarının yanında gelir kaynaklarının işletim koşullarıyla taşrayla da bağın kurucularından sayılmaları söz konusuydu. Yeni gelişmenin sahip olduğu en önemli detaysa, gelir kaynakları yoluyla geleneksel idari birimlerin içinde, iç içe geçmiş yetki alanları oluşturulmasının zemininin hazırlanmasıydı. Böylece Osmanlı taşrasında çok daha mikro düzeyde mali ve idari boyutu olan birimler oluşturulmasına mahal verildiği düşünülmektedir.

Beyhan Sultan (1765-1824) ile kardeşi Hadice Sultan’ın⁷ (1768-1822) ortaklaşa işlettikleri Mora’daki Musa Ağa çiftliklerinin bu oluşum için iyi bir örnek olduğu söylenebilir. Öncelikle çiftliklerin Androsa, Kalamata, Londar ve Mezistre olmak üzere dört kazaya yayıldığı görülmektedir. Gelirleri mukataa statüsüne getirilerek yatırımcılara deruhte edilen bu kazalardan ilk ikisi Beyhan Sultan’ın, kalan ikisi ise Hadice Sultan’ın yatırım sahalarındandı. Genellikle kaza mukataalarının başında yatırımcılar adına vergileri toplamakla ve ahalinin işlerini görmekle görevlendirdikleri voyvoda denilen bir görevli/mültezim bulunurken, çiftlikler için de ayrıca yine yatırımcı adına vergilerini toplamakla görevli –ki bu görevi o da iltizamla alırdı– emlâk voyvodası/çiftlik subaşı adı verilen başka bir kişi olurdu. Anlaşılan o ki çiftlikler de tıpkı mukataa alanları gibi, tek bir mekânla sınırlı olmamakla beraber sözü edilen voyvoda/subaşı da, kazadaki esas voyvodadan ayrı olarak görevlendirilmiş ikinci bir kişi olarak görev yapmaktaydı.

⁶ Tefvik Güran-Ahmet Uzun, “Bosna-Hersek’te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875)”, *Bellekten*, Cilt 70, Sayı 259, 2006, ss. 867-902.

⁷ Sultan III. Mustafa’nın (1757-1774), Âdilşah Kadın’dan (ö. 1803) doğma kızlarıdır.

Hal böyleyken çiftlik reayası, tıpkı kaza ahalisi gibi paylarına düşen avarız ve nüzül vergilerini kaza voyvodalarına ödeyeceklerdi. Kazaların padişah emriyle ödemesi gereken tekâlif ve menzil masrafları ise, kadı tarafından hazırlanmış tevzi defterlerine göre tahsil edecek görevliye teslim edilecekti. Bu tahsil işleminin ardından hiç bir ehl-i örf mensubunca kanuna aykırı başka bir vergi talebinde bulunulmayacaktı. Mora'da geçerli olan düzene göre, hazeriyye ve Mora kaymakamının masraflarından hisselerine düşeni buldukları kazalardan ayrı olarak Mora kaymakamının atadığı mübaşire ödemekle mükellefliler. Ayrıca bu iş için gelen mübaşire, tek seferde olmak üzere mübaşiriyye ödemesi yaparlardı. Ancak burada görevlilerin dikkat etmesi gereken şey, buldukları kazalardan istenen vilayet masrafı ve hazeriyye için gelen mübaşirlere ödenecek mübaşiriyye ödemesinden azade olmalarıydı. Asıl kazalarının menzil masrafı ve diğer vilayet masraflarından hisselerine düşen içinse çok sayıda sekban gönderilmesi yerine kaza voyvodasına emlâk voyvodasına bir adam gönderilerek bahsi geçen ödemelerin tahsilinin yapılması gerekmekteydi⁸. Karşılaşılan başka örneklerden çiftlikler için her zaman bu tür ayrı görevlilerin yer almasının gerekmediği, muhtemelen daha küçük sınırlara sahip çiftliklerde kocabaşı ve ayanların da benzer fonksiyonları üstlendikleri anlaşılmaktadır⁹. Ayrıca yatırım yaptıkları kaza mukataaları içinde geliri kendisine ait olmayan, tapu senediyle verilmiş arazi üzerinde başkasının tasarrufuna bırakılmış çiftlikler de bulunabilirdi¹⁰.

Taşrada hanedan kadınlarının gelirlerinin birbirlerine yakın ya da iç içe olmaları da temayülün bir diğer boyutunu oluşturduğunu söyleyebiliriz. Hatta kimi zaman hanedan kızlarının kethüdaları aynı zamanda anneleri olan Kadınefendi'nin de işlerini yürütürdü¹¹. Bu minvalde gelir kaynaklarının da bir arada bulunması, kabul edilebilir bir gerekçe olmalıdır. Örneğin Beyhan Sultan'ın malikâne uhdesinde olan Hüdavendigâr Sancağı'ndaki Mihaliç Nahiyesi'ne bağlı olan Akça Sığırlık adlı köyde yer alan çiftliğin, Beyhan

⁸ BOA., C.SM. 98/4903 (22 Zilkade 1211/19 Mayıs 1797).

⁹ *Re'âyânın iltimâs ve ilticâlarıyla re'âyâ fukarâsının umûr ve husûslarını ve vâki' olan masâriflerini rü'yeti için re'âyâ fukarâsı tarafından bâ-hüccet-i şer'iyye vekil ve kocabaşı nasb ve ta'yin edilmiş olurlardı.* Onların, kaza voyvodalarıyla vergi meselesi yüzünden sık sık karşı karşıya geldiklerine dair pek çok örnek bulunmaktadır. BOA., TS.MA.e 98/15 (5 Safer 1216/17 Haziran 1801).

¹⁰ Karitena ve Fener kazalarının sınırında yer alan çiftliklerin sahibi bir gayrimüslim, hemen çiftliğinin yanında bulunan başka bir çiftlik sahibi müslimin, dere suyunun kullanımını engellediğini iddia ederek bunun önlenmesi için merkezî yönetime gönderdiği arzı için bkz. BOA., AE.SSLM.III. 198/11867 (tarihsiz arz).

¹¹ Bunun tipik örneklerinden birini de I. Abdülhamid'in kızı olan Esmâ Sultan ve onun annesi Aylesineperver Kadınefendi de görmek mümkündür. Türkan Duran, *I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Sultan'ın annesi Adilşah Kadın'ın¹² uhdesinde olduğunu görmekteyiz. Adilşah Kadın'ın çiftlikten ayrı tutulmuş arazisinden 1.000 kile tohum ekilebilen tarlasını, Mihaliç'de yaşayan mütegalibeden Kulaksız Hacı İbrahim, rüşvetle bir şekilde tahsil etmenin yolunu bulmuş ve elde ettiği sahte hüccet ile bunlara el koymuştu. Bunun merkezî yönetime daha önceden bildirilmesi üzerine, tarlaların Adilşah Kadın'ın kendisi tarafından zapt ettirilmesi ve bundan sonra da ilgili kişinin müdahalesinin önlenmesi sağlanmıştı. Ancak Hacı İbrahim, buna uygun davranmayarak tarlaları kanuna aykırı olarak zapt etmeye ve ekip biçmeye devam etmişti. Bu durum, Akça Sığırlık köyünün de olumsuz etkilenmesine sebep olmaktaydı. Adilşah Kadın, arazisinin Hacı İbrahim'den alınarak elindeki sahib-i arz¹³ temessükü gereğince kendisi tarafından ekilip biçilmesine olanak tanınmasını ve Hacı İbrahim'in de cezalandırılmasını istemektedir¹⁴.

Beyhan Sultan'ın¹⁵ ve Baş Kadın'ın tasarrufunda bulunan Mora'daki Nişi çiftlikleri ise bunu destekleyen daha açık veriler barındırmaktadır. Görünen o ki Nişi çiftlikleri adıyla anılan gelir sahası, Karitena, Androsa ve Arhos kazalarına dağılmış durumdaydı. Bunlardan Arhos ve Androsa kazalarında bulunan Nişi çiftliklerinin bir bölümü Baş Kadın'a mülk olarak verilmiş ve iltizamla işletilmesi öngörülmüştü. Karitena ve Androsa'daki Nişi çiftlikleri ise Kalamata ve Arkadya kazaları ile birlikte Beyhan Sultan'ın malikâne ile işletimindeydi. Beyhan Sultan'ın üzerindeki çiftlikler, Androsa Kazası ile birlikte bir mukataa olarak addedilmekte ve kaza voyvodası/mültezimi/subaşı olarak adlandırılan bir kişinin iltizamla vergilerini topladığı ve reayasının işlerini gördüğü bir usul uygulanmaktaydı. Baş Kadın'ın uhdesindeki çiftliklerin ise iltizamla işletilmesine karşılık onun

¹² Beyhan ve Hadice sultanların annesi olan Adilşah Kadın, 1803 yılında vefat etmiştir. Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Alfa, İstanbul 2015, s. 463-464.

¹³ “Timar sahibine ‘sâhib-i arz’ (sâhib-i raiyyet) denilirdi; çünkü buradaki arazi ve çiftçi üzerinde mirî arazi ve reâyâ ile ilgili kanunlarda belirtilen şartları uygulamada tam yetkiye sahip tek kişiydi. Bu kanunları çiğnediği takdirde soruşturmaya tâbi tutulurdu ve hakkını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelirdi.”, Halil İncelik, “Timar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, 2012, s. 170.

¹⁴ Defter-i Hâkânî kayıtları, Adilşah Kadın'ın tarihsiz takriri ve ilgili kalemlerden alınan derkenarlar göz önünde bulundurularak gereğinin yapılması hususunda BOA., C.DH. 9780 (20 Receb 1217/16 Kasım 1802).

¹⁵ Beyhan Sultan'ın Mora'daki çiftlikleri, muhasebe kayıtlarında *Emlâk-ı Hümayûn Kazası* olarak geçmekte ve reyanın ödemekle mükellef olduğu vergiler şöyle kaydedilmekteydi: mâl-ı cizye, taahhüd-i reaya ve tercüman maaşı 4.088 kuruş, mâl-ı haremeyn 994 kuruş ve harc-ı vezne, harac-ı boğca ve aklâm-ı defterdâr 396 kuruş ile toplamda 4.778 kuruş. Karşılaştırma yapmak adına Beyhan Sultan'ın tasarrufundaki diğer kazalarda vergiler (aynı ödemelere mâl-ı avâriz ve mâl-ı mevkûfun da eklenmesi ya da taahhüd-i reyanın çıkarılmasıyla), Karitena Kazası için 22.352 kuruş, Fener Kazası için 7.293 kuruş, Arkadye Kazası için 19.306 kuruş, Kalamata Kazası için 5.150 kuruş ve Androsa Kazası için 5.862,5 kuruş olarak belirlenmişti. BOA., TS.MA.d 5234.

Beyhan Sultan'ın yatırım alanı içinde bir mülk olarak yer aldığı ve ayrı bir mültezimin mevcut olduğu anlaşılmaktadır¹⁶.

Çiftlik Gelirlerini Uhdelerine Alma Yolları

Çiftliklerden elde edilecek gelirlerin kendilerine ya ihsan yoluyla mülk olarak tevcih edildiğini ya bir devir işlemi (ferâğ ve kasr-ı yed) yoluyla elde ettiklerini ya da malikâne yatırımı olarak uhdelere verildiğini söyleyebiliriz. Karitena Kazası'ndaki altı köyün (kurâ-i sitte) reayası, *bâ-izn-i sâhib-i arz* tasarruf ettikleri yetmiş dört çiftlik arazisini *bedel-i makbûz mukâbili* Beyhan Sultan'a devretmişlerdi. Beyhan Sultan'ın kabulü ve sahib-i arzın temessük vermesinin ardından mutasarrıfe olabilmesi için işlemler başlatılmıştı. Bunun için Beyhan Sultan, daha önce Rumeli kadiaskeri olan Mehmed Mekki Efendi'nin imzasıyla bir hüccet verilmesini ve bunun da Baş Muhasebe Kalemî'ne kaydedilmesini *iltimâs* etmişti. İlgili hüccetin buraya kaydedilmesinden sonra, arazinin Beyhan Sultan'ın uhdesine geçtiği resmileşmişti¹⁷.

Emlâk-ı hümâyûn¹⁸ çiftliklerinden olan Eyüp Haslar Kazası'ndaki Gümrükçü Çiftliği'nin belgelere yansıyan bir devir işlemi, hanedan kadınlarının devlete ait olan bu gelirlerle ilişkisine dair bazı ipuçlarına ulaşmamıza olanak tanımaktadır. Görünen o ki, devretmek isteyen kişinin üzerinden alınan çiftlik, önce emlâk-ı hümâyûna yeniden ilhak ediliyor, akabinde başka bir hanedan kadınına mülk olarak devredilebiliyordu. Yönetim için kendi aralarındaki bu tür el değiştirmelerin engellenmediği ve istenen mülknamenin verilerek işlemin tamamlandığı görülmektedir¹⁹.

Merkezî yönetime ulaşmış şikâyetler için yapılan araştırmalarda Mora'daki çiftlikler için ayrı bir düzenleme yapıldığı ve tüm yarımada için bunun geçerli olduğu anlaşılmaktadır²⁰. Buna göre müstecir statüsünde bulunan çiftlik reayaları, çiftlik arazisini ekip biçtiklerinde elde ettikleri mahsul her ne ise bunun dörtte bir hissesini oşür olarak mülk sahibine verilmesi, dörtte

¹⁶ BOA., C.ZB. 47/2313 (19 Zilhicce 1212/4 Haziran 1798).

¹⁷ Beyhan Sultan'ın ferâğ işlemine ilişkin, 4 Rebiülevvel 1201 (25 Aralık 1786) tarihinde bir ferman verilmişti. Hadice Sultan'ın kethüdasının takriri üzerine ferâğ işlemine dair emsallerine göre hareket edilmesi hakkındaki 8 Şaban 1201 (26 Mayıs 1787) tarihli buyuruldu ve Eyüp Kadısı'nın ilamı için BOA., C.SM. 1983.

¹⁸ Padişahın şahsına ait çeşitli yerlerdeki çiftlikler için kullanılan tabirdir. İncelediğimiz dönemde bunlar, Ceb-i (Ceyb-i) Hümâyûn hazinesince idare edilmektedir. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 248-249.

¹⁹ 1193 (1779/80) yılında haremde üçüncü kadın statüsündeki Nevres Kadın, gerekçesini belirtmeyerek kendi gönlüyle çiftliğini devretmek istediğini Osmanlı yönetimine bildirmişti. Merkezî bürokrasinin hazırladığı başvurudaki ifadelerden, Nevres Kadın'ın devrettiği kişinin İkinci Kadın Sineperver olduğu anlaşılmaktadır. BOA., AE.SABH.I. 58/4115 (24 Şevval 1193/4 Kasım 1779).

²⁰ Hatta Mora çiftliklerinin Darbhane tarafından idare edilmesine dair padişahın bir de hatt-ı hümâyûnu bulunmaktadır. BOA., HAT 34/1674.

üç hissesi ise kendisinde kalması, esas kabul edilmişti. Beyhan Sultan ve kardeşi Hadice Sultan'ın Kalamata ve Androsa kazalarındaki Aziz Ağa ve Cafer Emin Ağa²¹ adlı mülk çiftliklerinde bu kaidenin ihlal edilmesi, merkezî bürokraside detaylı bir araştırmayı gerekli kılmıştı. Yapılan teftiş nihayetinde, sultanların bu gelir kaynaklarında bahsi geçen dörtte birlik hisselerine karşılık kurallar gereğince kendilerinin atadığı çiftlik subaşısına teslimatın yapılması gerektiği tespit edilmişti. Ancak reaya, bunu kanunlara aykırı olarak ödemekten kaçınınca, hem sultanların mahsulü hem de merkezî hazinenin yıllık vergisi sekteye uğruyordu. Konu derhal Mora valisine ve ilgili kadınlara bildirilerek reyanın ödemedeki sıkıntının giderilmesi istenmişti²².

Bazen şartların uygun olmasıyla da birtakım çiftlikler, çeşitli vesilelerle kendilerinin tasarruflarına verildi. Örneğin Moralı Osman Bey'in vefatıyla varisleri, arazi sahipleri ve müşterileri arasındaki anlaşmazlığın ortadan kaldırılması için el konulan 39 çiftliğin yarısının Beyhan Sultan'a, ¼'inin Mihrişah Sultan'a ve ¼'inin Zeynep Sultan'a tapu ile verilmesi söz konusu olmuştu²³. Bir dönem kethüdalığını yapmış olan Seyyid Abdullah Efendi'nin uhdesinde bulunan Cısr-i Ergene Kazası'ndaki Beğendik adlı çiftliği, onun devriyle belirli bir bedel karşılığında yine Beyhan Sultan'ın uhdesine bırakılmıştı²⁴.

Haremde padişah kadınlarının ve kızlarının arasında gidip gelen çiftliğin üzerinde mülk olarak kayıtlı padişahın üçüncü hazinevarı Nevres Kadın'ın çocuksuz vefat etmesinin ardından boşta kalan Selanik nahiyesindeki iki çiftliğindeki tarlaları, yaylak ve kışlaklarıyla birlikte hayvanları ve alet edevatın tamamını yine bir padişah kızı olan Hibetullah Sultan²⁵ (1789-1841), yaptığı başvuruyla kendisine ihsan edilmesini istemişti²⁶.

Çiftliklerin İşletilme Yöntemleri ve Karşılaşılan Sorunlar

Hanedan kadınlarının çiftliklerin verimli bir şekilde işletimini sağlamak için tercih etmiş oldukları yollar, elbette ki dönemin vergi toplama yöntemlerinden bağımsız değildi. Ya mülk olarak ya da malikâne yatırımı

²¹ Cafer Emin Ağa Çiftliği'nin 1216 (1802/03) mali yılı yıllık vergisi, 2.563,5 kuruş; 1217 (1803/04) mali yılı mâl-ı cizyesi 1.961,5 kuruştur. BOA., TS.MA.d 5234.

²² BOA., C.SM. 96/4809 (10 Rebiülevvel 1224/25 Nisan 1809).

²³ BOA., AE.SMST.III. 19/1285 (11 Şaban 1182/21 Aralık 1768).

²⁴ Seyyid Abdullah Efendi'nin kethüdalığı esnasında Beyhan Sultan'ın gelirlerinden zimmetinde 34.500 kuruş kalmıştı. Bunun kendisinden tahsil edilerek yeni kethüdası Arif Efendi'ye teslim edildiği kaydedilmektedir. Gerekeşi açık olmamakla birlikte kethüdayı sürgüne kadar götürecektir usulsüz tavrının bir boyutunun da elindeki çiftliğin alınmasıyla sonuçlanmış olması muhtemeldir. BOA., HAT 199/10098.

²⁵ Sultan I. Abdülhamid'in (1774-1789), Fâtıma Şebisefa Kadın'dan doğma kızıdır.

²⁶ Hibetullah Sultan'ın arzı neticesinde, çiftliklerin kendisine ihsan edilerek mülknamesinin hazırlanması kararı için BOA., C.SM. 28/1415 (8 Zilkade 1211/5 Mayıs 1797).

olarak aldıkları çiftliklerinin işletiminde ise iltizam ya da emanet yönteminin kullanıldığını biliyoruz. Gözlemlerin mikro ölçeğe indirilmesi, taşra yönetiminin vergi toplama hususlarını nasıl işlevselleştirdiğine dair verilere ulaşmaya imkân tanır gözükmektedir. Araştırmanın bu kısmında örneklem üzerinden yine belirli hanedan kadınları ve çiftlik sahaları ele alınarak çiftliklerin işletim usulleri ve bundan kaynaklı muhtemel sorunların nelere cevap vereceği yolu izlenmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı için neredeyse tek başına dönemin pek çok özelliğini yansıtan Beyhan Sultan'ın *kurâ-i sülûse* olarak adlandırılan ve Cısr-i Ergene mukataası dâhilinde bulunan çiftliklerinin, kendisi tarafından atanan kişilere iltizam ile ihale ederek işletecek olması, merkezî yönetimce de uygun görülmesine rağmen, o sıralarda Çirmen Sancağı Mutasarrıfı olan Celal Paşa'nın itirazına neden olmuştu. Ona göre, bu uygulama bölgesel bir tehdidi barındırmaktaydı ve *bunu sultanın adamı ta'sîr etmek olmaz sâ'ir iltizâmâta sirâyet eder ya iltizâmen ya emâneten* kendisine ihale edilip Beyhan Sultan tarafından görevlendirilen kişi hemen geri çağrılmalıydı. Celal Paşa, merkezî yönetimi ikna ederek istediğini aldıysa da Beyhan Sultan'ın kethüdası önceki usule göre vergilerin tahsil edilmesi için gereğinin yapılmasına dair tekrar padişaha başvurmaktan ve onun yardımını ummaktan vazgeçmemişti²⁷.

Mora'da geniş bir alana yayılmış olan Musa Ağa Çiftliği reayaları, üzerlerine binen ek vergi yükünden ve görevlilerin zulmünden şikâyetle bulunmaları vali tarafından toplanan cizye vergisinde yoğunlaşmaktaydı. Çiftliklerin esas tasarruf sahipleri, hem çiftlikleri çok daha düşük bedelle iltizama vermek zorunda kalmaları hem de vergi mükelleflerinin yerlerini terk etmeleri yüzünden özellikle cizye vergilerinin Mora'nın tamamıyla değil ondan ayrı olarak toplanmasının daha sağlıklı olacağına ahali ile hemfikirdiler. Ancak aşmaları gereken başka mali-idari engeller vardı. Bir kere çiftliğin hissedarlarından Evkâf-ı Hümâyûn'a ait diğer çiftliklerin cizye vergilerinde buna benzer bir değişiklik söz konusu olmamıştı. Diğer taraftan eğer bir ayrılma olursa, cizyedarların sene sonunda zarara uğradıklarına dair iddialarda bulunabilecekleri ihtimalinden, merkezî yönetimin bu talebe pek de sıcak bakmamasıydı. Hatta 1171 (1757/58) yılında alınan bir kararı da dayanak kabul etmekteydi. Esasında böylesi bir kararın alınması, reayanın cizye vergisini ödemedi, merkezî yönetimi oldukça zor duruma düşürecek nasıl bir hile peşinde olduğunu da açık etmekteydi. O sıralarda Mora'daki ehl-i zimmet reaya, cizye vergisini toplayan cizyedarlardan vergiyi ödediklerine dair evrak almamakta hatta çoğu bundan özellikle kaçınmaktaydı. Bir kısım reaya ise, *biz malikâne reayasınız* diyerek vakıf zabıtinden ve kaza voyvodasından tezkire almakla yetinmekteydiler. Bu durumda vakıf zabiti ve voyvodası, ellerindeki cizye evraklarını, kurallara

²⁷ Kethüdanın tarihsiz takrirî için BOA., C.ML. 1453.

aykırı olarak biraz önce bahsi geçen cizyedarlardan ödemeyi yaptıklarına dair evrakı almaktan kaçınan Mora cizye mükelleflerine gizlice sattıkları ve vergiyi ödemiş gibi gösterdikleri tespit edilmişti. Bu hileden zarar görecekt olansa şüphesiz ki hem yatırımcılar hem de merkezî hazine olacaktı. Zamanla Mora cizyesinden çıkarılmış cizye kalemlerine rağbetin pek olmaması da bu tür ayrılmaların neden istenmediğinin bir başka işareti olarak gösterilmektedir²⁸.

Mora'nın üç kazasına yayılmış halde bulunan Musa Ağa çiftlikleri ahalisinin başına gelenler, yarımadanın diğer sakinlerinin yaşadıklarından çok da farklı değildi. Özellikle cizye nedeniyle Mora valisinin adamlarının yaptığı eziyetler düşünülünce, kendilerini kurtarmak için çeşitli çareler aramak kaçınılmaz hale gelmiş; bulunulan yeri terk etmek, vergi toplayıcılarından kurtulmanın en etkili yollarından biri olmuştu. Geride kalanların durumu da pek parlak sayılmazdı. Gittikçe güçleşen ve ağırlaşan vergilerin yanında, gidenlerin yükümlülüklerini de üstlenmek durumunda kalmaları, özellikle valinin adamlarından kurtulmak için emsal kararların peşine düşmelerine ve merkezî yönetimi bu çerçevede ikna etmeye çalışmalarına yol açıyordu²⁹.

Örneğin çok sık rastlamadığımız emsal karar, bölgedeki diğer yatırımcı el-Hâc Mustafa Ağa'nın tasarrufunda olan Kokoş Haslar Mukataası ahalisinin vergi ödeme konusunda elde ettiği kazanımla ilgiliydi. Kokoş ahalisi, -1171 (1757/58) yılındaki kararın aksine- 1178 (1764/65) yılında, bağlı buldukları kalemden çıkartılarak cizyelerinin kendi voyvodalarınca toplanmasına yönelik bir düzenleme yapılmasını sağlamışlar; bundan haberdar olan Musa Ağa Çiftliği ahalisi de emsal kararın kendileri için de geçerli olması için ısrarcı olmuşlardı. Buna göre 1190 (1776/77) mali yılına mahsuben mevcut cizye mükellefi, Mora muhassılı tarafından Mora cizyesinden çıkarılacak ve mukataa voyvodasına cizye evrakları teslim

---

²⁸ Cizye Muhasebesi Kaleminden konuya ilişkin yazılan 21 Şevval 1190 (3 Aralık 1776) tarihli derkenar için BOA., C.EV. 512/25893.

²⁹ 1190 (1776/77) mali yılı muhasebesi esnasında Musa Ağa çiftliklerinin ¼ hissesinin Evkâf-ı Hümâyûn, ¼ hissesinin Hadice Sultan ve 2/4 hissesininse Mihrimah Sultan tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır. Tasarruf sahipleri adına Evkâf-ı Hümâyûn kaimmakamı ile sultanlardan birinin kethüdası tarafından yazılan arzuhal için BOA., C.EV. 512/25893. Ancak kethüdalarının arzuhallerinde çiftliğin yarı hisse sahibinin Mihrimah Sultan olduğu zikredilse de daha sonrasında bu ismin Beyhan Sultan'la değiştiği tespit edilmektedir. 19 Rebiülevvel 1191 (27 Nisan 1777) tarihli, Cizye Muhasebesi Kaleminden derkenarı için BOA., AE.SABHI. 146/9897. Arzuhalde Mihrimah Sultan'ın, Sultan Mustafa'nın kızı olduğu zikredilmektedir. Oysa bu Mihrimah Sultan, 5 Kasım 1762-Mart 1764 tarihleri arasında yaşamış ve çok küçük yaşta vefat etmiş bir sultandı. Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 482-483. Bu karışıklığın sebebini bilebilmek mümkün değilse de bürokratik aşamada sehven bir yanlışlık olduğu akla yakın gelmektedir.

edilecekti. O da ehl-i zimmet reayadan tahsil ettiği cizyeleri daha sonra Mora muhassılına teslim edip senedini alacak³⁰ ve ödeme işlemi tamamlanacaktı.

Musa Ağa çiftlikleri reayasının benzer bir düzenleme yapılmasına yönelik aradıkları, işte bu emsal kararın ta kendisiydi. Böylece 1 Muharrem 1191 (9 Şubat 1777) tarihinden itibaren çiftliklerin 1201 cizye mükellefi, Mora cizyesi kaleminden çıkarılmıştı. Bu esnada çiftliklerin idaresi emanet yöntemi³¹ ile Bostani Halil adlı kişiye verilmişti. Çiftlik ahalisi, bu karardan da pek memnun kalmamış, Bostani Halil'in bu ayrılma işini aslında istemediğini iddia edecek kadar işi ileri götürmüşlerdi³². Hatta onun etrafına topladığı Arnavud eşkıyası ile cizye vergilerinin yanı sıra bir de Mora valisinden aldığı buyuruldu ile mübaşiriyye adıyla toplamda 6.461,5 kuruş³³ tahsil ettiğini söylemekteydiler. Bu hususu bildirdikleri Beyhan ve Hadice sultanların kethüdası ise hemen merkezî yönetimi konuya ilişkin bilgilendirmiş ve gerekli araştırmanın yapılmasıyla, ahalinin mağduriyetinin giderilmesini istemişti. Aslında ifraz yani Mora cizyesinden ayrılma işleminin ardından çiftlik reayalarının tüm işleri ile cizye, avarız ve diğer vergilerinin toplanması işi eskiden olduğu gibi, buldukları kazaların ayan ve kocabaşları marifetiyle görülmeliydi. Reayanın Halil'in hırslı olması yanında rüşvet ile de bu genel uygulamaya aykırı davranması kabul edilemezdi. Merkezî yönetim açınsındansa reayanın iddia ettiği gibi Halil'in Mora valisi ile işbirliği içinde olup olmadığı daha önemli bir meseleydi. Çünkü toplandığı söylenen meblağ, artık Köstendil Sancağı mutasarrıfı olan Mora eski Valisi Hasan Paşa'dan istenmekteydi. Yine bilinen o ki, yarımada vali için herhangi bir gelir ortaya çıksaydı bu durum, Mora

³⁰ 3 Zilkade 1190 (14 Aralık 1776) tarihli, emsal ferman için BOA., C.EV. 512/25893.

³¹ Emanet yönetiminin tercih edilmesi, biraz da zorunluluktandı. Çiftliklerin hissedarları adına durumu dile getiren sultanların kethüdarları ve Evkâf-ı Hümâyûn mütevellisinin, çiftliklerde 1.201 cizye mükellefi kayıtlı olmasına rağmen, çiftliklerde 174 reayanın mevcut olması nedeniyle vergilerin toplanmasına kimsenin talip olmadığına yönelik kaygılarını dile getirmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. BOA., AE.SABH.I. 146/9897 (19 Rebiülevvel 1191/27 Nisan 1777). Zaten Bostani Halil, sıradan bir kimse olmayıp aynı zamanda Androsa Kazası voyvodasıydı. BOA., AE.SABH.I. 288/19367 (23 Rebiülevvel 1192/21 Nisan 1778). Ancak zaman geçmesine rağmen yine de çiftliklerin cizye mükellefi reayası, eski sayısına bir daha kavuşamadı. Cizye Muhasebesi'nden alınan bir kayda göre, 1203 (1789/90) mali yılına ait cizye mükellefi mevcudu ancak 1.056'ya ulaşmıştı. BOA., AE.SABH.I. 131/8814 (15 Zilhicce 1202/16 Eylül 1788).

³² BOA., AE.SABH.I. 146/9897 (7 Şevval 1192/29 Ekim 1778).

³³ Cizye muhasebesi kayıtlarına bakıldığında 1201 cizye mükellefinden 4.329,5 kuruş toplanacaktı. Yine herbirinden birer kuruş olmak üzere 1.200 kuruş, Mora vali/muhassılı adına Mora Divanı sarrafı tarafından alınacaktı. Böylece toplamda 5.529,5 kuruş olmalıydı. Oysa reayanın iddiasına göre cizye vergisi olarak tayin edilen meblağın yanında, 6.461,5 kuruş daha Mora vali/muhassılı adına tahsil edilmişti. BOA., AE.SABH.I. 146/9897 (13 Rebiülevvel 1191/21 Nisan 1777). Yapılan araştırmanın detayları hakkında ayrıca bkz. BOA., AE.SABH.I. 288/19367 (23 Rebiülevvel 1192/21 Nisan 1778); BOA., AE.SABH.I. 288/19368 (14 Rebiülahir 1192/12 Mayıs 1778).

Divanı sarrafı ve tercümanı tarafından kayıtlara geçirilirdi. O yüzden gerekli incelemelerin yeni Mora valisi ve çiftliklerin bulunduğu kaza kadıları tarafından titizlikle yapılması ve hakikatin acilen ortaya çıkarılması önem arz etmekteydi.

Musa Ağa çiftlikleri özelinde yaşananlara bakıldığında cizyelerinin toplanma usulü, çeşitli suistimalleri de barındırmaktaydı. Çünkü çok az bir zaman sonra cizyelerin Mora'dan ayrılarak ayrıca toplanmasına yönelik alınan karar ne yazık ki uzun süreli olmamış ve 1192 (1778/79) mali yılıyla beraber yeniden Mora cizyesiyle birlikte toplanması kararı alınmıştı³⁴. Dolayısıyla yine muhatap olarak Mora vali/muhassılları adına görevlendirilen kimseler, reayanın karşısına çıkarak tehdit oluşturmaya devam edecekti. Fakat resmi kayıtlara yansıyan detaylar, çiftliklerin cizye vergisinin toplanmasında izlediği usulün pek de istikrarlı olmadığını, muhtemelen her ne olursa olsun vergilerin toplanması esas kabul edilerek anlık çözümlerle işlerin yürütüldüğünü düşündürmektedir. Belki bürokrasi de bununla ilgili kayıtlara pek dikkat etmiyordu. Bunun bir sebebinin de zaten hanedan mensuplarına ayrılmış gelir kaynaklarının kendi içinde el değiştirmesi ve o yüzden bazı detayların üzerinde pek de durulmamış olması düşünülebilir³⁵.

Musa Ağa çiftliklerinin, cizye vergisi dışarıda bırakıldığında 1192 (1778/79) ve 1193 (1779/80) mali yıllarında emanet yöntemiyle işletildiği görülmektedir. İlgili yıllara mahsup olmak üzere bu çiftliklerin, hasılatını toplayarak kendilerine ulaştırması için hissedarlar Beyhan ve Hadice sultanlarla Evkâf-ı Hümâyûn tarafından bölgeye gönderilmiş olan Hafız Ali'nin vefat etmesi, işlerin yürütülmesi için yeni bir kişinin görevlendirilmesini gerektirmişti. Bunun üzerine Beyhan ve Hadice sultanların -Dîvân-ı Hâcegân-ı Hümâyûn'dan olup cizye eski muhasebecisi olan- kethüdaları Mehmed ile Evkâf-ı Hümâyûn mütevellisi, aynı zamanda şehir emini, Hafız el-Hâc Mustafa merkezî yönetime yaptıkları başvuruyla, Hafız Ali'nin o sıralarda bölgede olan kardeşi Mehmed'e bu işin havale edilmesini istemişlerdi. Anlaşılan o ki, tahsilat işleminin yarıda kalmaması ve daha pratik bir çözüm yaratma çabasına uygun olarak tevcih işlemi sonlandırılmadan 1193 senesinin Şubat ayı sonuna (Mart başı 1780) kadar çiftlikleri, Mehmed'in işletmesi ve hasılatın toplanarak bölge mahkemesince düzenlenecek mühürlü ve imzalı defterle birlikte merkeze ulaştırılmasına karar verilmişti³⁶.

³⁴ BOA., AE.SABHI. 146/9897 (13 Rebiülevvel 1191/21 Nisan 1777).

³⁵ Ancak bunun ihtiyatlı bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiğini hatırlamalıyız. Zira padişahın kız kardeşlerinden biri -Beyhan veya Hadice Sultan olmalı-, kasr-ı yed ile kethüdası Hasan Efendi'ye geçmiş olan Musa Ağa çiftliklerinin daha sonra yaptığı başvuruyla kendi uhdesine verilmesini istemekte ve mülknamesinin hazırlanmasını talep etmekteydi. BOA., AE.SSLM.III. 422/24162 (21 Cemaziyevvel 1219/28 Ağustos 1804).

³⁶ BOA., C.SM.130/6526 (1 Zilkade 1193/10 Kasım 1779).

Çiftliklerin işletilmesinde vergi mükelleflerinin sayısında belli bir süreklilik kazanmasının ardından emanet yöntemi yerine yeniden iltizam usulü tercih edilmiş olmalıdır. Bir süre sonra Evkâf-ı Hümâyûn devreden çıkmış ve Hadice Sultan ile Beyhan Sultan'ın ortaklaşa işlettiği gelir kaynaklarından birisi olmuştu. Beyhan Sultan tarafından kaleme alınan bir iltizam zabıtnamesine göre 1200 (1786/87) mali yılı için bir seneliğine çiftliklerin işletimi ve vergilerinin toplanması Ahmed Ağa adlı kişiye iltizamen deruhde ediliyordu³⁷. Ancak cizye vergisi, çiftliğin işletiminden azade tutulmaktaydı. 1216 (1802/03) mali yılı cizyesinin toplanmasında, artık doğrudan doğruya malikane yatırımcısı sorumlu olacaktı³⁸.

Şah Sultan'ın³⁹ (1761-1803) annesinin Edirne'de mutasarrıf olduğu Musaca Çiftliği'ni senelik 1.500 kuruş icare ile işlettiğini görmekteyiz. İşleten kişi, Edirne ayanından Damad Mustafa Efendi'ydi. Vefatının ardından oğullarının çiftliği idare edemediklerini bildirmeleri, sultanın annesinin yeni bir kişi tayin etmesini gerektirecekti. Bunun için öncelikle kendi görevlendirdiği adamı bölge kadısı ile birlikte çiftliği –hayvanları ve hububat tohumları da dâhil olarak- eksiksiz teslim almalı ve eğer henüz içinde bulunulan mali senenin icaresi ödenmemişse, ilgili meblağın işletmecinin mirasından karşılanması sağlanmalıydı⁴⁰.

Osmanlı bürokrasisinin ürettiği evraklara bakıldığında sorunun odağına, çiftliklerde yaşayan reaya ve onların özellikle vergilendirmeyle ilgili maruz kaldıkları muameleler ve bunun üstesinden gelmek için gösterdikleri gayret ya da hileler yerleşmektedir. Onların ödeyecekleri vergilerin bir bölümü, avarız, bedel-i nüzül, celebkeşan ve tabhiyye-i peksimad ile çeşitli tekâlif-i şakka ödemelerinden oluşmaktaydı. Bu vergi sahasının ise özellikle XVIII. yüzyılda otoritelerin en çok suistimalde buldukları alan olduğunu söylemek mümkündür. Emlâk-ı hümâyûn içinde yer alan ve Şah Sultan'ın tasarrufunda bulunan Yenişehir-i Fener Kazası'ndaki Marko Çiftliği ahalisi, Yenişehir ayanının fahiş vergi talebinden kaynaklanan mağduriyetlerini bölge mahkemesine taşımışlardı. Bununla da kalmayıp tasarruf sahibi olan Şah Sultan'ı da bilgilendirmişlerdi. İfadelerindeki en çarpıcı nokta, epeydir

³⁷ BOA., TS.MA.d 2174, s. 46.

³⁸ BOA., AE.SSLM.III. 131/7981 (1 Rebiülevvel 1215/23 Temmuz 1800). Benzer bir uygulama yine Beyhan Sultan'ın uhdesinde olan Binişi Çiftliği ve tevabii cizyesinin toplanmasında yaşanmıştı. 1219 (1805/06) mali yılına mahsuben daha önceki uygulamalarda olduğu üzere, satış bedelini hazineye ödemesi ve güvenilir bir kefil göstermesi karşılığında ve *cibâyeti malikâne mutasarrıfına* verilme şartı kabul edilmişti. 332 adet esnaf-ı sülûse evrakı, gayr-ı ez ma'âş ve kitâbet ma'a ta'ahhüd-i re'âyâ ve ma'âş ve tercümân, senelik 1.268 kuruş yıllık vergi (mâl) ve 136 kuruş satış bedeli (peşin) ile adı belirtilmeyen bir kişinin talebiyle malikâne satış işlemi yapılmıştı. 8 Safer 1218 (30 Mayıs 1803) tarihli buyruldu için BOA., C.ML. 12198.

³⁹ Sultan III. Mustafa'nın (1757-1774) kızıdır.

⁴⁰ BOA., C.SM. 110/5523 (Evâhir-i Şaban 1188/27 Ekim-4 Kasım 1774).

reayanın diline pelesenk olan eğer buna bir son verilmezse, yerlerini terk etmekten başka çareleri kalmadığı tehdidini tekrarlamalarıydı⁴¹.

Dönemin kadınlarının ahali adına kaleme almaya alışkın oldukları arzuhallerin konusunu, çoğunlukla haksız alınan vergilendirmeler oluşturmaktaydı. Özellikle dönemin vergi sistemindeki çeşitlilik, maruz kaldıkları adaletsizliğin meşru zeminini de yaratmaktaydı. Bu durumda yapacakları tek bir şey kalıyordu, başvurularıyla devleti kendi lehlerine düzenlemeler yapmaya zorlamak⁴². Çiftlikler için belki de en muhtemel tehlike, bu çoklu vergi toplayıcılarının bir şekilde kendileriyle ilgili birtakım düzenlemeler yaptırması ve daha çok da onların çeşitli sayıdaki vergi mükelleflerini başka bir kazaya kaydırmaları ve alınacak vergi miktarını ise kalan reayaya yüklemeleri idi. Çiftlik reayalarının en sık yaptığı hamle, çiftliğe yatırım yapmış kişiye ulaşmak ve şikâyetlerini dile getirmekten öteye geçemiyordu. Merkezî yönetim, ahali serzenişlerini eğer kendisine ulaştırmayı başarmışsa, çoğunlukla onların seslerine kulak veriyor ve talep edilenin yapılması için otoritesini kullanmaktan geri kalmıyordu⁴³.

Hanedan kadınlarının uhdesinde olan çiftliklerde üretim yapan çiftçilerin, âdeta bir kanunname gibi hazırlanmış fermanlarla korunduğu anlaşılmaktadır. Böylece onların gündelik hayatlarında karşılaşacakları her türlü olumsuzluğun bertaraf edilmesi için tarafların ilişkinin niteliği netleştirilmektedir. Şah Sultan'ın Marko Paşa Çiftliği ahali için 1173 (1759-1760) yılında hazırlanmış bir ferman, bu düzenlemelerin mahiyeti hakkında bilgi vermektedir. Buna göre çiftçiler, miktarı ahalinin *hâl ve tahammülüne* göre belirlenecek cizye, celebkeşan bedeliyyesi, nüzül, avarız, imdâd-ı hazeriyye ve mübayaa zahiresi dışında ve resmi emir haricinde başka her türlü tekâlif-i şakka türü vergiden muaf kabul edileceklerdi. Ayrıca

⁴¹ BOA., C.SM. 144/7240 (23 Safer 1211/26 Eylül 1796).

⁴² Bu konuda, Beyhan Sultan'ın malikâne mukataası Karitena Kazası'nda yer alan altı köy (kurâ-i sitte) ahalisinin, kaza kocabaşlarının haksız taleplerine daha fazla dayanamayarak Mora Valisi'nin, hem merkez hem Karitena Kazası kadınlarının hem de ileri gelenlerin işbirliğini elde ederek özellikle cizye vergilerini kendi subaşılarnca toplanmasını ve tek elden kaza voyvodası ya da cizyedarna teslim edilmesini sağlamaları iyi bir örnek gibi duruyor. BOA., AE.SSLM.III. 396/22876 (19 Safer 1204/8 Kasım 1789).

⁴³ Beyhan Sultan tarafından kaleme alınmış bir arzda, Mora çiftliklerindeki reayanın dağıldığı ve geriye kalanların kendisine ulaşarak durumlarını anlattıkları ifade edilmekteydi. Hatta üç çiftliğinin reayasına isabet eden 145 vergi mükellefi Mora kalemiiyle işlem görmekten ayrılmış ve Balyabadra Kazası'na eklenmişti. Vergi toplayıcıları, geride kalanlardan vergileri talep etmelerine karşılık Mora kaleminden çıkma işleminin resmileştirilmesi için Beyhan Sultan'dan yardım beklemekteydiler. BOA., AE.SABH.I. 8/753. Mora'daki Emlâk-ı Hümâyün reayasının hem Beyhan Sultan'a hem de Hadice Sultan'a özellikle Mora Valisi ve defter kethüdasının kurallara aykırı olarak kendilerinden çeşitli bahanelerle vergi toplamalarına yönelik şikâyetlerini içeren Rumca mektuplar ulaştırdıklarına dair BOA., HAT 188/8914.

çiftlik, serbest⁴⁴ statüsünde bulunmaktaydı. O yüzden yine resmi emri olmayan vilayet masrafı ödemesi de yapmayacaklardı. Aynı zamanda davaları naibler huzurunda değil, doğrudan Yenişehir-i Fener Kazası kadısı tarafından dinlenecekti⁴⁵.

Çiftliklerdeki cizye vergileriyle ilgili karşılaşılan bir diğer sorun, cizye evraklarının başka bir kazanın cizyesine dâhil edilmesiydi. Beyhan Sultan'ın tasarrufundaki Mora'daki Fener Kazası tevabiinden Agoliniçe (?) Çiftliği hakkında kaza ahalisinin hem kendisine hem de merkezî yönetime

---

⁴⁴ Serbestiyet kavramı, Osmanlı yönetiminin taşradaki vergilerle ilişkisini belirleyen ve daha çok devlet görevlilerinin müdahalesini belirli ölçülerde sınırlamaya yönelik idari-mali bir terim olduğu belirtilmelidir. Daha çok tımar sistemiyle özdeşleştirilen bu statü ile serbestiyet rüsumu (resm-i arûsâne/resm-i gerdek, cürm ü cinâyet, yava ve kaçgun...) adı verilen ve yönetim ve güvenlik işleriyle örtüşen vergilerin kim tarafından toplanacağını belirlemektedir. Buna göre serbest addedilen has ve zeamet gibi dirliklerde bu vergiler, dirlik sahibi tarafından toplanmakta ve bunun dışında herhangi bir devlet görevlisinin buraya vergi toplamak amacıyla müdahalesi engellenmektedir. Sipahi tımarlarında ise bunlar, tımarlı sipahi ve sancakbeyi arasında paylaşılmaktadır. Serbestiyet hususu, 1695'te hayata geçirilen malikâne uygulamasında da yerini bulmuş ve malikâne yatırımcılarına verilen beratlarda şöyle formüle edilmişti: "...malikâne virilan mukâta'ât ve maktû'ât ve kurâ ve mezârî'e vüzerâ ve mîrmîrân ve mütesellimler ve sâ'ir ehl-i örf tâ'ifesi taraflarından bilâ-fermân bir akçe ve bir habbe mütâla'asıyla rencide ve remide olunmayub cevri ve te'addileri men' ve def' ve mefrüzü'l-kalem ve maktû'u'l-kadem min-küllü'l-vücûh serbestiyet üzere hayutda olduklarınce te'bîden malikâne berâtı ile mutasarrıf olmaları...". Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s.109; Özer Ergaınç, "Osmanlı'da 'Serbest Dirlik' Uygulamasının Boyutları ve Bunun Mali-İktisadî Faaliyetlerin Düzenlenmesindeki Yeri", *Osmanlı Tarihi Yazıları, Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 204-214; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu 'Bütçe'leri'ne Dair Notlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 15, Sayı 1-4, 1953, ss. 238-250; Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Havâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1991, ss. 416-418. Aynı idari-mali muhtariyet hususu, toprak temliklerinde de söz konusudur. Zira bu şekilde arazi "bi'l-cümle hükûk-ı şer'iyye ve rûsum-ı örfiyyesiyle ve serbestiyet üzere" temlik edilmekle, hiç bir şekilde devlet memurlarının herhangi bir vesileyle vergi toplamak üzere o araziye giremeyeceğini işaret etmektedir. Hatta arazinin gelirini teftiş etmekle görevli kimseler, defter bile soramazlardı. Ömer Lütfi Barkan, "Türk İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller III, İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti", *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 7, Sayı 4, s. 912. Vakıf topraklardaki serbestiyet uygulamasında ise buralarda yaşayan köylüler, her türlü tekâliften muaf ve müsellemler idiler. Bâd-ı hevâ resimleri vakıf adına toplanmaktadır. Buralarda asayiş sağlamak için sadece sancakbeyi, subaşı ve askerlere tanınmış olan haklar, vakıf mütevellilerine de tanınmıştır. Meryem Kaçan Erdoğan, "Ruşçuk'ta Mihrimah Sultan Külliyesi'ne (Üsküdar) Bağlı Vakıf Köyler (XVI-XVIII. Yüzyıldaki Durumu), *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Beşinci Uluslararası Kongresi Tebliğleri (Mayıs 2015, Saraybosna)*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2018, s. 306.

⁴⁵ Fakat çiftlik ahalisinin başvurusunda kaza tarafından kendilerine yönelik zulüm içerikli tavırlar onları zor durumda bırakmıştı. Bu nedenle emrin tazelenmesi gerektiği anlaşılması ve 25 Şevval 1206 (16 Haziran 1792) tarihinde yeni bir emirle, bölge yöneticileri için durum yeniden açıklanmıştı. BOA., C.ML. 286/11742 (27 Cemaziyevvel 1215/16 Ekim 1800).

ulaştırdıkları şikâyetlerinde, ilgili çiftlik ahalisinin ödemekle mükellef oldukları cizye vergisine dair karmaşanın çözümlenmesini istemekteydiler. Ahalinin konu ettiği karmaşa, çiftliğin umûr-ı şer'iyye, hâne-i nüzül ve avarız vergilerinin Fener Kazası'na; tekâlif ve cizyesininse Gaston Kazası'na bağlı Pargos ve tevabii çiftliklerinden sayılarak buraya dâhil edilmesinden kaynaklandığını iddia etmekteydiler. Bu yüzden de tekâlif ve vilayet masraflarından hisselerine isabet eden vergileri ödemekten kaçınmaktaydılar. Fener Kazası reayasının şikâyetleri bununla bitmemekte yine Fener Kazasına tabi on iki köy ve çiftlik reayalarının yerlerinden firar ederek, *serbestiyyet kesb eden* Agoliniçe (?) Çiftliği'ne yerleşmesi üzerine onlara ait vergi payları, Fener Kazası'nın geriye kalan reayasından istenmesi, yüklerini daha da ağırlaştırmaktaydı. Ahalinin devam eden iddialarına göre, kazanın *asl-ı meşrût-ı cezîresi* üzere, bu köy ve çiftlik reayasının hisselerinin kaza ahalisine yüklenmesi, onların tahammüllerinin çok üstündeydi. O yüzden Agoliniçe (?) Çiftliği'nin cizyesinin yeniden Fener Kazası'na dâhil edilmesine yönelik taleplerini, hem Beyhan Sultan'a hem de merkezî yönetime yazdıkları ilamlarla bildirmekteydiler.

Merkezî yönetim söz konusu Mora olunca soruna, *Mora cezîresi re'âyâsının himâyet ve siyânetleri* çerçevesinde bakmaktadır. Buna göre *şürût-ı 'adîdeyi* içeren 1202 (1787/88) senesinden itibaren verilen *nizâm* üzere⁴⁶, Mora reayalarının *mezâlim ve te'addiyâtдан himâyet ve siyânetleri âsûde-nişîn rahat olmalarına mebnî olub Mora muhassıllığından ref'* ve her kazanın *cizyesi cibâyeti malikâne mutasarrıfları taraflarından mansûb voyvodalar ma'rifetiyle tahsîl olunması* gerekmektedir. Ancak Cizye Muhasebesi'nden alınan bilgilere göre, çiftliğin hangi kazaya dâhil olduğu probleminden önce, onun ne miktarının a'lâ, ne miktarının evsât ve ne miktarının ednâ olduğuna dair malumat bulunmadığı görülmekteydi. O yüzden bölgedeki yöneticilerden mevcut bilgileri değerlendirerek gereğine dair bilgi vermeleri istenmişti⁴⁷. Daha sonraki kayıtlardan Agoliniçe (?) olarak bahsedilen bu vergi sahasının Pargos'tan çıkarılıp Fener Kazası'na dâhil edilmesine ilişkin emir gönderildiyse de, reayasının *mel'anetlikleri* ve Pargos ahalisinin tahrikleri yüzünden henüz bu düzenleme gerçekleşmemişti. Bunun yerine

⁴⁶ *Mora cezîresi re'âyâlarının cemi' mezâlim ve te'addiyâtдан himâyetleri ve siyânetleri zımnında cezîre-i mezkûrenin on sekiz 'aded kazaları bâ-hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn Mora muhassıllığından ref'* ve her kazanın *cizyesi cibâyeti malikâne mutasarrıfları taraflarından mansûb voyvodaları ma'rifetiyle tahsîl olunması bâbında nizâm-bend* BOA., C.ML. 13282. Bu gelişmenin Mora'da bir dizi mali-idari düzenlemelerin başlangıcını oluşturduğu belirtilmelidir. Detaylar için bkz. Özlem Başarır, "Osmanlı Morası'nda İdari-Mali Düzeni Yeniden Yapılandırma Girişimleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 39, Sayı 68, 2020, ss. 280-330.

⁴⁷ Fener Kazası mahkemesinden yazılan tarihsiz iki ilam, valinin tahriratının özeti, 5 Cemaziyevvel 1221 (21 Temmuz 1806) tarihli vali ve kadıya hitaben yazılacak ferman müsveddesi ve ilgili kalemlerden gelen derkenarlar için BOA., C.ML. 13282.

getirilmesi için daha sert bir emir yazılması hakkında, hem bölge ahalisinin hem de Beyhan Sultan'ın kethüdasının başvurusu bulunmaktaydı⁴⁸.

Beyhan Sultan'ın ber-vech-i malikâne uhdesinde olan Karitena Kazası köylerinden Zorca (?) adlı köy ile mezrasına, Yenihan sakinlerinden iki Yahudi, buraların çiftlik olduğu iddiasıyla, el koymuşlardı. Bununla ilgili olarak daha önce mahallinde iki defa mahkemede karşı karşıya gelmişler ve bahsi geçen köy ve mezranın çiftlik olmadığı, buranın müstakil bir köy olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine ahalinin vereceği 3.000 kuruş karşılığında Yahudiler ellerindeki tapu temessüklerini ahaliye vererek sorunu çözmüş gözükmekteydiler. Ancak daha sonra bunlar yine birtakım hilelere başvurarak, eskiden olduğu gibi, köy ve mezraya el koyup çiftlik olarak tasarruf etme sevdasına düşmüşlerdi.

Merkezî yönetimin tahrir defterlerinde yaptığı araştırma, köyün tasarrufuna ilişkin farklı uygulamaların yaşandığını ve bundan nemalanmak isteyen grupların fırsatı kaçırmadığını ortaya koymaktaydı. Bu kayıtlara göre ilgili köy ve mezra, ehl-i İslam reyanın emlakini içine alan müstakil bir köydü. Ancak bundan otuz sene önce meydana gelen Mora ihtilalinde (1770-1779) reyası, bir miktar arazilerini Çatalcalı –müteveffa- Ali Paşa'ya satmıştı. O da bunu başkalarına sattığında onlar da burayı çiftlik olarak tasarruf etmeye başlamışlardı. Daha sonrasında köyün elden ele dolaşarak, en sonunda Karitena voyvodası –maktul- Ali Haseki tarafından satın alındığında, alım yapan kimseler de burayı çiftlik olarak tasarruf etmek üzere bir ferman elde edebilmişti. Yukarıda bahsi geçen Yahudilerin olaya dâhil olmaları işte bu noktada gerçekleşmişti. Ali Haseki çiftlik/köyü bu Yahudilere, borcuna karşılık mahkemeden alınan satış hücceti ve sahib-i arzdan alınan tapu temessükleri ile satmıştı. Yahudiler de bunun akabinde, daha sonra Mora ahalisinden Deli Suluoğlu Osman'a satmışlardı. Ancak Osman'a, burayı satın aldığı anda emlak ve arazinin çiftlik olmayacak şekilde tasarruf edilebileceğine dair emir verilmişti. O yüzden son tahlilde, köy ve mezranın çiftlik olarak sayılması kanuna aykırıydı. Devletin bu konuda tavrı netti. Verilen kararlar köy ve mezraya ilişkin bütün emirlerin kaydı silinmiş, ahalinin Deli Suluoğlu'na verecekleri 5.500 kuruş karşılığında tapu senetlerinin kendilerine teslim edilmesiyle köy ve mezraalarını müstakil köy olarak tasarruf edebilecekleri açıklık kazanmıştı⁴⁹.

⁴⁸ 10 Muharrem 1223 (8 Mart 1808) tarihli Mora Valisi'ne, Fenar Kadısı'na ve Pirgos Voyvodası'na yazılacak ferman müsveddesi; Karitena Kazası Kadısı'nın 5 Safer 1223 (2 Nisan 1808) tarihli ilamı; Beyhan Sultan'ın kethüdasının tarihsiz takriri üzerine gurre-i Rebiülevvel 1223 (27 Nisan 1808) tarihli buyruldu için BOA., C.ML.1840.

⁴⁹ BOA., C.DH. 6224 (Evâ'il-i Rebiülevvel 1217-2/11 Temmuz 1802). Mora Valisi, Beyhan Sultan'ın Mora'daki mukataalarının voyvodasının da dâhil olduğu tarafları Mora Divanı'na davet ederek konunun halline ve senetlerin Osman'dan alınmasını sağlamaya çalışmıştı. Beyhan Sultan da buna uygun davranması için Osman'a tenbihlerde bulunmaktaydı. Osman

Mora'da bulunan çiftlik ahalisinin yerlerini terk etmelerinde hem yöneticilerin hem Arnavut hem de Manya eşkıyasının yarattığı tehditler öncelikli faktörlerdendi. Beyhan Sultan'ın uhdesinde olan çiftliklerinden Manşi (?) Çiftliği Manya ile sınırdaş olması, reayasının eskiden beri derbendci olarak kaydedilip görev yapmasına sebep olmuştu. Ancak bir süredir muhafaza işini terk etmekle kalmamışlar reayası da birer vesile ile firar ederek Kalamata, Mezistre ve diğer kazalara yerleşmişlerdi. 1217 (1802/1803) senesine kadar, ödemekle mükellef oldukları vergilerden üzerlerine isabet eden ödeme her hangi bir sorun çıkarmamaktaydılar. Ancak Kalamata Kazası ahalipleri, on sene önce başka yere taşınan reayanın eski yerine getirilememesini açık bir şekilde protesto ederek, üç seneden beri cizyeden başka bir şey vermeyi kabul etmemekteydiler. Çiftlik reayası 75 kişiden oluşan vergi mükellefi mevcuduyla bu üç sene zarfında masraflar ve hazeriyeden 3.000 kuruş üzerlerinde borç olarak kaydedilmiş ve çiftlik arazisi epeydir boş ve kullanılamaz hale gelmişti. Eğer biraz daha böyle devam ederse Manya eşkıyaları tarafından ele geçirileceği işitilince, Emlâk-ı Hümâyûn zabiti, reaya vekilleri ve kocabaşları mahkemeye gelerek olanları anlatmışlardı. Kalamata ve Androsa kadıları ise bunun üzerine merkeze yeni bir haber geçişinde bulunmuşlardı. Buna bahsi geçen reayanın zimmetlerinde kalan meblağın tahsil edilmesinin, ilgili çiftliğin imarı ve derbendin korunmasıyla doğrudan alakalı olduğu ve bununla bağlantılı olarak firar edenlerin bir an evvel yerlerine getirilmeleri konusunda Kalamata ve Mezistre zabitlerinin iyice uyarılmasını dile getirmişlerdi⁵⁰.

Çiftlik reayası her zaman mağdur pozisyonunda da olmuyordu. Karşılaşılan örnekler, zaman zaman onların da özellikle vilayet masrafları ve tekâlif ödemelerini yapmaktan kaçınmaları hatta bununla da kalmayarak başkalarını da etkileyerek onların da vergilerini ödemelerini engellemeleri, merkezî yönetimin olağan gündem konularındandı⁵¹. Çiftliklerin yer aldığı kaza

---

ise, senetlerin İstanbul'da olduğunu ve yirmi beş güne kadar getirtip ahaliye teslim edeceğini taahhüt etmekteydi. Onlar gelene kadar Osman'ın da çiftlikte tohumu ve başka *sahih* alacağı varsa gizlenmemesine dikkat edilmesi ve reaya tarafından çiftliğin zapt ettirilmesi için Mora Divanı'ndan bir buyruldu alınmıştı. 27 Safer 1218 (18 Haziran 1803) tarihli Arkadye Voyvodası el-Hâc İbrahim'in arzı için BOA., C.SM. 3667. Voyvoda arzını kaleme aldığında Osman'ın taahhüt ettiği vadenin dolmasına beş gün bulunmaktaydı. Ancak 17 Cemaziyevvel 1218 (4 Eylül 1803) tarihli bir buyuruldu, henüz reayaya herhangi bir şey teslim edilmediğini göstermektedir. Ayrıca Arkadye Kazası ahalisinin ve Zorca (?) köyü fukaralarının tarihsiz arzı için de BOA., C.ML. 395/16182. İlgili köy ve mezraya, çiftlik itihazıyla yaratılan baskının engellenmesi için, beratının yenilenmesi hakkında BOA., HAT 679/33122.

⁵⁰ BOA., C.SM.7150 (9 Cemaziyevvel 1221-25 Temmuz 1806).

⁵¹ Beyhan Sultan'ın malikâne uhdesinde olan Paşa Sancağı'nda yer alan Şchirköy mukataasındaki bazı çiftliklerin ahalisinin, buna benzer tavrılar içerisinde olduğu kayıtlara geçmişti. Kethüdanın itirazı muhtemelen, çiftlikten mukataa reayasına vergilerini

mukataalarının baş aktörleri olan kocabaşılar ve voyvoda/mültezimlerin yol açtığı suistimaller, reayayı olduğu kadar tasarruf sahibini de ilgilendiren bir sorundu. Bu kimi zaman çiftliklerin iltizamına kimsenin talip olmamasıyla sonuçlanırken kimi zaman da bu yerel otoritelerin rüşvet ve tehditleriyle anlık çıkarlardan öteye geçmemekteydi⁵².

Sonuç

Mora reayasının, devletin belirlediği resmi vergiler, zamanı belli olmayan vergiler ile bir de aynı mekân üzerinde konumlanmış yetki alanları ve bunların idarecileriyle de muhatap olmaları, işlerin hepten karışmasına ve istifadecilerin sistemin bu şekildeki açmazlarını reaya aleyhine kullanmalarına güzel bir örnek oluşturmaktaydı. Bunun en tipik yansıması ise malikâne mukataalar içinde serbest statüsünde olduğu vurgulanan çiftlik alanlarıydı. Böylece zaten serbest statüsünde bulunan bir saha içinde tasarrufu, çoğunlukla yine aynı kişiye ait ikinci bir serbest alan oluşturuluyordu. Bunun sebebininse özellikle vilayet masrafları ya da hazeriye gibi yerel vergilerin sağlıklı toplanması gibi pratik bir gayeyi gözetmiş olması olasıdır. Ancak çiftliklerdeki görevlilerden beklenenin sınırlı bir boyutta olduğu ve bunun da daha çok yerel ölçekte toplanması istenen vergileri kapsadığı düşünülmektedir. Pragmatik bir faydayı gözetmek üzere geliştirildiği düşünülen bu yaklaşım, Osmanlı taşrasında vergilendirme esaslı mikro birimler oluşmasının önünü açtı. Ancak bu uygulamanın ülkenin her bölgesinde her zaman tercih edildiği sanılmamaktadır. Oysa Mora reayasının idari-mali nitelikli pek çok farklı kişilerle karşılaşılıyor olması, muhtemelen özellikle vergi toplanmasının daha kontrollü ve verimli sağlanabilmesi adına bu tür uygulamaların tercih edilmiş olduğunu akla getirmektedir. Tüm gelir kaynaklarında benzer yaklaşımların mevcut olup olmadığının ise yapılacak daha detaylı çalışmalarla açıklık kazanacağı bellidir.

Yatırım/mülk sahibi-reaya arasındaki ilişkide, Osmanlı resmi kayıtlarına yansıyan konuların daha çok usulsüz vergilendirmelere dayalı şikâyetlere odaklandığı görülmektedir. Ancak reayanın bu ilişkide üstlendiği rolün şikâyet etmekten çok öte olduğu tahmin edilebilir. Aynı zamanda yerleşim yerlerini oluşturan bu çiftliklerdeki reayanın, burada çalışmasına ve çiftlik işletmecilerinin suistimallerine dair verilere ulaşmak mümkün olmadı.

ödememeleri için yapılan tahriklerin önüne geçilmesi ve herkesin hissesine düşeni layıkıyla ödemesine odaklanmaktadır. BOA., C.ML. 723/29586 (19 Şaban 1208/22 Mart 1794).

⁵² Mora'da Arhos, Androsa ve Karitena kazalarında bulunan Nişi Çiftliği reayasının bu çerçevede yaşadıklarına ve zulme karşıların sürgün edilmeleri talebine dair bkz. BOA., C.ZB. 47/2313 (28 Safer 1213/11 Ağustos 1798). 1214 (1800/01) mali yılı Karitena Kazası mukataasının mültezimi ve voyvodası olan İzdinli Hüseyin Ağa'nın Emlâk-ı Hümâyûn çiftliklerinden Nazır Çiftliği'nde yaşayan zimmilerin mal ve eşyalarını zorla ele geçirmesine dair BOA., TS.MA.e 98/15.

Dolayısıyla karşılaşılan sınırlılıklar, satır aralarında ya da hızlıca kaydedilmiş –kimi zaman katibin bozuk bir elyazısıyla tanzim ettiği– derkenarlarda reyanın, tasarruf sahibi ya da onun temsilcisi gibi hareket eden alt yatırımcı/görevli ile geliştirdikleri idari-mali dilin boyutlarını izlemek, bu çalışmayı ancak başlangıç seviyesinde tutmak zorunda bırakmıştır.

Çiftliklerin buldukları bölgelerde ne kadar büyüklüğe sahip olduğunu bilemiyoruz. Ancak onları hanedan kadınlarıyla ilişkilendirince anlamlı bazı tespitler yapmak mümkün olabilmektedir. Ayrıca kimi çiftlik arazilerinin, timar sistemine dâhil olması onların devir işlemlerinde timar sahibinin izniyle birlikte tapu ve senetlerinin toprağın el değiştirmesinde yeterli olduğu bilinse de detaylar hakkında belgelerin sınırlılıkları yine karşımıza çıkmaktadır. Toprağın kullanım hakkı ya da bunu da içeren mülkiyet hakları, çiftliklerin tasarruf biçimlerinde saklı olmalıdır. Vergilerinin toplanma yöntemi, sahip olduğu mali statü ve serbestiyet kavramı, bu hususun belki de tek dayanak noktasıdır. Yani mülk olarak verilmesi ya da buranın bir yatırım sahası olması, reaya açısından muhtemelen işleri pek de değiştirmiyordu. Her halükarda dönemin yeni tip vergilerinin bir kısmını bölge valisine öderken öşür başta olmak üzere, diğer vergi yükümlülüklerini tasarruf sahibine ya da onun temsilcisine ödemekle mükellefler.

Osmanlı taşrasında vergi kaynakları üzerinde sürdürülen güç ve kazanç mücadelesinde yerel unsurlar kadar, bölgedeki üst düzey yöneticiler ve merkezde bulunan malikane sahipleri de karşı karşıya gelen taraflar arasında bulunurlardı. Özellikle öşür vergilerinin kendileri tarafından daha etkili toplanabileceğine yönelik merkezi yönetimi önceden aldığı karardan caydırmada başarı sağladıkları örneklerde, bu hakkı böylece ellerinden aldıkları malikane yatırımcıları isterse hanedan mensubu olsun, ne kadar ısrarcı oldukları da gözden kaçmamaktadır. Esasında çok geniş bir çeşitliliğe sahip tarafların olabildiği kadar faydalarına olacak şekilde bir eğilimde olmaları, bir yönüyle onları hem karşı karşıya getirmekte hem de zincirleme olarak birbirine bağlamaktadır. Dolayısıyla kazanan ve kaybedenin çok da belirgin olamadığı bu dönemde, vergilerin kimden toplandığı aşikârken; onu kimin ve ne için topladığına yönelik sorunlardan kaynaklı verileri takip etmenin, bugünün araştırmacısına nispeten belirli bir odak noktasından tespitler yapmaya zorlayacağı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I.) 131/8814; 146/9897; 288/19367; 288/19368; 58/4115; 8/753
BOA., Ali Emiri Selim III (AE.SMST.III.) 19/1285; 396/22876; 131/7981; 198/11867; 422/24162

BOA., Cevdet Dahiliye (C.DH.) 6224; 9780

BOA., Cevdet Evkaf (C.EV.) 512/25893

BOA., Cevdet Maliye (C.ML.) 12198; 13282; 1453; 286/11742; 395/16182; 723/29586; 1840

BOA., Cevdet Saray (C.SM.) 110/5523; 144/7240; 1983; 28/1415; 3667; 96/4809; 98/4903; 130/6526; 7150

BOA., Cevdet Zabtiye (C.ZB.) 47/2313

BOA., Hatt-ı Hümayun (HAT) 188/8914; 199/10098; 34/1674; 679/3312

BOA., Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defterleri (TS.MA.d) 5234; 2174

BOA., Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi evrakları (TS.MA.e) 98/15

Araştırma ve İncelemeler

AKDAĞ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

BARKAN Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu 'Bütçe'leri'ne Dair Notlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 15, Sayı 1-4, 1953, ss. 238-250.

BARKAN Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü", *Ülkü Mecmuası*, (Mart 1937-II. Kanun 1938), [Bir yazı dizisi olarak yayımlanmıştır].

BARKAN Ömer Lütfi, "Türk İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller III, İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti", *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 7, Sayı 4, ss. 906-942.

BAŞARIR Özlem, *Osmanlı Hanedan Kızları ve Gelirleri (XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2018.

BAŞARIR Özlem, "Osmanlı Morası'nda İdari-Mali Düzeni Yeniden Yapılandırma Girişimleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 39, Sayı 68, 2020, ss. 280-330.

CEZAR Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

DURAN Türkan, *I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

ERDOĞAN Meryem Kaçan, "Rusçuk'ta Mihrimah Sultan Külliyesi'ne (Üsküdar) Bağlı Vakıf Köyler (XVI-XVIII. Yüzyıldaki Durumu), *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Beşinci Uluslararası Kongresi Tebliğleri (Mayıs 2015, Saraybosna)*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2018, ss. 297-320.

ERGENÇ Özer, "Osmanlı'da 'Serbest Dirlik' Uygulamasının Boyutları ve Bunun Mali-İktisadî Faaliyetlerin Düzenlenmesindeki Yeri", *Osmanlı Tarihi Yazıları, Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 204-214.

ERGENÇ Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri", *Osmanlı Tarihi Yazıları, Şehir, Toplum, Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 367-382.

GENÇ Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 101-154.

İNALCIK Halil, "Çiftlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, 1993, ss. 313-314.

İNALCIK Halil, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 17-35.

- İNALCIK Halil, “Timar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, 2012, ss. 168-173.
- KEYDER Çağlar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ticari Tarım Var mıydı?”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 1-14.
- ÖZVAR Erol, “Voyvoda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, ss. 129-131.
- SAHİLLİOĞLU Halil, “Bâd-ı Hevâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1991, ss. 416-418.
- SAKAOĞLU Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Alfa, İstanbul 2015.
- VEINSTEIN Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 36-56.
- YÜCEL Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, Cilt XXXVIII, Sayı 152, Yıl Ekim 1974, ss. 657-708.

KIZIL RUSYA'DA MİLLİYETLER SİYASETİ - Türkistan Örneği -

Tülay KÖSEOĞLU*

Öz: Rusya eskiden beri “milletler zindanı” ismi ile ün kazanmış ülkedir. 1917 Şubat İnkılabı ile bu zindandan hürriyet dünyasına çıkılabileceğine inanıldıysa da ekseriyet yine kısmen eskisinden zor şartlar altında kaldı. Sovyet Rusya'nın en önemli meselelerinden biri milletler meselesi idi. Sovyet Rusya'sı halkının yarısından çoğu millî mücadele vermekte idi. Kendi millî varlığını korumak için mücadele eden halklar Sovyet Rusya'sı halkının yarısından çoğunu oluşturmaktaydı. Sovyet hükümetinin millî siyaseti de işte bu öz varlığı için mücadele eden halkları Ruslaştırıp eritmek idi. Bolşevikler, 1917 Ekim İhtilali'nin ardından Çarlık Rusya'sı topraklarında yaşayan Rus olmayan toplulukları kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. Bu amaçla, Kasım 1917'de Lenin ve Stalin imzası taşıyan kararname ile Rusya'da yaşayan tüm halkların eşit olduğunu ilan ettiler. Kararnamede, Rus olmayan milletlere Rusya'nın himayesinde, muhtar idareler kurma hakkını tanıdıklarını bildirdiler. Türkistan'da, 1917 ile 1920 yılları arasında özerk ve bağımsız cumhuriyetler kuruldu. Bolşeviklerin samimi olmadığı, kurulan bu muhtariyet hükümetlerin ve bağımsız cumhuriyetlerin kısa sürede Bolşevik güçler tarafından silah zoruyla ortadan kaldırılmaları sonucu anlaşıldı. Asya Rusya'sındaki halklara Marksizm gibi araçlarla hükmetmeye çalıştılar. Türklük bilincini çok iyi bilen Stalin, Türklerin bir daha birleşmemeleri için Türkleri boy (urug) ve kabilelere ayırarak her birine farklı bir dil vererek alfabelerini değiştirmeye karar verdi. Bu planın ilk aşamasını; Türkistan'ı beş etnik Sovyet cumhuriyete bölmek oluşturdu. Bolşevikler, "önce böl sonra yönet" prensibine dayanıp, 1924 yılında millî sınırlar siyasetini takip ederek Türkistan'ı kabile cumhuriyetlerine böldüler. “Türk” ve “Türkistan” kelimelerinin millî kimlik unsuru olarak kullanılmasını yasakladılar. Eski Çarlık Rusya'sının tatbik ettiği siyaset, Bolşevik Rus ruhunda bir şekil aldı ve buna karşı millî güçler de harekete geçtiler. Bu çalışmada; 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Sovyetler Birliği'nin kurulması ile birlikte Bolşeviklerin Rus olmayan halklara yönelik iki Dünya savaşı arasında uyguladıkları milletler siyaseti incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik İhtilali, Türkistan, Milletlerin Özgürlüğü, Milliyetler Politikası.

* Dr. Öğretim Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-0374-0405, tulaykoseoglu@hotmail.com.

POLITICS OF NATIONS IN RED RUSSIA

– Turkistan Example-

Abstract: Russia has been frequently called as "Prison of Nations". Although the February Revolution of 1917 made people believe that release from this prison could be possible, many nations still struggle to live in difficult conditions. One of the most important issues for Soviet Russia was the problem of nations. More than half of the population in the Soviet Russia struggled for independence and national policy of the Soviet government was to Russianize these nations, who strived to protect their own national identity. After the October Revolution in 1917, Bolsheviks tried to reconcile with the non-Russian communities living in the former Tsarist Empire. For this purpose, Lenin and Stalin signed the Declaration of Rights of the Peoples of Russia in November 1917 which stated the equality of nations in Russia. With regard to this declaration, non-Russian national groups in different regions of Russia started political and national activities. Sovereign and independent states were formed in Turkistan between 1917 and 1920. However, these self-governing states and independent republics were annihilated by Bolshevik forces in a short span of time. Fearing the idea of pan-Turkism, Stalin decided to divide the Turks into tribes and clans and separated their language and alphabet in an attempt to prevent a union in the future. The first stage of this plan was to divide Turkistan into five ethnic Soviet states. Based on the principle of "divide and rule", Bolsheviks divided Turkistan into tribal states according to their national delimitation policy in 1924. They forbade the use of terms such as "Turk" and "Turkistan" as features of a national identity. This study examines the Bolsheviks national policy, following the Russian Revolution of 1917, towards non-Russian nations during the interwar period.

Key Words: Bolshevik Revolution, Turkistan, Freedom of Nations, Nationalities Policy.

Extend Abstract

History has shown that the right of self-determination could be the only solution for nationality issues. No nation would prefer to collaborate with any oppressive nation which threatens its independence. On the other hand, an oppressive nation would be reluctant to renounce its domination over another nation. Therefore, it is very difficult, even impossible, for both parts to meet and solve any matter in a way that can "please both parties". Nationality problem can be solved only when nations become the owner of their own destiny. Although steps were taken in Soviet Russia related to this issue, it turned out to be a disappointment.

Most of the novelties brought by the Soviets to Turkistan were carried out in the Tsarist Russia. Restructuring, which included creating new nation-states by dividing states artificially in Turkestan, was applied during the period of Tsarist Administration. The continuity between the Tsarist Russia and Soviet Russia manifested itself with religious, ethnical, and administrative separations.

The Bolshevik Revolution was regarded as a salvation by the Turkistan people who would reveal their national activities. Nations who lived under the rule of Tsarist Russia for a long time were swept away by the revolution and they moved directly towards their goals. They really believed that they could build their own nation-states. Although the Moscow government acknowledged the right of self-determination of nations at the beginning, during the struggle for Russian proletarian socialism, the government declared the repudiation of this right. The Communist Party even attempted to establish a proletarian dictatorship over Turkistan. Hopes in the beginning of the revolution were dashed and turned into national disaster. The Revolution abruptly ceased the political development of non-Russian nations.

The ideology of the October Revolution of 1917 was the assimilation of the nations. Its strategic priority was to break linguistic and cultural blocks. An administrative, economic, cultural and political structure, which reflected national elements, was created in the states that did not have the experience of being a nation. In December 1922, following the establishment of Soviet Socialist Republics Union, Turkistan came under the rule of Soviet government. This was the last stage of Russian expansionist policy. Russianism in the Tsarist period was replaced by Sovietization policies. In 1924, Stalin, the Chairman of the Council of People's Commissars of the Soviet Union, established the borders of Turkistan. The right of nations to self-determination, which was acknowledged as the main principle by Bolsheviks, was not applied in practice. The geography of Central Asia was determined in Moscow and it was imposed upon the local community. Instead of one Turkestan nation, artificial nations such as Kazak, Kirgiz, Uzbek and Turkmen were created. Bolsheviks completed their mission to Russianize Turkistan in October 1924 by establishing five socialist republics under the rule of Moscow. Another comprehensive project completed according to the nations policy of Bolsheviks was the changes in the alphabets of Turkish people in the union. The Latin Alphabet was adopted respectively in 1924 and in 1927. Yet the adoption of the Latin Alphabet by Turkey in 1928 changed their opinion and they decided to readopt the Cyrillic Alphabet. However, the necessity to express the same sounds with different letters in different languages complicates the nations' communication with each other.

Historical, cultural, religious traditions and customs of the Turkistan people were ignored in the Turkistan Soviet Socialist Republics. It was understood that the single most important authority in the government of the Soviet Union was the Communist Party. Although social improvements such as liberation of women, increasing education level, improvement of culture and healthcare institutions were appreciated by the public, the Soviet influence diffusing in every aspect of Turkish life led to the emergence of an anti-Soviet movement. Therefore, the slogan of "freedom of nations" remained only in theory. Oppressive policies, which had profound impact on the local religious and cultural life of the republics of Turkistan, did not affect nationalism in a negative way but rather it encouraged resistance to Stalinism.

The year of 1991 was the turning point for Turkistan. The dissolution of the Soviet Union led to the establishment of new and independent republics and Russians became a minority within these 14 republics. Moreover, borders which have been determined without consideration, still pose a problem today. For instance, division of the fertile Fergana Valley between Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan (Uzbeks and Tajiks stayed in Kyrgyzstan while Kyrgyz people were kept within the borders of Uzbekistan) without considering the ethnical structure and the realities of the region led to conflicts that still continue nowadays.

Giriş

1917 Şubat İhtilali çarlık rejimi için sonun başlangıcı; Rus olmayan halklar için ise siyasal değişimin başlangıcı oldu. İhtilalin çarlık yönetimine son vermesi Bolşevikler için sosyalist ihtilalin gerçekleşmesinde önemli bir engelin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Nisan 1917 tarihli Bolşevik Partisi VII. Kongresi'nde milliyetler meselesi ele alındı. Stalin kongreye sunduğu raporda: “*Birinci mesele, zulüm gören milletlerin siyasi hayatının nasıl düzenleneceğidir. Bu soruya cevap verirken şu nokta belirtilmelidir ki, Rusya'yı teşkil eden ve zulüm gören milletlere, Rusya devletinin bir parçası olarak kalmak veya ayrılıp bağımsız devletler teşkil etmek hususundaki arzularına kendilerinin karar vermesi hakkını tanımalıyız*” diyordu.¹ Kongre'nin sonunda şu kararlar alındı: 1. *Milletlere ayrılma hakkının tanınması.* 2. *Belli bir devlet içinde kalan milletler için bölgesel özerklik.* 3. *Millî azınlıkların serbest gelişmesini garanti altına alan özel kanunlar.* 4. *Belli bir devletin bütün milliyetlerinin proleterleri için tek ve bölünmez bir teşkilat, tek bir parti.*”²

¹ Derviş Kılınçkaya-Talas Omarbekov-Mirzahan Egamberdiyev, “Sovyetler Birliği Dönemi'nde Yıldırma Politikasının Bir Unsuru Olarak Türkçülük Suçlaması”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 30, (2019), s. 12. J. V. Stalin, *Works*, Vol. III, Foreign Languages Publishing House, Moscow 1953, s. 54.

² Derviş-omerbekov-Egamberdiyev, *a.g.m.*, s. 13.

25 Ekim (7 Kasım) 1917'de saat 21.00'da St. Petersburg'daki Aura Savaş Gemisi'nde. Bolşeviklerin öncülüğündeki denizciler Kışlık Saray'a ilk top mermisini atarak İhtilali başlattılar. Böylece Rusya'da 8 ay içinde önce monarşi, ardından Geçici Hükümet yıkıldı ve Lenin yönetimindeki Bolşevikler yönetime el koydu.

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan hayal kırıklığı ile çıkması, 1917 Şubat ve Ekim İhtilalleri, ardından çıkan İç Savaş (1918-1922)'in yol açtığı parçalanma ve dağılmayı toparlama projesi Lenin'in başarısı idi. Milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkının resmen tanınması, İç Savaş'tan galip çıkılmasında en etkin rolü oynadı. Bu hakkın tanınması ile Bolşeviklerin amaçladığı, sosyalist bir federasyon içinde eşit milletler birliğini sağlamaktı.³ Ancak Bolşevik öğretilerde, ekonomik sınıflar var olduğu sürece toplumda eşitlik sağlanamazdı. Bireylerarası bir eşitlik ancak sınıfsız bir toplumda gerçekten var olabilirdi. Zira proletarya diktatörlüğünün amacı, burjuvazi ve emekçi sınıf arasında şeklen bir eşitlik yaratmak değil, burjuvazi sınıfını tamamen ortadan kaldırmaktı. Bu diktatörlük, Sovyetler'de vücut bulan işçi ve köylü sınıflarının organlarıydı. Kızıl Ordu'ya sadece işçiler ve köylüler alınacak, anayasal haklardan sadece işçi ve köylü yararlanabilecekti.⁴

Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov 1870–1924), sosyal adaletsizlik ortadan kaldırılıp, sosyal eşitlik sağlanırsa toplumdaki bireyler arasında menfaat çatışmalarının ortadan kalkacağına ve “millet” olgusunun kalmayacağına, farklı milletlerin millî hassasiyetlerinin başlangıçta desteklenmesi gerektiğine, daha sonra uygulanacak olan sosyal ve kültürel politikalarla sosyalist bir düzenin oluşacağına inanıyordu. Bu amaçla “Milliyetler Komiserliği”ni kurdu ve bu konuyu Josef Stalin (1878–1953)'e teslim etti.⁵ Milliyetler Komiseri Josef Stalin de 1922 Sovyet Anayasası uyarınca bu komiserliği, Rusya İmparatorluğu'ndan geriye kalan büyük kısmı, milliyet esasına dayalı bir federasyon halinde her bir milliyetin kültürel bir varlık teşkil ettiği Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dönüştürdü. *En büyük bölüm – “Büyük Rus” milliyetinin yaşadığı- “Rusya Sosyalist Cumhuriyeti”* oldu.⁶ Türkistan, Sibirya ve Kafkasya için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri teşkil edildi. Bunların hepsi merkezi Komünist Parti'nin kontrolünde oldular. Lenin'in ölümünden sonra yönetimi tamamen ele

³ E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi* 1917-1923, C. 1, çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 137-138.

⁴ Oy hakkı bir hak olmaktan ziyade seçmenlerin sosyal bir görevi haline geliyordu. RSFSC Anayasası, “başkalarını kâr amacıyla çalıştıranlara”, “kendi emeklerinin ürünü olmayan bir gelirle geçinenlere”, “bağımsız iş adamlarına”, “keşişlere, papazlara” ve adam öldürenlerle akıl hastalarına oy hakkı tanııyordu. Oy hakkının sınırlandırılması 1936'ya kadar yürürlükte kaldı. Bkz. Carr, *a.g.e.*, s. 138.

⁵ Bolşevikler, Paris Barış Kongresi (1919)'ne katılmalarına rağmen milliyet ilkesinin tanınmasına razı göründüler.

⁶ Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik Bir Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 177-178.

geçiren Stalin, Rus olmayan halkları muhtariyet ilkesine göre düzenleyip, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tacik diye ayırdı.

Çarlık Rusya'sı döneminden itibaren Rus olmayan halkları Ruslaştırmaya yönelik çabalar, SSCB döneminde özellikle Stalin'in yönetime gelmesi ile birlikte kendisinden olmayanı dışlama, yok sayma, ortadan kaldırmaya yönelik politikaya dönüştü.⁷ Bu dönemde uygulanan milliyetçilik politikası, yerel unsurların millî kimliklerini yok sayma üzerine inşa edilmiştir. Bolşevikler, Rus olmayan halklar ile olan ilişkilere temel oluşturması bakımından, "millet, ırk ya da renk ayrımının kesinlikle reddi" politikasını öne sürdülerse de bu politika sadece ilke olarak kaldı. Çünkü tek başına yeterli değildi. Ayrıca geri kalmış milletlere medeniyet getirerek onların ileri milletlerden ayıran mesafeyi kapatabilmelerini sağlamaları için "yardım"da bulunmak gerekiyordu.⁸ Bunun için uzak sınır bölgelerde ağır sanayi kurmak, siyasi bakımdan son derece etkin bir çare olarak görüldü. Örneğin Mayıs 1930'da açılışı gerçekleştirilen Türkistan -Sibiryaya demiryolu ile Türkistan'ın tamamı Moskova'ya bağlandı.⁹ Demiryolu ile Rusya'nın pamuk, yün ve ipek gibi ham maddelere olan ihtiyaçları temin edildiği gibi bu proje ile Bolşevikler, Türkistan'da pamuk ve muhaceret siyasetlerini kolaylıkla uygulayabildiler. Sovyet döneminde Rus olmayan halklara yönelik bu uygulamalar zamanla çarlık yönetimini arar nitelik kazandı.

Türk Yurdu'nda Milliyetler Siyasetinin Uygulanması

Rusya Türkleri, millî bağımsızlık mücadelesi veren halklar arasında ayrı bir yer tutmaktadır. Millî mücadele için ayrıca bir propaganda yapmaları gerekmiyordu, her bir unsur ülkelerinin, Ruslar tarafından istila edildiğini biliyordu.¹⁰ Şubat İhtilali ile millî unsurlarını Rus halkı ile birlikte yaşama yolu benimsetilen Türkistanlılar, Rusya Demokrat Konfederasyonu'nda yaşamaya razı olmuşlardı. Ancak Rus demokrasisi Ekim İhtilali ile yıkılınca Türkistan'ın Sovyetleştirilmesi, öncelikle Çarlık Rusyası'ndan miras kalan toprak düzenlemesi çerçevesinde gerçekleşti. Amaç, Müslümanlara Sovyet sisteminin yanında değil, içinde yer bulmaktı.

Türkistan'da Sovyet hükümetinin ilk 7 yılı mücadelelerle geçti. 2 Kasım 1917'deki kararname ile Rusya'da yaşayan tüm halkların eşit olduğunu ilan eden deklarasyon yayınlandı.¹¹ Yayınlanan deklarasyonda, Rus olmayan milletlere Rusya'nın himayesinde, muhtar idareler kurma hakkını tanıdıklarını bildirdiler. Bu durum Rusya'nın değişik bölgelerinde yaşayan

⁷ Tahir, "Milliyet ve Amalgam [Karışma, karıştırma] Meselesi", *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 56, (1934), s. 22-23.

⁸ Carr, *a.g.e.*, s. 334.

⁹ Yaş Türkistanlı, "Türk-Sib", *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 5-6, (1930), s. 28-34.

¹⁰ [İsimsiz]. "Aladırgan Vaziyetimiz Açık Bolsun", *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 17, (1931), s. 1-4.

¹¹ A. Bennigsen, -Lemerciler C. Quelquejoy, *Step'te Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altındaki İslam'ın 400 Yılı*, çev. N. Uzel, Selçuk Yayınları, İstanbul 1981, s.126-128.

Rus olmayan halkların millî ve siyasi faaliyetlerinin ortaya çıkmasında etkili oldu. Türk aydın kesimi de bu ortamdan yararlanarak siyasi faaliyetlerine hız verdi. İşte bu dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti, Hive (Harezmi) Devleti, İdil-Ural Millî Muhtariyeti, Kırım Millî Muhtariyeti, Kazakistan'da Alaş-Orda Hükümeti, Hokand'da ise Türkistan Millî Hükümeti kuruldu. Muhtariyet, şüphesiz millî duygularını teşvik etmiş ve bu millî duygular başlangıçta kendilerini Sovyet iktidarı ile tezat içinde görmemelerine sebep olmuştu.¹² Ancak Bolşeviklerin samimi olmadığı, 1918 yılının ilk aylarında muhtariyet hükümetlerini ortadan kaldırmaları sonucu anlaşıldı. Millî hükümetlerin ortadan kaldırılmasına; *“Onların muhtariyetleri ortadan kaldırılarak, bu burjuva milliyetçilerini Sovyetleştirme gereklidir. Bazı yerel Sovyetler her türlü muhtariyeti kabul etmeyerek, milli meseleyi silah gücüyle çözümlenmeye karar vermişler. Ancak bu, Sovyet hâkimiyeti için uygun olmayabilir, çünkü böyle bir davranış halk kitlelerini burjuva-millî önderler çevresinde birleşmeye yönlendirebilir. Böyle önderleri, anavatanın gerçek kurtarıcısı ve milletin koruyucusuymuş gibi öne çıkarabilir ki, bu Sovyet hâkimiyeti tarafından hiçbir zaman kabul edilemez. Sovyet hâkimiyetinin görevi, muhtariyeti reddetme değil, onu vermektir. Ancak bu muhtariyeti yerel Sovyetler temelinde kurmak gerekir. Böylece Sovyet hâkimiyeti halk kitleleri tarafından yaygın olarak desteklenebilir,”*¹³ gerekçe gösterildi. Sovyet hükümetinin sert tedbirler alması sonucu Türkistan yenildi.¹⁴ Türkistanlıların kendi aralarında birlik olamamaları ve millî birlik duygusunun her tarafta yeterli düzeyde bulunmaması yenilginin önemli sebeplerinden idi. 30 Aralık 1922 tarihinde, Sovyetlerin III. Kongresi'nde S.S.C.B.'nin kurulmasına ilişkin karar onaylandığında, Türkistan'daki yönetimlerin kaderleri de çizilmişti. Bolşevikler ilk olarak, on yıldan fazla sürecek olan "ulusal sınırları belirleme" politikası ile işe başladılar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulduğu Aralık 1922'de, Türkistan'ın tamamı Sovyet yönetimine geçmiş bulunuyordu.

Türkistan 1924 yılına kadar; Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Buhara Halk Cumhuriyeti ve Harezmi Halk Cumhuriyeti şeklinde idare edildi. 1924 yılında ise etnik cumhuriyetlere ayrıldı. Türkistan'ın haritası yeniden çizildi. Bu cumhuriyetlerin içinde özerk cumhuriyetler, özerk bölgeler ya da ulusal topraklar yer aldı. Bu bölünmeye göre: 1. Nüfusu 940.033 olan Türkmenistan Cumhuriyeti'nin merkezi Aşkabad'dır. Merv ve

¹² Kohn Hans, *Der Nationalismus in der Sowjetunion*, Frankfurt Am Main, Frankfurt 1932, s. 85.

¹³ Timur Kocaoğlu, “Rus İhtilalleri ve Türk Halkları Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 18, (2002), s. 8.

¹⁴ 1919 yılında Taşkent'te toplanan Müslüman Komünist Teşkilatları Kurultayı'na katılan ve Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Başkurt veya Tatar denilen kabile isimlerini sona erdirerek, onların tamamına "Türkistan Türk Sovyet Cumhuriyeti" içinde toplamak gerektiği hususunda karar çıkaran Türkistanlılardan 1938 yılına gelindiğinde hiçbir hayatta değildi. Bkz. Oktay, “Türkistan'da Türkçilik”, *Yaş Türkistan*, c. IX/sy. 106, (1939), s. 27-36.

çevresi, Taş Havza, Çarcoy ve Kerki bölgeleri buraya dâhildi; 2. Nüfusu 3.963.300 olan Özbekistan Cumhuriyeti'nin merkezi Taşkent'ti. Maverünnehir, Semerkand ve Fergana vilayetleri, Buhara ve Hive hanlıklarının Özbeklerle meskûn yerlerinden oluşuyordu. Dört vilayete ayrılmıştı. Buhara Vilayeti, Zerefşan Vilayeti, Kaşkaderya Vilayeti ve Surkhanderya Vilayeti olarak; 3. Nüfusu 739.500 olan Tacikistan Cumhuriyeti'nin merkezi Duşanbe idi. Kurgan Tepe, Karategin, Dervaz, Şughnan, Vakhan, Peñçikent, Ura Tepe buraya dâhildi; 4. Nüfusu 714.700 olan Kırgızistan Cumhuriyetine, Yedisu ve Sırderya Vilayetleri'nden Çu, Talas ve Narın ırmaklarının yukarı kısımları, Celalabat ve Oş bölgeleri dâhildi; 5. Nüfusu 11.740.323 olan Kazakistan ise yedi vilayet ve bir bölgeden oluşuyordu.¹⁵

Oliver Roy bu durumu: "*Bir sömürgeci gücün yalnızca ülkeleri değil, dilleri ve ulusal tarihleri, hatta folklor ve edebiyatı şekillendirdiği tek örnek budur. Sovyet sisteminde büyüleyici olan şey, bu bütünlük kaygısıdır*" şeklinde yorumlamaktadır.¹⁶ Bolşevikler, "önce böl sonra yönet" prensibine dayanarak, millî sınırlar siyasetini takip ettiler, Türkistan'ı kabile cumhuriyetlerine böldüler. Moskova, bu siyasi bölümlenmeyi yaparken ideolojik ve pratik amaçlara sahipti. Otorite sahibi yerel liderler ile anlaşma yapmak yerine daha genç ve tecrübesiz, hatta kolay ikna edilebilecek Türkistanlılar seçildi. Örneğin Özbekistan Cumhuriyeti'nin hükümet başkanlığına 28 yaşındaki Feyzullah Hocayev (1896-1938), Özbekistan Komünist Partisi I. Sekreterliğine ise 26 yaşındaki Ekmel İkrarov (1898-1938) getirildi. Moskova'nın bu politikası, Türkistanlı aydın zümrenin Moskova siyaseti aleyhtarlığına dönüştü. Bolşeviklerin siyasetine karşı çeşitli provokasyonlar ile suçlanan aydınlar, "Türkistan Türk Milliyetçiliği" yaptıkları veya "Özbek ve Alaş-Orda zenginlerinin güçsüzü güçlüye ezdiren burjuva ideolojisi"ni savundukları gibi gerekçelerle suçlandılar. Sonunda, binlerce Ceditçi ve Alaş-Orda'cı hapse atıldı veya sürgüne gönderilerek cezalandırıldı.¹⁷ Bağımsızlık mücadelesi veren aydınların birçoğu ülkeyi terk ederek muhaceret hayatı yaşamak zorunda kaldı.

Sovyetlerin, Türkistan'ı "uluslara ayırma" politikasının mantığı, siyasaldı. Bolşevikler, kabileler arasındaki farklı hususiyetleri farklı bir millet şeklinde göstermeye çalıştılar. Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen gibi kabileler arasında, Ruslar ile Türkistanlılar arasındaki benzer "millî düşmanlıklar"

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Zeki Velîdi Togan, *Bugünkü Türklü (Türkistan) ve Yakın Tarih*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1947, s. 23-26.

¹⁶ Oliver Roy, *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. M. Morali, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 99.

¹⁷ Oktay, "Türkistan'da Türkçilik", s. 27-36.

yaratmaya çalıştılar.¹⁸ Lenin, Stalin ve diğer yöneticiler, farklı yollarla ama aynı politikayı savunuyorlardı. Söylemlerinde millî bağımsızlık meselesine vurgu yaparak yalandan da olsa ilan edilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Sovyet Cumhuriyetleri, bir devletin sahip olması gereken her türlü donanımına sahipti; bir devlet başkanı, bir bayrak, bir siyasal parti, bir ulusal dil ve bir millî marşı vardı. Ancak gerçek amaç, farklı halkları bir Sovyet ekseninde bir araya getirmektir. Bunu yaparken halkların, hakları ve hukukları gözetilecekti ancak tek başlarına ayakta durmaları engellenecekti. Uygulanan politikalarda amaç aynıydı. Hiçbir şekilde ulus deneyimi olmayan coğrafyada, milliyetçiliği ortaya çıkaran unsur, emperyalist güç tarafından yerleştirilmeye çalışılan idari, iktisadi, kültürel ve siyasal bir biçimdi.¹⁹

Sovyet Rusya'da, Türkistan coğrafyasında yaşayan Türkler'i birleştirecek bir ülkü olabileceği düşünülen "Türk" ve "Türkistan" kelimelerine karşı özellikle Bolşevikler döneminde, aşırı duyarlılık gösterildi.²⁰ Türkistan'ın bütün bölümlerinde ve halkın ortak bir geçmişi olan, asırlardan beri tüm dünyanın bildiği tarihî "Türkistan" isminin kullanılmasını engellediler. 16 Haziran 1924 tarihinde "Turtsik" in (Türkistan'da Bolşevik Merkezî İdaresi) kararıyla "Türkistan" ve "Türk Respublika" kelimeleri kaldırılarak yerine, bütün dünya ilim âleminde daha çok Doğu Türkistan, Moğolistan ve Tibet bölgeleri için kullanılan "Orta Asya" ifadesi getirildi ve Sırderya'nın aşağı kısımları, Aral Gölü ve Mangışlak hariç tutularak, "Rus Türkistan'ı" karşılığında kullanılmaya başlandı.²¹ "Türkistan" gibi siyasal ve kültürel içeriği olan terimler resmî yazışmalardan kaldırıldı, onun yerine sosyal tansiyonu yükselten ve milletler arasında stratejik kaynakların rekabetine yönelik "milliyetçilik" kavramı getirildi.²²

Moskova'nın, Türkistan kelimesini unutturmak için bölgeye Orta Asya demesi ile "Türkistan" düşüncesini, milletlerin isimlerini değiştirerek silme yolunu tercih etmesindeki amacı, küçük grupları egemen olan milletle kaynaştırmaktı. Bunun için 1925 yılında yerel kullanıma uygun olması için "Kırgızlar" adı Kazak, "Kara-Kırgızlar" adı ise "Kırgız" olarak değiştirildi. Özbeklere bağlı olup Kazakça konuşan Fergana Kıpçakları, ayrı bir millet olarak adlandırıldılar. 1930 yılından sonra "Özbek" olarak adlandırılmaya

¹⁸ M. Ç. "Sovyet Orta Asya Federasyonundan Millî Müttehid Türkistan Devletige", *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 16, (1931), s. 8.

¹⁹ Andersen Benedict, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender. Savaşır, Metis Yayınları. İstanbul 2020. s. 120-123.

²⁰ [İsimsiz]. "Türk-Sib Yolu Stalin Atılmakçı", *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 11, (1930), s. 32.

²¹ Togan, a.g.e., 1947, s. 23-25. Ayrıca bkz. [İsimsiz-3]. (1927). "Türkistan İsmi, Hududu ve Mesahası Hakkında", *Yeni Türkistan*, c. I, s.y. 5-6, (1927), s. 30-36.

²² Ahmet Buran, *Kırşunlanın Türkoloji*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 59-61.

başlandılar ve böylece "Kıpçak" adı silinmiş oldu.²³ Ancak, milliyet statüsüne çıkarılan gruplar,²⁴ Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Tacik'in, bütün kimlikleri kapsamamasına dikkat edildi.

Milliyetler politikası ile Bolşevikler, Sovyetler Birliği coğrafyasındaki Panislamist ve Pantürkist kadroları etnik bakımdan birbirinden farklılaştırıp, ortaya çıkardıkları ulus devletlere, tarihsel süreç içerisinde o topluluğun kimliği sayılan bir dil ve etnik aidiyet vererek Sovyet sistemi içerisinde eritmeye yönelik bir politika uyguladılar.²⁵ Bu politika ile bir yandan Beş Yıllık Plan (1928-1932)'in uygulanması sağlandı, diğer yandan Türkistan'da bir gün Sovyet rejiminin ve ideolojisinin güvenilir desteği haline gelecek bir yerli proletaryanın doğması amaçlandı.²⁶ Ayrıca milliyet sorununun neticesi olan yerlileştirme politikası ile de tam anlamıyla proleterleştirilmenin sağlanacağını umut ettiler.²⁷ Zira Bolşevikler, millet meselesini Rus olmayan halkların teveccühünü kazanmak için ortaya atmışlardı.

Aslında Türkistanlıların ve Sovyet Rusya'sının boyunduruğu altında bulunan Rus olmayan milletlerin, diğer dünya halkları gibi kendi hak ve mukadderatına sahip olmadıkça Rusya meselesinin sağlam bir temelde halledilme ihtimali de yoktu.²⁸ Türkistanlılar, Kızıl Rus emperyalizminin siyasetine karşı mücadele etmekte idiler. "İşçi ve çiftçi hükümeti" adını taşıyan bu politika altında ne Rus çiftçisinin ne de Rus işçisinin hak ve hukuku vardı. Her iki kesim de Çarlık Rusya'sı dönemindeki gibi köleler durumuna getirilmişlerdi. Eskiden nasıl ki mülk sahipleri ve sermayedarlara karşı mücadele etmek zorunda kalmışlarsa, şimdi de Sovyet hükümetine karşı mücadele etmek mecburiyetinde idiler.²⁹

²³ Ronald Wixman, *The Peoples of the USSR: An Ethnographic Handbook*, M.E. Sharpe, New York 1984, s. 120.

²⁴ Örneğin; Aral Gölü'nün güneydoğusunda yerleşik olan Karakalpaklılar, Kazak lehçesi konuşuyorlardı ama Buhara'nın egemenliğindeydiler. Kazaklara bağlanarak asimile edilmeleri gerekirken Özbekistan'a bağlandılar. Oliver Roy bu durumu, Kazakları zayıflatmak amacıyla yapılmış olabileceği şeklinde izah etmektedir. Bkz. Roy, *a.g.e.*, s. 113.

²⁵ Bolşeviklerin milletler politikası bağlamında gerçekleştirdikleri kapsamlı bir diğer proje de birlik bünyesindeki Türk halkların alfabelerinde yapılan değişiklikler oldu. 1924 ile 1927 yılları arasında Latin alfabesi uygulamasına gidildi. Ardından 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Latince'ye geçmesi Sovyet hükümetinin fikir değiştirmesine enden oldu ve yeniden Kiril Alfabeti'ne dönülmesine karar verdi. Ancak bu kez farklı dillerde aynı seslerin farklı harflerle ifade edilmesi gibi nedenlerle halkların birbirleri ile anlaşabilmesi zorlaştırıldı. Bkz. Nursulu Çetin ve Zhulduz İmashova. "Rusya'nın Orta Asya Politikaları", 19-20 Ekim VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu Türk-Rus İlişkileri", *KARASAM*, Giresun 2017, s. 237.

²⁶ Carr, *a.g.e.*, s. 335.

²⁷ İter, "Türkistan'da Millileştirilme Meselesi", *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 23, (1931), s. 27-30.

²⁸ [İsimsiz] "Rusya'da Milliyet Meselesi Yeşilgen mi?", *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 7-8, (1930), s. 6-7.

²⁹ Timuroğlu, "Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti ve Türkistanlılarının Vazifesi", *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 12, (1930), s. 25-27. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. ALLWORTH Edward, (ed.) *Central Asia: 130 Years of Russian Dominance*, New York 2002.

Sovyetler döneminde milliyetler siyasetinin araçları, etnografya ve dil bilim olmuştur. Sovyet etnografyasını Stalin kendisi belirlemiştir. Stalin "halk"ı; "tarihsel olarak dilden, topraktan, iktisadi yaşamdan, psikolojik eğitimden oluşmuş ortak bir kültürde kendini gösteren istikrarlı bir topluluk" olarak tanımlıyordu.³⁰ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, söz konusu halk, farklı halklarla kaynaşarak, yani herhangi bir siyasal zorlamaya gerek olmadan kendiliğinden değişecekti.

1930'lu yılların ortalarından itibaren Avrupa'da artan siyasi buhran, Moskova hükümetini tedirgin ediyordu. Stalinizm'in baskıcı yönetiminin sertleştiği bu dönemde Stalin, Sovyet Rusya'daki milletlerin uluslararası silahlı çatışmaya fiilî olarak katıldıkları takdirde, milletlerin kurtuluş hareketinin Sovyet Rusya için ne kadar tehlikeli olabileceğinin farkında idi.³¹ 1934-1937 yılları arasında Bolşevikler tarafından yetiştirilen mahalli hükümet ve parti teşkilatları başına getirilen kadrolarda (yerli halktan kişilerdi) yeniden düzenleme yapılmaya başlandı. Rus olmayan halklar arasından yönetimin üst kademelerine atanmış olmak da yetmiyordu, sayıca hâkim durumda olan Rusların bakış açısını benimsemeleri gerekiyordu. Direnenlerin üst mevkilere yükselme şansı zaten yoktu. Yerli komünistler ile Rus komünistlerin beraberliği de samimi değildi. Yerli komünist Rus yoldaşına "Panslavist" gibi isimler taktığı gibi Rus komünist de yerli yoldaşını "milliyetçi" diyerek suçlamaktaydı.³² Her ikisi de birbirini aldatırken tüm zararı Türkistan halkı görüyordu. Moskova, önemli kararların alındığı idari başkentti. Bu sırada Sovyetler de "Büyük Rusya" zihniyetine doğru bir yaşıyordu.³³

Bolşevikler, milliyetçi siyasetlerle komünist siyasetleri bir arada uyguladılar. Yaptıkları propaganda ile kitleler üzerindeki baskılarını arttırdılar. İçe dönük ekonomik yapı, dış ülkelerle ticaret ve seyahat engeli, başka milletlere karşı şüpheli bir tutum sergilenmesi; millî ordu, millî okullar ve gizli polis teşkilatı aracılığıyla kitleler üzerinde zora dayalı bir yönetim inşa edilmesinin yanı sıra *Rus müziği ve balesi, Rus sanatı, Rus bilim ve teknolojisi kültürünün müthiş İvan, Büyük Petro gibi tarihi Rus "kahramanları" kültürünün canlandırılması* totaliter milliyetçiliğin güçlenmesine sebep oldu.³⁴

³⁰ Josef Stalin, *Marksizm ve Ulusal Sorun*, çev. M. Ardos, Sol Yayıncılık, Ankara 2012, s. 11.

³¹ [İsimsiz]. "Millî Maksadımız Yolu Togrı Bolsun", *Yaş Türkistan*, c. X/sy. 114, (1939), s. 2-7. Aynı makalede, Marksizm-Leninizm okulundan çıkan bu "liderler" in tamamının şu veya bu şekilde "tabii milletler kanunu" nun etkisi altında olduklarını, Rus olmayan ülkeler toprağına, kendi millî yaşam unsurlarını korumak yerine Moskova hükümetinin Rus Bolşevizmini destekleyen kişileri getirdiğinden bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Timuroğlu, "Millî Tulkun", *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 47, (1933), s. 6-13.

³² [İsimsiz]. "Şövinizm Togrınsıda [Hakkında]", *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 2, (1930), s. 1-2.

³³ Carr, *a.g.e.*, s. 336.

³⁴ Hayes, *a.g.e.*, s. 194.

Stalin'in bütün iktidarı merkezileştirerek hayatın tüm sahalarına yayılması, Türkistanlı komünistleri Sovyetler Birliği'ne karşı muhalefete götürdü. "Milliyetçi sapkın" "halk düşmanı" olmakla suçlanan mahallî komünistlere karşı iki büyük dava açıldı.³⁵ 1938'de gerçekleştirilen "Büyük Temizlik"te birçoğu kurşuna dizilerek öldürüldü. SSCB'nin milliyetler politikası Ruslaştırılmaya yönelik strateji olarak kaldı. 1924 Sovyet Anayasası'ndan itibaren Sovyet cumhuriyetlerinin kendi istekleriyle bu birliğe girdiği ve isteyen her cumhuriyetin bu birlikten çıkma hakkının bulunduğu hakkındaki maddeye bütün Sovyet anayasalarında yer verilse de bu madde de diğer maddeler gibi Sovyet dönemi boyunca sadece kâğıt üzerinde kaldı.

Sonuç

Bugüne kadar tarihî tecrübeler, milliyet meselesinin her milletin kendi geleceğine sahip olması ile çözülebileceğini göstermiştir. Hiçbir milletin, üzerinde hâkimiyet kurduğu bir halk ile kendi geleceğini yönetmede iş birliği yapamayacağı aşîkârdır. Gayet de doğaldır ki ezilen bir halk kendi hakkını tam manasıyla almak ister. Hâkim olan her millet için ise başka bir halkın üzerindeki hakimiyetinden vazgeçmek ağır gelir. O nedenle her iki tarafın aynı yerde durup herhangi bir meseleyi "her iki tarafı da razı edecek" bir ruhta çözmeleri de çok zor hatta imkânsızdır. Milliyet meselesi tüm halkların kendi millî geleceğine gerçek anlamda sahip olanları ile mümkün olabilir. Bu anlamda Sovyet Rusya'da adım atılmışsa da kısa sürede hüsrarla sonuçlanmıştı.

Sovyetlerin, Türkistan coğrafyasında gerçekleştirdiği yeniliklerin birçoğu Çarlık döneminde uygulanmaya konuldu. Türkistan'daki devletlerin bölünerek yapay olarak yeni ulus devletler ortaya çıkarılması şeklindeki yapılandırma, Çarlık yönetimi tarafından başlatıldı. Çarlık Rusya'sı ile Sovyet Rusya dönemleri arasındaki süreklilik; dinî, etnik ve idari alanda bölünme ile kendini gösterdi.

Bolşevik Devrimi Türkistanlılar için bir kurtuluş olarak görüldüğü gibi millî faaliyet alanlarını da aydınlattı. Uzun yıllar Çarlık Rusya'sı sömürgeliğinde yaşayan halklar, devrimin getirdiği havanın ışığına kapıldılar, gözleri kamaştı ve doğrudan doğruya amaçlarına yöneldiler. O dönemde millî bir devlet kurabileceklerine çok inandılar. Moskova Sovyet hükümeti iktidarının başlarında, halkların kendi mukadderatını belirlemesi, hatta Rusya'dan ayrılmasını kabul etti. Bununla birlikte Rus proleter sosyalizmi için mücadele ettiği bir dönemde, hiçbir milletin ayrılmaya hakkı olmadığını da ilan etti. Komünist Partisi, halkların kendi geleceklerini belirleme konusunda samimi olmadığı gibi Türkistan üzerinde proleter hükümranlığının kurulması

³⁵ Walter Kolarz, *Die Nationalitätspolitik der Sowjetunion*, Frankfurt Am Main, Frankfurt 1956, s. 266-267.

için çalıştı.³⁶ Devrimin başındaki ümitler, kısa sürede millî faciaya dönüştü. Devrim, Rus olmayan halkların siyasi gelişimine aniden son verdi.³⁷

Ekim İhtilali ile ideolojik olarak, halkları Rusça konuşan bir Sovyet insanı içinde eritmek hedeflendi. Stratejik önceliği dilsel veya kültürel bütünlüğü kırmak oldu. Daha önce hiçbir ulus deneyimi olmayan devletlerde, millî unsurları ortaya çıkararak idari, iktisadi, kültürel ve siyasal yapı oluşturuldu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulduğu Aralık 1922'de, Türkistan'ın tamamı Sovyet yönetimine geçti. Bolşevikler, Türkistan'ı tam anlamıyla Ruslaştırmak için başlattıkları çalışmaları Ekim 1924'te, Moskova'ya bağlı 5 sosyalist cumhuriyetin kurulması ile tamamladılar. Türkistan Sovyet Cumhuriyetleri, Türkistan halkının tarihî, kültürel, dinî gelenekleri ve millî adetleri dikkate alınmadı. Sovyetler Birliği'nde devlet yönetimi konularında tek ve en önemli otoritenin Komünist Partisinin görüşleri olduğu anlaşıldı.

Kadınların hürriyetlerine kavuşturulması, eğitim düzeyinin artırılması, kültür ve sağlık kuruluşlarının iyileştirilmesi gibi sosyal gelişmeler pratikte kitlelerin onayını kazansa da Sovyet etkisinin millî Türk hayatının her cephesini sarması, anti-Sovyet yaklaşımı beraberinde getirdi. Böylece “milletlerin özgürlüğü” şiarı teoriden öteye gidemedi. Türkistan'daki cumhuriyetlerde mahallî, dinî ve kültürel hayatın maruz kaldığı baskıcı politika, milliyetçiliği geriletmedi; aksine Stalinizm'e karşı olan direniş ve bu yüzden ona karşı olan her şeye taraftar olan milliyetçiliği teşvik etti.

Kaynakça

- ALLWORTH Edward, (ed.) *Central Asia: 130 Years of Russian Dominance*, New York 2002.
- BENEDICT Andersen, *Imagined Communities*, Verso, Londra 1992. (Türkçesi: *Hayali Cemaatler*, çev. İskender. Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul 2020).
- BENNIGSEN A., Lemerciler C. Quelquejoy, *Step'te Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altındaki İslam'ın 400 Yılı*, çev. N. Uzel, Selçuk Yayınları, İstanbul 1981.
- BURAN Ahmet, *Kurşunlanan Türkoloji*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- CARR Edward Hallett, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, C. 1, çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 2012. (Orjinali: Edward Hallett. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, Vol. 1 (History of Soviet Russia), W. W. Norton and Company, 1985.)
- ÇETİN Nursulu, İMASHOVA Zhulduz, “Rusya'nın Orta Asya Politikaları”, 19-20 Ekim VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu Türk-Rus İlişkileri”, *KARASAM*, Giresun 2017.
- HANS Kohn, *Der Nationalismus in der Sowjetunion*, Frankfurt Am Main, Frankfurt 1932.
- HAYES Carlton J. H., *Milliyetçilik Bir Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995. (Orjinal adı: *Nationalism: A Religion*, New York 1960)
- KAMALOV İlyas, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ankara 2011.

³⁶ M. Ç. “Millî Mesele Tiveregide”, *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 9-10, (1930), s. 7-15.

³⁷ Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984. s. 7.

- KOLARZ Walter, *Die Nationalitätspolitik der Sowjetunion*, Frankfurt Am Main, Frankfurt 1956
- MÜHLEN Patrik Von Zur, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984. (Orjinali: Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern, Der Nationalismus der sowjetischen Orientvölker im Zweiten Weltkrieg, Droste Yayınevi, Düsseldorf 1971.)
- RONALD Wixman, *The Peoples of the USSR: an Ethnographic Handbook*, M.E. Sharpe, New York 1984.
- ROY Oliver, *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. M. Morali, Metis Yayınları. İstanbul 2000. (Orjinal adı: The New Central Asia, New York University Press, New York 2005.)
- STALIN Josef, Works, Vol. III, *Foreign Languages Publishing House*, Moscow 1953.
- _____. *Marksizm ve Ulusal Sorun*, çev. M. Ardos, Sol Yayıncılık, Ankara 2012.
- TOGAN Ahmet Zeki Velidi, *Bugünkü Türkali (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1947.

Makaleler

- ÇAĞATAY, (1932). "Millî Tuygu ve Millî Ruh Öldürülemesi", *Yaş Türkistan*, c. III/sy. 33, (1932), s. 20-23.
- İLTER, "Türkistan'da Millileştirilme Meselesi", *Yaş Türkistan*, C. II/sy. 23, (1931), s. 27-30.
- KILINÇKAYA Derviş-OMARBEKOV Talas-EGAMBERDİYEV Mirzahan, "Sovyetler Birliği Dönemi'nde Yıldırma Politikasının Bir Unsuru Olarak Türkçülük Suçlaması", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 30, Güz 2019, s. 1-27.
- KOÇAOĞLU Timur, "Rus İhtilalleri ve Türk Halkları Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)", *Türkler*, C. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 741-759.
- [İsimsiz]. "Türkistan İsmi, Hududu ve Mesahası Hakkında", *Yeni Türkistan*, C. I/sy. 5-6, (1927), s. 30-36.
- M. Ç., "Millî Mesele Tiveregide", *Yaş Türkistan*, C. I/sy. 9-10, (1930), s. 7-15.
- OKTAY, "Türkistan'da Türkçilik", *Yaş Türkistan*, c. IX/sy. 106, (1938), s. 32-36.
- TAHİR, "Milliyet ve Amalgam [Karışma, karıştırma] Meselesi", *Yaş Türkistan*, c. V/sy. 56, (1934), s. 20-23.
- TİMUROĞLU, "Rusya'nın Bugünkü Vaziyeti ve Türkistanlılarının Vazifesi", *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 12, (1930), s. 25-27.
- _____. "Sovyet Orta Asya Federasyonundan Millî Müttehid Türkistan Devletige", *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 16, (1931), s. 4-9.
- _____. "Millî Tulkun", *Yaş Türkistan*, c. VI/sy. 47, (1933), s. 6-13.
- [İsimsiz]. "Şövinizm Togrısında [Hakkında]", *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 2, (1930), s. 1-5.
- [İsimsiz] "Rusya'da Milliyet Meselesi Yeşilgen mi?", *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 7-8, (1930), s. 6-7.
- [İsimsiz]. "Türk-Sib Yolu Stalin Atlamakçı", *Yaş Türkistan*, c. I/sy. 11, (1930), s. 32.
- [İsimsiz]. "Aladırgan Vaziyetimiz Açık Bolsun", *Yaş Türkistan*, c. II/sy. 17, (1931), s. 1-4.
- [İsimsiz]. "Millî Maksadımız Yolu Togrı Bolsun", *Yaş Türkistan*, c. X/sy. 114, (1939), s. 2-7.

SAVAŞTA VE BARIŞTA BİR YUNAN GEMİSİ: AVEROF-YUNAN KAYNAKLARI ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Maria VASILİKİOTOU (Meryem BATAN)*

Öz: Balkan savaşlarının efsane gemisi olarak tarihe geçen “*Averof*”, Doğu Ege adalarının kurtuluş operasyonlarına katılmış ve bu operasyonlarda üstün hızını kullanarak “*Ellı*” (3 Aralık 1912) ve “*Limni*” (5 Ocak 1913) deniz savaşlarında Osmanlı filosuna karşı önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Toplarının maksimum menziline Yunan filonunun üzerinde olması ve otonom hareketlerde bulunması, onu düşman filonuna karşı üstün kılmıştır. “*Averof*” Ekim 1918’de İstanbul’da demir atmış ve Yunanistan’ın I. Dünya Savaşı’nın muzaffer güçlerinden birisi olması sebebiyle Sultan’ın sarayının karşısında Yunan bayrağını dalgalandırmıştır. Küçük Asya’da Yunan cephesinin 1922 yazında çöküşüyle birlikte, birliklerin taşınmasına ve Yunan unsurlarının nakliyesine yardımcı olmak için tekrar İzmir kıyılarına demirlemiştir. Kısa bir süre sonra Fransa’da bir bakım görmüş ve 1928’de tekrar faaliyete geçmiştir. Savaşlar arası dönem, Yunanistan’da sonradan yaşanacak iç gelişmeler açısından ölümcül sonuçlar doğurmuştur. En üzücü olanı, 1 Mart 1935’teki Venezelos yanlısı siyasi hareketlerde isyancılar tarafından kullanılmasıydı. İkinci Dünya Savaşı’nda, eski olmasına rağmen, Yunan filonunun amiral gemisi olarak kullanılmıştır. Nisan 1941’deki Alman işgalinden sonra, düşmana teslim edilmemek için üzerinde bomba patlatılarak batırılmak istenmiş, ancak mürettebat gemiyi hızla terk etmiştir. “*Şanslı gemi*” olarak adlandırılan “*Averof*”, sonunda İskenderiye’ye güvenli bir şekilde gelmiş ve II.Dünya Savaşı’nın geri kalan dönemi için Hint Okyanusu’ndaki savaş gemisi filolarına katılmıştır. Savaş dışındaki barışçıl olan son iki görevi George Papandreou’nun Kurtuluş hükümetinin Pire’ye nakli (17 Ekim 1944) ve Oniki Ada’nın Yunanistan’a ilhaki mesajını Rodos’a (15 Mayıs 1945) götürmektir. 1952’de Amiral Kountouriotis ve Yunanistan’ın deniz gücünde Eleftherios Venizelos’un siyasal inancına ayrılmaz bir şekilde bağlı olan “*yenilmez gemi*” hizmetten çıkarılmıştır. Bugün Faliro’da bir Savaş Müzesi olarak faaliyet göstermektedir.

* Öğretim Görevlisi (35.madde), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, akwuita@gmail.com, ORCID: 0000 0003 0526 231X

Anahtar Kelimeler: Averof, Kountouriotis, Venizelos, Hamidiye, Turgutreis.

AVEROF, A GREEK SHIP IN WAR AND PEACE: AN ANALYSIS OF GREEK SOURCES

Abstract: The historical ship *Averof* a legend of the Balkan wars, participated in the liberation operations of the Eastern Aegean islands and played an important role against the Ottoman Army in the "*Elli*" (December 3, 1912) and "*Limnos*" (January 5, 1913) naval battles by using its superior speed. The maximum range of its cannons, which distinguished *Averof* from the rest of the Greek fleet, as well as its autonomous actions made it superior against the enemy fleet. In October 1918, *Averof* anchored in Istanbul and Greek flag was raised right across the Sultan's palace as one of the victorious powers of the First World War. With the collapse of the Asia Minor in the summer of 1922, it was again on the shores of Izmir to help to move troops and to transport the Greek population. Shortly thereafter, it underwent repairs in France and it was reactivated in 1928. The interwar period led to the fatal consequences in terms of the following internal developments. The saddest thing was that it was used by rebels, who supported Venizelos in political movements, on March 1, 1935. Although it was an old ship, it remained as the flagship of the Greek fleet in the Second World War. Following the German occupation in April, 1941, the idea of sinking the ship in an attempt to prevent its capture by the enemy was abandoned by the crew. Called the "lucky ship", *Averof* eventually arrived in Alexandria safely and joined the naval fleets in the Indian Ocean for the rest of the war. Its last two peaceful tasks were the transportation of the liberal government of George Papandreou to Piraeus (October 17, 1944) and delivering the message of the annexation of the Dodecanese Islands by Greece to Rhodes (May 15, 1945). In 1952, the "invincible ship", inextricably linked to the political belief of Admiral Kountouriotis and Eleftherios Venizelos in Greece's naval power, was removed from service. Today, the ship is in Faliro, where it serves as an exponent in the War Museum.

Key words: Averoff, Elli, Limni, Venizelos, Papandreou.

Giriş

Georgios Averof (Georgios Avyeros-Apostolakas) Metsovo'da (Epir)¹ 1818 yılında doğmuştur. Averof, tüccar olması nedeniyle kendi soyadını

---

¹ Metsovo (Epir-Osmanlı Döneminde Maçova-Ulah dilinde Aminciu) batı Yunanistan'da çoğunlukla Ulahların yaşadığı Osmanlı döneminde Yanya Sancağı'na bağlı bir kaza idi. Bu dönemde Osmanlı askeri birliklerinin önemli bir geçiş güzergahı olan kaza, özellikle ticaret alanında oldukça ileriydi. Demirciler, inşaatçılar, marangozlar, kuyumcular, gümüşçüler ve ahşap oymacıları meşhurdur. 18 ve 19.yy'larda Metsovolu tüccarların İstanbul, Napoli,

değiştirmiş ve Rus soyadı almıştır. Çünkü o dönemde sadece Rus soyadı taşıyanlara değer verilmekte ve saygı gösterilmekteydi. Averof, 17 yaşında Moskova'da amcasının firmasında işe başlamış ve amcasının ölümünden sonra mirası ona kalmıştır. Kırım Savaşı sırasında Apostolakas, Rus ordusunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin temininde etkin rol oynadığı için kısa sürede zenginleşmiştir.

Averof, 1837 yılında Kahire'ye gitmiş ardından İskenderiye'ye geçmiştir. 1866 yılında İskenderiye'de ticaret ile bankerlik işleri yapmaya başlamış ve 1870 yılında Mısır'daki en başarılı tüccarlardan olmuştur. Kazandığı parayla Atina'da yol, okul ve hastane yaptırmış, ayrıca Atina'da Ulusal Teknik Üniversitesi'nin de en büyük bağışçısı olmuştur. Bu üniversite projesi için 50000 Fransız frangı bağışlayan Averof, üniversitenin adının "Ulusal Metsovio Teknik Üniversitesi" olarak değiştirilmesini istemiştir.²

Averof hiç evlenmemiş, ölümünden sonra malvarlığının bir kısmını Yunan donanmasına bağışlamıştır. Bu bağış, pek çok bağışta bulunan Averof'un en önemli yardımlarından biriydi. 1896 yılında Atina'da ilk kez düzenlenen olimpiyatlar için antik bir stadyum olan Panathinaiko Stadyumu'nun restorasyonunu yaptırmıştır. 7.500.000 dolardan fazla hayır faaliyetinde bulunduğu belirtilen Averof 15 Temmuz 1899 yılında vefat etmiş ve vasiyetinde Yunanlıların Türklere karşı ayaklanmasını hayal etmiştir.³ Vasiyetinin 13. Maddesine göre Yunan devletine, kendi parasının yüzde yirmisini bırakmıştır.⁴ Bu parayla Yunanistan yeni hızlı savaş gemisi alacak ve harp okulu tarafından staj yapılmak amacıyla kullanılacaktı. Bu geminin adı "Averof" olacak ve eskidiğinde kalan parayla Milli Banka tarafından tekrar yenisi alınacaktı.⁵

1-Geminin Hikayesi

Venedik, Moskova, Odessa, Selanik gibi önemli merkezlerde ticarethaneleri bulunmaktaydı.1821 Yunan devriminden sonra ekonomik olarak bir buhran dönemine girmiştir. Averof gibi Metsovo'da doğmuş, onun gibi Ulah kökenli ve burada ticaretle uğraşmış bazı önemli şahsiyetler: daha çok ziraat alanında çalışan Nikolaos Stourmaris (1806-1852), daha sonra İskenderiye'ye yerleşen ve burada ticaret hayatını sürdüren Mihail Totsikas (1787-1856) gibi önemli tüccarlardır.Ulahların Epir bölgesinde bağımsız bir devlet olmak istemeleri sebebiyle Yunan toplumunda buradaki Ulahlara karşı bir tepki oluşmuştur.

² Maria Foti, "Thoriktó "G. Avérof" İstorikí Anadromí Me Chrísi Google Maps", (Averof Zırhlı Gemisi ile Google Maps Tarihi Gezisi), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Metsovion Ulusal Teknik Üniversitesi, Jeoloji Bölümü, Atina ,2009, s.13

³ The New YorkTimes, 4 August 1899

⁴ Foti, a.g.t, s.13-14

⁵ <http://zsgiamina.gr/wp-content/uploads/2015/10/373> Erişim: 4 Kasım 2020

“Georgios Averof” Yunan savaş gemisi 1905 yılında Giuseppe Orlando tarafından tasarlanmış ve 1908-1911 yılların arasında İtalya'daki Livirno Orlando (Orlando kardeşlerin faaliyetleri) tersanelerinde inşa edilmiştir. O dönemde aynı tersane İtalyan donanması için “Averof” ile birlikte “Piza” ve “San Antonio” isimli iki gemi daha tasarlamıştır.⁶ İtalyan donanması iki gemiyi satın almış ancak üçüncü gemi siparişini iptal etmiştir. İtalyan donanması siparişini iptal ettiğinde gemi yapım ücretinin üçte birini peşin ödemek zorundaydı. Bu geminin Osmanlı İmparatorluğu'na verilmesi uygun görülmüş fakat İtalya-Osmanlı İmparatorluğu arasındaki müzakerelerin pek iç açıcı bulunmaması sebebiyle Yunan devleti tarafından satın alıp kraliyet donanmasına eklenmiştir.⁷ Bu geminin fiyatı diğer iki gemiden 2.000.000 drahmi daha ucuzdu. “Averof”'un satın alınma sürecinde Yunanistan Kiriakulis Mavromihalis hükümeti ve Yunan donanma başkanı Damianos, İtalyadaki tersane ile pazarlık yapmıştır. Donanmasını güçlendirmek isteyen Osmanlı yönetimi, zırhlı gemileri almak istemiş ancak ekonomik sıkıntılar nedeniyle biraz çekimser kalmıştır.

“Averof” zırhlısının Yunanlılar tarafından satın alınması; Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi için halktan para yardımının toplanması yanında, “milli iktisat” politikasının ortaya çıkmasında ve “milli burjuvazi” oluşturulmasında etkili olmuştur. “İttihat ve Terakki” yönetimi yeni gemiler bulmaya çalışmışsa da İngiliz ve Fransızlar Osmanlı İmparatorluğuna satılacak hazır gemilerinin bulunmadığını söylemiş ve bunun üzerine Almanya'dan alelacele artık iyice köhneleşmiş iki savaş gemisi alınmıştır.⁸ Bu gemilere eski Osmanlı kaptan-ı deryalarının adları verilmiştir: “Barbaros” ve “Turgut Reis”. Ancak 18 yaşındaki bu iki gemi Yunanlıların “Averof” zırhlısı ile başa çıkacak durumda değildi.⁹ Yunanlılar, iş göremez durumdaki eskimiş gemilerini Fransa ve İngiltere tersanelerine verip kalan güçlü filo ile daha fazla güç sahibi olmuştur. Yunan donanmasına Fransız öğretmenleri de katılmıştır.

Gemi için 23.650.000 drahmi verilmiş, bu meblağdan 8.000.000 drahmi Georgios Averof'un kişisel varlığının yüzde yirmisi olarak alınmıştır. Çünkü Averof'un vasiyetiyle bu para Harp Okulu öğrencileri için bir eğitim gemisi alınması amacıyla istenmiş ve milli Yunan deniz kuvvetlerinin veznesine emanet olarak verilmiştir. Geminin alınması için kalan borç olan 15.650.000

⁶ Foti, a.g.t., s.14

⁷ Foti, a.g.t., s.14

⁸ Necmi Odabaşı, “ Yunan Zırhlısı Averof'un Osmanlı Donanması ve Ekonomisi üzerindeki Etkileri”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 29, 2015/2, s.210

⁹ Necmi Odabaşı, a.g.m ,s.215

drahmi Yunan kraliyet donanması tarafından ödenmiştir. “Averof” için verilen peşin fiyatın üçte ikisi, Yunan donanması tarafından yurt dışından borç alınarak ödenmiştir.¹⁰ Gemi cephanesi için ayrıca 3.500.000 drahmi ödenmiştir. 30 Kasım 1909 ‘da “Averof” gemisi satın alınmıştır.¹¹

1909 Gudi Darbesi¹² zamanında Almanlar Yunanistan’ı terk etmiştir. Yunanistan-Almanya arasında bir gerilime sebep olan bu siyasi olay karşısında Almanlar bu tarz gemileri Yunanlılara satmamış ve onun yerine Yunan devleti tarafından “Averof” tercih edilmiştir.¹³

Denize ilk kez 12 Mart 1910 yılında indirilen “Averof” 16 Mayıs 1910’da İngiltere Portsmouth’ a seyahat etmiştir.¹⁴ O dönemdeki Yunan kral I. Georgios Alman kökenliydi ve İngiltere ile ilişkileri iyi değildi. Buna rağmen, Georgios İngiltere’yi, beşinci kez taç giymek ve geminin cephanelerini temin için ziyaret etmiştir. Gemi, 20 Ağustos’a kadar orada kalmış fakat disiplinsizlikten dolayı (gemi bir resif üzerine düşmüş ve bakıma alınmıştır) gemi yönetimi başkomiser Damyanos’dan amiral Kountouriotis’e geçmiştir. Damyanos, geminin liderliğini Kountouriotis’e verince, Kountouriotis gemi yönetimine ve mürettebata disiplin kazandırmış ,gemi tamir ettirmiş ve Atina’ya dönmüştür. Değişik bir yönetim sergileyen eski komutan Damyanos, geminin elektrik akımını kestirerek geceleri sadece mumlarla oturup elektrik tamiri için izin vermemek gibi garip uygulamalar gerçekleştirmiştir.¹⁵

1 Eylül 1911’de “Averof” Yunanistan-Faliro’ya varmış ve bu sebeple adeta bir bayram karşılaması yapılmıştır.¹⁶

1.2-Geminin Yapısı

---

¹⁰Vagelis Roufakis, “To Thrylikó Thoriktó «Avérof» İna Sýmvoló Pou Teleftaía «Kakopoiithike» Vánafsa”, (“Efsanevi Savaş Gemisi "Averof" Son Zamanda Vahşice İstismar Edilen Bir Sembol”), Sakız Adası Kültürel Eğitim Yayıncılık Kuruluşu Dafnona, Yıl: 12, Sayı:23, s.4

¹¹ Foti, a.g.t., s.13

¹² 1908 yılında örgütlenmeye başlayan Yunan subayların başlattığı, daha ziyade askeri ve siyasi sebeplerle oluşan ve bu konularda islahat isteyerek 1909 yılında patlak veren ihtilal.Bunun sonucunda oluşturulan askeri komite ile özellikle askeri ve siyasi alanlarda yaygın islahat süreci başlamıştır.

¹³ Zisis Fotakis, Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919 ,Routledge: London and New York, 2005. s.23

¹⁴ Foti, a.g.t.,s.15

¹⁵ John Carr, The RHNS Averof , Psihoğios yayınevi, Atina, 2015, s.33-34

¹⁶ İlias Krasanakis, I İstória Tou Ellinikou Ethnous, (Yunan Devletinin Ulusal Tarihi), Atina Yaymevi ,2003,s.93

“Averof” zırhlı gemidir fakat hızından dolayı savaş gemisine (hafif kruvazör) dönüştürülmüştür.¹⁷ Geminin hızı 24 knot idi. Bu çok önemli bir bilgidir, çünkü o dönemde “Averof”¹⁸ tan daha hızlı bir savaş gemisi bulunmamaktadır.

Bu gemi çelik olmasına rağmen zırhı için farklı dayanıklı koruyucu maddeler kullanılmıştır.

Gemide bir dreadnought sistemi yoktu. Bunun yerine bunun bir alt modeli olarak pre-dreadnought sistemi kullanılmıştır¹⁸.

“Averof” gemisi pre-dreadnought gemisi olduğu için çok kuvvetli bir gemi değildi.¹⁹ Bu tür gemiler, güçlü olmayan ülkeler tarafından tercih edilmiştir. Averof’un draught makinası sadece 7.5m (24.6ft) dir.²⁰ Bu genişlikte ufak bir makinası olmasına rağmen çok hızlı ve sorunsuz idi.

Buhar makinası yerine kullanılan buhar türbini sonucu yüksek hız ve manevra kabiliyeti elde edilmiştir. Çok sayıda farklı çapta top yerine daha az sayıda, birbirine eş fakat çap ve menzili yüksek toplar vurucu gücü artırmıştır. Borda ve güvertede eski tip düşman muharebe gemilerinin toplarının etkisini en aza indiren bir zırh sistemi bulunmaktaydı. Geminin mancılık pruvası, kıç kısmı ve gövdesinin genişliği de azalmaktaydı.

1.3-Geminin Özellikleri

- 10000 ton.
- 1093 m³.
- 36 su ve yakıt deposu ile üst-orta güverte ve kazan dairesi .
- 1542 ton kömürle denizde seyahat edebilme imkanı.
- Boy 140,5 m.
- Genişlik 21 m.
- Derinlik 7,5 m.
- Dört silindirli gerileme buhar makinesi.
- 22 Belleville hidrolik sistemli su ısıtıcı .

---

¹⁷ Foti, a.g.t., s.15

¹⁸ Dretnot (İngilizcesi "dreadnought"), 20. yüzyılın başlarında hizmete girmiş çok etkili bir savaş gemisi türüdür. Bunun alt modeli sayılabilecek gemiler ön-dretnot (İngilizcesi "pre-dreadnought") olarak adlandırılır.

¹⁹ Carr, a.g.e., s.27

²⁰ Foti, a.g.t., s.14

- 19000 - 21500 beygir amstrong sistem.
- 23,4 cm² 4 adet ateşli silah.
- 19cm² 8 adet ateşli silah.
- 3 adet baca
- 7,5 cm² 2 adet hızlı ateşli silah..
- 2 adet A-A 4,7 cm³ ateşli silah.
- 4 adet hızlı ateşli silah .
- Gemi altında sağ ve solda birer adet ve bir adet ortada denizaltı torpido tüpleri.
- Her 12 knotta 1400-2600 mil.
- En büyük mermi 172kg ve hızı 807 m²/ dakika.
- En küçük mermi 90 kg ve hızı 792 m²/ dakika.²¹

Silahları geri sağ ve sol tarafa ateş atabilmekteydi. Ateş sadece hidrolik ile sağlanabilir fakat tehlike durumunda manuel de olabilirdi. Yangın zamanında geminin optik telemetreleri duman altında kalmazdı. Gemide yangın tehlikesine karşı buhar odaları bulunmaktaydı. Gemi cephanesi başka yere taşınabilirdi. Buna rağmen gemi donanma tatbikatlarının tümüne katılamamıştır. Gemide ateş edilirken silah kuleleri aralarında bağ olmadığından, askerler yanlarındaki odalarda ve kulelerde neler olup bittiğini bilmemekte ve tam tecrit sağlandığından moraller bozulmamaktaydı.

Deniz muharebeleri esnasında Osmanlı donanması dahilindeki “*Turgut Reis*” ve “*Barbaros*” gemileri birer dreadnought olduğu için (büyük boyutlu) “*Averof*” zırhlısına çarpma tehlikesi baş göstermiş fakat Averof, çevikliği sayesinde hızla uzaklaşıp kendini tehlikeye atmamıştır. Bu yüzden “Elli” deniz savaşı sırasında “*Averof*” Türk gemilerinin arasında değil önünde ve savunma pozisyonundaydı.²² Bu bakımdan içerdiği teknoloji ile “*Averof*” un hızlı ve yararlı bir gemi olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

²¹ N.A. Stathákis, To Chronikó Tou Thoriktoú Tis Nikis, (“Zafer Savaş Gemisinin Kroniği”), 2. Basım, Polemikó Naftikó yayinevi, Atina, 1987, s.15

²² P. Tsoukalás, Mathímata Naftikís Taktikís (Scholí Naftikón Δ okímon: Peiraiás, 1910-1911), (Donanma Taktik Dersleri, Yunan Donanma Fakóltesi, Pire ,1910-1911), Ypiresía Istorías Naftikou, Atina, s. 128-29

Gemi üzerinde 670 gemici ve 20 amir bulunmaktaydı. Gemi komutanı Kountouriotis gelmeden önce İngiliz Amiral Tufneli Yunan donanmasına okutman olarak katılmıştır.²³

1.4-Yunan Amirali Pavlos Kountouriotis

Yunan Amirali Pavlos Kountouriotis 1855 yılında İdra Adası'nda doğmuştur. Kendisi Arnavut soyluydu.²⁴ Babası Malta'da konsolos olarak çalışmış ve annesinin babası hem gemi sahibi hem de siyasetçi olarak görev yapmıştır. Kountouriotis 1874 yılında Yunan donanmasına katılmış ve donanma okulunda (Deneme Donanma Fakültesi) öğrencilik hayatına başlamıştır. 1. deneme askeri öğrencisi olarak 1877 yılında mezun olmuştur. Kountouriotis, 1886 yılında Theodoros Deliyiannis hükümetinde 1. ve 2. Kanun gemilerinin başkaptanıydı. Bu dönemde, Yunan Donanması Arta ile Preveza'da savaşmıştır. Daha sonra komutan ve ardından 1897 yılında "Alfios"²⁵ buharlı gemisinde amiral olmuştur. Aynı zamanda, Girit'deki Yunan-Türk savaşı esnasında Türk unsurları üstün durumda iken Avrupalı üstün devletlerin emirlerine karşı gelerek Amiral Miaulis ile "İdra" zırhlı gemisi vasıtasıyla Girit'e yardım sağlamıştır. O dönemde, Kountouriotis Çannakale'ye gelmek istemiş fakat hükümet ona izin vermemiş, bu durum arkadaşları ve Yunan ordusunda kahramanca bir hareket olarak görülmüş fakat düşmanları bu hareketin çılgınca olduğunu belirtmişlerdir.²⁶ 1901 yılında Amiral Andreas Myiaulis, gemisinde Kountouriotis'i amiral olarak kabul etmiş ve Kountouriotis ilk kez Yunan donanması ile bir eğitim seyahati olan Atlantik Okyanusu seyahatine iştirak etmiştir. Aynı yıl gemi, Amerika-Boston'a varmış ve buradaki Yunan göçmenleri tarafından coşku ile karşılanmıştır. Kountouriotis bu gemiyle çıktığı iki Atlantik Okyanusu seferinde yakıt kullanılmamış bunun yerine yelken kullanılmıştır.

Kountouriotis, 1911 yılında "Averof" gemisini teslim almak için İngiltere'ye gitmiştir. 1915-1916 yılları arasında donanma komutanı olmuş ve Yunanistan'ın ittifak devletleri arasında yer almasını arzulamıştır. Yunan kralı Konstantinos, siyasi düşüncesi bakımından Kountouriotis'e destek olup onu koruma eğilimi göstermiştir. Kountouriotis'de kral ile aynı görüşleri

---

²³ Panayiotis Gorgas, "Istoria tou Thorakisménou Katadromikou Geórgios Avérof» 100 chrónia G. Avérof," (Zırhlı Kruvazör George Averof'un 100 Yıllık Tarihi), Naftiki Epitehorisi Yunan Genel Kurmay Başkanlığı Dergisi, Genel Kurmay Başkanlığı, Atina, 2011, s.3

²⁴ Ioannis(Yahya) Palubis, "Valkanikoi Polemoi. Naftikos Agonas, O Navarhos Pavlos Kunturyotis", (Balkan Savaşları, Deniz Savaşları, Amiral Pavlos Kountouriotis), Geriplus Naftiki Istoria Yunanistan Donanma Müzesi, Genel Kurmay Başkanlığı, Sayı 381, Atina, s.36

²⁵ Palubis, a.g.m., s.5

²⁶ Palubis, a.g.m., s.5

paylaşmakta idi. Kral, babasının Kountouriotis tarafından korunması vesilesiyle bir mektupla Kountouriotis'e teşekkür etmiştir(30.08.1916). Ulusal bölünme zamanında²⁷ (1915-1917) Kountouriotis, Venizelos ile Girit adasına, diğer adalara ve Trakya'ya seyahat etmiştir. Venizelos o dönemde krala karşı isyan başlatmış ve kral Yunanistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. 1920 yılında kral tekrar görevine dönerken Kountouriotis naip olarak onun refakatinde bulunmuştur.

Kountouriotis, 1917 yılında Venizelos hükümeti zamanında tekrar donanma komutanı olmuştur. 1920 yılında prens Alexander öldükten sonra naip olmuştur. 1921 yılında bir suikast girişimi esnasında yaralanmıştır. Milli mücadele bittikten sonra tekrar naiplik görevine getirilmiş, 1924 yılında cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kountouriotis, 1926 yılında Pangalos'un diktatörlüğü zamanında İdra Adası'na (Çamlıca Adası) gitmiştir. Siyasi anlamda Kountouriotis ile yıldızının barışmadığı Pangalos, onunla mektuplaşırken Kountouriotis'in istifasını istemiş fakat Kountouriotis bu isteği geri çevirmiştir. Diktatörlükten sonra Kountouriotis, cumhurbaşkanlığı görevine devam etmiş fakat 1929'da Parkinson hastalığından dolayı bu görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu hastalığını ve çaresizliğini elleri titrediği vakit yabancıların ellerini nasıl sıkacağı konusundaki bir mektup ile Venizelos'a bildirmiştir. 1935 yılında vefat etmiştir. 1912 yılında Mahmut Muhtar tarafından (Osmanlı donanması komutanı) Kountouriotis'e çekilen bir telgrafta amirallerin en iyisi olduğu belirtilmiş ve Osmanlı donanmasının övgüsüne mazhar olmuştur.²⁸

2-Averof 'un Katıldığı Savaşlar ve Seferler-Türk Donanması

2.1-Balkan Savaşları

13 Mart 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan ittifak antlaşması imzalayarak Makedonya'yı paylaşma konusunda anlaşmıştır.²⁹ Bu durumu 29 Mayıs'ta Bulgaristan ve Yunanistan arasında imzalanan antlaşma izlemiştir. 6 Eylül'de Sırbistan ve Karadağ arasında imzalanan ittifak antlaşması ile Balkan ittifakı tamamlanmıştır. 30 Eylül 1912 yılında Bulgaristan ve Sırbistan seferberlik ilan etmiştir. Ertesi gün bu iki devlet arasına Yunanistan ve Karadağ'da katılmıştır. 8 Ekim'de Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan

---

²⁷ 1915-1917 yılları arasında yaşanan ve Kral Konstantinos taraftarları ile Venizelos taraftarları arasında yaşanan iki cepheli iç siyasi durum.

²⁸ Palubis, a.g.m., s.7

²⁹ Ekaterini Sıyanaki, I Dioikitiki Mériamna Katá ti Mikrasiatiki Ekstrateía (1919-22), (Küçük Asya Savaşı Zamanında İdari Durum (1919-22), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pire Üniversitesi, Endüstriyel Yönetim ve Teknoloji Bölümü, Atina, 2003, s.28-29

etmiştir. Bunu 17 Ekim'de Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan takip etmiştir.³⁰

Balkan Devletleri, büyük devletlerin de teşvikiyle Osmanlı Devleti'ne saldırmak için bahane aramıştır. Bu ülkelerden sadece Yunanistan'da deniz kuvvetleri bulunmaktaydı. Aralarında güçlü donanmaya sahip bir devlet görmek isteyen diğer Balkan ülkeleri Yunanistan'ın savaşa katılmasına izin vermiştir. Savaşın seyrini etkileyen Yunanistan sayesinde 25.000 Türk askeri Makedonya'ya gelememiştir.³¹ Bu askerler gelebilseydi hiç şüphesiz savaşın sonu farklı olabilirdi.

“Yapılan takviyelerle Yarımada'nın savunulabilmesi için Osmanlı Devleti'nin askeri kuvveti toplamda 27.000 tüfek, 38 makineli tüfek ve 102 topla teçhiz edilmiştir. 40.000 askere ulaşmakta olup ayrıca takviyelerle Çanakkale Boğazı istihkâmlarının top kuvveti Yunan donanmasının sahip olduğu top kuvvetinden üstün duruma gelmiştir”.³²

Yunanistan deniz kuvvetleri: muharebe hafif kruvazör, torpido kruvazörü, destroyer torpidobot, ganbot, mayın gemileri ,ticaret gemileri ve bir deniz altından oluşmaktaydı. Bu kuvvete, İkinci Balkan Savaşı'nda “*Naftilos*” isimli bir uçak da eklenmiştir.

O dönemde Yunanistan'ı oldukça rahatsız eden en önemli vaziyet; Midilli, Sakız, Sisam, Limni Adalarının ve Oniki Adalar'ın Osmanlı İmparatorluğu'na ait olması idi. 1912 Kasım ayında Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda bulunan “*Averof*” zırhlı gemisi artık savaşmaya hazırdı. O günlerde dolaşan bir söylentiye göre Amiral Pavlos Kountouriotis'in komutanı olduğu “*Averof*” zırhlı savaş gemisinin her silahında sadece 25 mühimmat ve 25 adet mermi bulunmaktaydı. Şayet bu söylenti gerçek olsaydı “*Averof*” Türk gemileriyle baş edemezdi. İngiltere, böyle bir durum yaşanmaması için takviye mermilerle Yunan gemisini desteklemiştir. Zengin bir tüccar olan Zaharoff³³ (Yunan soyadı:Zahariu. Ticaretin daha kolay yapılabilmesi için Rus soyadı almıştır.) İngiltere'ye gizli yöntemlerle para aktarıp Yunanistan'a yardımda bulunmuş, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tam bir düşman olarak davranmıştır. Hikayeye göre, bir yük gemisi Thames Nehri'nde yaklaşık 50 mermi bulunan kargoları alıp

³⁰ Krasnakis, a.g.e., s.92-93

³¹Robinson, Chas. N., The Balkan War: Operations of the *Greek and Turkish Fleets*' in The *Naval Annual* 1912, (Brassey's) 1912, s.2

³²Ozan Tuna, “Balkan Savaşı'nda Yunan Donanması'nın Çanakkale Boğazı'na Saldırı Girişimleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler”, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı:41, Bahar 2017, s.261

³³ Carr, a.g.e., s.19

Yunanistan'a seyir halinde iken yolun yarısında durdurulmuş ve bir ay sonra bu değerli kargo Pire'ye geldiğinde “Averof” gemisine teslim edilmiştir.³⁴

Venizelos, “Averof” zırhlısını ziyaret ettiği (5 Ekim 1912) sırada gemide bir konuşma yapmış ve Yunanistan donanmasının yeni gemileri olmasına rağmen Türk donanması karşısında sayıca yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Yunanistan, Osmanlı donanması ile savaşa girişmeden önce Venizelos'a, Türk donanmasının özellikleri ve sayısı ile ilgili bir çok grafik verilmiştir. Bu grafiklerde gemilerin hareket kabiliyetleri, silah sayısı, kalibre silahları, zırh kalınlıkları ve mürettebatı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Mücadeleyi kazanacağı konusunda güveni tam olan amiral Kountouriotis Venizelos'a, Yunanlılar'ın savaş ruhunun hala güçlü olduğunu ve bu konuda istekli olduğunu bildirmiştir. 21 sene sonra (3 Aralık 1933) Venizelos, Kountouriotis'e³⁵ yolladığı bir teşekkür mektubunda, onun dirayetli duruşu neticesinde Yunanistan'ın I. Balkan Savaşı'dan zaferle çıktığını vurgulayarak kendisine teşekkür etmiştir.

I.Balkan Savaşları sırasında krallık koltuğunda bulunan Georgios, 49 sene boyunca ülkeyi yönetirken Alman kökenli olduğunu unutmadan, Yunan gibi davranmış ve “Averof”tan yeni zafer sayfalarını istemiştir. Katsuros'un yazdıklarına göre, gemi Faliro'ya gelirken her Yunan vatandaşı yeni gelen zaferlerin kokusunu hissedebilirdi. Bu mücadelede coğrafi yapısı sebebiyle düşman saldırıları için bir korunak görünümünde olan Hidra Adası karargah olarak kullanılmıştır. Kountouriotis'e göre adada bulunan 52 adet yük gemisi kullanılabilir ve Türk gemileri Mora tarafında yok edilebilirdi.

“Averof” “Elli” ve (3/12/1912) “Limni” Adası deniz savaşlarına (5/1/1913) katılmıştır. Bu mücadeleler öncesinde Yunan gemileri, Epir ve Arnavutluk limanlarında Avusturya-Macaristan'dan gelen mühimmatın Türkler eline geçmesine engel olmuştur. Aynı dönemde, Türk-Yunan savaşı Yanya tarafında devam etmekteydi. Yunan donanması sayesinde bu mücadelelerde başarılı görevler gerçekleştirilmiştir:

- I. 18 Aralık 1912-Yunan donanması, Türk krüvazoru “Fethi Bülent”i vurmuş ve batırmıştır.³⁶
- II. 9 Kasım 1912-Ayvalık'ta Yunan donanması bir Türk kanon silahlı gemisini vurup batırmıştır.
- III. 9 Aralık 1912-Yunan denizaltısı “Delfin”, 500 metre mesafeden “Mecidiye” gemisine bir torpil atmıştır. Teknik bir yanlışlıktan dolayı, bu torpil denize düşmüş ve patlamamıştır. “Delfin” Türk

³⁴ Carr, a.g.e., s.17

³⁵ Palubis, a.g.m.,s. 10

³⁶ Palubis, a.g.m., s.43

gemilerinin altında dolaşırken mürettebat bu durumun farkında değildi. Bu, dünyada ilk denizaltı saldırısı olarak sayılmaktadır.³⁷

- IV. 24 Ocak 1913-ilk Yunan deniz uçağı “*Naftilos*”³⁸ uçurulmuştur. Naftilos, 4 adet torpil atarken düşmanın yerini belirlemiştir. Bu dönemde uçak personelinin hakları tespit edilmediğinden şayet bir Yunan uçağı Türk toprağına düşer ise pilotun akıbeti henüz belli değildi.³⁹

2.2-Kurtuluş

- 9 Ekim 1912-“*Averoff*” gemisi Mondros Limanı’na (Limni Adası) girmiştir. Bu liman doğal bir barınak ve Pire Limanı’nın uzak olması nedeniyle Yunan donanması açısından iyi ve önemli bir merkez olmuştur.⁴⁰ Her zaman Yunan ordusunun bir kalesi ve saldırı merkezi olarak elde tutulmuştur. Daha sonra ele geçirilen diğer Ege adalarında nakliye gemileri ve askerleri hazır bulundurulmuştur. Bunun aksine, Türk Donanması Çanakkale dışında Saroz Körfezi’ni ve Beşiğe Limanı’nı kullanabilmekteydi. Aynı anda, Türk Donanması hem İzmir’i ve Nara Limanlarını kullanmış hem de Çanakkale’yi kullanmıştır. Nitekim bu şehir limanları Yunan tarafının barınaklarından daha önemliydi. Ayrıca, Yunan kuvvetleri Limni Adası’ndan geçip Türklerin karşısına geçebilir ve onları kolaylıkla takip edebilirdi.⁴¹ Kumkale ve Seddü’l Bahir Kalesi’ndeki güçlü Türk savunması, Yunan donanmasını Çanakkale’ye fazla yaklaştırmamıştır.
- 18 Ekim 1912-Yunan donanması, başta “*Averof*” olmak üzere Ege Denizi’nde hükmetmiştir. Yunan gemileri üç gruba ayrılıp sefere çıkmıştır. İlk olarak “*Averof*” ve onun peşinde “*Psara*”, “*Naokratousa*” ,”*Leon*” gemileriyle Gökçeada ve Semendirek Adası zapt edilecekti. İkinci grupta yer alan “*Spetse*”, “*İdra*” ,”*Loghi*” ve “*Thiela*” gemileri ise Taşöz Adası’nı zapt edecek ve üçüncü gruptaki “*Kanaris*” ile sürat teknesi “*14.*” Aziz Efstratios

³⁷ Krasanakis, a.g.e., s.93

³⁸ Konstantinos Topalidis, “I Istoría tis Polemikís Aeroporias stin Ellada 1919-1940”, (“Yunanistan Hava Kuvvetleri Tarihi 1919-1940”), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Makedonya Üniversitesi, Ekonomi ve Bölgesel Çalışmalar Okulu Balkan Slav ve Doğu Çalışmaları Bölümü, Selanik, 2016, s.21

³⁹ Palubis, a.g.m., s.11

⁴⁰ Palubis, a.g.m., s.12

⁴¹ Gorgas, a.g.e., s.5

(Bozbaba)'u zapt etmeye çalışacaktı. Aynı gün "Averof" 150 kişilik askeri personeliyle Gökçeada'yı zapt etmiştir.⁴²

- 24 Ekim 1912- "Averof" başta olmak üzere "Nafrakratusa", "Leon" ve "Thiela" gemileri Tavşan Adası kuşatması için Mondros Limanı'ndan ayrılmıştır. Öğlen vaktinde Tavşan Adası limanında demirleyen "Averof", Türk donanmasını bir telgrafla savaşa çağırmıştır.
- 2 Kasım 1912-Yunan donanması; "Averof", "Panthir" ve "İeraks" gemileri ile Ayanoros'a geçerek burayı kuşatmıştır.⁴³
- 8 Kasım 1912-Midilli Adası Yunan kuvvetlerinin eline geçmiştir. Yunan donanmasında "Averof", "İeraks", "Niki" ile "Aspis" torpil gemileri dışında aynı anda "12." ve "14." gemileri, "Kanaris" ile "Pelops" (ticaret gemileri) bulunmaktaydı.⁴⁴
- 11 Temmuz 1912-"Averof", Bulgar askeri Yunan topraklarına el koymaya çalışınca Dedeağaç'a hareket etmiştir.⁴⁵
- 1 Mart 1913-Yunan deniz kuvvetleri tarafından Sisam Adası alınmıştır.

2.3-Yunan ve Türk Donanması Gemileri

a-Türk Donanması Gemileri (En Önemli Olanlar)

Ege Denizi'ne Gönderilecek Filoyu Oluşturan Gemiler

Muharebe gemileri:

- Barbaros Hayrettin Zırhlısı (SMS Kurfürst Friedrich Wilhelm),
- Turgut Reis Zırhlısı (SMS Weißenburg),
- Mesudiye,
- Asar-ı Tevfik Zırhlısı.

Hafif Kruvazör:

- Hamidiye Kruvazörü (Abdülhamidiye Kruvazörü),
- Mecidiye Kruvazörü (Abdülmecidiye Kruvazörü).

Destroyer:

- Muavenet-i Milliye Muhribi,
- Gayret-i Vataniye Muhribi,
- Numune-yi Hamiyet Muhribi,
- Yadigâr-ı Millet Muhribi,
- Taşoz Muhribi,

⁴² Foti, a.g.t., s.17

⁴³ Foti, a.g.t. s.17

⁴⁴ Foti, a.g.t., s.17

⁴⁵ Carr, a.g.e., s.61

- Samsun Muhribi,
- Yarhisar Muhribi,
- Basra Muhribi.

Torpidot:

- Sultanhisar Torpidobotu,
- Sivrihisar Torpidobotu,
- Hamidabat Torpidobotu,
- İntibah Tamir Gemisi,
- Giresun Tamir Gemisi,
- Tır-I,
- Müjgan Tamir Gemisi.⁴⁶

Karadeniz'deki Sevkiyatı Muhafaza Edecek Gemiler:

- Berk-i Sadvet Torpido Kruvazörü,
- Bezm-i Alem Muavin Kruvazörü,
- Musul Torpidobotu,
- Akhisar Torpidobotu,
- Draç Torpidobotu,
- Berk-i Efşan Torpidobotu.

Büyükçekmece'de Konuşlu Gemiler:

- İclaliye Gambotu,
- Necm-i Şevket Gambotu.

b-Yunan Donanması Gemileri:

- Averof (sadece kendisi 24 knot/dakika, diğerleri 12-15 knot arası),
- Nea Yenya,
- Keravnos,
- Spetse,
- İdra,
- Leon,
- Panthir
- Thiella,
- Nafkratusa,
- İeraks ,
- Aetos (Torpido),
- Niki,
- Makedonya,
- Loghi,

---

⁴⁶ Tuna, a.g.m., s.8-9

- Kanaris (ticaret gemisi),
- Pelops,
- 12.,
- 14.

“Leon”, “Panthir”, “İeraks” ve “Aetos” gemilerinde silah olmadığı için, casus ve inceleme gemileri olarak görev yapmışlardır.⁴⁷

“Leon”, “Panthir”, “Aetos” ve “İeraks”, İngiltere’nin Cammel Laird Tersanesi’nde inşa edilmiş olup “Keravnos” ile “Nea genia” gemileri Alman üretimiydi. Önceden İngiliz gemilerini satın almak isteyen Arjantin, daha sonra siparişini iptal etmiştir. Daha sonra bu gemiler Yunanistan tarafından satın alınmıştır. “Delfin” Yunan denizaltısı Fransa Toulon’dan getirilmiştir. “İdra”, “Spetse” ve “Psara” 1889’ da Fransa’ dan satın alınmıştır.⁴⁸

2.4-3 Aralık 1912 “Elli” Deniz Savaşı (Çanakkale Boğazı)

20 Kasım 1912 yılında Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ yeni bir antlaşma imzalarırken Yunanistan’ın bu durumdan haberi olmamıştır.⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu Ege Denizi’nde tam bir hakimiyet isterken Yunan deniz kuvvetlerinin önemli gemisi “Averof” ’un gücünü tam olarak hesap edememiştir. Osmanlı donanması komutanı Ramiz Bey sefer emri alırken Çanakkale tarafına (Osmanlı deniz kuvvetlerinden stratejik ve taktik bakımdan üstün durumda olması da Yunan donanmasının Çanakkale Boğazı’na saldırı düzenleyebilecek öz güveni kendisinde bulabilmesine sebep olmuştur) hareket ederek düşmanla çatışmayı beklemiş, Çanakkale Kalesi menzili içinde dolaşmıştır.

1 Aralık 1912’de iki Türk gemisinin Çanakkale’den geçerken tekrar geri dönmesi, Yunanistan tarafında önemli olmayan bir manevra olarak görülmüş ve asıl Türk donanması beklenmiştir. Amiral gemisi “Averof” önderliğinde “Spetses”, “İdra” (zırhlı gemiler), “Psara”, “Aetos”, “İeraks”, “Leon”, “Panthir” (muhrip gemileri) artık savaşmaya hazırdı. Türk donanmasına ait gemilerin baca dumanları, kömürü Zonguldak’tan aldıkları için daha siyah bir duman bırakıp uzaktan kolaylıkla görülebilirdi.⁵⁰ 3 Aralık’ta sabah vakti saat 07.30’da Yunan donanması bekleme durumunda iken gökyüzünde Türk

⁴⁷ Gorgas, a.g.m, s.4

⁴⁸ Carr, a.g.e., s.43-44

⁴⁹ Theodora Pagonidou, “Valkanikoi Pólemoi Stoles Ellinikon Dynameon Xiras”, (“Yunan Kara Kuvvetleri Balkan Savaşları Üniformaları”), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tessalia Üniversitesi, Müze Eğitimi Bölümü, 2005, s.13

⁵⁰ Carr, a.g.e., s.47-48

gemilerinin yoğun siyah dumanı görünmüştür.⁵¹ “Barbaros” gemisi amiralı Ramiz Bey, Türk gemilerinin çıkardığı yoğun duman dolayısıyla tedirginlik yaşamamıştır. “Sfendona”, dört torpido ve “Teraks” bir top atışı gerçekleştirmiş ve Osmanlı donanması gemileri bu durum karşısında ateşe başlamıştır.⁵² Türkler akşam vaktinde dinlenmeye çekilmeden evvel her ihtimale karşı vasiyetlerini hazırlayıp imzalamışlar, ve şafak vaktine yakın sabah namazlarını kılıp “XXX” sancak yazısıyla (savaşa hazır) denize açılmışlardır. Sabah 08.40’ta “Barbaros”, “Mesudiye”, “Turgut Reis” ile “Asar-ı Tevfik” ile yüzer hastane gemisi Çanakkale’den geçtikten sonra (10 knot/saat) Yunan donanması ile karşılaşarak bir saat sürecek mücadeleye başlamıştır. İlk olarak (saat 09.22) 14000 m2 atış menzili ile “Barbaros” ateş etmiştir.⁵³ Saat 09.25’de 12000 m² atış menzili ile “Averof” ateş etmiştir.⁵⁴ Hareket kabiliyetini kullanan “Averof”, 20 knot/saat hızlanmış ve Türk donanması gemilerinin tümüne saldırmıştır. Kountouriotis kendi ifadesiyle, geminin buhar bacasının önünde dedesini ve Miaulis⁵⁵ i görmüş ve bu durum onun cesaretini geri kazandırmıştır.⁵⁶ “Averof” ateş kabiliyeti ve gücü daha fazla olmasına rağmen ihtiyatlı davranmış ve sınırlı sayıda atış gerçekleştirmiştir. Bunun için Kountouriotis, geminin hızının 22 knot olması gerektiğini ve gerekirse “Averof” ‘un bir ateş ile bir Türk gemisini ikiye bölebileceğini ifade etmiştir. Buna rağmen Türk Donanması “Averof” dan çekinmiştir. Aynı anda saldırıya geçen “İdra” gemisinin hızı sadece 14 knot idi. (“Averof”, serbest hareket edelim anlamındaki “Z” simgeli bayrakla saldırıya geçmiştir).⁵⁷ “Averof”, karşı tarafa 3000 m² yaklaşırken her taraftan ateş edilmekte idi. Buna rağmen, “Averof” durmamış ve Türk gemilerinin peşine düşmüştür. Yunan donanması Türk donanmasından 4100 m² uzaktaydı. Saat 11.30’da Türk gemileri Nara’ya gelmiştir.⁵⁸ Türk donanması bir ay sonra Çanakkale’den çıkmaya başlamıştır. Gerçekleştirilen bu deniz muharebesinde Türk tarafı 100, Yunan tarafı 1 zaiyat vermiştir.⁵⁹ Savaşı

⁵¹ Krasanakis , a.g.e., s.94

⁵²Ksenofontas Mavrogianis , “Oi Navmachoi tou Aigaiou”, (Ege’nin Savaşçıları), Genel Kurmay Başkanlığı, Naftiki Ellas Dergisi, Sayı: 54, Atina, 2007, s.55

⁵³Ksenofontas Mavrogianis , “Oi Navmachoi tou Aigaiou”, (Ege’nin Savaşçıları), Genel Kurmay Başkanlığı, Naftiki Ellas Dergisi, Atina, 2006, s.67

⁵⁴ Krasanakis, a.g.e., s.94

⁵⁵ Mayıs 1825-Ocak 1826 yılları arasında Türklerle Yunanlılar arasında cereyan eden deniz savaşında Yunanlıların galip gelmesinde önemli rolü bulunan Yunan amiral ve politikacı (d:1765 İdra Adası-ö:1835 Atina).

⁵⁶ Palubis, a.g.m., s.14

⁵⁷ Mavrogianis , a.g.m., s. 67

⁵⁸ Krasanakis, a.g.e., s.94

⁵⁹ Foti, a.g.t., s.18

kaybeden Osmanlı donanması, gemilerin tümünü tamire vermiştir. Ramiz bey donanma mahkemesinde bir delinin (Kountouriotis) neler yapabileceğini ifade etmiştir buna rağmen cezalandırılmamıştır. Savaş sonunda bakıma alınan gemilerden biri olan “*Barbaros*” gemisi ve özellikle kazan dairesi kötü bir durumdaydı.

“*İeraks*” gemisi “*Mecidiye*” 'yi vurmuştur. Ateşleme sisteminde çıkan arıza sebebiyle “*Averof*” sadece 122 torpido atabilmiştir. “*Averof*” üzerine 4 Türk torpido gemisi hücum etmiş ancak “*Averof*”, bu saldırıdan zarar görmeden kurtulmayı başarmıştır. “*İdra*” Türk donanmasına 5 adet top atışı gerçekleştirmiş buna karşılık bir yara almamıştır.⁶⁰ Bu savaşta “*Averof*” en hızlı savaş gemisiydi ve ateş gücü hayli yüksek ve kolay idi.⁶¹ Bu savaş bittikten sonra Türk gazetelerinde “*Averof*”un esir alındığı ve üzerine kırmızı bayrak asıldığı yazılmıştır. Ancak bu haberler asılsızdır.⁶²

2.5-Limni Adası Deniz Savaşı

Osmanlı donanmasının komutanı Tahir Bey'in planına göre “*Averof*” etkisiz hale getirilecektir. Ancak “*Averof*”un gücü ve kabiliyeti bu durumda gözardı edilmiştir.⁶³ Bu plan gereği “*Averof*” tamamen ele geçirilecek ve artık Osmanlı İmparatorluğu'nun esiri olacaktı. 1 Ocak 1913 tarihinde “*Hamidiye*” bir Rus savaş gemisi olarak kimlik değiştirmiş ve Sire Adası Limanı'nın dışında bulunan “*Makedonya*” buhar gemisini vurmuştur.⁶⁴ Türk donanmasının esiri olmak istemeyen “*Makedonya*” komutanı geminin batırılması için emir vermiştir. Dümen sistemi arızalı olan “*Makedonya*” gemisi o günlerde Syros Limanı'nda bulunmaktaydı. “*Averof*”a, dümen sistemindeki arıza sebebiyle “*Makedonya*” gemisinden bir telgraf gönderilmiş ve yardım istenmiştir.

⁶⁰ Mavrogianis, a.g.m., s.67

⁶¹ Krasanakis, a.g.e., s.93-94

⁶² Kemal Tahir'in , Bir Mülkiyet Kalesi , Tekin Yaymevi, 1995, İstanbul, s. 116, adlı romanından: "Bir sabah güneş henüz doğmadan Hamidiye kruvazörü, arka tarafı suya gömülmüş olarak limana girdi. Rauf Bey gene gemisini kurtarmıştı. Kıt bölmedeki on beş yirmi ölüye parlak bir cenaze merasimi yapmaya bile gerek görmediler.Mahir Efendi eve sapaşağlam geldi.[Romanda Hamidiye 'de güverte zabiti] Doğrusu bu muharebeden hiçbir şey anlamamıştı.Averof'u niçin batırmadıklarını soruyorlardı. İlk isabetten elektrik santrali tahrip edildiği halde, muattal kalan bir gemi batırılmaz mı? Rauf Bey -müstakil torpido filotillası kumandanı- hücum işaretini görmediğini söylüyordu... Hücum işareti lazım mı? Torpidoların vazifesi nedir? Düşmana yaklaşıp torpili yapıştırmak değil mi yahu? Gemisini yaralattıktan sonra kaçıp kurtulmak da artık kahramanlık sayılırsa!Velhasıl erkânı harpler çoğalmıştı. Kahvelerde çay içip simit yiyerek orduları bozuyorlar, donanmaları mahvediyorlardı”

⁶³ Foti, a.g.t., s.18

⁶⁴ Palubis, a.g.m., s.21

“*Hamidiye*”, Yunan tarafına 2 kişilik zayıat vermiş, bir cephane deposu ve elektrik istasyonunu imha etmiştir. O sırada Pire Limanı’nda bulunan “*İdra*” ve “*Preveze*” gemilerine “*Hamidiye*” tehlikesi bildirilmiştir. “*Hamidiye*”nin hedefi hareket ve atış kabiliyeti iyi olan “*Averof*” olup bu gemi takip edilirken hedef onu ele geçirmek idi. Başka bir söylentiye göre, Rauf Orbay “*şeytan gemisini*” batırmak istemiştir. Buna karşın Kountouriotis, tuzaktan şüphelenmiş ve liderlerin emirlerine rağmen “*Hamidiye*”nin peşine takılmamıştır.⁶⁵ Osmanlı donanması bir süre sonra Limni Adası’na hareket etmiştir. Yunan tarafı, Osmanlı donanması dahilinde “*Hamidiye*”nin olup olmadığını anlamamıştır. Bir kayıp Türk gemisi görünmüş fakat “*Mecidiye*” gemisi “*Hamidiye*” olarak algılanmıştır. Önce “*Mecidiye*”, Limni Adası Limanı’na vurmaya çalışmış, bu durumla ilgili “*Leon*” gemisi tarafından “*Averof*” kaptanı Kountouriotis’e bilgilendirme yapılmıştır.⁶⁶ O esnada Yunan donanma askerleri ile kahvaltıda olan Kountouriotis hiç sofradan kalkmamış ve durumu hissettirmemeye çalışmıştır.⁶⁷ Elbette asıl amacı Yunan donanmasının moralini yüksek tutmak idi.

İlerleyen saatlerde “*Mecidiye*”, “*Leon*” un peşine düşmüş, bunun üzerine Yunan donanması, Osmanlı donanması ile karşı karşıya kalmıştır. Yunan donanması üçe bölünmüş, zırhlı gemiler ortada, sağ tarafta araştırma gemileri ve sol tarafta torpido gemileri yer almıştır. Yunan gemileri “T” şeklini alarak bu şekilde hızlanmış ve mesafe 16000 m.’den 8400 m.’ye gelince Türk gemilerine yaklaşmıştır.⁶⁸ “*Averof*”, “*Spetses*” ile birlikte “*Barbaros*”a saldırmıştır. “*İdra*” ve “*Psara*”, “*Mesudiye*”nin karşısındaydı. Bir süre sonra “*Mecidiye*” torpido gemileriyle Çanakkale’ye dönmüştür.

Mesafe 6500 m. olunca “*İdra*”, top atışı ile “*Mesudiye*”yi dış güverteden vurmuş, geminin cephanesini patlatarak ağır zayıat verdirmiştir. Ağır yara alan “*Mesudiye*” de patlamadan dolayı çok sayıda personel kaybı olmuş, gemi bu hasar ile Çanakkale’ye dönmüştür. “*Averof*”, “*Barbaros*”’a 4 torpido atmış, orta kulesi vurulan gemide 35 kişilik bir zayıat verilmiştir.⁶⁹ Kazan dairesi de vurulan “*Barbaros*” da artık savaştan çekilmiştir. “*Turgut Reis*”in kulesi servis dışı kalmış kömür asansörü bozulmuş ve mürettebatın önemli bölümü yaralanmıştır. “*Averof*” un yolladığı torpido gemideki

⁶⁵ I. Palubis, Antinávachos e.a. P.N., Metáfrasi Apó to Vivlíou tou Commander Cahs. N. Robinson «O Valkanikós Pólemos. Epicheiriseis ton Stólon Elládos kai Tourkías», (Komutan Cahs’ın kitabından çeviri. N. Robinson “Balkan Savaşı. Yunan ve Türk Filolarının Operasyonları”), 1914, s.15

⁶⁶ Palubis, a.g.e., s.13-15

⁶⁷ Carr, a.g.e., s.54

⁶⁸ Carr, a.g.e., s.49-50

⁶⁹ Palubis, a.g.e., s.13-15

askerlerin önemli bir kısmının ölümüne sebep olmuştur. Savaş alanını terk ederken baca, köprü ve kazan dairesinden ağır yaralar alan “*Turgut Reis*”, batmaya başlamış ve kaptan Ramiz Bey geri çekilme kararı vermek zorunda kalmıştır. “*Averof*” hiç durmadan “*Barbaros*” u takip etmiştir. Hızları 15 knott olan “*İdra*”, “*Spetse*” ve “*Psara*” ise birer eski krüvazor olduklarından “*Averof*” dan geri kalmışlardır. “*Barbaros*” un bu saldırılara karşı yolladığı torpidolar patlamamıştır.⁷⁰

Rauf Orbay’ın hatıralarına göre, Türk donanması iyi bir durumda değildi. Sürekli bir tamir işleminden geçmeleri gerekiyordu. Gemiler, havuzsuzluktan tamir edilemiyor boğaz içinde herkesin gözü önünde atıl yatıyordu.⁷¹

Türk Donanması yirmi dakika mücadele ettikten sonra başarısız olarak Çanakkale’ye dönmek zorunda kaldı. Balkan Savaşları’nda Osmanlı donanması için tek başarı ve moral kaynağı “*Hamidiye*” nin çok sayıda Yunan gemisini batırması ve yaralaması olmuştur.⁷²

Osmanlı donanması gemileri (5 Ocak 1913) “*Barbaros*”, “*Mesudye*”, “*Turgut*” ve “*Mecidiye*” Çanakkale’den hareket ederek Yunan kuvvetlerini beklemiştir. Yunan kuvvetleri gelince gerçekleşen bu deniz savaşı üç saat sürmüştür. Osmanlı donanması çok büyük zarar görmüş ve tamiri uzun sürmüş, bir daha Çanakkale’den geçememiştir. Kaybedilen bu savaştan sonra, yaralı gemilerin de onarıma alınmış olması nedeniyle Osmanlı donanması bir daha Ege’ye çıkamamış, Osmanlı İmparatorluğu bir kaç gün sonra barış antlaşması yapılmasını istemiştir.⁷³

2. Balkan Savaşları’nın “*Averof*” (şeytan vapuru) gemisi, Doğu Makedonya ve Trakya’nın limanlarını da korumuş ve Kountouriotis Koramiral olmuştur.⁷⁴ Ayrıca bölgede Yunan hakimiyeti istemeyen Bulgar donanması Yunan donanması tarafından ateş altına alınmıştır.

8 Ocak 1913 yılında Atina radyotelgrafına göre Osmanlı İmparatorluğu antlaşma istemiş ve Avrupa, Ege adaları üzerinde Yunanistan’ın hakimiyetini kabul etmiştir. Avusturya gazete ajansında, “*Turgut Reis*” ve “*Barbaros*” gemilerinin savaşta olmayacağı bildirilmiştir (servis dışı). 17 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması’na göre Balkan Savaşları sona ermiştir.⁷⁵

⁷⁰ Palubis, a.g.e., s.15-18

⁷¹ Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni, Truva yayınları, İstanbul, 2004, s.60

⁷² Sanöz, a.g.e., s.10

⁷³ Foti, a.g.t., s.20

⁷⁴ Gorgas, a.g.m., s.4

⁷⁵ Foti a.g.t., s.20

Balkan Savaşları sona erdikten sonra Yunanistan, Makedonya ‘dan büyük miktarda toprak almış ve Yunan donanması, kuzeydoğudaki adalara özgürlüğünü vermiş, kara kuvvetleri köylere yaklaştığında Yunan donanması onlara destek olmuştur. 1914-1918 yılları arasında Yunanistan’ın 270 gemisi kaybolmuş, gemilerin 67 % batmıştır.

Osmanlı devleti savaşı kaybetmiş fakat “*Averof*” Yunan unsurlarıyla birlikte Çanakkale’ye girememiştir. Şayet Çanakkale, Yunan limanı olsaydı İstanbul’a giden yol da açılmış olacaktı. Büyük zorluklara rağmen Türkler Yunanlılara Çanakkale’yi teslim etmemişlerdir.

2.6-Averof ve Hamidiye

Abdülhamit Kruvazörü veya “*Hamidiye*” 1903 tarihinde Osmanlı donanmasına katılmıştır.

“*Hamidiye*” 21 Ekim 1912’de Kovarna, 28 Ekim’de Varna’yı bombalamıştır.⁷⁶ Kömür ikmali için İstanbul’a döndükten sonra bir Bulgar saldırısında darbe almış yaklaşık kırk gün bakım yapılmıştır.⁷⁷ 20 Aralık 1912 gecesi yine bu görevlerden birini icra ederken, 3 Bulgar torpido gemisi (Drački, Smeli ve Stroki) tarafından saldırıya uğramış ve sancak baş omuzluğunda delik açılmış, gemi batma tehlikesi geçirmiştir. Savaş sırasında Bulgaristan’da sadece 6 adet gemi bulunmaktaydı O dönemde Varna’dan 4 adet Bulgar gemisi “*Hamidiye*” ‘nin karşısına çıkmış ve “*Hamidiye*” vurularak darbe almıştır.⁷⁸ Akabinde “*Hamidiye*” iki Bulgar gemisini etkisiz hale getirmiştir. Bulgar botlarının bölgeden kaçması üzerine “*Hamidiye*”, baş tarafı denize batmış şekilde⁷⁹ “*Turgut Reis*” zırhlısının yardımıyla Haliç’e getirilmiş ve bakıma alınmıştır.⁸⁰

3 Ocak 1913 tarihinde “*Hamidiye*”, Rauf Bey komutasında Nara Burnu’ndan Akdeniz’e ilk seyrini gerçekleştirmiştir.⁸¹ Harekat planına göre, “*Hamidiye*” önce Sira veya Siros Adası’na gelecek, bazı mevkileri bombaladıktan sonra İzmir’e dönecekti. Türk zırhlılarından hem daha süratli, hem de ateş gücü çok yüksek olan bu savaş gemisinin (Averof) dâhil olduğu Yunan

⁷⁶Palubis, a.g.e.,s.8

⁷⁷ Kemal Kaya, Rauf Orbay, Gazi Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Öğretmenliği Bölümü, Alan Eğitiminde Araştırma Projesi, 2017, Ankara, s.5

⁷⁸ Kaya, a.g.e., s.6

⁷⁹<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/30972/001640684010.pdf?sequence=1> Erişim: 15 Kasım 2020

⁸⁰ Sarıöz, a.g.e., s.15

⁸¹ Hem “*Hamidiye*” hem de “*Mecidiye*” kruvazörü İngiltere ve Amerika’da inşa edildi. Bu yararlı gemilerin her birinde 6 inç ve 4,7’lik iki silah bulunmakta ve gemiler 21-23 deniz mili arası hız yapabilmekteydi.

donanmasına kesin darbe indirmek mümkün görünmüyordu. Bu sebeple stratejik bir plan gereği, “*Hamidiye*”, boğaz dışına çıkararak “*Averof*” zırhlısını üzerine çekecekti.

23 Ocak 1913 tarihinde saat 17.35’te Nara’dan harekate başlanmıştır. Şiddetli rüzgardan dolayı Amiral Rauf Orbay, Kösetabya önünde demirlemiştir. Sonra yeni bir plan olan *Ali Baba* planıyla tekrar Ege’ye açılmıştır. Harekat günü hava sisli olduğundan Yunan tarafı “*Hamidiye*” nin geldiğini görmemiştir. “*Hamidiye*” 25 Ocak 1913’de 12.30’da Sıra’ya gelince Rauf Bey, devletler hukukuna göre mürettebatın boşaltılmasını istediysede, Yunan tarafı buna cevap vermemiş, bunun üzerine 2800 m. uzaklıktan yardımcı krüvazörü “*Makedonya*” gemisini bombalayıp İzmir’e dönmekten vazgeçmiştir. Ege Denizi’nde gerçek bir tehlike olarak dolaşan “*Hamidiye*” sebebiyle Yunan tarafı Pire’de oldukça endişeli idi. “*Hamidiye*” önce Adriyatik Denizi’ne daha sonra Anadolu’ya doğru Girit Adası’na ve son olarak Akdeniz’e hareket etmeye karar vermiştir. Daha güvenli olan Suriye kıyılarını takip etmiş, aynı zamanda Yunan ticaret gemilerine saldırmak için Pire-İskenderiye hattına inmiştir. Yunan gemileri “*Velos*” ve “*Niki*” nin, “*Hamidiye*” ’yi güzergah boyunca takip ettiği söylenmiş fakat bu bilgi Osmanlı donanması tarafından yalanlanmıştır. “*Hamidiye*”, Arnavutluk-Dürres Limanı’na gelir gelmez Sırlar tarafından 4000 metre mesafeden ateş edilmiş, oradan tekrar ayrılmak zorunda kalmış ve daha sonra kömür ihtiyaçlarından ötürü Süveys’e geçmiştir. Daha sonra “*Hamidiye*”, Balkan Savaşı’nın en karanlık günlerinde önce boğaz dışına çıkarak “*Averof*” zırhlısını üzerine çektiğinde, “*Averof*” ’un yokluğundan hareketle Osmanlı donanması Yunan donanmasını imha etmeyi planlamış, aynı zamanda diğer taraftan çıkış yapan “*Hamidiye*”, Yunan ve Sırp nakliyesini keserek, düşman limanlarına da baskın düzenlemek amacıyla Akdeniz’de korsan harekati için görevlendirilmiştir.

“*Hamidiye*” yok olmadığını ve hala güçlü olarak faaliyette bulunduğunu ispat mesajı vermek amacıyla önce İstanbul’a, daha sonra 30 Ocak 1913’te Senafir Adası’na 1 Şubat’ta da Diba’ya gitmiştir. Rauf Bey, kömür ihtiyacını karşılayabilmek için 14 Şubat’ta Malta’ya, 23 Şubat’ta Hayfa’ya, oradan 27 Şubat’ta Antalya’ya geçmiştir. Daha sonra Şingin’e doğru yola çıkan “*Hamidiye*” ye Yunan gemileri tarafından ateş açılmıştır.⁸² Yunan topçusunun ateş açması üzerine “*Hamidiye*” 12.15’te karşılık vermiş ve bir çatışma çıkmıştır. 17 Mart 1913’te Gazze’ye hareket eden “*Hamidiye*”, kömür ihtiyacıyla birlikte, ciddi bir onarıma da muhtaçtı. Bu zaman zarfında zaten eski bir gemi olan “*Hamidiye*” oldukça yıpranmıştır. Suriye’de Yunan gemilerinin onu tespit etmesinden ve tamir ihtiyaçlarından ötürü uzun zaman

⁸² Robinson , a.g.e.,s.21-22

kalmıştır. İskenderiye'ye gitmeden önce “*Hamidiye*” nin peşine iki Yunan gemisi takılmış ancak “*Hamidiye*” bir yolunu bularak bu durumdan kurtulmuş ve yolda bir Yunan gemisini batırmıştır. 7 Nisan 1913 yılında “*Hamidiye*” durumu ile ilgili başkomutanlık vekâletine şu şekilde bilgilendirme yapılmıştır:

“*Hamidiye*’ nin makineleri ancak iki ayda tamir edilebilir... Harp durumu dolayısıyla bu uzun tamirin tarafsız devlet limanlarında yapılması, devletlerarası hukuk kaidelerine aykırı olmasından ötürü mümkün değildir... Gemi, Cidde'ye gidip harp sonuna kadar burada harekete hazır durumda beklemeli; Yunan filosunun Kızıldeniz'e geçtiği Port Said kömür memurluğu vasıtasıyla öğrenildiği takdirde tarafsız bir limana gidip selametini temin etmelidir”.⁸³

“*Hamidiye*” onarım için 14 Nisan 1913'te Kameron Adası'na hareket etmiştir. 5 Eylül'de kendi ihtiyaçlarını kendi karşılayarak Çanakkale'ye gelmiş, 7 Eylül'de Yeşilköy'e ulaşmıştır. 8 Eylül 1913'te de esas onarımı için Haliç'e geçti. İstanbul halkı “*Hamidiye*” ’yi heyecanla beklemiştir. “*Averof u*” batırdığı dilden dile dolaşmış ancak bu bir rivayetten öteye geçememiştir.

“*Hamidiye*”, başarıları nedeniyle “kahraman” ünvanını aldı. Askeri başarıları büyük olmamakla birlikte “*Hamidiye*” kruvazörü Balkan Savaşları'nın ağır yenilgi koşullarında Osmanlı halkı ve askerinin gözünde bir umut ışığı olmuştur.⁸⁴ Eylül 1913 yılında İstanbul'a gelmiştir. 1938 yılında “*Hamidiye*” , “*Yavuz Zafer*” ve “*Tınaztepe*” muhripleri, “*Dumlupınar*”, “*Gör*” denizaltı gemileri, “*Doğan*” ve “*Martı*” hücumbotları ile birlikte Atatürk'ün cenaze töreninde yer almışlardır.⁸⁵ Gemiler Haydarpaşa önünde demirlemişlerdir.

10 Eylül 1964 tarihinde “*Hamidiye*” hurdacılara satılmıştır. Daha önce “*Turgut Reis*” 1956-57 yıllarında “*Mesudiye*” 1947 yılında hurdaya ayrılarak sökülüştür. “*Mecidiye*” zırhlısı, Türk donanma tarihinde denizaltı tarafından batırılan ilk zırhlıdır.

2.7-1916-1939 Yılları

⁸³ Ersan Baş, Efsane gemi “*Gazi Hamidiye*”nin Akın Harekatı, Piri Reis Araştırma Merkezi Şube Müdürlüğü, Deniz Magazin Dergisi, Ocak-Şubat 2003, Sayı: 56,s.82-85

⁸⁴ Ersan Baş, “Balkan Harbi'nde Osmanlı Donanmasının İcra Ettiği Görev ve Harekât ile Sonuçlarının İncelenmesi”, Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri, II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s.455

⁸⁵ Figen Atabey, “Atatürk'e Denizden Yapılan Cenaze Töreni”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Yıl 2012, Cilt 28 , Sayı 83, s.21

1917 yılında “*Averof*” ve diğer Yunan gemileri Yunanistan Entede Cemiyeti üyesi olması sebebiyle Almanlarla savaşmaya hazır olmasına rağmen savaş gerçekleşmemiştir.⁸⁶

2.8-Mondros Antlaşması

31 Ekimde 1918 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ve müttefikleri arasında imzalanan antlaşma ile 1. Dünya Savaşı sona ermiştir. Osmanlı İmparatorluğu, antlaşmayı imzaladıktan sonra müttefikler tarafından imparatorluk topraklarını paylaşma planları yapılmıştır. Buna göre Yunanistan İzmir'i alacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ateşkes antlaşmasından sonra “*Averof*”, “*Panther*” ve “*Limnos*” gemileri Altın Boynuz tarafına müttefik gemileriyle geçerken Türkiye'yi denetleyecekti. Nitekim bir süre sonra, “*Averof*”, İstanbul Limanı'nda Yunan bayrağı çekerek demirledi. Elbette bu davranış Türk tarafının hoşuna gitmedi çünkü 600000 Rum bu durum üzerine galeyana gelecek, Türkler ayaklanacaktı. Mustafa Kemal Paşa, bu duruma karşı İtilaf Devletleri donanması boğazdan geçerken “*Geldikleri gibi giderler!*” şeklindeki ünlü sözünü söylemiştir.⁸⁷ Türkler, İstanbul'a “*Averof*” un gelmesi sebebiyle onu torpillemeyi bile düşünmüştür.⁸⁸ O dönemde Karadeniz sahillerinde Averof sebebiyle yaşanan kargaşa büyük olmuş, Türk Bakanlar Kurulu'nun 3 Temmuz 1921 tarihinde vermiş olduğu kararda 12 Haziran 1921 tarihinden itibaren tüm Karadeniz sahili savaş olanı olarak ilan edilmiştir. Averof zırhlısının Anadolu'daki Rumların tahrik edilmesinde önemli bir propaganda aracı olarak kullanıldığı düşünülmüş, hatta Averof başta olmak üzere diğer Yunan zırhlılarının maketleri yapılarak içinde mumlar yakıldığı ve omuzlarda taşındığı dönemin Canik Polis Müdürü Tevfik Hadi tarafından Kasım 1921'de raporlanmıştır.⁸⁹

2.9-İzmir'in İşgali

3 Nisan 1919 tarihinde “*Averof*” ve “*Leon*”, 3 İngiliz gemisiyle birlikte İzmir'e varmış ve 1.Yunan bölüğünü şehir limanına nakletmiştir. 6 Nisan'da İzmir'de ikamet eden Rumlara izin verilmiş ve gemi ziyarete açılmıştır.

---

⁸⁶ Foti, a.g.t., s.20

⁸⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın İtilaf Devletleri donanması boğazdan geçerken söylediği “*Geldikleri gibi giderler!*” sözünü, yanında bulunan yaveri Cevat Abbas Bey'e ve arkadaşı Dr. Rasim Ferit Bey'e Yunan zırhlısı Averof'un geçişi sırasında söylemiştir. Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgali sırasında Averof Zırhlısı'nın İzmir Limanı'nda demirlemiş olduğu bilinmektedir. Bu zırhlı Balkan Savaşları ve 12 Adaların işgali sürecinde Yunan donanması tarafından kullanılmış Yunanlılar tarafından efsane haline getirilmiş bir gemidir. Geminin İzmir limanına demir atması İzmirli Rumları cesaretlendirerek icra edilen taşkınlığın dozunu artırmıştır. Averof Zırhlısıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Odabaşı, a.g.e, s.222

⁸⁸ Foti ,a.g.t., s.22

⁸⁹ Odabaşı, a.g.e., s.222- 223

Yunanlılar tarafından efsane haline getirilmiş bu geminin İzmir Limanı'nda demirli bulunması İzmirli Rumları cesaretlendirerek icra edilen taşkınlığın dozunu artırmıştır.⁹⁰ Bir kaç gün sonra İzmir Limanı'na büyük devletlere ait gemiler gelmiştir. Amerikan "Arizona", İtalyan "Duillio", Fransız "Paris", İngiliz "Iron Duke" ve Yunan "Limnos" gemileri o tarihlerde İzmir'de bulunmaktaydı. 2 Mayıs 1919'da Yunan ordusu gemiden limana çıkmaya başlamıştır. Ağustos ayında ise "Averof" Malta'ya tamir amacıyla gitmiştir.

2.10-Kral Ailesi ve "Averof"

1 Aralık 1913'te "Averof" Girit Adası'na hareket etmiştir. O dönemde, Girit Adası Yunanistan'a bağlanmıştır. Bu seyahat esnasında gemi üzerinde, Kral Konstantinos, Venizelos, Prens Andrew, Prens Georgios ve Yunan amiralı Pavlos Kountouriotis bulunmaktaydı.

31 Mayıs 1921 tarihinde Kral Konstantinos "Averof" gemisiyle İzmir'e gelmiştir. Halk, Kralı coşku içinde karşılamış ve onu gerçek bir kurtarıcı olarak görmüş, bağrına basmıştır. Daha önce Venizelos'u kurtarıcı olarak gören halk, artık Kraldan kurtarılmayı beklemiştir. Halkın sevgisini gören Kral Konstantinos, Küçük Asya halkının kendisinden hoşlanmadığını düşünürken bu sevinç gösterileri karşısında gerçeği görmesi uzun sürmemiştir.⁹¹

Aralık 1921'de Kral ailesi İtalya'dan "Averof" gemisiyle Yunanistan'a dönmüştür. 1936 yılında, "Averof" tekrar İtalya Brindizi'den Kral Konstantinos'un kadavrasını alıp 17 Kasım 1936 tarihinde Pire Limanı'na ulaştırmıştır.

2.11-Küçük Asya Felaketi

1922 yılının Ağustos ayında İzmir yanmadan önce Yunan ordusu Küçük Asya'dan geri çekilmiştir. Yunan birliklerini Yunanistan'a "Averof" getirmiştir. 14 Eylül'de "Averof" son kez İstanbul'dan çıkmıştır. Çoğunlukla ordu mensupları ve mültecileri taşımış, Doğu Trakya'ya bir çok kere gönderilmiştir.

Mayıs 1922'de Yunan ordusu İstanbul'u gizli bir planla (14 Temmuz 1922) işgal edecekti. Önce Türklerin Samsun ve Antalya'dan gelen tedariklerini durdurmak zorundaydı. O dönemdeki politika başarısız olduğundan bu düşünceleri gerçekleştirememiştir. "Averof", Komiser İpitis komutasında "İeraks" ve "Panthir" torpido botları ve silahlı buhar gemileri "Adriatikos" ve "Naksos" ile Samsun'a saldırmıştır (07 Haziran 1922). Yunan gemilerinin ateş emirleriyle vali konağı, gümrük, Faik Bey'in evi, cephane depoları,

⁹⁰ Odabaşı, a.g.e., s.209-229

⁹¹ Ioannis Kapsis, Hamenes Patrides, (Kayıp Vatanlar), Livanis yayınevi, Atina, 1962, s.98

Çarşamba kışları, bir minare ve limandaki birçok gemi ve benzin veya petrol depoları vurulmuştur. “Naxos” ve “Averof” zırhlıları özellikle Türklerin yerdeki ateşli istihkamlarını vurmuş ve Türk birliklerini geri çekilmeye zorlamıştır. O sırada “Panther” gemisinde bulunan İngiliz Morning Post Gazetesi’nde görevli bir gazeteci, gazeteye gönderdiği bir telgrafta Samsun’un ateşlerini 14 saat boyunca uzaktan gördüğünü bildirmiştir. Daha sonra havalanan Türk uçakları Samsun’a gelerek duruma hakim olmuş, “İeraks” gemisinden açılan ateş sonucu bir Türk gemisi vurulmuş, panikleyen gemiler geri çekilmiş ve geri dönüş yaparken kaybolmuşlardır.⁹² Bu olay ile ilgili New York Times Gazetesi’nin 12 Temmuz 1922 tarihli nüshasında şu bilgiler bulunur:

Konu, “Samsun’da 90 Yaralı” başlığıyla ertesi gün de gazetede ele alınmış ve bombardıman, bu defa Amerikalı görevlilerinin raporları üzerinden irdelenmiştir. Raporunda, bombardımanda doksan kişinin yaralandığı, kale ve şehrin bir bölümünün de zarar gördüğü, buna karşılık Yunanlıların iddialarının aksine, Türk cephaneliklerinin hiç zarar görmediği bilgilerine dikkat çekilmiştir. Öte yandan, haberin devamında, Yunan filosunun Samsun’dan döndüğü belirtilerek, filo komutanının iddialarına değinilmiştir. Buna göre, filo komutanı Charles Vriasco, Samsun’daki Türk valinin Yunan ultimatoma ve Samsun’da bulunan yabancıların güvenliği ile ilgili şartlara uymayı reddettiğini, bu nedenle açılan ateşe Türklerin karşılık verdiklerini ileri sürmüştür. Vriasco’nun, Samsun bombardımanına getirilen eleştirilere karşılık olarak, bombardımanın Lahey sözleşmelerinin ihlaline sebep olmadığı yönündeki ifadesine de haberde yer ayrılmıştır (NYT, July 12, 1922: 3).⁹³

2.12-Yunan İç Savaşı Zamanı

Kasım 1925 – Haziran 1926 tarihleri arasında “Averof” tamir için Fransız Toulon’daydı. 1925 yılında Fransız tersanesi Belleville ve sonra Forges et Chantiers’de “Averof” un 22400 İngiliz sterlini karşılığında 22 bozuk kazanı değiştirilmiştir. Bunun yanında daha yeni silahlar eklenmiş, üç torpido borusu kaldırılmıştır. Aynı zamanda yeni ateşleme sistemi eklenmiştir. 1927-1935 tarihleri arasında “Averof”, diğer gemilerle ateşleme eğitim uygulamalarına katılmıştır.⁹⁴

2.13-II. Dünya Savaşı

28 Ekim 1940 yılında İtalya Yunanistan’a savaş ilan ederken “Averof”, Yunan donanmasının merkezi olan Salamina Tersanesi’nde bulunmaktaydı.

⁹² Rahmi Doğanay, “İstiklal Harbinde Samsun’daki Amerikan Filosu”, Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Dergisi, 2006 , Samsun, s.6-7

⁹³ Yüksel Küçükter, “The New York Times Gazetesinde Samsun’u Okumak (1914-1923)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 29, s.11

⁹⁴ Foti, a.g.t., s.23

1 Kasım'da İtalyan uçakları tersaneyi vurduktan sonra “Averof” Elefsina Limanı'na demirlemiştir.

Kazanları kötü durumda bulunan “Averof”, buna rağmen İskenderiye'ye hareket etmiş ve Almanların Girit Adası'na el koymasına müdahale etmemiştir.⁹⁵

2.14-Megara Vurma Emri

11 Nisan 1941 yılında Almanlar hiç bir Yunan gemisinin kalmaması nedeniyle Megara Körfezi'ni ateş altına almıştır.⁹⁶ Bu saldırı sonucu Yunan donanmasına ait 37 gemiden 17'si batırılmıştır. “Averof” , her saldırı gerçekleştirdiklerinde bir çok Yunan gemisi batıran Almanlar'ın bu saldırılarından kurtulmayı başarmıştır. Bu saldırılar esnasında bir Alman bombası geminin çok yakınına düşmüş fakat gemi zarar görmemiştir. Teknolojisinin artık eskidiği bu gemi sadece eğitim gemisi olarak kullanılabilir. Aynı yılda Yunan donanma başkanı “Averof” un batırılarak kullanılamaz duruma gelmesine izin vermiştir çünkü yabancı donanma saldırılarına karşı bu gemiyi kullanmak istememiştir. Bir süre sonra gemi kumandanı Damilatis isyan etmiş ve gemiyi İskenderiye'ye getirmiştir.⁹⁷

3-Barışta Averof

3.1-İskenderiye

18 Nisan 1941 tarihinde “Averof” un kaptanı Damilatis, Almanların ve hatta Yunan hükümetinin gemisine zarar vereceğinden çekinerek Yunanistan'ı terk etti. 19 Nisan'da “Averof” Suda'ya varmış ve 23 Nisan'da İskenderiye'ye gelip orada uzun süre kalmıştır. Hiç şüphesiz bunun sebebi, geminin Yunan tarihinde önemli bir yere sahip olması ve devletin, bu önemli geminin eskimesi nedeniyle onu artık kullanmak istememesi olmuştur.⁹⁸

3.2-Bombay

Daha önce Kızıl Deniz'de bulunan “Averof”, 10 Eylül 1941 tarihinde Bombay'a hareket etmiştir. Orada 1942 Ocak ayına kadar kalmış ve Hint Okyanusunda⁹⁹ askeri uygulamalara katılıp tekrar dikkatleri çekmiştir.

---

⁹⁵ Sotirios Georgiadis, “Ellinikí Proetoimasia Kai Symmetochi Sti Symbolikí Niki tou V 'Pankosmiou Polémou”, (II. Dünya Savaşının Sembol Zaferinde Yunan Askeri Hazırlığı ve Yunanistan'ın Savaşa Katılımı), Genel Kurmay Başkanlığı, Naftiki Epitehorisi Dergisi, Yıl: 880, Sayı:574, Cilt:170, Eylül-Ekim-Kasım 2010, Atina, s.40-44

⁹⁶ Foti, a.g.t., s.23

⁹⁷ Carr, a.g.e.,s.137-138

⁹⁸ Foti, a.g.t.,s.24

⁹⁹ P.Gorgas, “I zoi Kai i Drási tou Simaiofórou (Arm) LS Panagióti Nkórka Pou Ypirítise Sto Thoriktó «Avérof» Ston Pólemo 1940-1941 Katá Tin Katárrefsi Tis Elládos Kai Tin Apodimía Tou Stólou Sti M. Anatolí”, (Yunanistan'ın Çöktüğü ve Yunan Donanmasının Orta

Nitekim o dönemde Japonya'nın gücü hayli artmıştır. O yıllarda “Averof”, Bombay'dan Aden'e seyahat eden gemileri gidiş-geliş zamanlarında korumuştur. Gemi uzun bir zaman Hindistan'da kalırken mürettebatı Alman tehlikesi olmaksızın güzel ve rahat günler geçirmiştir.¹⁰⁰ Gemi dört sene Hindistan'da kalmak zorundaydı. 13 Ekim 1941 tarihinde gemi içinde komünistler tarafından bir isyan gerçekleştirilmiş ancak failer yakalanmıştır. 1942 tarihinde Port Sait'te kalıp limanları korumuştur.

3.3-Yunanistan'a Dönüşü

1944 yılı geldiğinde (II. Dünya Savaşı bittikten sonra) “Averof”, Mayıs'tan Ekim'e kadar Yunanistan'a dönmeye hazırlanmıştır. 14 Ekim'de Yunanistan'ın kurtuluşundan sonra “Averof” ilk gemi olarak “Themistoklis”, “Ionia”, İngiliz “L 98” ve “L 99” gemileri ile birlikte konvoyu liderlik etmiştir. 15 Ekim'de Poros'a ve 16 Ekim'de Faliro'ya varmıştır. 17 Ekim'de Kountouriotis ile Poros'tan giderken Faliro'ya sürgün edilen başkan Papandreu, bakanlık ile donanma üyelerini Pire'ye taşımıştır. Spiridon Matesis, geminin son kaptanı olmuş, daha sonra Petros Vulgaris hükümetinde Ticari Donanma başkanı olmuştur.¹⁰¹

Mayıs 1945 yılında “Averof”, naip ünvanıyla Başpiskopos Damaskinos'u Rodos Adası'na getirmiştir. Başpiskopos, Oniki Adalar'ın Yunanistan'la birleştirilmesi için çalıştı ve bu çalışma 1947'de tamamlandı. O seyahat “Barba Giorgios” için son seyahat idi.¹⁰²

3.4-1945' ten Günümüze

1945-1951 yılları arasında “Averof”, Yunan deniz kuvvetlerinin merkezi konumundaydı. 1951 yılından sonra “Elli” gemisi ön plana geçince “Averof” hizmetten çıkarılmış ve tersanede kalmıştır.

1957'de Poros 'a dönmüş ve 1980' de donanma tarafından gerekli izin alındıktan sonra tamir edilmiştir. Bugün Marina Flisvos (Faliro)-Atina'da

---

Doğu'ya Gittiği 1940-41 Yıllarında Averof'da Görev Yapan Bayrak Taşıyıcısı Panagiotis Niorkas'ın Hayatı ve Faaliyetleri), Savunma Bakanlığı, Genel Kurmay, Thalasiní Apoihi Dergisi , Emekli Deniz Kuvvetleri Memurları Birliği dergisi, Yıl: 22, Sayı:118, Kasım- Aralık 2013, s.11- 12

¹⁰⁰ P.Gorgas, “I zoí Kai i Drási tou Simaiofórou (Arm) LS Panagióti Nkórka Pou Ypirétise Sto Thoriktó «Avéro» Ston Pólemo 1940-1941 Katá Tin Katárrefsi Tis Elládos Kai Tin Apodimía Tou Stóλου Sti M. Anatolí”, (Yunanistan'ın Çöktüğü ve Yunan Donanmasının Orta Doğu'ya Gittiği 1940-41 Yıllarında Averof'da Görev Yapan Bayrak Taşıyıcısı Panagiotis Niorkas'ın Hayatı ve Faaliyetleri), Savunma Bakanlığı, Genel Kurmay, Thalasiní Apoihi Dergisi , Emekli Deniz Kuvvetleri Memurları Birliği Dergisi, Yıl: 22, Sayı:116, Temmuz-Ağustos, 2013, s.8

¹⁰¹ Foti, a.g.t., s.24

¹⁰² Foti, a.g.t., s.25

donanma müzesi olarak kullanılmaktadır.¹⁰³ “Averof” Faliro’da donanma hayatına başlamış ve Faliro’ya geri dönmüştür. Tamirat bedeli Kıbrıs Rum Cumhuriyeti, Latsis ailesi ve Onasis Enstitüsü tarafından ödenmiştir. Şimdi hem milli bir simge hem de bir eğitim simgesi olarak ziyaret edilmektedir.

Sonuç

“Averof” savaş gemisi 1910’da Livorno, İtalya’daki “Orlando” tersanesinde inşa edildi. Başlangıçta İtalyan Hükümeti adına inşa edilmiş, ancak sonunda Yunan Hükümeti tarafından 1909’da 24.000.000 drahmi karşılığında satın alınmıştır.

“Averof” 140,5 metre uzunluğunda ve 21 metre genişliğindedir. Maksimum hız 23.9 knot’dur. Aktif hizmetten emekli olduğu 1951 yılına kadar Yunan Kraliyet Donanması’nın amiral gemisi ve açık ara en büyük savaş gemisiydi.

Efsanevi savaş gemisi Averof, Yunan tarihinin en iyi savaş gemisi idi. Birçok seferdeki başarıları ve Balkan Savaşlarında Yunan filosunun amiral gemisi olarak Yunanistan lehine kazandığı kritik zaferler, gelecekteki askeri ve siyasi koşulları etkilemesi sebebiyle oldukça önemli olmuştur. “Kahraman gemi” olarak adlandırılan bu zırhlı dışında Yunan tarihinde bu şekilde başka bir donanma gemisi tanımlanmamıştır. Bu dönemde Yunanistan topraklarının alanı neredeyse iki katına çıkmış, Ege Adaları, bu geminin başarıları sayesinde Yunan tarafında kalmıştır. Yunan ordusunu Küçük Asya’ya nakleden bu gemi, Küçük Asya felaketi sonrasında Yunan askeri yanısıra buradaki çoğu sivil de Yunanistan’a taşımış ve bir hayat kurtarıcı vazifesi görmüştür.

Satın alındığı tarihten geri hizmete alındığı tarihe kadar Yunan devletinin yaşaması ve varlığını devam ettirmesi yönünde sayısız hizmetleri olan bu önemli gemi, aynı zamanda döneminin en çevik, en kabiliyetli donanma gemisi olması bakımından da özellikle dönemdeki diğer milletlerin donanma gemilerinden ayrı bir yere sahip idi.

Esasında dönemin teknolojik gelişmelerini takip etmek ve gerek donanmayı gerekse orduyu güçlendirmek bir ulusun tarihine ciddi oranda olumlu yönde etkide bulunmaktadır.”Averof” bu durumun en somut örneklerinden birisidir.

Büyük İskender döneminden beri Hint sularına giren ilk Yunan savaş gemisi olmuş ve savaşın geri kalanında eskort olarak hizmet etmeye devam etmiştir.

1945’te, Deniz Kuvvetlerinin Yunan Genelkurmay Başkanlığı onu unutulmaktan kurtarmaya karar verdiğinde 1984’e kadar terk edildiği Poros’a demirlemiştir.

---

¹⁰³ Foti, a.g.e., s.25

Bugün, restorasyon ve bakımının ardından gemi Floisvos yat limanına kalıcı olarak demirlemekte ve halka açık bir müze olarak işlev görmeye devam etmektedir. Gemiye ziyaret eden gerek Yunan halkı, gerek başka ülke vatandaşları 1. ve 2. Dünya Savaşları zamanlarına gitmekte ve o dönem yaşanan zengin hatıraları dimağlarında canlandırmaktadırlar.

Kaynakça

1. Kitaplar

- CARR John, The RHNS Averof , Psihoğios yayınevi, Atina, 2015
- FOTAKİS Zizis, Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919, Routledge: London and New York, 2005
- KAPSİS İoannis, Hamenes Patrides, (Kayıp Vatanlar), Livanis yayınevi, Atina, 1962
- KRASANAKİS İlias, “I İstoria Tou Ellinikou Ethnos”, (Yunan Devletinin Ulusal Tarihi), Atina Yayınevi ,2003
- ORBAY Rauf, Cehennem Değirmeni, Truva yayınları, İstanbul, 2004
- ROBINSON Chas. N., The Balkan War: Operations of the Greek and Turkish Fleets in The Naval Annual 1912, (Brassey's), 1912
- STATHAKİS N.A., To Chronikó Tou Thorikou Tis Nikis, (“Zafer Savaş Geminin Kroniği”), 2. Basım, Polemikó Naftikó yayınevi, Atina, 1987
- TAHİR Kemal, Bir Mülkiyet Kalesi , Tekin Yayınevi, İstanbul, 1995
- TSOUKALAS P, Mathimata Naftikis Taktikis (Scholi Naftikon Dokimon: Peiraias, 1910-1911), (Donanma Taktik Dersleri, Yunan Donanma Fakültesi, Pire ,1910-1911), Ypresia Istorias Naftikou, Atina, 1971

2. Makaleler

- ATABEY Figen, “ Atatürk’e Denizden yapılan Cenaze Töreni”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Yıl 2012, Cilt 28 , Sayı 83, s.17-38
- BAŞ Ersan, BAL Nurcan, “Gazi Hamidiye”, Piri Reis Araştırma Merkezi, İstanbul: İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı, 2006
- BAŞ Ersan, “Balkan Harbi’nde Osmanlı Donanmasının İcra Ettiği Görev ve Harekat ile Sonuçlarının İncelenmesi”, Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri, II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s.429-457
- GORGAS Panayiotis, “Istoria tou Thorakismenou Katadromikou Georgios Averof» 100 chronia G. Averof,” (Zırhlı Kruvazör George Averoff’un 100 Yıllık Tarihi), Naftiki Epitheorisi Yunan Genel Kurmay Başkanlığı Dergisi, Genel Kurmay Başkanlığı, Atina, 2011, s.3-5
- “I zoi Kai i Drasi tou Simaioforou (Arm) LS Panagioti Nkorka Pou Ypiritise Sto Thorikto «Averof» Ston Polemo 1940-1941 Kata Tin Katarrfsi Tis Ellados Kai Tin Apodimia Tou Stlou Sti M. Anatoli”, (Yunanistan’ın Çöktüğü ve Yunan Donanmasının Orta Doğu’ya Gittiği 1940-41 Yıllarında Averoff’da Görev Yapan Bayrak Taşıyıcısı Panayiotis Niorkas’ın Hayatı ve Faaliyetleri), Savunma Bakanlığı, Genel Kurmay, Thalasin Apoihi Dergisi , Emekli Deniz Kuvvetleri Memurları Birliği dergisi, Yıl: 22, Sayı: 118, Kasım- Aralık 2013, s.11- 12
- “I zoi Kai i Drasi tou Simaioforou (Arm) LS Panagioti Nkorka Pou Ypiritise Sto Thorikto «Averof» Ston Polemo 1940-1941 Kata Tin Katarrfsi Tis Ellados Kai Tin

Vasilikiotou, M. (2021). Savaşta ve Barışta Bir Yunan Gemisi: Averof-Yunan Kaynakları Üzerinden Bir Analiz. ANKARAD, 2(3), 55-88.

Apodimía Tou Stólou Sti M. Anatolí”, (Yunanistan’ın Çöktüğü ve Yunan Donanmasının Orta Doğu’ya Gittiği 1940-41 Yıllarında Averof’da Görev Yapan Bayrak Taşıyıcısı Panagiotis Niorkas’ın Hayatı ve Faaliyetleri), Savunma Bakanlığı, Genel Kurmay, Thalasiní Apoihi Dergisi , Emekli Deniz Kuvvetleri Memurları Birliği Dergisi, Yıl: 22, Sayı:116, Temmuz- Ağustos, 2013, s.8

GEORGİADÍS Sotirios , “Ellinikí Proetoimasía Kai Symmetochí Sti Symvolikí Niki tou V 'Pankosmiou Polémou”, (II. Dünya Savaşının Sembol Zaferinde Yunan Askeri Hazırlığı ve Yunanistan’ın Savaşa Katılması), Genel Kurmay Başkanlığı, Naftiki Epiteoris Dergisi, Yıl: 880, Sayı:574, Cilt:170, Eylül-Ekim-Kasım 2010, Atina, s.40-44

KÜÇÜKER Yüksel, “The New York Times Gazetesinden Samsun’u Okumak (1914-1923)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 29, s. 623-639

MAVROGİANÍS Ksenofontas “Oi Navmachoi tou Aigaiou”, (Ege’nin Savaşçıları), Genel Kurmay Başkanlığı, Naftiki Ellas Dergisi, Sayı: 54, Atina, 2007, s.54-60

“Oi Navmachoi tou Aigaiou”, (Ege’nin Savaşçıları), Genel Kurmay Başkanlığı, Naftiki Ellas Dergisi, Atina, 2006, s.60-68

ODABAŞI Necmi, “Yunan Zırhlısı Averof’un Osmanlı Donanması ve Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler dergisi, Yıl: 18, Sayı: 29, 2015/2, Uludağ, s. 209-229

PALUBİS Ioannis(Yahya), “Valkanikoi Polemoi. Naftikos Agonas, O Navarhos Pavlos Kunturyotis”, (Balkan Savaşları, Deniz Savaşları, Amiral Pavlos Kountouriotis), Geriplus Naftiki Istoria Yunanistan Donanma Müzesi, Genel Kurmay Başkanlığı, Sayı 381, Atina, s. 5-36

ROUFAKİS Vagelis, “To Thyrikó Thoriktó «Averof» İna Sýmvoló Pou Teleftaía «Kakopoiithike» Vánafsa”, (Efsanevi Savaş Gemisi "Averoff" Son Zamanda Vahşice İstismar Edilen Bir Sembol), Sakız Adası Kültürel Eğitim Yayıncılık Kuruluşu Dafnona, Yıl: 12, Sayı:23, s.4

TUNA Ozan, “Balkan Savaşı’nda Yunan Donanması’nın Çanakkale Boğazı’na Saldırı Girişimleri ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı:41, Bahar 2017, s.8-282

3. Süreli Yayınlar

Gazeteler

The New YorkTimes, 4 August 1899

4. Tezler

FOTİ Maria,“Thoriktó "G. Averof" İstorikí Anadromí Me Chrísi Google Maps”, (Averof Zırhlı Gemisi ile Google Maps Tarihi Gezisi), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Metsovion Ulusal Teknik Üniversitesi, Jeoloji Bölümü, Atina ,2009

PAGONİDOU Theodora,“Valkanikoi Pólemoi Stoles Ellinikon Dynameon Xiras”, (“Yunan Kara Kuvvetleri Balkan Savaşları Üniformaları”), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tessalia Üniversitesi, Müze Eğitimi Bölümü, 2005, s.13

SIYANAKİ Ekaterini, I Dioikitikí Mérinna Katá ti Mikrasiatikí Ekstrateia (1919-22), (Küçük Asya Savaşı Zamanında İdari Durum (1919-22), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pire Üniversitesi, Endüstriyel Yönetim ve Teknoloji Bölümü, Atina, 2003

Vasilikiotou, M. (2021). Savaşta ve Barışta Bir Yunan Gemisi: Averof-Yunan Kaynakları Üzerinden Bir Analiz. ANKARAD, 2(3), 55-88.

TOPALİDİS Konstantinos, I Istoría tis Polemikís Aeroporias stin Ellada 1919-1940, (Yunanistan Hava Kuvvetleri Tarihi 1919-1940), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Makedonya Üniversitesi, Ekonomi ve Bölgesel Çalışmalar Okulu Balkan Slav ve Doğu Çalışmaları Bölümü, Selanik, 2016

5. Yayımlanmış Bildiriler

DOĞANAY Rahmi, "İstiklal Harbinde Samsun'daki Amerikan Filosu", Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumunun Dergisi, 2006 , Samsun, s. 163-174

KAYA Kemal, Rauf Orbay, Gazi Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Öğretmenliği Bölümü, Alan Eğitiminde Araştırma Projesi, 2017, Ankara.

6. Elektronik Kaynaklar

<http://zsgiannina.gr/wp-content/uploads/2015/10/373> Erişim: 4 Kasım 2020

SARIÖZ Kadir, "Goeben'den Yavuz'a", <https://silo.tips/download/elk-kalelern-douu.pdf>, Erişim: 25 Mart 2017

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/30972/001640684010.pdf?sequence=1> Erişim: 15 Kasım 2020

Yunan Donanma Takdir Dergisi, <https://www.hellenicnavy.gr/files/news247-averof-afieroma.pdf> Erişim: 15 Kasım 2020

Yunan Donanma Fakültesi'nin Donanma Tarihi İle ilgili Not Defterleri: <https://eclass.hna.gr/modules/document/index.php?course=TOM7112&openDir=/&sort=date&rev=1> Erişim: 10 Eylül 2020

EKLER

Resim 1-Gemi mürettebatı-1924

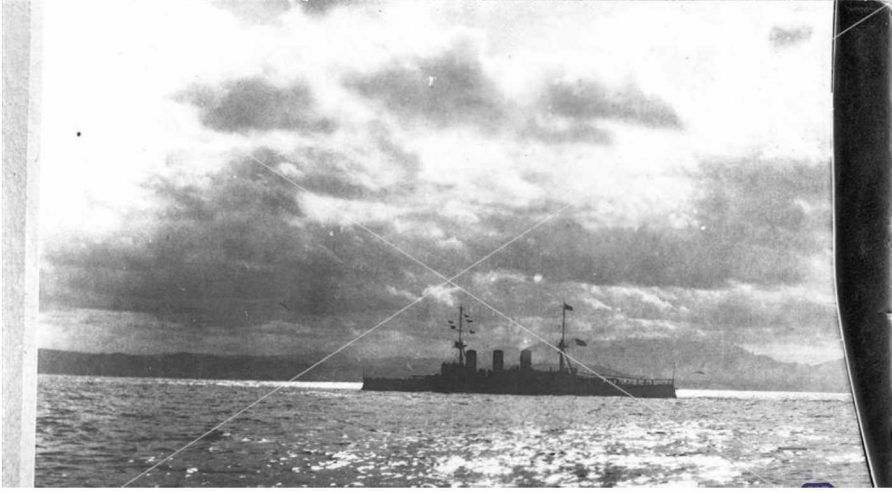
Vasilikiotou, M. (2021). Savaşta ve Barışta Bir Yunan Gemisi: Averof-Yunan Kaynakları Üzerinden Bir Analiz. ANKARAD, 2(3), 55-88.

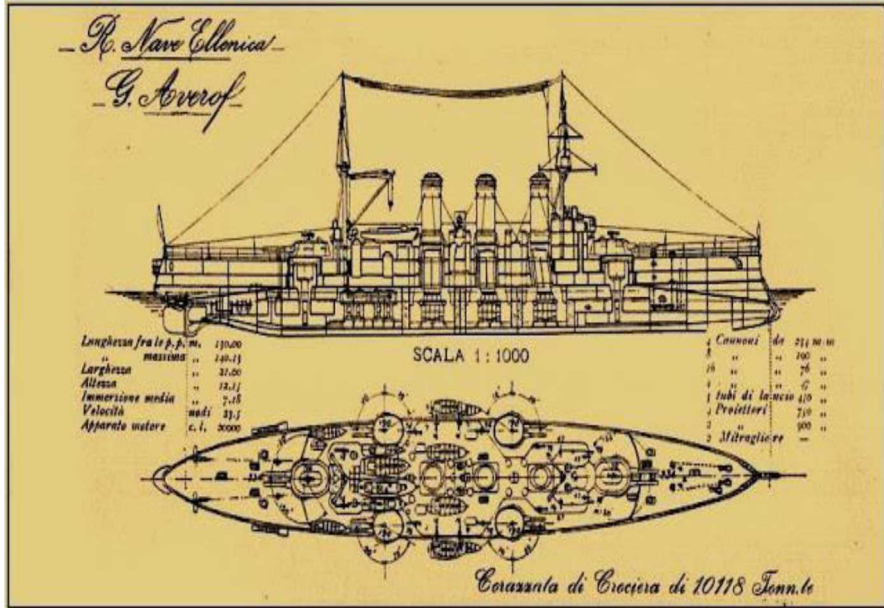
Resim 2-Averof bir görevde iken-1929

Resim 3-Venizelos Averof'un güvertesinde-1912

Resim 4-Averof Fransa'da

Resim 5-Averof'un ayrıntılı planı

Vasilikiotou, M. (2021). Savaşta ve Barışta Bir Yunan Gemisi: Averof-Yunan Kaynakları Üzerinden Bir Analiz. ANKARAD, 2(3), 55-88.

Resim 6-Amiral Kountouriotis

Resim 7-Averof, Pire Limanı'nda-2020

NATURE AS A MODE OF EXISTENCE: DUALISM, ESCAPISM, PANTHEISM, AND CO-AUTHORSHIP IN ENGLISH ROMANTIC POETRY

Petru GOLBAN*

Abstract: Romanticism is a movement in art in general encompassing in literature, particularly, various thematic concerns such as individual subjectivity, authorship, imaginative flight, art, dualism of existence, and the experience of rustic life as well as nature. Significantly, as it is revealed by various more recent studies, including those comprised under the umbrella term of “ecocriticism”, the romantic nature is not yet seriously endangered as to raise ecological issues and receive an angry literary retort or require environmental protection. Therefore, the question of the ways in which physical environment is textualised to render the relationship between human being and nature as expressed in romantic literary works is much more complex than the above stated critical clichés, ranging from aspects such as pantheism, dualism of existence, and escapism to those of inspiration and co-authorship as well as nature as a mode of living and an alternative to culture, of which dualism, escapism, pantheism, and authorship are the four cornerstones of the romantic concern with nature. To concretize and strengthen this idea by disclosing the most important aspects of the thematic complexity of the nature poetry and eco-poetical discourse by English romantics Wordsworth, Coleridge and Shelley, the true poets of nature, among others, represents the main purpose of our article.

Keywords: Romanticism, Nature, Nature Poetry, Eco-poetry, Dualism, Escapism, Pantheism, Authorship.

BİR VAROLUŞ BİÇİMİ OLARAK DOĞA: İNGİLİZ ROMANTİK ŞİİRİNDE İKİLİK, KAÇIŞ, PANTEİZM VE EŞ- YAZARLIK

Öz: Romantizm genel itibarıyla sanatta, edebiyatta ise özellikle de bireysel öznel, yazarlık, düşsellik, sanat, varlığın ikiliği ve doğa

---

* Prof. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, pgolban@nku.edu.tr / petrugo@hotmail.com / Prof. Dr., Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature, Tekirdag, Turkey, pgolban@nku.edu.tr / petrugo@hotmail.com, ORCID:0000-0002-8409-0415.

kadar kırsal yaşam deneyimi gibi çeşitli tematik unsurları da içine alan bir harekettir. Bu bağlamda, “ekoeleştir” adlı çatı terim altında toplananları da içeren, çeşitli yakın dönem çalışmalarında da görüldüğü üzere, romantik doğa henüz ekolojik sorunları tartışmaya açıp sert bir edebi tepki alacak veya çevresel korumayı gerektirecek kadar önemli derecede tehlikede değildir. Bundan dolayı, romantik edebiyat eserlerinde dile getirilen insan ve doğa arasındaki ilişkiyi ifade etmek için fiziksel çevrenin metinleştirilmesinin yolları sorunu, panteizmden, varoluşun ikiliği ve ilham ve eş-yazarlığın yanı sıra bir yaşam biçimi ve kültüre bir alternatif olana kaçış gibi unsurlara uzanan sözü edilen eleştiri klişelerinden çok daha karmaşıktır, ki bunlardan ikilik, kaçış, panteizm ve yazarlık romantik bağlamın doğa ile olan dört temel taşı oluşturur. Bu çalışmanın ana amacını, doğanın gerçek şairleri olan İngiliz romantikler Wordsworth, Coleridge, Shelley ve diğer birçoğunun oluşturduğu doğa şiiri ve eköşirsel bağlamın tematik karmaşıklığının en önemli yönlerini meydana çıkarmak fikri oluşturur.

Anahtar Sözcükler: Romantizm, Doğa, Doğa Şiiri, Ekoşiir, İkilik, Kaçış, Panteizm, Yazarlık.

Introduction

In English romantic poetry, nature is a major literary concern which is in its textualization thematically heterogeneous as well as different from earlier literary traditions. The typology of nature, as conceived by the romantic writers, calls attention to ecological issues and the human destructive effects on environment as a result of industrialization in a lesser degree than it exalts, praises and deifies a great variety of natural elements and phenomena representing diverse manifestations and effects on human existence. Wordsworth, Coleridge, Shelley, Byron and Keats, among others, followed this path by expressing and exploring nature culturally and socially but above all subjectively and autobiographically, and studied the influence and effects of nature on man rather than vice-versa.

Nature is also a theoretical and critical concern among others such as the subject-matter of poetry, language of poetry, imagination and so on. Schiller’s “On Naïve and Sentimental Poetry”, for example, now acclaimed as a prototype of ecocritical theory, claims that poets “will either *be* nature, or they will *seek* lost nature”. Another famous statement from this essay, “Our feeling for nature is like the feeling of an invalid for health”, implies that “having such an alienated, or “reflective”, relation to nature is an ambiguous predicament,

because by it we gain in freedom and perspective what we lose in spontaneous immediacy and feeling”¹ (Garrard, 2012, 49).

The concern with nature in romanticism could be regarded as a consequence of various socio-cultural experiences such as industrialization and the rise of our modern mass-society, but it is equally important to name the growth of the experimental sciences as another aspect modulating the new attitudes towards and expressions of nature in literature. As an example, Shelley’s odes, in particular *Ode to the West Wind*, show scientific exploration making “a particular radical impact on human perception by its implicit challenge to the whole Platonic tradition of idealism which rests on the hypothesis that art, i.e., the cultural outcome of the human mind, is superior to the crude products of nature”.²

Also, with regard to the romantic rise of individualism, Fichte promotes subjective idealism according to which subject is “absolute, logically prior to the world or nonsubject, and the active agent in asserting a material world opposed to it”.³

It is also of equal importance to explore the changes and opinions occurring in the literary presentation of nature, changes of thematic expression and new evolved concepts of the natural world which were provided by new scientific, aesthetic, cultural and social developments and expressed in romantic literature, and which the present study attempts to reveal and comment upon through a practical argumentation by focusing on several samples of the concern with nature in Wordsworth, Coleridge, Shelley, Byron and Keats.

William Wordsworth and *Tintern Abbey*

The concern with nature in romantic poetry receives a very complex thematic expression, which can be seen in William Wordsworth’s *Tintern Abbey*, a poem whose representation of natural world transforms the tradition of the topographical and locodescriptive genres, and is also quite different from modern ecological perspectives on physical nature. Wordsworth “is, on the whole, far more interested in the relationship of non-human nature to the human mind than he is in nature in and for itself. (...) Wordsworth spends

---

¹ Greg Garrard, *Ecocriticism*, Routledge, London, 2012, p. 49.

² Angela Esterhammer, *Romantic Poetry*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia, 2002, p. 12.

³ R. C. Holub, *Crossing Borders: Reception Theory, Poststructuralism, Deconstruction*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1992, p. 90.

rather little time describing nature, and rather a lot reflecting upon his own and other people's response to it".⁴

Nature is here neither linked to an elegiac sense, nor alluded to classical values, nor personified, nor presented as "a token of the social values of order and prosperity", but "the presentation of nature is structured according to the inward motions and transitions of the observing consciousness".⁵ Following an established critical tradition, *Tintern Abbey* is regarded as dealing with the theme of nature, memory and the growing human/poetic mind; it is accepted that the main theme and subject are the individual subjectivity, the poet's mind with all its range of thoughts and memories, and the nature is a token of all these abstract manifestations of the mind; but a more attentive consideration of the expression of nature in the poem along with Wordsworth's theory of the origin of poetry from his "Preface" to *Lyrical Ballads* would provide alternative interpretations to the poem.

In the poem, nature is not just a token but becomes a source of feelings in youth ("sensations sweet, / Felt in the blood, and felt along the heart"); a source of knowledge ("the burthen of the mystery" and "the heavy and the weary weight / Of all this unintelligible world" are "lightened") and at the same time of spiritual existence as a distinct version of romantic escapism or Descartes's dualist theory of the separation of body and spirit (when "the breath of this corporeal frame / And even the motion of our human blood" are "Almost suspended" and "we are laid asleep / In body, and become a living soul") as to be able to "see into the life of things". In childhood, the human being is a part of nature discovering the world through senses. Five years ago, in his youth, when the poet first visited the place, nature and all its elements, such as "the tall rock, / The mountain, and the deep and gloomy wood, / Their colours and their forms", were then to him "An appetite; a feeling and a love". That time has passed; the poet is now – in the present of this poem's moment of composition – in his stage of maturity and realizes that all those feelings "are now no more", they can be only remembered or recollected, as the "picture of the mind revives again". But for this loss he neither faints, nor mourns nor murmurs, since other gifts have followed offering "Abundant recompense", namely the joy of "elevated thoughts", for he has learned "To look on nature, not as in the hour / Of thoughtless youth". The idea that in maturity the mind is "lord and power" responsible for the process of thinking

---

⁴ Greg Garrard, *Ecocriticism*, Routledge, London, 2012, pp. 47-48.

⁵ Aiden Day, *Romanticism*, Routledge, Florence, 1995, p. 60.

and nature is the source of elevated thoughts is emphasised a few lines later by the use of alliteration regarding the sound “th” alluding to “thought” and “thinking”: “All thinking things, all objects of all thought, / And rolls through all things”.

For the reason of nature being the origin of so many “gifts”, the lyrical I declares that he remains a lover of “the meadows and the woods”, which is increased by the idea of nature being the source of moral improvement (nature is “The anchor of my purest thoughts, the nurse, / The guide, the guardian of my heart, and soul / Of all my moral being”), and ultimately a “worshiper of nature”, where nature is now ranked to divinity as expression of pantheism. Spinoza coexists in Wordsworth’s poem with Descartes, and, given the expression of the stages of human development through sense in childhood, feeling in youth, and thought in maturity, also with Locke.

Tintern Abbey refers explicitly to youth and maturity, whereas childhood is only mentioned in two lines (“The coarser pleasures of my boyish days, / And their glad animal movements all gone by”) pointing to the idea that in childhood the human being is part of nature given the sensory experience which precedes emotional and rational responses that denote the often painful to the poet separation between man and nature. *The Prelude* dedicates its first two books to the happy season of childhood, recollections of which begin the tracing of the growth of a poet’s mind from infantile phase through adolescence and youth to maturity. In his poetry, Wordsworth recurrently alludes to nature as “she”, and nature’s role “sounds like that of the pre-Oedipal phase called “primary narcissism”, the first differentiation from the mother”⁶ and “the effect and function of the topos of the sublime or the “analogy” between “the mind” and “nature” is to establish a coherent image of the mind or the self, one that can be invested in, loved”.⁷

Keats truly calls Wordsworth’s poetry “egotistical sublime”, for he writes constantly himself into it and his apprehension of the universe is purely subjective, based on the assumption that “The Child is father of the Man”, where a return through memory to childhood experience would link present and past, natural world and individual experience, keep the balance of the insight, and provide stability to the troubled process of maturation. Likewise, the anxious to be a part of nature lyrical I in *Ode to the West Wind*, apart from claiming escapism and immortality by entering the natural cycle, nostalgically

---

⁶ Cynthia Chase, *Romanticism*, Longman, London, 1993, p. 9.

⁷ Chase, 1993, p. 8.

wishes a return to childhood as a period of inseparability between man and nature: "If even / I were as in my boyhood, and could be / The comrade of thy wanderings over Heaven".

The lyrical I in *Tintern Abbey* is a mature subject accompanied in his tour by his sister who is what he was five years ago, that is, a young person. The poet, as a worshiper of nature, prays nature to be his sister's friend, guide and supporter, as it has been his, in the turbulent process of maturation of the individual mind. As in *The Prelude*, here Wordsworth encompasses lyrically his individual experience but makes it representative for the human condition in general, offers to it universal resonance; moreover, both individual subjectivity and nature are "transcendentalized: they are attributed a spiritual dimension that is greater than the merely individual and the material".⁸

As poetically treated in the text of *Tintern Abbey*, nature is a formative principle in the process of growing of an individual's mind, but nature is also a creative principle in the process of becoming of a poet, because nature is also a source of tranquillity that represents a distinct poetic mood, a state necessary to the process of poetic creation. In this process, nature is a kind of co-author, since it is responsible for the two out of the three elements in Wordsworth's theory of the origin of poetry from the "Preface", namely "emotion recollected in tranquillity". Nature is the source of (1) the "spontaneous overflow of powerful feelings", of emerging in youth emotion, and (2) of the tranquillity in which they are later recollected.

Tintern Abbey materializes the idea of "emotion recollected in tranquillity" by expressing this instance of literary theory rather than nature, memory and the growing human/poetic mind as a major theme, and the poem emerges as a text that discloses or deconstructs its own process of composition. In the process of reading, the poem reveals, or rather represents in itself, the poetic activity in progress, and can be called a self-reflexive poem or a poem about writing a poem.

Five years ago, the poet visited for the first time the beautiful place near Tintern Abbey, where he experienced those powerful feelings because he was in his youth in which everything was to him "an appetite; a feeling and a love". Now, revisiting the place after five years, which is the moment of the composition of the poem, the poet is in his maturity in which "mind is lord and master" and he has lost the ability to experience powerful feelings but has acquired the one of thinking. At the present moment, governed by mind and

---

⁸ Day, 1995, p. 60.

thoughts not emotions, and receiving from nature and countryside that special poetic state of tranquillity, the poet's "picture of the mind revives again" and the emotion experienced five years ago is now recollected, remembered, re-experienced, leading to the act of poetic creation, that is, to the actual composition of the poem during a tour in countryside. Memory serves as a bridge between the stages of maturation, is an agent of integration of past and present experiences, where a past emotion intensely remembered works for a present purpose.

Nature is for that reason and above all the poet's co-author, and the idea of co-authorship emerges from the poem materializing in literary practice the theory of the origin of poetry as developed by the author in the "Preface" to *Lyrical Ballads*. Its full title – *Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey on Revisiting the Banks of the Wye during a Tour. July 13, 1798* – apart from its content, clearly points to the poem being a kind of metapoem, a self-reflexive text, a discourse disclosing its own process of composition, a type of writing about the ways in which it is being written. The truth in the poem and in Wordsworth's poetry in general "is not a truth about objects in nature but a truth about the self"⁹, the self of an individual in the process of formation and acquiring of the authority of authorship, the process of self-discovery and self-knowledge through imagination, memory, and natural world. In this process, the individual is an isolated subject, despite being accompanied by his sister, as Wordsworth himself, "the most isolated figure among the great English poets", "can turn to no one in his desire to save nature for the human imagination"¹⁰.

Percy Bysshe Shelley and *To a Skylark* and *Ode to the West Wind*

Nature as a particular concern represents the object of poetic expression in Percy Bysshe Shelley's *To a Skylark* and *Ode to the West Wind*, poems which are odes dedicated to nature. These two odes glorify not famous people or events, as in traditional ode, but nature, which is in the spirit of the newly emerged romantic sensibility, the former poem exalting the beauty of nature and the latter the strength of nature.

The two poems, dealing with nature more explicitly and in a more direct manner than *Tintern Abbey*, are thematically connected with respect to dualism of existence reified in the poetic expression and juxtaposition of two worlds, one of which is reality and another non-reality. In *To a Skylark*, the

---

⁹ Paul De Man, "Time and History in Wordsworth", in Chase, p. 72.

¹⁰ Geoffrey H. Hartman, "The Romance of Nature and the Negative Way", in Bloom, p. 305.

world of non-reality is the superior world of skylark's song, non-real and spiritual, since skylark itself has no material presence and is the creation of the poet's own imagination: "Hail to thee, blithe Spirit! / Bird thou never wert", "unbodied joy", "art unseen", "we hardly see – we feel that it is there", and so on.

Corporeality is rejected in accordance with Shelley's theory of poetic language from *A Defence of Poetry*, which is materialized in *To a Skylark* just like Wordsworth expresses his theory of the origin of poetry in *Tintern Abbey*. In Shelley's opinion, the language of poetry "is arbitrarily produced by imagination and has relations to thoughts alone", meaning that concept is arbitrarily related to word, idea to language, and the referent in reality is excluded from the linguistic sign. The bird in the poem does not exist in reality as to be imitated in the art of poetry; it is the creation of the poet's mind, the poet imagining such a creature "singing still dost soar, and soaring ever singest" somewhere above him in the sky and the poet being able only to hear its music, its song representing "profuse strains of unpremeditated art", "a rain of melody", "music sweet as love".

The negation of corporeality confers to skylark a divine status, "from Heaven, or near it", "Like a star of Heaven", and "Heaven is overflowed" by skylark's song.

By these heavily ornamented poetic images in the poem, along with numerous other figures of speech, usually metaphors, similes and personification, the bird is represented in a sophisticated way, Shelley offering to nature a complex romantic representation ranging from its expression as pure spirit, perfect beauty and superior form of art to its consideration as the ultimate source of inspiration and even as divinity in the tradition of romantic pantheism.

Be whatever intricate and complex, these stylistic devices can be grouped under three main headings corresponding to three main aspects of the skylark: (1) superior artist and its song is a superior form of art, (2) spiritual essence of the skylark, and (3) skylark as divinity. An attempt to count the figures of speech calling attention to each of the three aspects would reveal the predominance of the first one, that is, the music produced by the skylark, and it is actually this aspect of the non-real and superior world of the bird's existence in opposition to which the real world is presented. The real world is the inferior world of human condition in which people "scorn / Hate, and pride, and fear", and are "things born / Not to shed a tear"; consequently, the human music is surpassed by skylark's song in comparison to which our songs "would be all / But an empty vaunt", since humans "look before and after, /

And pine for what is not”, the human “sincerest laughter / With some pain is fraught”, and the human “sweetest songs are those that tell of saddest thought”.

The question that emerges as being asked by lyrical I is “how thy joy we ever should come near”? If humans are the inferior counterpart in the dualism of existence, how can we have access to the superior world of skylark’s song and grasp its music? The answer is romantically egocentric enough: the lyrical I declares his superiority towards humans (real world in the dualism of existence) and his inferiority to nature (non-real world), and assumes the task to unite the worlds, help us reach the superior world by means of poetry (“harmonious madness”) that he should produce only by getting inspired from nature, namely by the skylark’s song, and in way becoming an inspired poet to whom the “world should listen” as he is “listening now” to skylark. Shelley conceives of skylark and its song the substance of the realm of non-reality which stands above the reality of the human world, which is the world of the “mortals”, inferior to the supreme world of the skylark’s music. Both reality and non-reality, both human, mortal world and the spiritual world of nature are two distinct parts of the romantic dualism of existence. In its framework, the poet acknowledges his human part, as he learns only “half the gladness”, and assumes through his lyrical I a place between the worlds, an intermediary position between the reality of humans and the non-reality of skylark. In this position, the existential perspective of the poet is twofold: he is at once an inspired bard, when skylark is viewed as an artist of superior status, and a prophet, when skylark is ranked to divinity:

Teach me half the gladness
That thy brain must know,
Such harmonious madness
From my lips would flow
The world should listen then – as I am listening now.

To a Skylark differs from the traditional representation of the romantic dualism of existence in this absence of the desire of escapism and moves towards the idea from *The Rime of the Ancient Mariner* in which the romantic hero must face the real world and work for the benefit of human community. Shelley’s *Ode to the West Wind* offers a no less remarkable expression of the romantic concern with nature, and, although it traditionally links dualism and escapism which are mutually revelatory, the poem is likewise thematically complex and unique. Like the previous ode dedicated to skylark, *Ode to the*

West Wind presents dualism of existence as the juxtaposition of the spiritual and the material, of two worlds, one real and another non-real, the former as inferior and the latter as superior. Non-reality is again the world of nature, here the west wind whose action on three elements (earth, air, and water) suggests – by direct reference to leaves, clouds, and waves as representing these three elements of nature – the natural cycle of death and rebirth. Also like in the previous poem, the west wind, similar to skylark, is represented in three hypostases as (1) artist (“art moving everywhere” by driving away “leaves dead” in autumn and spreading “winged seeds” from which a new life emerges in spring); (2) divinity (“from the tangled boughs of Heaven”); and (3) of spiritual essence (“Wild Spirit”, “unseen presence”). Unlike skylark, however, a distant and unseen musician, wind is a powerful force, its action upon nature is strong enough to make other natural elements “suddenly grow gray with fear, / And tremble and despoil themselves”; the wind is of rebellious essence, “wild”, “tameless, and swift, and proud”. And as in “To a Skylark”, the real world is the inferior world of the humans, an “unawaken’d earth” in which a “heavy weight of hours” chains the individual.

Unlike in *To a Skylark*, however, in which the lyrical I assumes the task to connect the inferior humanity with the superior world of skylark’s music, here the lyrical I expresses first the romantic claim of immortality by arduously desiring to enter the natural cycle of death and rebirth – “Oh, lift me as a wave, a leaf, a cloud!” – which means actually the desire to be taken by the wind into its world; in other words, the expression of the claim of immortality is another expression of the romantic dualism of existence, another expression of the attempt at escapism, a moment of lyrical experience which is absent from the previous ode.

The escapism is impossible – a common romantic perspective – since in the succeeding line, the lyrical I declares: “I fall upon the thorns of life! I bleed!” The romantic persona is bound to reality, is a part of human condition, just as Byron’s romantic character Childe Harold is, and in relation to whom a whole romantic typology of escapism is built. This hypostasis of the Byronic hero, in Canto III, assumes distance from men and indulges into wishful thinking that “he had mix’d / Again in fancied safety with his kind”, but can a human being avoid being a human, the narrator rhetorically asks:

But who can view the ripen’d rose, nor seek
To wear it? who can curiously behold
The smoothness and the sheen of beauty’s cheek,
Nor feel the heart can never all grow old?

Who can contemplate Fame through clouds unfold

The star which rises o'er her steep, nor climb?

Like Shelley's lyrical I, Byron's protagonist finds nature as the most congenial place for fulfilling the escapist wish: "Where rose the mountains, there to him were friends", "Where roll'd the ocean, thereon was his home", "Where a blue sky, and glowing clime, extends, / He had the passion and the power to roam", and "The desert, forest, cavern, breaker's foam, / Were unto him companionship" and with whom he spoke a mutual language. Solitary and unfit "to herd with Man", and apart from (1) nature (providing escapism) and (2) his pilgrimage (another form of escapism), Childe Harold, by means of his imaginative flight creates on stars (3) his own world of escapism, a non-reality "peopled" with "beings bright", and the result of this imaginative experience is an apparent fulfilment of escapism in that "earth, and earthborn jars, / And human frailties, were forgotten quite". But escapism is again impossible:

Could he have kept his spirit to that flight

He had been happy; but this clay will sink

Its spark immortal, envying it the light

To which it mounts, as if to break the link

That keeps us from yon heaven which woos us to its brink.

The impossibility of escapism in *Childe Harold's Pilgrimage* renders the hero continuing his pilgrimage with no "hope left" and by assuming an ironic smile at having acquired the knowledge that there could be no change, everything is in vain, that "he lived in vain, / That all was over on this side the tomb". It also renders the "self-exiled" hero's tragic condition as bound to human world in which he is "a thing / Restless and worn, and stern and wearisome", symbolically presented as a "wild-born falcon with clipp'd wing" in a cage beating his "breast and beak against his wiry dome" as to escape into his home of "the boundless air".

The impossibility of escapism in *Ode to the West Wind* yet offers a choice, which is similar to that from *To a Skylark*, namely to assume a position between the worlds as an inspired poet and prophet: "Make me thy lyre", "Drive my dead thoughts over the universe", and "Be through my lips to unawaken'd earth / The trumpet of a prophecy!", as to finally ask rhetorically "O Wind, / If Winter comes, can Spring be far behind?" The end of the poem, in particular, reveals the function of this ode to be "apocalyptic, and the

controlled fury of his [Shelley's] spirit is felt throughout this perfectly modulated "trumpet of a prophecy"¹¹.

In both odes, like in *Tintern Abbey*, the idea of co-authorship emerges from within the poetic treatment of the theme of nature. Nature is a kind of co-author, not as a source of feelings in youth and of thoughts and tranquillity in maturity, as in Wordsworth, but as a source of inspiration in its status as a perfect and superior form of art.

John Keats, William Blake, and Samuel Taylor Coleridge

Nature as a source of inspiration affirms authorship also in John Keats's *Ode to a Nightingale*, a poem in which the non-real world of the forest and another invisible bird, a nightingale, or rather its song, is contrasted to the real world of humans with all its negative features in which the poet's soul is in "pain" as if "of hemlock I had drunk". Like in *To a Skylark* and the romantic tradition of presenting dualism of existence and the desire for escapism in general, here lyrical I escapes into the superior, non-real of art world by means of poetry and poetic imagination and as taken from within reality by the song; when the song fades, however, the poet has to return, as in *Ode to the West Wind* and *Childe Harold's Pilgrimage*, to his "sole self", to come back to reality, but dualism of existence grounds to the poet the status of "in-between" and creates confusion: "Was it a vision, or a waking dream?" and "Do I wake or sleep?"

Nature as a chronotope of non-reality, as one of two worlds in the romantic dualism of existence, is expressed by William Blake in his *Chimney Sweeper* from the volume of *The Songs of Innocence* in a clearly paradisiac or edenic form. This poem, however limited in its concern with nature, is a remarkable expression of the romantic dualism of existence: in the non-reality of a dream, children live their childhood against the misery of their real existence, in which they suffer and must work, and for that reason are bereaved of childhood; in dream, however, they can accomplish the subconscious need for childhood and escapism based on their self-assumed, and at the same time imposed by the real and adult world, belief in an eventual reward after death for the whole of earthly suffering. And what would be the best "reward" for a child other than to be a child, to live his/her childhood.

This religious doctrine, Blake ironically implies, is the ideology used by the adults to subject children – socially the most vulnerable human beings – and use them as cheap labour force. As conceived by Blake, the pairs of poems

---

¹¹ Harold Bloom, *Romanticism and Consciousness: Essays in Criticism*, W. W. Norton and Company, New York, 1970, p. 388.

from the sets of the songs of innocence and of experience bearing the same title or contrastive titles represent another version of the romantic dualism of existence – innocence of childhood versus experience of maturity – and are binary oppositions of which one element constitutes an aspect of innocence, which is contrasted to another one representing an aspect of experience: for example, infant joy versus infant sorrow, or the mercy of God as an aspect of innocence in *The Lamb* versus the wrath of God as an aspect of experience in *The Tyger*. Not all poems in the volume, however, can be grouped into pairs to reveal contrastive aspects, but even so, they contain each an aspect of either experience or innocence: personification, metaphors and symbols in the presentation of nature in *The Sick Rose*, for example, disclose the loss of virginity as an aspect of experience that would have no equivalent in the world of innocence.

The Chimney Sweeper from *Songs of Innocence* contains belief as the aspect representing innocence in this poem, since the child believes in the doctrine, because, having experienced the reward under the form of childhood in dream, “Though the morning was cold, Tom was happy and warm”. The child is pure and innocent, limited in comprehension, but an adult reader would easily sense the authorial ironic retort at the child’s access to heaven and God being conditioned by suffering, and the question of whether the child has to suffer to be rewarded questions the goodness and humanism of the religious doctrine: “if all do their duty they need not fear harm” is the last line of the poem, which clarifies an earlier “the Angel told Tom, if he’d be a good boy, / He’d have God for his father, and never want joy”, where “to do your duty” and “be a good boy” mean, we understand from the very beginning of the poem, to sweep the chimneys, that is, to live a miserable life and to suffer. “So your chimneys I sweep, and in soot I sleep” – I clean your sins and dirt, and redeem you by my childhood innocence – states the child addressing the adult world, meaning that a child is by its nature innocent and pure and therefore the access to heaven is naturally granted. The second *The Chimney Sweeper*, from *Songs of Experience*, reveals “loss of belief” as the aspect representing experience, since the child no longer believes in the doctrine as a result of his acquiring of experience, which is the understanding that “God and his Priest and King” have invented the reward, “make up a heaven of our misery” in order to dominate and use children. The child retains yet innocence and purity, and he smiles, and is “happy and dance and sing”, unlike the sinful adults who must go to church to pray in order to access divinity. It is interesting to notice that in the first poem, at the very beginning – “When my mother died I was very young / And my father sold me (...)” – the Oedipus complex is revealed

through the love towards mother and hate towards father of the child-speaker, who by “killing” his mother deliberately excludes her from the despicable and mean world of the adults, whereas by stating that his father sold him, the child makes him a true exponent of the evil and corrupted mature existence.

In Blake’s *Songs*, although childhood not nature is the main concern, nature is nevertheless indispensable for the treatment of this and, in romantic poetry in general, of various other themes and concerns such as dualism, escapism, pantheism, art and others. To continue the line of discussion on nature from *The Chimney Sweeper*, the natural elements building up a paradisiac and divine setting are employed by other romantic poets, including by Coleridge in his celebrated and much discussed *Kubla Khan*.

Nature as chronotope of non-reality is displayed in *Kubla Khan* as non-reality in non-reality, a vision in a dream, providing elements that make “pleasure dome” an entity of three hypostases created by Kubla Khan as a being also of three hypostases: (1) a beautiful palace of a solid, material, physical presence, built by Kubla Khan as military leader, successful conqueror, to celebrate his victories; (2) a paradise or a garden of Eden created in primordial time and place by Kubla Khan this time as divinity; and (3) a piece of art, again the creation of Kubla Khan, now the powerful artist, all-mighty producer of aesthetic values. His artistic work, the pleasure dome, however beautiful and strong in its enduring material manifestation, is the creation of a conqueror and murderer, and lacks the spiritual component. The pleasure dome is contrasted to the type of art generated by “a damsel with a dulcimer”, which is music and therefore ephemeral, as well as volatile and frail given her status as a slave at the court of Kubla Khan whose task is to entertain the ruler. The girl is “Singing of Mount Abora”, her homeland, and she is pure and innocent, and her music is of spiritual essence, but lacks the substance of a physical component. In the context of this opposition, the art of Kubla Khan emerges as incomplete and even false, a false paradise consisting of form without essence: “a sunny pleasure dome with caves of ice”.

In his turn, the lyrical I, representing the third type of artist in the poem, discloses that the pleasure dome is the object of the poet’s subconscious wish/obsession revealed in dream. He wishes to combine the components; he wishes the girl’s music to be his source of inspiration as to create his own pleasure dome and through this he voices the claim of achieving perfection in art. A fragment (no one would have ever thought of *Kubla Khan* as a fragment, or a dream, if Coleridge had never written his “Preface”), and perhaps

intended so, the poem ends in a twofold perspective regarding the poet's success or failure of his artistic endeavours.

Coleridge deals with the theme of nature in some of his conversational poems, such as *Frost at Midnight*, but it is a poem from another group, namely *The Rime of the Ancient Mariner*, which fits an ecopoetical discourse and which is one of the few romantic texts rendering the destructive human action on nature in ballad type of a lyric-narrative thematic framework in which one character is involved in one event both having universal and symbolical appeal and being representative for the human existence in general. Here crime and punishment, the act of murdering of the albatross and its consequences.

Ancient Mariner, a Cain figure, a romantic Ahasuerus, shot the bird, his brother in God's creation, is won by Life-in-Death, remains immortal, whereas all his fellow mariners die, and he must forever wander the world and tell the story of his sin. This thematic line is remarkably revealed through the narrative organization of the text with its abrupt beginning – “It is an ancient Mariner, / And he stoppeth one of three” – and open end. This strategy makes the poem a perfect sample of the famous romantic fragment that, according to Maurice Blanchot, (1) has a hidden centre in the text; (2) is a self-enclosed item separated from others; (3) is required to be short; and (4) “remains in fee to identity: not a formal unity, to be sure, but a supposedly higher, imaginative wholeness”.¹² Indeed, *The Rime of the Ancient Mariner* and *Kubla Khan* as romantic fragments promise a unity higher than that of the formal philosophers and do not satisfy the reader with a full meaning but invite the reader to create the meaning pointing that it would never be a definite and an ultimate one and therefore calling attention to the mystery of the infinite.

The apparently broken concentric narration of *The Rime of the Ancient Mariner* makes the text of the poem represent a particular moment in the *ad infinitum* line of recurrent similar moments linked by the hero's wandering, each moment consisting of feeling the inner necessity to tell the story, identification of the listener, telling of the story, feeling spiritual relief – a particular moment ends – but it is a short and fleeting spiritual liberation since it is followed again by the feeling of the need to tell the story, and the travelling recommences, and another moment begins, and so on till the end of times. The starting moment was the first telling of the story as an experience of confession to the Hermit, followed by an innumerable number of such

---

¹² Kevin Hart, *Postmodernism: A Beginner's Guide*, Oneworld Publications, Oxford, 2004, p. 72.

moments that will never end, and the reader is invited to witness such a moment and listen to the story of the autodiegetic narrator Ancient Mariner along with the narratee Wedding-Guest.

Coleridge's poem is a "lyrical ballad", but its intertextual alliance rests on epic tradition as well, in which divinity acts upon the hero (who differs in some respects from other humans, but often possesses no ego and is no character in its own right), who receives the existential aim to act in the interests of the citadel (*imago dei*), that is, society or human community, when the balance is broken and the harmony is thwarted. Likewise, in Coleridge's poem, divinity or whatever superior forces, represented by Christian God as well as wilderness and the Mariner's own subconscious, acts upon the protagonist making him commit a crime against nature. There are no actual psychological motivations for such an action, for the character himself does not say why, neither does he know why, he shot the bird; however, not the reasons for the act count but its consequences. Coleridge's Ancient Mariner, as the hero of the epic tradition, is supposed to act for the benefit of society: his sin becomes a universal example of what may happen to those who try to challenge the universal harmony of the natural system, or attempt to destroy nature, or, in general, perform an evil act regardless its degree of immorality and gravity.

Coleridge's narrative poem is about human relation to nature, a sample of which is the mariner's relation to nature which represents a process, complex and assiduous, the result of which being the formation of a moral lesson that is beneficial for community. In Part IV, after killing the albatross and suffering alone, the process begins at the moment when the mariner reveals that (1) he is unable to die and (2) he is unable to pray, as his soul is dry, and, consequently, he hates the creatures of the sea because they are alive. From now on a romantic perspective opens in which a *solitary* figure, alone *facing* nature, realizes the *beauty* of nature leading to *love* for nature leading to unaware *blessing* nature leading to his being allowed to *pray*, were the question is whether it leads also to *salvation*. It might be so, the body of the albatross carried on his neck as a cross leaves him, but along with it comes the punishment to live forever, roam the world, eternally "pass, like night, from land to land", and tell the story of his sin. The initial condition of being unable to pray and unable to die turns into being able to pray and unable to die, as the punishment must be extended to eternity: "The man hath penance done, / And penance more will do". At the present moment of narration, the Mariner is ancient because eternal and not old or aged expecting death; also, his "eye is bright" and "beard with age is hoar", and he is still carrying, and he will always do, the burden of his crime as being trapped in an existential mode in which

“at an uncertain hour”, “agony returns” and “till my ghastly tale is told, / This heart within me burns”.

Intertextualism points here to Ishmael, the character of *Moby Dick*, whose narrative is another story of crime and punishment involving the relationship between man and nature. As in Melville’s novel, in Coleridge’s ballad punishment changes its semantic substance, and to be punished becomes to act in a twofold perspective: (1) as an artist, cursed by the inner ever-burning desire to express himself which is materialized in the narrative, and, since he *teaches* and not tells the story, (2) as an individual made sinful and determined to suffer in order to spread a tale resulting in the spreading of moral-didactic values among humans.

One may argue, however, that in this second aspect, besides the use of language, archaic spelling and metrical organization, Coleridge’s ballad reveals its alliance to medieval literary tradition, since the Ancient Mariner could be taken not as an individual subject but as an “everyman”, sinful and fallen in his human condition, whose experience supports a symbolic structure and is an allegory of sin, confession and redemption.

Coleridge’s poem is indeed the closest among the texts in the volume of *Lyrical Ballads* to the notion of “lyrical ballad” and by this the closest to the intended by the title of the volume revival of the national cultural heritage, but the experience of the Mariner is reified and transmitted as a verbal discourse, a story, a narrative, and as such, narrating the story becomes an act of atonement in the line of the modern Ishmael from *Moby Dick* and the postmodern Briony Tallis from *Atonement*.

In this respect, the transfiguration of the Ancient Mariner in order to perform his role makes him into a character of no less spectacular qualities. First, he acquires the supernatural ability to identify potential sinners – “That moment that his face I see, / I know the man that must hear me: / To him my tale I teach” – and prevent the evil doing. The Wedding-Guest would have done something immoral or sinful at the wedding, and by his story, the Mariner thwarted the emergence of the evil in the world, for although there were three quests, the Mariner “stoppeth one of three”, not all of them, but a particular, chosen one. Second, the Ancient Mariner possesses telepathic abilities revealed when the Wedding-Guest attempts to escape the story and insists that as relative to the bridegroom he must join the merry feast, but the Mariner apart from holding him “with his skinny hand”, holds him “with his glittering eye” and the Wedding-Guest “stood still”, “listens like a three years’ child”, and he “cannot choose but hear”, because the “Mariner hath his will”. Third,

the Ancient Mariner possesses narrative skills – “I have strange power of speech” – whose metamorphic effects emerge at the end of narration when the Mariner is gone and the Wedding-Guest meets the morning alone, as if he “that hath been stunned” and “is of sense forlorn”. The outcome is beneficial for the community rather than entertaining, despite Coleridge’s claim from *Biographia Literaria* that the purpose of poetry is solely “pleasure”, as if confirming what the title of the Book Eight of “The Prelude” suggests: “Love of Nature [Leads] to Love of Mankind”.

More precisely, the goal of the Mariner’s recounting of the story is threefold: first of all *didactic* (“And to teach, by his own example, love and reverence to all things that God made and loveth”), then *formative* (when he departs from the Ancient Mariner, the Wedding-Guest is a “sadder and a wiser man” and he does not want to participate in the feast of the wedding anymore and turns away from the door, as compared to the beginning of the poem when he displayed anger at being stopped), and finally *ethical* with an intelligible moral and high religious allusions:

Farewell, farewell! but this I tell
To thee, thou Wedding-Guest!
He prayeth well, who loveth well
Both man and bird and beast.
He prayeth best, who loveth best
All things both great and small;
For the dear God who loveth us,
He made and loveth all.

Conclusion

As we can see in our study with direct reference to a number of romantic texts, nature in romanticism is thematically rendered as a mode of living encompassing the typically romantic concerns with the dualism of existence, escapism, pantheism and authorship, which reveals a great shift occurring in romanticism with regard to the ways in which nature is viewed and expressed by author of literary works.

In earlier periods, nature was a presence in literary works as well, which was more in relation to primitivism, or mournfully reflective poetry, or the pastoral: “By emphasizing ‘nature’ over ‘culture’, primitivism downplayed the over-educated middle and upper classes in favour of people and objects that were deemed unspoilt and unsophisticated. Key primitivist figures

included rural workers, children, the illiterate, non-western subjects (including the enslaved), and women”.¹³

The changes in thematising nature in romanticism, as compared to eighteenth century and earlier periods – whose writers’ opinions and methods, then correct and credible, are now, in romanticism, no longer adequate – are numerous and irreversible aiming at eradicating from literary discourse the “conventional elegiac topos of the invocation to nature”¹⁴ and the poet’s wish to enjoy landscape for its picturesque qualities, to contemplate nature in order to meditate on human nature, to explore and wonder at its grace, to proclaim its corporeality and immobility, and, in order to assert its inferiority, to beautify and order nature as well as to tame and impose control on it.

On the contrary, nature is now in romanticism of spiritual not material essence and does not refer to a particular and concrete topos, and though a poem such as *Tintern Abbey* may offer a semblance of a real natural setting, or an equivalent in reality as in *Ode to the West Wind*, more often natural elements and beings, such as Shelley’s skylark and Keats’s nightingale, are signifiers with no referents in reality, not physical entities but imagined beings, products of the poet’s pure imagination. Nature exists in the poet’s mind as concept and is beyond any particular location, receiving its textual representation in various poems such as odes and pastoral lyrics. The way in which pantheism is literary treated by the romantics helps clarify this matter. Divinity is in nature, as God is everywhere, pantheism would claim, the world is God’s body, and God stands in relation to the world as humans do to their own bodies, and because God and the world are “spatially coextensive”, “God meets the necessary condition for perception without being limited by any particular location”.¹⁵

Nature is divine and the poet regards it as the substance of a superior, pantheistic dimension of a world which is non-real and above and superior to the world of humans which is inferior, real and concrete. In romantic expression of the dualism of existence, nature is the substance of non-reality as a superior form of existence, often a world of escapism rather than the expression of rebelliousness. In relation to the two worlds of existence (the mediocre reality of human condition and the superior non-reality of poetically

---

¹³ Vincent Quinn, *Pre-Romantic Poetry*, Northcote House Publishers, Tavistock, 2012, p. 76.

¹⁴ J. Kneale, *Romantic Aversions: Aftermaths of Classicism in Wordsworth and Coleridge*, McGill-Queen’s University Press, Montreal, 1998, p. 35.

¹⁵ Michael P. Levine, *Pantheism: A Non-Theistic Concept of Deity*, Routledge, London, 1994, p. 10.

rendered world of nature), the lyrical I is placed between them, inferior to non-reality but superior to human world, either as an inspired poet or a prophet, or both of them. In relation to the two worlds of the dualism of existence, nature provides particular types of escapism, either as a more earthly, congenial background for being in *Childe Harold's Pilgrimage* or as a dream, and likewise congenial, paradisiac setting in *The Chimney Sweeper* and *Kubla Khan*. As a major source of escapism, nature accepts the poet as its constituent part similar to his experience in childhood (*The Prelude*, *Tintern Abbey* and *Ode to the West Wind*), offers a promise of immortality to the poet as an element in its cycle (*Ode to the West Wind*), and is a spiritual healer in *Ode to a Nightingale*.

A strong relation is thus established between individual and nature, where, concerning the relation between the creative individual and nature, the conviction is that creativity is driven by the relation between nature and individual and that “we can only truly know nature through articulating our inner nature”, a conviction which ‘gives rise to the expressive subject, that is, to the modern idea of expression as self-shaping and self-creation, i.e. the idea of self-development’.¹⁶

Nature is loved for its consistency, endurance and vastness, but nature is above all beautiful and represents for the romantics a perfect work of art; a natural object, or element, or phenomenon, is a supreme manifestation of art, the product of divinity or of nature itself, like a bird's song, where nature is both art and artist. Nature as art or the art of nature is superior as it is more beautiful and meaningful than the art of the humans, like skylark's melody that surpasses all the other music in the world. Nature as artist creates a superior form of art which is contrasted to human artistic endeavours and is the substance of a superior world of existence which is opposed to human condition. The best human art results from painful experience, such as the death of a beautiful woman in Poe, but what is the source of the perfect art by nature is a question that remains rhetorical. The human being tends to “come near” the perfection, but to access it is impossible unless the romantic persona intervenes as a mediator or linking principle. Shelley's ode to skylark is again revelatory: asserting his individualism, superiority and egocentrism, the lyrical I, another artist, seeks inspiration (“teach me”) and assumes the task to unite the superior form of art belonging to skylark with the human condition

---

¹⁶ Peter Murphy and David Roberts, *Dialectic of Romanticism: A Critique of Modernism*, Continuum International Publishing, London, 2005, p. 43.

by being inspired by nature and producing in turn art/poetry (“harmonious madness”).

As an artistic object, nature is the source of inspiration for the poet, and, as an artist, nature is the poet’s co-author in his lyrical efforts. Apart from being the source of inspiration and avoiding the traps of personification and pathetic fallacy, to the romantic poet nature is also a source of genuine feelings and elevated thoughts, and a source of knowledge, where the poet acquires new views, opinions, conceptions, and attitudes based on a blend of experience and subjective response to nature rather than nature being attributed with consciousness and knowledge to be shared with the humans.

Be it a perfect and superior piece of art, nature is by no means a static and stable universe, a visual experience statically and panoramically recorded, an inert and “mechanically functioning mass”, in short, an external object, but a dynamic internalized dimension where “the vibrant life of lakes, forests, swamps, and oceans revealed an animate universe in a continuous state of movement”.¹⁷ To this, we should add that nature receives a structure which is both mobile and transcendental; nature is a substance composed of both fleeting and enduring elements; nature is a vast world, attractive and inspiring, for artistic quest; there is partnership and a dialogue established between nature and humanity, but more often nature receives supremacy and control in its relation to humans, and offers transient but joyful moments of escapism in the experience of the dualism of existence.

The way in which Wordsworth, Coleridge, Shelley, Byron and Keats conceive of dualism, escapism, pantheism, and authorship, these four cornerstones of the romantic concern with nature account for abstractness in place of lifeness, excludes *eros* in favour of *logos*, the act of articulation, as it has been called, a deed eminently and essentially creative, producing by means of imagination something that was not present and in this way reifying the freedom of spiritual flight and the freedom of artistic expression, and achieving simultaneously authorial identity and artistic unity.

References

- BLOOM, Harold, *Romanticism and Consciousness: Essays in Criticism*, W. W. Norton and Company, New York 1970.
- CHASE, Cynthia, *Romanticism*, Longman, London 1993.
- DAY, Aiden, *Romanticism*, Routledge, Florence 1995.
- DE MAN, Paul, “Time and History in Wordsworth”, in Chase, 1993, pp. 55-77.

---

¹⁷ Esterhammer, 2002, p. 12.

Golban, P. (2021) Nature as a Mode of Existence: Dualism, Escapism, Pantheism, and Co-authorship in English Romantic Poetry. ANKARAD, 2(3), 89-110.

ESTERHAMMER, Angela, *Romantic Poetry*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia 2002.

GARRARD, Greg, *Ecocriticism*, Routledge, London 2012.

HART, Kevin, *Postmodernism: A Beginner's Guide*, Oneworld Publications, Oxford 2004.

HARTMAN, Geoffrey H., "The Romance of Nature and the Negative Way" in Bloom, 1970, pp. 287-305.

HOLUB, R. C., *Crossing Borders: Reception Theory, Poststructuralism, Deconstruction*, The University of Wisconsin Press, Madison 1992.

KNEALE, J., *Romantic Aversions: Aftermaths of Classicism in Wordsworth and Coleridge*, McGill-Queen's University Press, Montreal 1998.

LEVINE, Michael P., *Pantheism: A Non-Theistic Concept of Deity*, Routledge, London 1994.

MURPHY, P. and D. Roberts, *Dialectic of Romanticism: A Critique of Modernism*, Continuum International Publishing, London 2005.

QUINN, V., *Pre-Romantic Poetry*, Northcote House Publishers, Tavistock 2012.

MUHASEBE DEFTERLERİNE GÖRE İSTANBUL'DAKİ II. BÂYEZİD KÜLLİYESİ'NİN MADDİ DESTEK SAĞLADIĞI KURUMLAR*

Nazenin Saadet GÜLER**

Öz: İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi 1505 yılında II. Bâyezid tarafından kuruldu. Külliye'nin kuruluş amacı başta din olmak üzere eğitim ve kültür gibi hemen hemen tüm sosyal alanlarda topluma hizmet sunmaktır. İstanbul'un ikinci selâtin külliyesi olan II. Bâyezid Külliyesi bu amaç doğrultusunda bünyesinde bulundurduğu camii, medrese, imaret, sıbyan mektebi, kervansaray, hamam ve tabhâne gibi hizmet üniteleriyle şehre asırlarca önemli hizmetlerde bulundu. Ancak muhasebe kayıtları, külliye'nin sunduğu hizmetleri sadece kurulduğu bölge ve şehirle sınırlı tutmadığını, aynı zamanda Avlonya Kalesi ve Dimetoka Zindanı gibi uzak şehirlerde bulunan çeşitli kurumlara da bazı maddi desteklerde bulunduğunu göstermektedir. Külliye'nin kendi bütçesinden desteklediği bu kurumlar mevcut çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Muhasebe kayıtlarından tespit edilen bu kurumlar arasında kaynaklarda yer alan ancak günümüze kadar varlığını sürdüremeyen kurumların yanı sıra bugüne kadar haklarında herhangi bir bilgi bulunmayan kurumlar da yer almaktadır. Külliye'den mali yönden destek görmüş kurumları tespit eden bu çalışma aynı zamanda şimdiye kadar bilinmeyen bazı kurumlar hakkında da önemli bilgiler ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Bâyezid, Külliye, İstanbul, Mabet, Zindan, Kale.

* Bu makale Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarih Bilim Dalı için hazırlanmakta olan "Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi" başlıklı doktora çalışmasından üretilmiştir.

** Bitlis Eren Üniversitesi Öğretim Görevlisi sguler@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6792-4860

INSTITUTIONS THAT RECEIVED FINANCIAL SUPPORT FROM BÂYEZİD II SOCIAL COMPLEX IN ISTANBUL: TEMPLES, DIMETOKA DUNGEON AND AVLONYA CASTLE

Abstract: Bâyezid II Complex was built in 1505 by Bâyezid II. The purpose of establishing the social complex was to serve the community in social areas such as education, culture and especially religion. Bâyezid II Social Complex, which is the second selâtin social complex of Istanbul, has provided significant services to the city for centuries with its service units including mosque, madrasah, imaret, primary school, caravansary, bathhouse and rest house. However, the accounting records reveal that the complex did not restrict its services with the region and the city where it was built in, but also provided financial support to various institutions such as Avlonya Castle and Dimetoka Dungeon, which were located in distant cities. These institutions, which received financial support from the Bayezid II Complex, constitute the main concern of the present study. Among the institutions that have been identified in accounting records, there are some institutions which appeared in the resources but cannot survive thus far, as well as other institutions which lacks any form of information. This study, which identifies the institutions that received financial support from the social complex, provides also significant information about certain institutions that have so far stayed unknown.

Key Words: II. Bâyezid, Social Complex, Istanbul, Sanctuary, Dungeon, Castle

Extended Abstract: Bâyezid II Social Complex, the second selâtin complex of the capital city, was one of the best examples representing the Ottoman management approach. The complex was organized to fulfil almost all the social needs of the people in the region where it was founded. A strong budget is required for such an organization. Thus, by donating rich sources of income, Bâyezid II created an enormous budget for the complex which he founded. Through this large-scale budget, the complex did not only cover its own expenses, but also provided financial assistance to many institutions and organizations. Among these institutions, some of them (Dimetoka Dungeon and Avlonya Castle) were situated outside Istanbul, which shows that the Bâyezid II Social Complex was effective not only in the region where it was located, but also in different places. An examination of accounting records shows that the Bâyezid II Social Complex provided support for daily food expenses of Ayasofya and Fatma Sultan Madrasa and for the personnel expenses of İnceğiz Mosque, Dimetoka Dungeon and Avlonya Castle. In addition to these institutions, a certain amount of annual payments were made to thirteen other institutions including nine masjids, two hermitages, an abode of hadith and a charitable foundation. İnceğiz Mosque, Öksüzce

Masjid and Gül Baba Hermitage, which were financially supported by the complex, were built during the lifetime of Bâyezid II; the decisions of building Bâyezid Masjid and Emir Buhari Masjid were personally taken by Bâyezid II. This fact demonstrates that the financial support made to the aforementioned religious structures was directly provided in accordance with his will and decision. There has been no information provided in relation to Bâyezid Masjid, Seyyid Halife Charity Foundation, Tophane Masjid, Hüsam Efendi Abode of Hadith and Du'agiyan Charitable Foundations, which were among the 13 religious institutions supported by the budget of the social complex. This study underlines the historical significance of the accounting records which enables to find out institutions that have not appeared in the sources and therefore have remained unknown so far.

Giriş

Osmanlı şehrinin en önemli karakteristiği¹ olan vakıf külliyesi merkezde cami olmak üzere imaret, medrese, mektep, darüşşifa, hamam ve kütüphane gibi birbirinden farklı fonksiyonlara sahip birçok bileşenden oluşmaktaydı.² Bu yapı topluluğuna külliye denildiği gibi “heyet”, “imaret”³, “birleşik işlevli yapılar” ve “manzume” gibi isimler de verilmiştir.⁴ Külliyesi oluşturan hizmet üniteleri din, eğitim, kültür, ekonomi, sağlık ve belediye hizmetleri gibi tamamen toplumsal hayatın ihtiyaçlarına göre belirlenmekteydi. Külliye sahipleri sahip oldukları fonksiyonel özellikleriyle yeni kurulacak şehir ve semtlerin çekirdeğini teşkil etmişlerdir.⁵ İstanbul'un fethini müteakip şehrin yeniden imar ve inşâ sürecinde vakıf külliye sahipleri oldukça önemli roller üstlenmişlerdir. Harabe halinde aldığı İstanbul'un yeniden inşâ sürecini “Cihad-ı ekber” olarak tanımlayan Fatih Sultan Mehmed (I. dönem 1444-1446, II. dönem 1451-1481),⁶ kendi adına anıtsal bir külliye kurmuş ve devlet erkânına da şehirde kendilerinin ismiyle

¹ Nilüfer Ateş, “Osmanlı'da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 26 (2017/2), s. 154

² Feridun Akozan, “Türk Külliyesi”, Vakıflar Dergisi, S. 8, Ankara 1969, s. 304

³ Osman Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, İstanbul 1936, s.36

⁴ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Külliye”, DİA. c. 26, Ankara 2002, s. 542, Mehmet Fatih Müderrisoğlu, 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 139-141

⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 23, S. 1-2, İstanbul 2015, s. 239, Bahaeddin Yediyıldız, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, Türkler c. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 370

⁶ Halim Baki Kunter, “Türk-İslâm sanat Eserlerine Vücut Veren Manevi Âmiller”, Vakıflar Dergisi, S. 8, Ankara 1969, s. 11-12

anılacak birer bölge seçmelerini ve oralarda birer külliye inşâ ettirmelerini buyurmuştu.⁷ Fatih Sultan Mehmed'in öncülüğünde planlı bir şekilde başlayan payitahtın bu imar faaliyetleri, ardılı ve oğlu II. Bâyezid döneminde de artarak devam etmiştir. Dolayısıyla bu imar faaliyetleri sonucunda 12 nahiyeye sayısına ulaşan şehir "tarihî Osmanlı İstanbul'u" kimliğine II. Bâyezid döneminde kavuşmuş olduğu söylenebilir.⁸

II. Bâyezid'in İstanbul'da kendi adına kurduğu külliye onun İstanbul'daki imar faaliyetlerinin önemli bir parçasını teşkil etmişti. İstanbul'un ikinci selâtin külliyesi olan bu külliye; merkezde cami olmak üzere imarethane, iki tabhâne, medrese, sıbyan mektebi, kervansaray ve hamamdan oluşan hizmet üniteleriyle kurulduğu bölgenin gelişiminde temel rol üstlenmişti. II. Bâyezid, kuruluş felsefesi doğrultusunda hizmetlerini sürdürebilmesi için külliyeeye çok sayıda gelir kaynağı vakfetmişti. Bu gelir kaynaklarının çoğu İstanbul'da, diğerleri ise Edirne, Selanik ve Siroz gibi şehirlerde yer almaktaydı.⁹ Geniş alana yayılan külliye mevkûfatı sayesinde oluşan muazzam bütçe, külliyenin kendi masrafları dışında başka birçok farklı kuruma yapılan yardımlarda da kullanılmıştı. Külliyenin muhasebe kayıtları başka birçok camii, medrese, mescit ve zaviye gibi dini kurumların yanı sıra Dimetoka Zindanı ve Avlonya Kalesi'nin de bu bütçeden istifade ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla II. Bâyezid Külliyesi'nin varlığı sadece bünyesinde bulundurduğu hizmet birimleri vasıtasıyla yürüttüğü faaliyetler için değil aynı zamanda külliye dışındaki faaliyetler için de önem arz etmekteydi.

1. Külliyeinin Maddi Destek Sağladığı Mabetler

Arapça kökenli bir kelime olan mabet ibadet etmek amacıyla inşâ edilen özel yapılar için kullanılmıştır.¹⁰ İstanbul'da çok sayıda mabedin inşâ edilmiş olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazıları bugüne dek varlıklarını sürdürürken bazıları ise günümüze kadar ulaşamamışlardır. Bu mabetler, II. Bâyezid Külliyesi'nden aldıkları maddi yardımlar vesilesiyle külliyeinin çeşitli muhasebe defterlerine konu olmuşlardır. Bunlar arasında bugüne dek herhangi bir kaynaktan yer almamış mabetlerin bulunması konuyu ayrıca önemli kılmaktadır. Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin (BOA) Bâb-ı Defterî Haremeyn Muhasebesi Kalemî Defteri (D. HMH.d), Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV. HMH. d), Maliyeden Müdevver

⁷ Halil İnalçık, "Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası", Habitat II: Dünya Kenti İstanbul, Tarih Vakfı, 1996, s. 32-33, Halil İnalçık, İstanbul Tarihi Araştırmaları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 130

⁸ İnalçık, İstanbul Tarihi Araştırmaları, s.130

⁹ VGMA. Defter no. 613, Sıra no. 50, Satır no. 5

¹⁰ Ahmet Güç, "Mabet", DİA., c. 27, Ankara 2003, s. 276

Defterleri (MAD. d) ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA.d) kataloğunda yer alan muhasebe kayıtlarından faydalanılmıştır. Bu çalışmada II. Bâyezid Külliyesi'ne ait muhasebe defterlerinden yola çıkılarak külliyenin, İstanbul'un hangi medrese, camii, mescit ve zâviye gibi dini kurumlarına maddi destek sağladığı ve bu desteğin miktarları ile ilgili bilgiler verilecektir. Bu çerçevede konu ile ilgili tespit edilen sayısal veriler tablolara aktarılacaktır.

A. Medreseler

1. Ayasofya Medresesi

İstanbul'un fethinden hemen sonra camiye dönüştürülen Ayasofya'nın papaz odaları medreseye çevrilmişti. Ancak 1466 yılında duyulan ihtiyaç üzerine Fatih Sultan Mehmed'in emriyle müstakil bir medrese binası inşa edildi. Tek katlı olan bu medrese binasına II. Bâyezid döneminde bir kat daha eklenerek fiziki kapasitesi artırıldı.¹¹ Külliye ait muhasebe kayıtları arasında rastlanan "Be-cihet-ı taâm-ı bahâ-ı Medrese-ı Ayasofya-ı Kebir-i şerif 19 nefer" şeklindeki ifadeden de anlaşıldığı üzere bu medreseye ait bazı harcama kalemleri İstanbul'daki II. Bâyezid Külliye bütçesinden karşılanmıştı. Muhasebe defterlerinden Ayasofya Medresesi ile ilgili tespit edilen farklı bazı harcamalar I no'lu tabloya aktarılmıştır. Tabloda da görüleceği üzere Ayasofya Medresesi'ne ilişkin ilk masraf kaydı 1583 yılına aittir. Talebe sayısının 19 olarak belirtildiği bu kayıta harcama tutarı verilmemiştir. Ancak ikinci kayıta, medresede verilen yemekten yararlanan talebe sayısı ile beraber yemek için harcanan tutar da kaydedilmiştir.

Külliye ait muhasebe defterlerindeki gider kalemleri arasında Ayasofya Medresesi'ne verilen yemek yardımının yanı sıra farklı diğer bazı harcama kayıtları da tespit edilmiştir. Bu harcamalar "Edâ-ı mukâta'a-i kapan-ı dekâkin an Ayasofya-ı Kebir vacip sene 1211 (1796-7) 280 akçe"¹² ya da "Eda-ı mukâta'a-ı zemin vakfi Ayasofya-ı Kebir 6 kuruş 40 para"¹³ şeklinde kayıtlara yansımıştır. Ayrıca 1741 yılına ait muhasebe defterinde yer alan "Tamirat-ı Medrese-ı Ayasofya-ı Kebir" başlığı altındaki harcama miktarı ise 140.520 akçedir.¹⁴

¹¹ Mübahat S. Kütükoğlu, XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 42

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO), Bâb-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Kalemi Defterleri (D. HMH. d), nr. 21735, BAO. Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV. HMH. d.), nr. 6841, 1793, 7028

¹³ BAO., Evkaf Defteri (EV. d.), nr. 9202

¹⁴ BAO., EV.HMH.d., 4085, s. 2

Tablo I: II. Bâyezid Külliyesi'nin bütçesinden Ayasofya Medresesi'nin talebelerine yapılan harcamalar¹⁵

Medrese-ı Ayasofya-ı Kebir		
Yıl	Talebe Sayısı	Ödeme Tutarı (Akçe)
1583	19	?
1584	19	1.995
1592	19	6.840
1606	19	27.260
1628	19	27.360
1647	?	51.300
1649	19	44.460
1650	?	27.360

2. Fatma Sultan Medresesi

II. Selim'in (1566-1574) kızı olan Fatma Sultan, dönemin önemli Osmanlı sadrazamlarından Kanijeli Siyavuş Paşa'nın eşidir.¹⁶ Siyavuş Paşa eşi Fatma Sultan adına bir medrese yaptırmıştı. Süleymaniye'de Devoğlu Çeşmesi ve Hoca Hamza Mescidi'nin karşısında yer alan bu medrese¹⁷ külliye bütçesinden aldığı maddi destek nedeniyle muhasebe kayıtlarına konu olmuştur. Fatma Sultan Medresesi'ne yapılan maddi destek I. Ahmed tarafından çıkarılan bir fermana da konu olmuştur: 1619 yılına ait olan fermanla medresenin yemek masraflarına 17,5 akçe ayrılmıştır. Fatma Sultan Medresesi'ne yapılan bu mali yardımın tutarı 1632 yılında günlük 30 akçeye çıkarılmıştır.¹⁸ Ayrıca 1650 yılına ait muhasebe defteri II. Bâyezid Külliyesi'nin gelirlerinden yapılan maddi yardımdan 30 kişinin faydalandığını göstermektedir.¹⁹ Ancak defter kayıtları arasında bu 30 kişinin medrese talebeleri mi yoksa medresede çalışan görevliler mi olduğuna dair herhangi bir bilgi yer almamıştır.

1632 ile 1705 yılları arasında ulaşılabilen bütün kayıtlarda Fatma Sultan Medresesi'ne yapılan yardım miktarının hiç değişmeden günlük 30 akçe

¹⁵ BAO., Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA.d.), nr. 3474, 1360, BAO. Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD. d.), nr. 5039, 5813, 5157, 5800, 4504

¹⁶ Mahmut Ak, "Siyavuş Paşa, Kanijeli" DİA., c. 37, İstanbul 2009, s. 311-313

¹⁷ Kütükoğlu, a.g.e., s. 126

¹⁸ BOA, TS. MA.d., nr. 1241, 1337

¹⁹ BOA., MAD.d., nr. 682

¹⁹ BOA., MAD.d., nr. 4504

olarak sabit kaldığı görülmektedir. Söz konusu zaman diliminde külliye'nin bütçesinden bu medreseye sağlanan desteklerle ilgili muhasebe kayıtlarına yansıyan sayısal veriler aşağıdaki II no'lu tabloya aktarılmıştır. Ancak tablodaki son kayıt 1705 yılına ait olsa da Fatma Sultan Medresesi'nin külliye gelirlerinden aldığı desteğin bu yılla sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Zira -yapılan yardımın miktarı belirtilmeden- 1880 yılına ait bir kayıta külliye'nin harcamalarını içeren bölümde söz konusu medresenin adına da yer verilmiştir.²⁰

Tablo II: II. Bâyezid Külliyesi'nin bütçesinden Fatma Sultan Medresesi'ne yapılan ödemeler²¹

Medrese-ı Fatıma Sultan		
Yıl	Kişi Sayısı	Günlük Ödeme Tutarı (Akçe)
1632	?	30
1647	?	30
1650	30	30
1656	?	30
1697	?	30
1702	?	30
1705	?	30

B. Camiler

1. İnceğiz Camisi

Günümüzde İstanbul'un Çatalca İlçesi'ne bağlı İnceğiz Köyü, İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin vakıfları arasında yer almaktaydı.²² Bu köyde inşa edilen camiye ait harcamaların İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin bütçesinden karşılanmış olduğu külliye'nin muhasebe defterlerinden tespit edilmiştir. Bu duruma ilişkin en erken kayıt 1574 yılına aittir.²³ Bu kayıt kitabesi olmayan caminin inşa tarihinin belirlenmesi açısından da önem arz etmektedir. Zira Çatalca Müftülüğü kayıtlarında bu caminin ya 1690 yılında

²⁰ BOA., EV.d., nr. 18645

²¹ BOA., MAD.d., nr. 682, 5157, 4504, 1891, BOA., EV.HMH.d., nr. 961,1138, 1360

²² VGMA. Defter no. 613, Sıra no. 50, Satır no. 5, Defter no. 2113, Sayfa no. 195, Sıra no. 33, Recep Akakuş, İstanbul'da Sultan II. Bâyezid Külliyesi ve Arapça-Osmanlıca Vakfiyeleri, Bayrak Matbaası, İstanbul 2011, s. 22

²³ BOA., TS. MA.d., nr. 1241

Güler, N. S. (2021). Muhasebe Defterlerine Göre İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin Maddi Destek Sağladığı Kurumlar. ANKARAD, 2(3), 111-128.

ya da II. Bâyezid döneminde (1481-1512) inşâ edildiği belirtilmektedir.²⁴ Elimizde bulunan 1574 yılına ait muhasebe kaydı ikinci olasılığı desteklemektedir.

Tablo III. İnceğiz Camisi'nin personel sayısı ve ödenen ücretler²⁵

İnceğiz Camii		
Yıl	Personel Sayısı	Günlük Ödeme Tutarı (Akçe)
1574	8	16
1577	8	16
1578	8	16
1580	8	16
1584	6	22,5
1592	?	22,5
1596	24	31,5
1606	17	38
1632	?	58
1647	23	78
1650	26	81
1656	?	97
1697	?	79
1705	?	79

C. Mescitler

Külliye'den maddi destek alan mescitlere dair bilgiler tek tabloda verilecektir (IV. no'lu tablo).

1. II. Bâyezid Mescidi

Bu mescit II. Bâyezid tarafından Galata'da inşâ ettirilmişti. Ancak bilinmeyen sebeplerden dolayı yıkılan bu mescit 1875 yılında tekrar yapılmıştır.²⁶ Külliye'nin muhasebe defterlerindeki kayıtlar bu mescide ait

²⁴ Sezgi Giray Küçük, (2017), "Çatalca, İnceğiz Camisi 1983 Restorasyonu Değerlendirmesi Ve Öneriler", Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu 2017, s. 504

²⁵ BOA., TS.MA. d., nr. 1241, 1388, 1377, 3658-44, 1360, BOA., MAD.d., nr. 5039, 682, 5157, 4504, 1891, BOA., EV.HMH.d., nr. 961, 1360

²⁶ Semavi Eyice, "Galata" DİA., c. 13, İstanbul 1996, s. 308, Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besim Efendi, Hadîkattü'l-Cevâmi', İstanbul Câmileri ve Diğer

bazı harcamaların da külliye bütçesinden karşılandığını göstermektedir. Muhasebe defterlerindeki mescide dair ilk kayıt 1693 yılına aittir. Bu kayıtlardan II. Bâyezid Mescidi'ne yılda 2.640 akçe tutarında bir ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁷

2. Seyyid Halife Vakfı Mescidi

Külliye'nin muhasebe defterlerine göre külliye bütçesinden yaralanana kurumlardan biri de Seyyid Halife Vakfı Mescidi'dir. Kaynaklarda bu mescidin kim tarafından ve ne zaman inşâ edildiği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından hazırlanmış olan *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli* eserde "Vakf-ı Seydi Halifetüş-Şehîr Bi-Mücellid-Zâde" adıyla anılan vakfın Seyyid Halife Vakfı Mescidi olabileceği tahmin edilmektedir. Söz konusu eserde yer alan bu mabedin kuruluş tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.²⁸ Muhasebe defterlerindeki kayıtlar külliye bütçesinden bu mescide yıllık 1.440 tutarında bir maddi yardım sağlandığını göstermektedir.²⁹

3. Kirmâstî Mescidi

Kirmâstî, İstanbul'un Kemalpaşa İlçesi'nin eski ismidir.³⁰ Kirmâstî Mescidi ise Osmanlı âlimlerinden Yûsuf Efendi bin Hüsrev³¹ tarafından 912 (1506) yılında Fatih Sultan Mehmed Camisi'nin yakınında yaptırılmıştır.³² Bu mescit, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546)Târihli* adlı eserde "Berây-ı medreseteyn ve mescit-i şerîf der mahrûse-i İstanbul ve mekteb der Kirmâstî" kaydıyla yer almıştır.³³ II. Bâyezid Külliyesi'nin kendi bütçesinden maddî destek sağladığı kurumlardan biri olan bu mescide, yıllık 7.200 akçe tutarında bir ödeme yapılmıştır.³⁴

Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 430, Tahsin Öz, İstanbul Camileri I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 35,

²⁷ BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204, 1360

²⁸ Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli, İstanbul 1970, s. 209

²⁹ BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204, 1360

³⁰ Cahid Baltacı, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri 1, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 281-283, Ahmet Özel, "Kirmâstî", DİA., c. 26, Ankara 2002, s. 67-68

³¹ Yûsuf Efendi bin Hüsrev hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Ağâh-Sahip Aktaş, "Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı ve Eserleri", BÜİFD., Sayı 12, 2018, s. 211-250

³² Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Ali Sâtî Efendi, Süleymân Besim Efendi, a.g.e., s. 250, Öz, a.g.e., s. 90

³³ Barkan-Ayverdi, a.g.e., s. 198

³⁴ BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204, 1360

4. Öksüzce Mescidi

II. Bâyezid döneminde Dâye Hâtûn tarafından yaptırıldığı tahmin edilen bu mescit günümüze kadar ulaşamamıştır.³⁵ Külliye'nin muhasebe kayıtlarına göre maddi destek konusunda II. Bâyezid Külliyesi'nden yardım gören kurumlar arasında Öksüzce Mescidi de yer almaktaydı. Kayıtlar külliye'nin bütçesinden bu mescide yıllık 3.600 akçe tutarında bir ödeme yapıldığını göstermektedir.³⁶

5. Emir Bûharî Mescidi

II. Bâyezid, Seyyid Ahmed Nakşibendî'ye duyduğu yakınlıktan dolayı bu mescidin yanı sıra bir camii ve 16 odadan oluşan bir tekke yaptırmıştı.³⁷ Fatih Malta'da Hocaüveys Mahallesi'nin Emîrbuhârî sokağında inşâ edilen bu kompleks Emîr Buhârî Tekkesi adıyla kayıtlara yansımıştır. Uzun yıllar varlığını sürdüren mescit 1946 yılında çıkan bir yangın sonucunda tamamen yanmıştır.³⁸ Külliye bütçesinden aldığı destekten dolayı muhasebe kayıtlarında yer alan Emîr Bûharî Mescidi'ne yıllık 1.800 akçe tutarında bir maddi destek sağlanmıştır.³⁹

6. Sarıgörez Mescidi

Fatih Sultan Mehmed döneminde İstanbul'un Kızıtaşı semtinde Çıkrıkçı Kemâleddin tarafından inşâ edilmişti.⁴⁰ Günümüze kadar varlığını sürdüremeyen bu mescidin yakınlarında Osmanlı âlimlerinden Sarıgörez Nûreddin Efendi'nin evi bulunduğundan kendi banisinin ismi yerine ünlü âlimin adıyla şöhrat bulmuştu.⁴¹ Külliye'nin çeşitli muhasebe defterlerinde adına rastlanan Sarıgörez Mescidi'ne külliye bütçesinden yıllık 5.040 akçe tutarında bir maddi destek sağlanmıştır.⁴²

7. Tophâne Mescidi

Tophane Mescidi adıyla kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak *Hadikatü'l-Cevâmi*⁴³de "Tophane Camii "Tophâne Ocağı Mescidi"

³⁵ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besim Efendi, a.g.e., s. 91, Öz, s. 113

³⁶ BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204, 1360

³⁷ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besim Efendi, a.g.e., s. 83-84, Öz, s. 51

³⁸ M. Baha Tanmam, "Emîr Buhârî Tekkesi", DİA., c. 11, İstanbul 1995, s. 126-128

³⁹ BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204, 1360

⁴⁰ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besim Efendi, a.g.e., s. 191, Öz, s. 119

⁴¹ Mehmet İpşirli, "Sarıgörez Nûreddin Efendi", DİA., c. 36, İstanbul 2009, s. 152

⁴² BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204

⁴³ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besim Efendi, a.g.e., s. 457, 477, 472

ve “Topçu Odaları Mescidi” şeklinde anılan mabetlerden birinin Tophâne Mescidi olabileceği tahmin edilmektedir. Külliye bütçesinden gördüğü maddi destekle muhasebe kayıtlarına konu olan Tophâne Mescidi'ne de yıllık 2.880 akçe tutarında bir maddi destek sağlanmıştır.⁴⁴

8. Karabaş Mescidi

Karabaş Mescidi, II. Osman'ın (1618-1622) hocası ve aynı zamanda meşhur Karabaş tecvid adlı eserin yazarı Şeyh Abdurrahman Karabaş Efendi tarafından inşa edilmiştir.⁴⁵ XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul Hırka-ı Şerîf Mahallesi'nde inşa edilen mescit 1890 yılında Gonca Hatun tarafından onarılmıştır.⁴⁶ Külliyenin muhasebe defterlerinden Karabaş Mescidi'ne yıllık 1.800 akçe tutarında bir maddi destek sağlandığı tespit edilmiştir.⁴⁷

9. Toklu Dede Mescidi

Bizans dönemine ait bir kilise olan bu dini yapı eshaptan Ebu Şiybetü'l-hadri türbedarı olan Toklu İbrahim Dede tarafından mescide dönüştürülmüştür.⁴⁸ Bundan dolayı da Toklu Dede Mescidi adıyla şöhret bulmuştu. Yapı İstanbul'un Ayvansaray Mahallesi'nde yer almıştı.⁴⁹ Varlığını günümüze kadar sürdüremeyen bu mescide⁵⁰ maddi olarak II. Bâyezid Külliyesi bütçesinden yıllık 1.800 akçe tutarında bir maddi destek sağlanmıştır.⁵¹

Tablo IV: Yıllara göre külliye bütçesinden mescitlere yapılan ödemeler⁵²

Yıl	1693	1695	1697	1698	1702	1704	1706
Sultan Bâyezid Mescidi	1.680	1.620	1.620	2.340	2.160	2.160	2.160
Seyyid Halife Mescidi	1.320	1.080	1.080	1.560	1.440	1.440	1.440

⁴⁴ BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204, 1360

⁴⁵ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besim Efendi, a.g.e., s. 230, Öz, a.g.e., s. 82

⁴⁶ Öz, a.g.e., s. 82

⁴⁷ BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204, 1360

⁴⁸ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besim Efendi, a.g.e., s. 200, Öz, a.g.e., s. 146, Semavi Eyice, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihî Eserleri”, Tarih Enstitüsü Dergisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S. 12, Yıl 1981-1882, s. 853

⁴⁹ Murat Sav, “Tarihsel Süreçte İstanbul/Ayvansaray'daki Toklu İbrahim Dede Mescidi”, Vakıflar Dergisi, S. 36, Ankara 2011, s. 102

⁵⁰ Eyice, a.g.m., s. 860

⁵¹ BOA., EV. HMH.d. nr. 1138, 1204, 1360

⁵² BOA., EV. HMH.d. nr. 692, 812, 871, 961, 1138, 1204,1360

Kirmâstî Mescidi	6.600	5.400	5.400	7.800	7.200	7.200	7.200
Öksüzce Mescidi	3.300	2.700	2.700	3.900	3.600	3.600	3.600
Emir Bûhârî Mescidi	1.650	1.350	1.350	1.950	1.800	1.800	1.800
Sarıgörez Mescidi	4.620	3.780	3.780	5.460	5.040	5.040	3.600
Tophâne Mescidi	2.640	2.160	2.160	3.120	2.880	2.880	2.880
Karabaş Mescidi	1.650	1.350	1.350	1.950	1.800	1.800	1.800
Toklu Dede Mescidi	1.650	1.350	1.350	1.950	1.800	1.800	1.800
Toplam Ödeme Tutarı (Akçe)	23.430	20.790	20.790	30.030	27.720	27.720	26.280
Defterin Muhasebe Dönemi (Aylık)	11	9	9	13	12	12	12

D. Zâviyeler

1. Gül Baba Zâviyesi

Hoca Teberrük tarafından inşâ edilen Vakf-ı Sâhib'ül Mescid'inin 881 (1476) yılındaki vakfiyesinde "Zâviye der hâric-i Galata eş-şehire bi-zâviye-i Gül Baba Hudûdi vakfiyesinde mesturdur." şeklinde bir ibare yer almaktadır. Vakfiyeden alınan bu bilgiden Gül Baba Zâviyesi'nin Hoca Teberrük tarafından Galatasaray mektebi civarında inşâ edildiği anlaşılmaktadır.⁵³ II. Bâyezid döneminde yapıldığı tahmin edilen Gül Baba Zâviyesi, aynı zamanda Galatasaray Okulu'nun çekirdeği olarak kabul edilmektedir.⁵⁴ Zâviyeye ismi verilen Gül Baba adlı şahıs lakabını yetiştirmiş olduğu gül bahçesinden almıştır. Bir rivayete göre II. Bâyezid'in günahtan sakınan, dünya malına itibar etmeyen ve mütevazı kulübesinde yaşayan nur yüzlü bir ihtiyar olan Gül Baba'dan etkilenmesi üzerine ona kendisinden bir isteğinin olup olmadığını sorar. Bunun üzerine Gül Baba isteğini ona

⁵³ Barkan-Ayverdi, a.g.e., s. 193

⁵⁴ Semavi Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihî Eserleri I" Tarih Dergisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S. 26, İstanbul 1972, s. 150-151

Güler, N. S. (2021). Muhasebe Defterlerine Göre İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin Maddi Destek Sağladığı Kurumlar. ANKARAD, 2(3), 111-128.

günümüzde Galatasaray Lisesi'nin bulunduğu tepelik araziye göstererek bildirir: “Padişahım, şu zirveciğe bir mekteb-i irfan tesis et ve orada okuyup yazanları hizmet-i hümayununda istihdam eyle. Vakten min-el evkat devletine lazım olur.” II. Bâyezid, Gül Baba'nın işaret ettiği 30 zirayı aşan arazi üzerinde bir cami, 200 kişiyi barındırabilecek kapasiteye sahip bir koğuş, bir hamam, zabıt dairesi ve bir de mutfak yaptırır. Daha sonra Galata Sarayı Mektebi'nin inşaatı bitince de II. Bâyezid, Gül Baba'yı bu mektebin “ilk sınıfın hocasına” tayin eder.⁵⁵

Külliye bütçesinden maddi destek alan kurumlar arasında Gül Baba Zâviyesi'de yer almıştır. II. Bâyezid Külliye gelirlerinden Zâviyeye yıllık 3.600 akçe tutarında bir maddi destek sağlanmıştır.⁵⁶

2. Kâdirî Zâviyesi

Bizans dönemine ait bir kilise olan yapı, Tosyalı Şeyh İsmâil Rûmi tarafından Zâviyeye dönüştürülmüştür.⁵⁷ *Hadikatü'l Cevâmi'*de hakkında detaylı bilgilerin yer aldığı bu Zâviyeye II. Bâyezid Külliyesi'nin bütçesinden yıllık 2.520 akçe tutarında bir ödeme yapıldığı tespit edilmiştir.⁵⁸

Tablo V: Külliye bütçesinden Zâviyelere yapılan maddi yardımlar ⁵⁹

Yıl	1693	1695	1697	1698	1702	1704	1706
Gül Baba Zâviyesi	3.300	2.700	2.700	3.900	3.600	3.600	3.600
Kâdirî Zâviyesi	2.310	1.890	1.890	2.730	2.520	2.520	2.520
Toplam Ödeme Tutarı (Akçe)	5.610	4.590	4.590	6.630	6.120	6.120	6.120
Defterin Muhasebe Dönemi (Aylık)	11	9	9	13	12	12	12

E. Darulhâdisler

1. Hüsam Efendi Darulhâdisi

Yer, mekân ve ev gibi anlamlar içeren “dâr” ile “hâdis” kelimelerinin birleşmesinden oluşan dârü'l-hadîs “hadis derslerinin verildiği yer” anlamına

⁵⁵ İsmail Tosun Saral, “İstanbullu Gül Babalar”, <http://www.tasavvufkitapligi.com/i/uploads/957443Istanbullu-gul-babalar.pdf> (Erişim: 09.06.2020)

⁵⁶ BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204, 1360

⁵⁷ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti Efendi, Süleymân Besim Efendi, a.g.e., s. 467

⁵⁸ BOA., EV. HMH.d., nr. 1138, 1204, 1360

⁵⁹ BOA., EV. HMH.d., nr. 692, 812, 871, 961, 1138, 1204,1360

Güler, N. S. (2021). Muhasebe Defterlerine Göre İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin Maddi Destek Sağladığı Kurumlar. ANKARAD, 2(3), 111-128.

gelmektedir.⁶⁰ Hadis öğrenimi için inşâ edilen Hüsam Efendi Darulhâdis ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilmese de isimden dolayı Hüsam Efendi adlı biri tarafından kurulmuş olduğu söylenebilir. Külliye'nin muhasebe kayıtlarından bu kuruma yıllık 3.600 akçe tutarında bir ödenek ayrıldığı anlaşılmaktadır.⁶¹

Tablo VI: Hüsam Efendi Darulhâdis'ine yapılan yıllık ödemeler⁶²

Hüsam Efendi Darulhâdisi		
Yıl	Ödeme Tutarı (Akçe)	Defterin Muhasebe Dönemi (Aylık)
1693	3.300	11
1695	2.700	9
1697	2.700	9
1698	3.900	13
1702	3.600	12
1704	3.600	12
1706	3.600	12

F. Vakıflar

1. Du'agiyan Vakıfları

Kayıtlarda Duagiyan⁶³ vakıflarına yapılan yardımlar tek kalem halinde kaydedilmiştir. Bunların sayısı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Külliye kayıtlarında “Du'agiyan-ı Evkâf” adıyla kaydedilen bu kurum külliye bütçesinden aldığı destek aşağıdaki tabloya aktarılmıştır.

Tablo VII: Du'agiyan-ı Evkâf'ına yapılan ödemeler⁶⁴

Du'agiyan-ı Evkâf		
Yıl	Ödeme Tutarı (Akçe)	Defterin Muhasebe Dönemi (Aylık)
1693	164.670	11
1695	134.730	9

⁶⁰ Nebi Bozkurt, “Dârülhadis”, DİA., c. 8 İstanbul 1993, s. 527

⁶¹ BOA., EV. HMM.d., nr. 1138, 1204, 1360

⁶² BOA., EV. HMM. d., nr. 692, 812, 871, 961, 1138, 1204,1360

⁶³ Vakıf teşkilatında dua okumak için “duâgûluk” adı altında bir kadro tahsis edilmiştir. Bu kadroya tayin edilenlere de “Duâgû” denilmiştir. Bkz.<http://lugatim.com/s/Duâgû>, **Kubbealtı Lugatı**, (Erişim tarihi, 28.06.2021)

⁶⁴ BOA., EV. HMM. d., nr. 692, 812, 871, 961, 1138, 1204,1360

1697	143.910	9
1698	211.770	13
1702	195.480	12
1704	213.840	12
1706	213.840	12

2. Külliye'nin Maddi Destek Sağladığı Dimetoka Zindanı ve Avlonya Kalesi

Mevcut çalışmanın konusu ile ilgili tarihi belgeler II. Bâyezid Külliyesi'nin sadece dini kurumlara değil aynı zamanda farklı nitelikteki yapılara da maddi destek sağladığını ortaya koymaktadır.

A. Dimetoka Zindanı

Günümüzde ülke sınırları dışında kalan Dimetoka şehri II. Bâyezid'in doğduğu şehirdir.⁶⁵ Muhasebe kayıtları külliye gelir sağlayan şehirler arasında Dimetoka'nın da bulunduğunu göstermektedir.⁶⁶ Kayıtlardan Dimetoka'dan sağlanan gelirlerden bir kısmının şehirde bulunan zindan görevlilerine aktarıldığı anlaşılmaktadır. Kayıtlara göre 1702 yılında Dimetoka Zindanı görevlilerinin maaş ödeneğine günlük 11 akçe, yıllık 3.960 akçe tutarında bir destek sağlanmıştır. Dimetoka Zindanı görevlilerine verilen bu destek 1741 yılına kadar devam etmiştir.⁶⁷

B. Avlonya Kalesi

Güney Arnavutluk'ta bulunan Avlonya şehri 1417 yılında Osmanlı hâkimiyetine alınmış ve burada Avlonya'yı merkeze alan bir sancak kurulmuştu. Avlonya şehri, Osmanlı Devleti'nin Adriyatik sahillerindeki ilk limanı olmasından dolayı stratejik bir öneme de sahipti. Bu öneme binaen Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Avlonya şehrinin muhafazasına yönelik bir kale inşâ edilmişti.⁶⁸ Külliye'nin muhasebe defterlerindeki harcama kayıtları arasında rastlanan "Berây-ı hademe-ı ser kale der livâ-ı Avlonya fi 40 fi şehri 1.200"⁶⁹ şeklindeki ibareden de anlaşıldığı üzere bu kalenin güvenliğini sağlayan muhafızların maaş ödeneğine II. Bâyezid Külliyesi bütçesinden destek sağlanmıştır. Kayıtlardan Avlonya kale görevlilerine

⁶⁵ Machiel Kiel, "Dimetoka", DİA. c. 9, İstanbul 1994, s. 305-308

⁶⁶ BOA., MAD.d., nr. 5039, BOA., TS.MA.d., 1241

⁶⁷ BOA., EV. HMH. d., nr 1608, 1989, 2637, 692, 961, 871, 4085,

⁶⁸ Machiel Kiel, "Avlonya", DİA., c. 4, İstanbul 1991, s. 118-120

⁶⁹ BOA., EV. HMH. d., nr. 7028, 07607, 7909, 7973, 8148, 08105, 7739, BOA., D. HMH. d., 21735 BOA., Bâb-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Sultan Bayezid-i Veli Evkafı Kalemî Defterleri (D. HMH. SBZT.d), nr. 21933

Güler, N. S. (2021). Muhasebe Defterlerine Göre İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin Maddi Destek Sağladığı Kurumlar. ANKARAD, 2(3), 111-128.

yapılan maddi destek miktarının 1830 yılına⁷⁰ kadar günlük 40 akçe olarak sabit kaldığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Payitahtın ikinci selâtin külliyesi olan II. Bâyezid Külliyesi Osmanlı yönetim anlayışını temsil eden en iyi örneklerden biriydi. Külliye, kurulduğu bölgede halkın sosyal alandaki hemen hemen tüm ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte organize edilmişti. Bu organizasyon güçlü bir bütçeyi zorunlu kılmaktaydı. Nitekim II. Bâyezid başlattığı zengin gelir kaynaklarıyla banisi olduğu külliye muazzam bir bütçe kazandırmıştı. Bu ölçekteki bir bütçeyi arkasına alan külliye, sadece kendi giderlerini karşılamakla kalmamış aynı zamanda çok sayıda kurum ve kuruluşu da ekonomik destekte bulunmuştu. Bunlar arasında bazı kurumların (Dimetoka Zindanı ve Avlonya Kalesi) İstanbul dışından olması II. Bâyezid Külliyesi'nin sadece bulunduğu bölgede değil aynı zamanda farklı yerlerde de etkili olduğunu göstermektedir.

İncelenen muhasebe kayıtları II. Bâyezid Külliyesi'nin hem Ayasofya ve Fatma Sultan medreselerinin günlük yemek masrafları hem de İnceğiz Camisi, Dimetoka Zindanı ve Avlonya Kalesi'nin personel giderleri noktasında destek sunduğunu göstermektedir. Bunların yanı sıra külliye bütçesinden yine çeşitli sosyal işlevlere sahip dokuz mescit, iki zâviye, bir darülhadis ve bir evkaftan oluşan 13 kuruma yıllık olarak belli miktarlarda ödemeler yapılmıştır. Külliyenin maddi destek sağladığı mabetlerden İnceğiz Camisi, Öksüzce Mescidi ve Gül Baba Zâviyesi'nin II. Bâyezid döneminde; Bâyezid Mescidi ve Emir Bûharî Mescidi ise bizzat II. Bâyezid tarafından kurulmuştu. Bu durum, bahsi geçen dini yapılara külliyenin gelirlerinden yapılmış olan maddi yardımın doğrudan II. Bâyezid'in isteği ve kararı ile sağlandığı yönünde güçlü bir intiba uyandırmaktadır. Külliye bütçesinden desteklenmiş olan 13 dini kurum arasında yer alan II. Bâyezid Mescidi, Seyyid Halife Vakfı, Tophâne Mescidi, Hüsam Efendi Darulhâdisi ve Du'agiyan Evkâfi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Şimdiye kadar kaynaklarda isimlerine rastlamayan ve dolayısıyla bilinmeyen bu kurumlara külliyenin muhasebe defterleri sayesinde ulaşılması muhasebe kayıtlarının tarihi önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kaynakça

1-Arşiv Vesikaları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Vakfiye: VGMA. Defter no. 613, Sıra no. 50, Satır no. 5, Defter no. 2113, Sayfa no. 195, Sıra no. 33,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

⁷⁰ BOA. Ev.d., 9202 “Edâ-ı vezâif-i ser-kale der livâ-ı Avlonya vâcip sene minhu 160 kuruş)

Güler, N. S. (2021). Muhasebe Defterlerine Göre İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin Maddi Destek Sağladığı Kurumlar. ANKARAD, 2(3), 111-128.

Bâb-1 Defter Haremeyn Muhasebesi Kalemi Defterleri (D. HMH. d), nr. 21735

Bâb-1 Defteri Haremeyn Muhasebesi Sultan Bâyezid-i Veli Evkafı Kalemi Defterleri (D. HMH. SBZT.d), nr. 21933

Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV. HMH. d), nr. 6841, 1793, 7028, 4085, 1138, 1204, 1360, 1608, 1989, 2637, 692, 961, 871, 4085, 7607, 7909, 7973, 8148, 8105, 7739,

Evkaf Defterleri (EV. d) nr. 9202, 18645

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA.d), nr. 1241,1337,

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD. d), nr. 5039, 682, 4504

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

AGÂH Mustafa-AKTAŞ Sahip, “Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı ve Eserleri”, BÜİFD. Sayı 12, 2018

AK Mahmut, “Siyavuş Paşa, Kanijeli” DİA. c. 37 İstanbul 2009

AKOZAN Feridun, “Türk Külliyesi”, Vakıflar Dergisi, S. 8, Ankara 1969

ATEŞ, Nilüfer, “Osmanlı'da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26 (2017/2)

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti Efendi, Süleymân Besim Efendi, Hadikatü'l-Cevâmî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mârî Yapılar, (Hazırlayan: Ahmed Nezhîh Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001

BALTACI Cahid, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri 1, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005

BARKAN Ömer Lütîfi- AYVERDİ, Ekrem Hakkı *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Tarihli* İstanbul 1970

BARKAN Ömer Lütîfi, “Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 23, S. 1-2, İstanbul 2015

BOZKURT Nebi, “Dârülhadis”, DİA., c. 8, İstanbul 1993

ÇOBANOĞLU Ahmet Vefa, “Külliye”, DİA., c. 26, Ankara 2002

ERGİN Osman, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı No: 3 İstanbul 1936

EYİCE Semavi “Galata” DİA., c. 13, İstanbul 1996

_____, “İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri I”, Tarih Dergisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S. 26, İstanbul 1972

GÜÇ Ahmet, “Mabet”, DİA., c. 27, Ankara 2003

İNALCIK Halil, İstanbul Tarihi Araştırmaları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019

İPŞİRLİ Mehmet, “Sarıgörez Nûreddin Efendi” DİA., c. 36, İstanbul 2009

_____, “Duâgû”, DİA., c. 9, İstanbul 1994

KIEL Machiel “Avlonya” DİA., c. 4, İstanbul 1991

_____, “Dimetoka”, DİA., c. 9, İstanbul 1994

KÜÇÜK Sezgi Giray, “Çatalca, İnceğiz Camisi 1983 Restorasyonu Değerlendirmesi Ve Öneriler”, Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu, 2017

Güler, N. S. (2021). Muhasebe Defterlerine Göre İstanbul'daki II. Bâyezid Külliyesi'nin Maddi Destek Sağladığı Kurumlar. ANKARAD, 2(3), 111-128.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000

SAV Murat "Tarihsel Süreçte İstanbul/Ayvansaray'daki Toklu İbrahim Dede Mescidi", Vakıflar Dergisi, S. 36, Ankara 2011, s. 102

MÜDERRİSOĞLU Mehmet Fatih, 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993

ÖZ Tahsin, İstanbul Camileri I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015

ÖZEL Ahmet, "Kirmastî" DİA., c. 26, Ankara 2002

SARAL İsmail Tosun, "İstanbulu Gül Babalar", <http://www.tasavvufkitapligi.com/i/uploads/957443İstanbulu-gul-babalar.pdf> (Erişim: 02.01.2021)

TANMAM M. Baha, "Emîr Buhârî Tekkesi", DİA., c. 11, İstanbul 1995

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", Türkler, c. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

SAFEVÎ KUŞATMA SAVAŞLARINDA KULLANILAN SAHRA TAHKİMATLARI

Sertaç SARIÇİÇEK*

Öz: Avrupa'da ateşli silahların gelişimiyle birlikte kale mimarisinde ve kale kuşatma tekniklerinde köklü değişimler meydana gelmiştir. Değişimin en yoğun yaşandığı periyot olan 16. yüzyılda İran coğrafyasında kurulan Safevî Devleti dönemin askerî gelişmelerine uyum sağlayarak batıda Osmanlılar ve doğuda Babürlüler gibi güçlü rakiplerine karşı rekabet gücünü koruyabilmişlerdir. Bunda Safevîlerin kuşatma alanında katettikleri ilerlemenin rolü büyüktür. Safevîler ateşli silahlarla tahkim edilmiş kaleleri kuşatırken muasır kuşatma teknikleri ve sahra tahkimatlarının önemini kavramış, bu alandaki eksiklerini zamanla gidererek belli bir olgunluk düzeyine ulaşmışlardır. Siperler, top mevzileri, tabyalar ve lağım gibi sahra tahkimatının alt türlerini sahada değişen savaş koşullarına uyumlu biçimde birbirlerine eklemeyerek başarıyla uygulamasını bilmişlerdir. Safevîlerin Osmanlılar ve Babürlülerle girdikleri kuşatma savaşları bu durumu açıkça ortaya koyan örneklerle doludur. Bu makale Safevîlerin kuşatmalarda kullandıkları sahra tahkimat modellerini ve sahra tahkimatları alanında kat ettikleri ilerlemeyi örnekler üzerinden açıklama amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Safevîler, Ateşli Silahlar, Sahra Tahkimatı, Kuşatma Siperleri, Top Mevzileri, Tabya, Lağım.

FIELD FORTIFICATIONS IN SAFAVID SIEGE WARFARE

Abstract: Radical changes occurred in castle architecture and castle siege techniques along with the development of firearms in Europe. In the 16th century, a period in which such changes were most intense, the Safavid Empire, which was established on the Iranian territory, was able to maintain its competitive power against its strong rivals such as the Ottomans in the west and the Mughals in the east by adapting to the military developments of the period. The progress of the Safavids in the area of siege played a major role in this. While the Safavids would

* Arş. Gör. Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü.
sertacsaricicek@gmail.com, ssaricicek@kho.edu.tr. ORCID: 0000-0002-3462-3404.

besiege the castles fortified with firearms, they understood the importance of contemporary siege techniques and field fortifications and reached a certain level of maturity by eliminating their deficiencies in time. They were able to apply successfully the sub-types of field fortifications such as trenches, gun emplacements, bastions and sewers, by relating them to each other in accordance with the changing war conditions in the field. The siege wars of the Safavids with the Ottomans and Mughals are full of examples which clearly demonstrate this situation. This article aims to explain the field fortification models used by the Safavids in sieges and the progress they made in the area of field fortifications with examples.

Key Words: Safavids, Firearms, Field Fortification, Siege Trenches, Gun Emplacements, Redoubts, Sewers.

Extended Abstract: The cannons, which started to be used for the first time on the battlefields of Europe in the 1300s, were used to intimidate the enemy rather than inflict casualties. By the 15th century, with the increase in their range and hit rates, cannons began to become effective weapons that inflicted casualties on the enemy, and the use of cannons became widespread on the European continent. In the same century, the widespread use of mobile cannons that could be quickly transferred to the front by the French caused significant changes in the methods of warfare.

The development of cannons and the greater use of cannons on the battlefields also led to a change in the structure of the castle. Old-style castles with high and weak walls of the Middle Ages were replaced by strong castles that would be able to withstand the devastating impact of new cannon technology. In addition, the castles began to be equipped with defensive cannons from the 1300s. This development was important in terms of being able to respond to the artillery fire of those attacking the castle and keeping the castle out of the gun range. However, the difficulty of modernizing old-style castles according to new warfare methods necessitated the construction of new-type castles. In this new castle architecture, which is called “trace italienne” (Italian style) for being first created by the Italians, the wall would be lower to reduce the accuracy of cannon balls, thicker to be resistant to cannon balls, and wider for easy placement of cannons on it. The construction of new-style forts resulted in longer siege times and increased casualties. In order to reduce the casualties of soldiers, instead of a direct attack on the castle, it was preferable to continue the siege until the people in the castle surrendered from hunger. On the other hand, the prolongation of the siege period also carried the risk of failure of the siege due to the arrival of the help force to the castle. Desiring to shorten the

time and reduce the loss of troops, the first remedy found by the besiegers was to increase the number of infantry forces. The second was that the attackers started to use "field fortification" models in front of the castle. The field fortifications aimed at protecting the soldiers who attacked the fortress equipped with firearms and to prevent them from inflicting too many casualties. The main elements of the field fortification were the digging of siege trenches to protect the infantry from fire, constructing embankments to reduce the destruction of the cannons fired from the castle, and creating cannon positions to protect the siege cannons.

The period when the above mentioned military changes in Europe occurred most intensely was the 16th century. This century coincides with the establishment of the Safavid Empire in Iran. The Safavids were quite successful in adapting quickly to the military developments of their time. The effect of the Safavids' struggle against the Ottoman Empire, which had the superior weapon technology and one of the strongest armies of the early modern period, was remarkably great. In order to oppose the Ottoman threat, the Safavids tried to adapt the developing war methods of the period to their armies, so they had the ability to compete with the two important political powers of the period, such as the Ottomans and the Mughals. The fact that they were constantly at war with the Ottomans, who had greater knowledge and experience in the field of siege, enabled the Safavids to develop themselves in this area. The fact that the Safavids suffered heavy casualties in front of the Ottoman castles made them realize the effective power of firearms in the defense of the castle and the necessity of field fortification in the siege. Thus, the Safavids used the first examples of the early modern period field fortification models in Iran.

One of the models of fortifications used by the Safavids was siege trenches or ditches. In the Safavids, siege trenches consisted of digging trenches and heaping the excavated soil in the direction of the fire to form a barrier. While the trench provided the soldiers with a chance to hide from cannon and rifle shots, the embankment built on the trench served as an obstacle for the infantry to lie behind while firing at the castle. According to the Safavid war strategy, the first thing to do in the castle siege was to determine the places to dig trenches in the land. It is understood that a detailed land survey was carried out in order to determine the strategic areas where trenches will be excavated. The Safavids realized that the trenches could be used not only to hide soldiers from fire, but also to surround the forts and cut supply routes. The Safavids gradually became experts in the area of field fortifications and established

cannon emplacements articulated with the trench. In this way, it was ensured that the cannons opened pressure fire on the castle and supported the infantry approaching the castle through the trenches. Thus, it became possible to use infantry and artillery in a coordinated manner in the attack. The Safavids also knew how to use the sewers, which is a much older siege method, together with the siege trenches. Making use of the gunpowder technology of the period, they combined the gunpowder with the sewer technique they had previously experienced and caused serious damage to the castle by detonating gunpowder in the sewer. The Safavids showed an unprecedented development in the field of siege in Iran with all these field fortification methods applied for the first time in their period.

Giriş

Savaş meydanlarında ilk kez 1300'lü yıllarda kullanılmaya başlanan toplar, düşmana zayıf verdirmekten çok korku salmak amacıyla kullanılıyordu. 15. yüzyıla gelindiğinde ise menzillerinin ve isabet oranlarının artmasıyla birlikte düşmana büyük kayıplar verdiren etkili silahlar haline geldiler¹. Avrupa kıtasında top kullanılması da bu yüzyılda yaygınlaştı. Aynı yüzyılda Fransızların cepheye hızla intikal ettirilebilen seyyar toplarını geniş çapta kullanması savaş usullerinde belirgin değişikliklere neden oldu.

Topların gelişmesi ve toplardan savaş meydanlarında daha fazla istifade edilmesi kale yapısında da değişime yol açtı. Orta Çağa ait yüksek ve zayıf surlara sahip eski tarz kalelerin yerini yeni top teknolojisinin yıkıcı etkisine karşı dayanabilen güçlü kaleler aldı². Ayrıca kaleler 1300'lü yıllardan itibaren savunma amaçlı toplarla donatılmaya başlandı. Bu gelişme kaleye saldıranların top atışlarına mukabele edebilmek ve kaleyi top menziline dışında tutabilmek bakımından önemliydi. Ancak eski tip kalelerin yeni savaş usullerine göre modernize edilmesinin zorluğu yeni tip kalelerin inşasını da gerekli kıldı. İlk olarak İtalyanlar tarafından vücuda getirildiği için "trace italienne" (İtalyan tarzı) olarak adlandırılan bu yeni kale mimarisinde duvarlar; top güllerinin isabet oranını azaltmak için daha alçak, güllere karşı dayanıklı olması için daha kalın ve üzerine topların kolay yerleştirilmesi amacıyla daha geniş biçimdeydi³. Ateşli silahlarla tahkim edilmiş yeni tarz

¹ Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, 5. bs., s. 114-115.

² Geoffrey Parker, "The Military Revolution, 1560-1660--a Myth?", *The Journal of Modern History*, 48/2, (1976), s. 203-204.

³ Alfred W. Crosby, *Ateş Etmek: Tarihte Fırlatma Teknolojileri*, çev. A. Görey, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, 1. bs., s. 113. Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, s. 116-119.

kalelerin ortaya çıkması, kuşatma sürelerinin uzaması ve kaleye saldıran tarafta asker kaybının artmasını beraberinde getirdi. Asker zayıyatını azaltmak amacıyla ordular kaleye doğrudan bir saldırı yerine “sahra tahkimatı” modellerinin kullanıldığı, daha yavaş ilerleyen kuşatma yöntemlerini uygulamaya başladılar⁴. Sahra tahkimatı, ateşli silahlarla donatılmış kaleye saldıran askerin kaleden atılan top ve tüfek mühimmatına karşı muhafazasını ve fazla zayıyat vermesini önlemeyi amaçlıyordu. Piyadelerin ateşten korunması için kuşatma siperlerinin kazılması, kaleden atılan topların tahribatını azaltacak setlerin inşa edilmesi ve kuşatma toplarının korunması için top mevzilerinin oluşturulması sahra tahkimatının aslî unsurlarıydı.

İran'da ateşli silahlar ilk defa Akkoyunlular döneminde kullanılmış, Safevîler zamanında geliştirilmiştir⁵. İran'da erken modern döneme ait sahra tahkimat modellerinin ilkinde de yine Safevîler kullanmışlardır. Safevîler sahra tahkimatı oluşturma ihtiyacını ilk kez 1504'te Gilanlılara ait Osta Kalesi'ni kuşatırken fark ettiler. Safevî Devleti'ne karşı isyan etmiş olan Gilanlıların başı Hüseyin Kiya Çelavî, Osta Kalesi'ni savunurken darbzen denilen hafif toplardan ve Rüstemdarlı tüfekçilerden etkin biçimde yararlanmıştı. Kuşatmada Safevîlerin ağır kayıp vermeleri onların kale savunmasında ateşli silahların

---

⁴ Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul 2018, 2. bs., s. 47, 318. Yeni tarzda inşa edilen kalelerin kuşatma sürelerinin uzamasına neden olduğu tezini eleştiren araştırmacılar da bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Veysel Göger, Osmanlıların 16. yüzyıldaki kuşatmalarını inceleyen makalesinde Yanık, Komoron, Eğri, Varad ve Kanije gibi İtalyan tarzında inşa edilmiş Avusturya kalelerinin toprak dolguya sahip geniş ve birden fazla surla sahip yapılarıyla Osmanlıları bir düzeye kadar zorladığını kabul eder. Ancak kuşatmanın uzamasında komuta kademesinin yanlış kararları, kalenin bulunduğu coğrafi konum, mevsim şartları gibi diğer faktörlerin de etkili olduğunu ve sürenin uzamasını yalnızca teknolojik bir nedenle yeni tip kalelerin gelişimine indirgemenin yanlış olacağını ifade eder. Bunun yanında Osmanlıların kuşatmada lağım, meteris gibi saldırı yöntemlerini etkin biçimde kullanmalarından dolayı yukarıda adları geçen yeni tipteki kaleleri iki ayı geçmeyen bir sürede fethettiklerini de ekler ve yeni kale mimarisinin etkili bir değişken olmadığını savunur. Veysel Göger, "Askeri Devrim Kuramı ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22, (2017), s. 82-84. Bu makalede ana gayemiz kuşatmaların sürelerinin uzaması ve bunda etkili olan faktörleri tespit etmek değil ateşli silahlarla tahkim edilmiş kalelerin kuşatmacılarda ağır kayıplara neden olduğunu ve bundan korunmak için yeni tahkimat modellerinin kullanılmaya başlandığını okuyucuya örnekleriyle birlikte aktarmaya çalışmaktır.

⁵ Akkoyunlular Osmanlılara karşı giriştikleri savaşta 1471 ve 1478 yıllarında olmak üzere Venediklilerden ateşli silahlar ve topçu ustaları almışlardı. Akkoyunlulardan sonra Safevîler ateşli silahları kullanmaya devam ettirdiler. Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar, 1488 yılında Gülistan Kalesi'ni kuşatırken toptan yararlanmıştı. Bkz. E. Felahî, R. Golamhuseyn, "Erzyâbi-yi Sâht ve Kârbord-i Silâh-ı Âteşin Der Asr-ı Safevî", *Târih-i İlm*, 13/1, (1394), s. 66; Manouchehr Moshtagh Khorasani, "Persian Firepower: Artillery", *Classic Arms and Militaria*, 8/2, (2010), s. 19.

etkin gücünü ve kuşatmada sahra tahkimatının ne denli gerekli olduğunu fark etmelerine vesile olmuştur⁶. Safevîlerin, Osmanlı kaleleri önlerinde tahkimat eksikleri nedeniyle büyük kayıplar verdikleri malumdur. Nitekim 1533 yılında Safevî kuvvetleri her ne kadar Van Kalesini ele geçirmiş olsalar da önemli kayıp vermelerinin sebebi bu kuşatma sırasında yetersiz tahkimatlarıydı⁷.

1. Kuşatma Siperleri

Safevîlerin kale kuşatmalarında ateşli silahlara karşı ağır zayıat vermeleri onları sahra tahkimat modellerini kullanmaya mecbur kıldı. Safevîlerin kullandığı tahkimat modellerinden biri kuşatma siperleri veya hendekleriydi. Safevî askerî literatüründe kuşatma siperlerine Türkçe kökenli bir kelime olan “sibe” denilmiştir⁸. Sibe, Osmanlıların “meteris” olarak adlandırdıkları tahkimat türünün Safevîlerdeki benzeriydi. Kâtip Çelebi'nin, Revan kuşatmasından bahsederken Safevîlerin kazdıkları istihkâmlar için meteris ve sibe kelimelerini yan yana ve aynı tahkimat türünü ifade etmek için kullanması da buna işaret etmektedir⁹. Şeyh Vefayî'nin Osmanlılar ve Safevîler arasında yaşanan Tebriz kuşatmasını konu alan gazavetnâmesinde de sibe ve meteris kelimeleri aynı anlama gelecek şekilde beraber kullanılmıştır¹⁰. Şah II. Abbas dönemine kadar Safevî vekayinâmelerinde sıklıkla karşılaşılan sibe teriminin yerini daha sonraki dönemlerde Farsça kökenli “senger” kelimesinin almaya başladığı görülür. Şah Sultan Hüseyin döneminde telif edilmiş *Rustemu't-tevarih*'e bakılırsa Safevîlerin son döneminde sibe kelimesinin yerini bu kez senger kelimesine terk ettiği tespit edilmektedir. Eserde, 1722 yılında Afganların İsfahan'ı kuşatmaları

⁶ Hasan Big Rumlu, *Ahsenu't-tevârih*, haz. A. Nevaî, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1389, s. 998.

⁷ Rumlu, a.g.e., s. 1219.

⁸ Ferheng-i Nefisî'de “sibe” veya “sibâ” olarak geçen kelime, askerlerin kuşatmalarda sığındıkları hendek (siper) olarak açıklanmaktadır. Bu hususta bkz. Veli Kulu b. Davud Kulu Şamlu, *Kıyasu'l-hakani*, haz. S.S. Nasîrî, c.1, Sazman-ı Çapu İntişarat-ı Vizaret-i Ferhengü İrşad-ı İslami, Tahran 1371, 1. bs., s.166. Kelimenin Moğol dilinde kale olarak kullanılması sibenin diğer dillerde de bir savunma yapısını ifade ettiğini göstermektedir. Sibe kelimesinin Uygur Türkçesinde kale anlamına gelen “sepil” kelimesinden türemiş olması muhtemeldir. Bu kanyı kuvvetlendiren unsurlardan biri Kırgız Türkçesinde sepil kelimesi kale duvarı, tabya, bastiyon anlamlarında kullanılmaya devam etmesidir. Kelimenin Moğolca, Kırgızca ve Uygur Türkçesindeki farklı kullanım biçimlerine dair örnekler için bkz. E. N. Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İ. Kurban, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.351; F. D. Lessing, *Moğolca – Türkçe Sözlük*, çev. G. Karaağaç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 836; K. K. Yuhadin, *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 1. bs., s. 646.

⁹ Katip Çelebi, *Fezleke*, haz. Z. Aycibin, c. I, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2016, s. 298.

¹⁰ Şeyh Vefayî Mehmed, *Tevarih-i Sultan Murad-ı Salis*, haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, 1.bs., s. 59.

anlatılırken Afgan askerlerinin kazdıkları siperleri tarif etmek için yalnızca “senger” terimi tercih edilmiştir¹¹.

Safevîlerde kuşatma siperi inşası, hendek kazılması ve çıkarılan toprağın düşman ateşinin geldiği yöne doğru yığılarak set oluşturulmasından ibaretti. Hendek askerlerin top ve tüfek kurşunlarından gizlenmesini sağlarken, hendeğin üzerine yapılan set piyadenin kaleye ateş ederken arkasına yatacağı bir siper işlevi görürdü. Safevîlerin asker kökenli vakanüvislerinden Veli Kulu Şamlu, eserinde sibeleri tarif ederken her birinin bir cadde şeklinde olduğunu ifade eder ki; bu da siperlerin geniş koridorları andıran tahkimat modelleri olduklarını düşündürmektedir¹².

Kuşatma siperlerinin yalnızca hendek ve savunma setlerinden ibaret olduğunu düşünmemek gerekir. Zira bunlar bünyesinde birçok farklı tahkimat türünü barındıran kompleks yapılarıdır. İlk kazılan siperlerden sonra askerlerin kaleye daha çok yaklaşmasını sağlamak amacıyla surlara yakın yeni siperler oluşturulması gerekirdi. Buna göre ilk siperden itibaren kaleye yaklaşılmasını sağlayan yaklaşma siperleri kazılır, yeterli mesafeye ulaşıldığında koridorun ucundan iki yana doğru kaleye paralel olacak biçimde geniş bir siper oluşturulurdu. Yaklaşma siperleri, siper kazan askerlerin açığa çıkmaması, topçu ve tüfekçi atışına hedef olmaması için yilankavi ve zikzaklı biçimde kazılırdı¹³. Çok sayıda zikzak içeren koridorlara sahip bu yaklaşma siperleri kuş bakışı olarak karınca yuvalarını andırırdı. Safevîler tarafından karınca yuvası anlamına gelen “mûrçel” ismiyle adlandırılmaları da bu yüzdendi¹⁴.

Safevîlerin kuşatma siperlerini ilk kez 1529 yılında Damgan Kalesi önünde kullandıkları bilinmektedir. O dönemde Safevîlerin doğu komşusu Özbeklerin elinde bulunan Horasan'daki Damgan Kalesi, Şah Tahmasb zamanında Safevî ordusunca kuşatıldı. Orduda yer alan Üstad Şeyhî adlı top ustası, emrindeki Rumlu tüfekçilere kaleye tepeden bakan ormanlık bir arazide siper kazdırmıştı. Rumlu tüfekçiler siperlerden kaleyi ateş altına almışlar, buna mukabele edemeyen Özbekleri kaleyi teslim etmeye zorlamışlardı¹⁵. Bu bilgide dikkat çeken bir diğer husus kuşatmadaki tüfekçilerin “Rumlu” adıyla

¹¹ Muhammed Hâşim Rustemu'l-Hukema, *Rustemu't-tevârih*, haz. A. Alizâdei, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1379, 1. bs., s. 134

¹² Şamlu, a.g.e., s.352

¹³ Colin İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Ş. Yalçın, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 361-362.

¹⁴ Muhammed Yâr b. Arab Kadgan, *Masharu'l-bilad: Târih-i Şeybânîyân*, haz. Nâdire Celâli, Merkez-i Pijûhişi-yi Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1385, 1. bs., s. 480; Rumlu, a.g.e., s. 796.

¹⁵ Rumlu, a.g.e., s. 1170-1171.

anılmasıdır. Zira bu isim onların Anadolu'dan İran'a gitmiş olduklarını akla getirmektedir¹⁶. Safevîlerin 1544 yılında Kandahar ve 1552'de Van şehri yakınlarında bulunan Bârgîrî Kalesini kuşatması da kuşatma siperlerinin ilk modellerinin görüldüğü savaşlardı. Safevîler bu savaşta yoğun tüfek ateşi altında kaleye ilerleyen askerlerini korumak için siperler meydana getirmişlerdi¹⁷.

Safevî savaş stratejisine göre kale kuşatmalarında ilk yapılan iş, arazide siper kazılacak yerlerin tespit edilmesiydi. Siper kazılacak stratejik bölgelerin tespiti için detaylı bir arazi taramasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Safevî kaynaklarına göre Sipeh-sâlâr Rüstem Han, 1636 yılında Revan Kalesini kuşatmadan önce araziye tektik ettirmiş ve önemli bulduğu kırk ayrı noktada siper kazdırmıştı. Ayrıca o, bu stratejik siperlerin her birinin sorumluluğunu ayrı komutanlara tevdi etmişti¹⁸.

İlk siperler için doğru yerlerin tespit edilmesi kuşatma ilerledikçe kaleye yakın yeni siperlerin oluşturulabilmesi bakımından son derece önemliydi. İlk siperlere askerlerin yerleştirilmesi tamamlandıktan sonra kaleye yakın yeni siperlerin kazılmasına başlanırdı. Bu işe sîbe ilerletme (pîş borden-i sîbe) denir ve bu iş, siper bölgesinden sorumlu emirlerin nezaretinde yürütülürdü¹⁹. Bu sorumlu emirlere “sîbebaşı” denilmesinin sebebi buydu²⁰. Siperler sibebaşının emrinde bulunan istihkâm işçilerince kazılırdı. Bu işçiler savaş harici zamanlarda saraya bağlı atölyelerde çalışan “amele-yi kârâhâncât” tabir edilen kimselerdi²¹. Savaş sırasında orduya çağırılırlar, “nakkâb” denilen lağımıcılarla birlikte siper kazarlardı. Safevî kaynakları bu işçilerin siper kazarken “mitin”, “bel” ve “külünk” denilen aletler kullandıklarını

¹⁶ Her ne kadar Gabor Agoston, bu bilgiyi Osmanlı uyruklu askerlerin Safevî ordusunda görev yaptıklarına yorması kendisinin o sırada Osmanlı hâkimiyetinde olmayan Anadolu topraklarından İran'a gitmiş olan Türkmenleri tavsif etmek için de genellikle Rumlu tabirinin kullanıldığını dikkat etmemesinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. Fatih Çalısır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 165.

¹⁷ Anonim, *Âtem-ârâ-yı Şâh Tahmasb*, haz. İrec Efşar, İntişârât-ı Donya-yı Kitâb, Tahran 1370, 1. bs., s. 204, 262.

¹⁸ Muhammed Yüsif Vâle Kazvîni İsfahânî, *İrân Der Zemân-ı Şah Safî ve Şah Abbâs-ı Dovvom: Holdiberîn*, haz. M. R. Nasîrî, Encomen-i Asar ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1382, 2. bs., s. 227. Sipeh-sâlâr-ı İrân (سپهسالار ایران) tabiri Safevî döneminde ordu başkomutanlarına verilen unvandı.

¹⁹ پیش بردن سبیه Şamlu, a.g.e., s. 343.

²⁰ سبیه بائى Şamlu, a.g.e., s. 394.

²¹ عملیه کار خاتجات Şamlu, a.g.e., s. 351.

aktarmaktadır. Bu aletlerden mitin ve külünk sert kayaları kırmaya yarayan ucu sivri bir kazma türüken bel ise uca doğru sivrileşen bir nevi kürekti²².

Safevî askerî literatüründe siper kazmak; “hafr-ı sîbe”, “hafr-ı cer u sîbe” veya “sîbe sâhten” kelimeleriyle tarif edilen bir uzmanlık işiydi²³. Zira siper kazılacak arazinin dağlık, engebeli, bataklık veya sulak olmaması gerekirdi. Bu kurala uymadan siper kazmaya başlamak, kuşatma esnasında fazla zaman harcanmasına ve kuşatmanın uzamasına sebep olabilirdi. Nitekim Revan kuşatmasında bataklık araziye siper kazıldığından siperlerin içi suyla dolmuş, Safevî askerleri içi toprak dolu sepetlerle su sızan yerleri kapatmaya ve siperlerin bozulmasını önlemeye çalışmışlardı²⁴. Her ne kadar Safevîler Revan kalesini almaya muvaffak olmuşlarsa da kuşatmanın iki ayı yalnızca siper kazmak ve bozulan siperleri onarmakla geçmişti²⁵. Dağlık ve kayalık arazide siper kazmanın zorlukları ise Urmiye’de kayalık bir tepe üzerine kurulu Dumdum Kalesi’nin kuşatılması esnasında yaşanmıştı. Safevîler burada siper kazmanın zor olacağını anladıklarından kaleye yaklaşan piyadeleri korumak için içi toprak dolu sepetleri yan yana dizerek bir istihkam oluşturmaya çalışmışlardı. Arazinin taşlık olması nedeniyle sepetlerin doldurulmasında kullanılan toprak uzak bir bölgeden getirilmişti. Sepetleri kale önlerine dizilen askerlerin top ve tüfek ateşine karşı açıkta kalmamaları için demirden kalkanlar yapılmıştı²⁶.

Safevî ordusunun Şah Safi dönemine geldiğinde siper kazma konusunda bir olgunluğa eriştiği anlaşılmaktadır. Bu dönem Safevî tarihçilerinden Tefrişî, Revan kuşatmasında Safevî askerlerinin kale önlerindeki araziye siper kazarak kalbur gibi delik deşik ettiklerinden adeta övgüyle söz etmektedir²⁷. Safevîlerin, 1648 yılındaki Kandahar kuşatmasında araziye iyi tetkik ederek kalenin batı tarafındaki Leki Dağı’nın bulunduğu engebeli arazi ile doğu tarafındaki bataklık araziye boş bırakıp yalnızca kalenin kuzey ve güney yönünde siper kazmaları bu sahada tecrübe kazandıklarının bir diğer göstergesidir²⁸. Safevîler, kuşatılacak kalenin etrafının açık arazi olmaması ve binalarla çevrili olması durumunda ise siperler kazmak yerine piyadeleri

²² Rumlu, a.g.e., s. 959; Şamlu, a.g.e., s. 366.

²³ حفر سيبه ، حفر جر و سيبه ، سيبه ساختن İsfahani, a.g.e., s.67, Ebulmefâhir Fazlullah El-Huseynî-yi Sevânihniğâr Tefrişî, *Târîh-i Şah Safî: Târîh-i Tehevulât-ı İrân Der Sâlhâ-yı 1038-1052 H.* K., haz. Behrâm Nejâd. Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1388, 1. bs., s. 50.

²⁴ İsfahani, a.g.e., s. 227.

²⁵ Şamlu, a.g.e., s. 224.

²⁶ İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, II. cilt, 2. kısım, çev. Ali Genceli, haz. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 557,572.

²⁷ Tefrişî, a.g.e., s. 123.

²⁸ İsfahani, a.g.e., s. 466.

binaların içine yerleştirirlerdi. 1585'te Tebriz şehir merkezinde yer alan Osmanlı kalesinin kuşatılması sırasında da tüfekçiler kaleye yakın evlere yerleştirilerek surlar buradan yayılım ateşine tutulmuştu²⁹.

Siper kazma işinin bir diğer özelliği sabır ve ruhsal dayanıklılık gerektirmesiydi. Nitekim kaleden atılan top gülleleriyle devamlı bozulan siperlerin ağaç levha ve kütüklerle tamir edilmesi zorlu bir görevdi³⁰. Siper kazılırken askerlerin kaleden açılan ateşe maruz kalması ve siperler kaleye yaklaştıkça zayıf riskinin artması ise bu işin en tehlikeli yanıydı. Veli Kulu Şamlu, Revan kuşatmasında siperlerin ateş altında kalması üzerine bu durumu "sîbeler ağzına kadar kanla dolu"³¹ mısrasıyla aktarmaktadır. Eserinin bir başka yerinde ise siperlerdeki askerlerin o anki vaziyetini "can pazarı"na benzetir, siperleri ise "erlerin mezarlığı" olarak tavsif eder³². Tebriz Kalesi'ni kuşatan Safevî askerleri Osmanlıların 150'den fazla toplu siperleri ateşe tutmaları üzerine bu anlatıdakine benzer ağır bir zayıf vermişlerdi³³. Kandahar kuşatmasında da Babürlüler, kale duvarlarına kadar yaklaşan Safevî siperlerine o kadar çok "kunbara" denilen el bombaları atmışlardı ki bu durum siperlerdeki askerler için katliam derecesinde bir kayba sebep olmuştu³⁴.

Ölüm tehlikesiyle yalnızca piyade askerler değil aynı zamanda siperlerden sorumlu komutanlar da karşı karşıya kalıyorlardı. Revan kuşatmasının daha ilk günlerinde siper kazılmasına nezaret eden Eşikağasıbaşı İmam Kulu Han kaleden atılan bir top güllesinin ayağına isabet etmesiyle, Şirvan Beylerbeyi Ferruh Han da tüfek kurşunuyla can vermişlerdi³⁵. Büst Kalesi kuşatması için

²⁹ Bu yöntemle ilgili birçok örneği Şeyh Vefayî Mehmed'in Tebriz kuşatması hakkında yazdığı eserinde görmek mümkündür. Bkz. Şeyh Vefayî Mehmed, *Tevarih-i Gazavat-ı Sultan Murad-ı Salis*, haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

³⁰ Şamlu, a.g.e., s. 365. Osmanlılar da aynı yöntemi uyguluyor, 1551 yılında Trablusgarb'da kale önünde kazdıkları siperleri tahta levhalarla güçlendiriyorlardı. Imber, a.g.e., s. 362.

³¹ "لیال ز خون سیبه ها در ستیز" Şamlu, a.g.e., s. 224

³² "... آن سیبه ها را که در صورت بازار جان و در معنی گورخانه مردان بود..." Şamlu, a.g.e., s. 343.

³³ İbrahim Efendi Peçevî, *Peçevî Tarihi*, haz. B. S. Baykal, c. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, 1. bs., s. 95-96.

³⁴ Veli Kulu Şamlu'nun kunbara olarak bahsettiği silah, Osmanlıların "humbara" olarak adlandırdıkları elle veya havan topuyla atılan bir mühimmat türüydü. Humbara elle veya havan toplarıyla atılan bir mühimmat türüydü. Atıldığı yerde patlayarak birçok askerinin ölümüne sebep olan tahrip gücü yüksek bir silahtı. Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Teknolojisi*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s.100-101, 130. Veli Kulu Şamlu'nun ifadelerine göre kunbara gibi silahlar siperleri askerlerin "ahirethaneleri" haline dönüştürmüştü. Şamlu, a.g.e., s. 365.

³⁵ Şamlu, a.g.e., s. 221.

askerlerine siper kazdıran Safevî emirlerinden Avşar Kelb-i Ali Han da yakınına düşen bir top güllesi nedeniyle aynı akıbete uğradı³⁶.

Topçuluğun hızla gelişmesi ve atış menzilinün genişlemesi savaşlardaki zayıfları da artırmış, menzil hesaplamasını iyi yapmayan ordular için top atışına maruz kalınması ayrıca tehlike teşkil etmiştir. 1603'teki Revan kuşatması sırasında topların menzilinü iyi hesaplamaksızın kale yakınlarındaki Mihnet Tepesi üzerine otağını kuran Şah Abbas, Osmanlı topçusunun "alarga" denilen uzun menzilli toplarla bu mevki ateşe tutması üzerine canını zor kurtarmıştı. Esasen hükümdarın bulunduğu mevki güllerin zararından korunması amacıyla kuşatma siperleri ve setlerle çevrilirdi. Şah Abbas da yaşadığı bu tehlikenin ardından kuşatmanın ikinci gününde karargâhını şehrin kuzey yönünde ve Osmanlı toplarının menzilinden uzak bir başka bölgeye taşımak zorunda kalmıştı. Yeni otağının etrafını derhal meteris denilen tahkimat duvarıyla çevirtti³⁷. Benzer şekilde Şah II. Abbas da Kandahar kuşatması sırasında otağını şehrin varoş semtlerinden Abbasâbâd'da kurdu ve etrafını duvarla tahkim ettirmişti³⁸.

Kuşatma siperlerinin kaleye yaklaştırılması kaleye giriş çıkışların daha yakından kontrol edilebilmesi ve çemberin daraltılıp kalenin dışarıyla irtibatının bütünüyle kesilmesini sağlamaktaydı. Böylece düşmanın dışarıdan ikmal malzemeleri tedarik etmesi engellenerek teslim mecbur kalması amaçlanırdı. Safevîler 1603 yılındaki Revan kuşatmasında bir gecede şehri savunan Havale Kalesi ile Büyük Kale arasında siperler kazarak bu iki kalenin haberleşme ve malzeme nakil imkânlarına son vermişlerdi. Bunun sonucunda Büyük Kale'ye hapsolan Osmanlı kuvvetlerini kısaçtan kurtarmak isteyen Revan Beylerbeyi Şerif Paşa, Erzurum Beylerbeyi Hasan Paşa'ya ve sınırdaki diğer Osmanlı beylerine kendisine hızla imdat kuvveti gönderilmesini isteyen mektuplar gönderdi. Ancak bu mektupları götürecek ulakların birçoğu siperlerde nöbet tutan Safevî askerleri tarafından yakalanınca Şerif Paşa'nın beklediği yardım da gelmedi³⁹. Yardımdan mahrum kalsa da Revan Beylerbeyi kaleyi kısıtlı imkânlarıyla uzun süre savunmayı başardı. Ancak kalenin yiyecek stokunun tükenmesi hem direnişi sürdüren garnizonun hem

³⁶ Şamlu, a.g.e., s. 363. Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bağdat Kalesini Osmanlılara karşı savunurken toplardan yoğun biçimde istifade etmişlerdi. Bağdat kuşatmasında Safevîlerin attıkları toplardan biri Osmanlı ordusunda Veziriazama isabet etmiş ve ölümüne sebep olmuştu. Tefrişi, a.g.e., s. 171.

³⁷ Katip Çelebi, a.g.e., s. 281-283. Kâtip Çelebi'nin aktardığı bu bilgiyi Safevî tarihçilerinden Vâle İsfahanî de teyit etmektedir. İsfahanî, a.g.e., s. 226.

³⁸ İsfahanî, a.g.e., s. 466.

³⁹ Katip Çelebi, a.g.e., s. 298-299,302.

de şehir halkının artık açlığa dayanamaması üzerine kalenin Safevîlere teslim edilmesinden başka çare kalmamıştı. Benzer şekilde Afganlar da 1722 yılında Safevî başkenti İsfahan'ı siperlerle çevirerek şehrin dışardan yardım almasına mani olmuşlar, böylece Safevî direnişini neredeyse tamamıyla etkisiz kılmışlardı. Kuşatma çok uzayınca kalede açlık sıkıntısı çeken İsfahan halkından her gün 70 ilâ 100 kişi kaleden kaçmaya çalışıyorlardı. Ancak Afganlar şehrin kapılarının önüne “senger” denilen siperler kazmışlar, nöbetçileri ve devriye askerleriyle kaleden gizlice çıkmaya çalışanları yakalayıp öldürmüşlerdi. Tarihî kaynaklara göre bu şekilde öldürülenlerin sayısı 7 bin kişiyi bulmuştu⁴⁰.

Siperlerle dar bir alana sıkıştırılan garnizonun ani saldırılarla düşman siperlerini basmak ve bu şekilde kuşatmayı kırmaktan başka çaresi kalmazdı. Bu tür baskınlara huruç harekâtı denilmektedir. Huruç harekâtının ilk amacı siperlerdeki askerlerin ikmal malzemelerini ele geçirmek ve kaledekilerin besin ihtiyaçlarını kısa vadeli de olsa gidermeye çalışmaktır. Revan şehrini savunan Osmanlı garnizonu, Havale Kalesi'nin ambarlarında buğday ve sarnıçlarında su tükenmek üzereyken çözümü gece vakti kaleden çıkıp Safevîlerin kuşatma siperlerine baskın vermekte bulmuştu. 1585'te Tebriz Kalesi'ni Safevîlere karşı savunan Cafer Paşa komutasındaki Osmanlı garnizonu da kaledeki yiyecek tükenme noktasına geldiği için her gün yeniçeri ve silahtar alaylarıyla Safevîlerin siperlerine anî hücumlar düzenliyor ve düşman ile göğüs göğse siperlerin içinde savaşıyorlardı. Huruç harekâtının amacı yalnızca kalenin besin ihtiyacını gidermeyi amaçlamıyordu. Aynı zamanda bu harekât ile düşman siperlerinin yapısını bozmak ve onları bir daha kullanılmayacak hale getirmek de isteniyordu. Huruç harekâtı başlamadan önce kaledeki bütün toplar hazırlanır ve düşman siperleri ateş altına alınır. Böylece saldırı başlamadan evvel siperlerdeki düşmanın verdiği zayıftan ve yaşadığı şaşkınlıktan yararlanılarak mukavemetle karşılaşılmaksızın siperlere girilmesi hedeflenirdi⁴¹. Siperdeki askerlerin ise böyle baskınlara karşı daimî şekilde teyakkuzda olması şarttı. Kuşatma siperlerindeki askerler kaleden genellikle gece yapılan huruç harekâtlarına karşı hazırlıklı olmak istiyorlarsa siperlerin etrafını geceleri meşalelerle aydınlatmaları ve sinsice siperlere sızmak isteyen düşmanı görebilmeleri önemli bir husustu⁴². Düşmanın kaleden huruç edeceğini önceden haber alabilmek amacıyla gözcüler de

⁴⁰ Friar Alexander Malabar, “The Story of the Sack of Ispahan by the Afghans in 1722”, *Journal of The Royal Central Asian Society*, 23/4, (1936), s. 649; Rustemu'l-hukema, a.g.e., s. 134.

⁴¹ Peçevî, a.g.e., s. 95; Şeyh Vefayî Mehmed, a.g.e., s. 69,131.

⁴² Türkmen, a.g.e., s. 561.

vazifelenendirilirdi. Gözcülerin çevresel koşullara göre minareler, bina çatıları, tepeler yahut kale içerisini görebilecek yükseklikteki mevkilere yerleştirilmesinin yanında siperlerin bazı noktalarına inşa edilen ahşap veya topraktan gözetleme kulelerine yerleştirilmesi de mümkündü. 1544'teki Kandahar kuşatmasında siperlerin kaleye ilerletilmesinden sorumlu Şahverdi Han, Babürlü askerlerin gece kaleden çıkıp siperlere baskın verebilme ihtimaline karşı siperlerin belirli noktalarına tahta ve topraktan gözetleme noktaları yaptırmış, buralara “pâsbân” denilen gözcü muhafızlar konuşlandırmıştı⁴³. Gözcüler saldırı vâki olduğunda derhal ıslık, bağırış veya kendi aralarında anlaştıkları başka işaretlerle siperdekileri alarma geçirirlerdi⁴⁴. 1603'teki Revan kuşatmasında Osmanlı kuvvetleri Safevîlerin siperlerini basmak için 500 kişiyle kaleden huruç ettiklerinde gözcüler siperlerdeki önceden haberdar etmişler böylece onların mukabeleye hazır olmalarını sağlamışlar ve Osmanlı saldırısı bertaraf edilebilmişti⁴⁵. Huruç harekâtının önceden öğrenilebilmesi için casus görevlendirilmesi de yaygındı. Nitekim Babürlüler, 1648 yılında Kandahar kuşatması sırasında geceleri kalenin yakınlarına casus göndermişler, Safevîlerin kaleden çıkıp gece baskını (*şebihûn*) düzenleyeceklerini öğrenerek önceden tedbir almışlardı⁴⁶.

2. Top Mevzileri

Kuşatmada siper kazarak kaleye ilerleyen askerlerin en büyük yardımcısı geride mevzilenen topçuların destek ateşiydi. Topçunun bu imkâna sahip olabilmesi için topların siperlerin uygun noktalarındaki mevzilere yerleştirilmesi gerekirdi. Zira top atışlarının piyadenin kaleye ilerlediği istikamette yapılması elzemdi. Böylece kaleye ilerleyen askerlerin top atışlarıyla surlarda açılan gediklerden içeri girmesi sağlanırdı. Safevîler piyadenin topçu ateşiyle desteklendiği ilk koordineli kale hücumunu 1551 yılında Şeki'deki Kış Kalesi kuşatmasında kullanmışlardır. Bu kuşatmada Safevîler kale etrafındaki siperlere 1000 adet tüfekçinin yanı sıra “bâdlîc” ve “tûp-i Frengî” türünde kuşatma topraklarıyla “kazgan” denilen havan topraklarını yerleştirmişlerdi⁴⁷. İhtimalen bâdlîc, Osmanlıların kullandıkları kuşatma

⁴³ Anonim, a.g.e., s. 262.

⁴⁴ Katip Çelebi, a.g.e., s. 303; Şeyh Vefayî Mehmed, a.g.e., s. 118.

⁴⁵ Katip Çelebi, a.g.e., s. 298.

⁴⁶ Şamlu, a.g.e., s. 494.

⁴⁷ Bir kısım tarihçilere göre badaluşka adı Avrupa'da dillerindeki “basilisk” tabirinin bozulmuş halidir. Bkz. Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Teknolojisi*, s. 113-115. Safevîlerin bâdlîc topraklarını Osmanlıların badaluşkalı gibi kuşatmalarda kullandıklarına dikkat edilirse iki topun aynı işleve sahip ve haddizatında aynı top türü olduğu anlaşılır. İranlı tarihçi Muhammed Bastanî Pârîzî'nin de “badlîc” isminin

toplarından olan “badaluşka” topunun muadili olup ismi Safevîlerde kısmî değişikliğe uğramıştır. Safevîlerin bu topları siper kazarak ilerleyen piyadeleri, destek ateşiyle korumak amacıyla kullandıkları kesindir⁴⁸.

Top mevzileri siperlerden farklı ancak onun tamamlayıcısı olan bir tahkimat türüydü. Bu mevziler kurulurken ekseriyetle topçuluk ilmine vakıf kişilerden yararlanılırdı⁴⁹. Bunlar yalnızca Safevî top ustalarından değil Avrupa’dan getirilen askerî uzmanlardan da olabilmekteydi. Safevîlerin Büst Kalesi kuşatmasında, topların kale önündeki atış mevzilerine yerleştirilmesi işini Avrupalı top ustaları yapmışlardı⁵⁰.

Siperlerdeki top mevzilerinin kaleden yapılacak atışlara mukavemet edebilmesi de önemliydi. Safevîler top mevzilerini karşı tarafın top atışlarından korumak için çeşitli tahkimat biçimleri kullanıyorlardı. Bunlardan biri etrafı tahta kalaslar çakılarak güçlendirilmiş mevzilerdi⁵¹. Top mevzilerinin etrafına içi kum dolu torbalar yerleştirilmesi de yaygın bir tahkimat yöntemi⁵². Bunlar hemzemin top mevzilerini oluşturan yapılarıdır. Eğer topların yerleştirildiği arazi kaleden daha alçak seviyedeyse veya topların kaleyi yukarıdan dövmesi isteniyorsa top mevzileri yerden yükseltilmiş platformlar veya tabyalar şeklinde inşa edilirdi. Safevîler 1603 yılındaki Revan kuşatmasında şehrin üç kalesinden biri olan Yeni Kale’yi dövmek için kalenin güney tarafına topraktan bir kule inşa etmişler, kulenin tepesine toplar yerleştirmişlerdi. Kulenin zirvesine kamıştan top mazgalları da yapılmıştı⁵³. Bu türden top kulelerine küçük kale anlamına gelen “kal°eçe” denilirdi. Safevîler kuşatma siperlerini kale hendeğine veya surlara kadar yaklaştırdıklarında kuleler kullanarak kalenin içini yakından ateş altına alma

---

Türkçeden geldiğini ve top demek olduğunu ifade etmesi, Safevîlerin “bâdlîc”inin Osmanlıların “badaluşka”sıyla aynı top türü olduğu anlaşılmaktadır. Molla Muhammed Mümin Kirmanî, Sahîfetül-İrşâd: Târîh-i Efşâr-ı Kirmân - Pâyân-ı Kâr-ı Safevî, haz. Bâstanî Pârîzî, İntişârât-i İlm, Tahran 1384, 1. bs., s. 248. Safevîler bodur ve geniş ağızlı görünümüyle havan toplarını kazana benzeterek bu tür toplara “kazgan” adını vermişlerdi. Safevîler gibi Osmanlılar da havan toplarını kazgan olarak adlandırıyorlardı.

⁴⁸ Rumlu, a.g.e., s. 1341-1342.

⁴⁹ Şamlu, a.g.e., s. 1371, 343.

⁵⁰ Şamlu, a.g.e., s. 352.

⁵¹ Şamlu, a.g.e., 1371, s. 352.

⁵² K, Farrokh, “The Military Campaigns of Shah Abbas I in Azerbaijan and the Caucasus 1603-1618”, *Studies on Iran and The Caucasus (Studies in Honour of Prof. Garnik S. Asatrian, Edited by U. Blasing, V. Arakelova & M. Weinreich)*, Brill, Leiden (2015), s.83. Atış mevzilerinin etrafına içi kum, toprak, yün dolu torbalar veya sepetler yerleştirilmesi Osmanlılar tarafından sıkça uygulanan bir yöntemdi. Imber, a.g.e., s. 362.

⁵³ Katip Çelebi, a.g.e., s. 307.

imkânına kavuşurlardı. Safevîler, Kandahar kuşatmasında da siperler hendeklere ulaştığında bu kulelerden istifade etmişlerdi⁵⁴.

Safevîler kuşatmalarda tabya benzeri top mevzileri de kullanmaktaydılar. Örneğin Kandahar kuşatmasında kale önlerine getirilen topların bazılarını tabyaları andıran yerden yüksek platformlar üzerine yerleştirerek ateşlemişlerdi. Büst kuşatmasında ise kalenin Kûşe adlı burcunu döven iki “balyemez” topu yine yüksek topçu platformları üzerine konuşlandırılmıştı⁵⁵. Safevîler 1622’de Portekizlilerin elinde bulunan Hürmüz Kalesini kuşatırlarken⁵⁶ kaleyi döven toplarını yerleştirmek için büyük bir bina inşa etmişlerdir. Safevî kaynakları, kale önünde yapılan bu müstahkem binanın 24-40 libre güller atan 10 kuşatma topunu taşıyabilecek özellikte olduğuna dair bazı bilgiler aktarmaktadır⁵⁷.

3. Kale Duvarları ve Hendekleri Aşmak İçin Kullanılan Yöntemler

Kuşatma siperleri kaleye yaklaştığında aşılması gereken engeller kale duvarları ve hendeklerdi. Hendeğin aşılması için uygulanan en yaygın yöntem taşla veya toprakla doldurulmasıydı. Şah İsmail zamanından itibaren Safevîlerin kuşatılan kalelerin etrafındaki hendekleri bu yöntemle geçtikleri bilinmektedir. Şah İsmail zamanında henüz kuşatma siperleri kazılıp buradan çıkan toprakla hendek doldurulması usulüne başlanmamış, hendek araziden toplanan büyük taşlarla doldurulmuştur⁵⁸. Safevîler kuşatma siperlerini

⁵⁴ قلعه چه Şamlu, a.g.e., s. 382.

⁵⁵ Safevîler tabya benzeri yerden yükseltilmiş top mevzilerine “taht-i refi” veya “taht-ı bolend-i tûphâne”

(تخت بلند توپخانه) diyorlardı. Şamlu, a.g.e., s. 361. Agoston, Osmanlılar tarafından kullanılan balyemez toplarını 15. yüzyılda üretilen devasa kuşatma toplarının bir mirasçısı olarak tarif etmektedir. Osmanlılar bu topları 16. ve 17. yüzyıllarda giderek azalan bir oranda olsa da kullanmaya devam etmişlerdir. Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Teknolojisi*, 1. bs., s. 112-113. Safevîler de tûp-i balyemez” (توپ بال بيمز) olarak adlandırdıkları bu topu Osmanlılar gibi kuşatmalarda yaygın biçimde kullanmışlardır. Şamlu, a.g.e., s. 361.

⁵⁶ Bahram Sohrabi, “Early Swedish Travelers to Persia”, *Iranian Studies*, 38/4, (2005), s. 631.

⁵⁷ Colin Paul Mitchell, “Shah Abbas, the English East India Company and the Cannoneers of Fars”, *Itinerario*, 24, (2000), s. 113.

⁵⁸ Şah İsmail, Safevî ordusu Bakü Kalesini kuşatırken kalenin hendeğinde geçit meydana getirmek için taşlarla hendeği doldurmaya çalışan askerleriyle birlikte taş taşımıştı. Hendek, Safevî ordusunun gayreti sayesinde kısa sürede doldurulmuş ve kaleyi kuşatanlar taş yığınlarının üzerinden hareket ederek surlara tırmanmaya başlamışlardı. Bu manzaraya tanık olan Şirvanlılar daha fazla dayanamayacaklarını anlayınca Bakü Kalesini Safevîlere teslim edip hayatlarının başlanması talebinde bulundular. Emir Mahmud b. Handmîr Herevî, *İran Der Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî*, haz. G. Tabatabaî Mecîd, İntişarat-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar, Tahrân 1390, 2. bs., s. 92-94.

kullanmaya başladıktan sonra hendekleri siper kazarken çıkarılan taş, toprak ve molozlarla doldurmuşlardır. Çıkarılan hafiyat sepetlerle hendeğe taşınırdı. Bu şekilde hendek içerisinde kale surlarına ulaşmak için bir köprü meydana getirilirdi⁵⁹. Hendek doldurma işinin düşman tarafından fark edilmemesi için gizlilik ve sürat önemliydi. Bu sebeple iş genelde gece vakti karanlıktan yararlanılarak yapılır, bir an önce bitirilmesi için bazen dışarıdan ilave işçi istihdam edilirdi. Şah Tahmasb'ın büyük oğlu Hamza Mirza, Şamahı şehrini kuşatırken Osmanlılar tarafından şehrin etrafında oluşturulan hendeği doldurmak için civar bölgedeki ahaliden 5.000 işçi görevlendirmişti⁶⁰.

Kale hendeği içi su dolu veya kuru olmak suretiyle ikiye ayrılırdı⁶¹. Kuşatma sırasında suyla dolu bir hendeğin geçilmesi için evvela suyun tahliye edilmesi iktiza ederdi. Suyu tahliye etmeye çalışan işçileri korumak için yine kulelerden yararlanılırdı. Bu kuleler surların hemen altında çalışan işçilere düşmanın uzak mesafeli silahlarına karşı emniyetli bir ortam sağlardı⁶².

Safevîler kale duvarlarının altında lağım açıp kale dış duvarının dibinde barut patlatmaları yaparak surları çökertmeye çalışırlardı. Revan kuşatmasında siperlerini “şirhacı”⁶³ denilen duvarlara kadar dayandıran Safevî askerleri duvarı yıkmak için barut kullanmış, surları bu şekilde harap etmişlerdi. Revan kuşatması sırasında Safevîler kale surlarını barut patlatarak harap ettiler. Kaynaklar bu patlamanın şiddetiyle surlardaki askerlerin havaya uçtuğunu, taşların yerinden oynayarak birkaç fersah öteye savrulduğunu ve surda büyük bir gedik açıldığını aktarmaktadır. Safevî askerleri bu gedikten şehre girmişler ve çok geçmeden şehirdeki Osmanlı garnizonunu teslim

⁵⁹ İsfahani, a.g.e., s. 468; Şamlu, a.g.e., s. 354. Osmanlılar da hendek üzerinde bir köprü oluşturmak için aynı yöntemi kullanıyorlar; siper kazarken meydana gelen toprak yığınlarını sepetlerle hendeğe dökerek veya top atışlarının kale duvarlarından söktüğü taş parçalarından yararlanarak hendek arasında surlara ulaşacak köprüler meydana getiriyorlardı. Imber, a.g.e., 2006, s. 362.

⁶⁰ Yunus Zeyrek, *Tarih-i Osman Paşa: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri H. 986-988/M. 1578-1580 ve Tebriz'in Fethi H.993/M. 1585*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 36.

⁶¹ Sevgi Parlak, “Türk Askeri Mimarlığı”, *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 638. Safevîler içi su dolu olan hendekleri bir benzetme ile su hisarı anlamında “hisar-ı âbi” olarak adlandırıyorlardı. İsfahani, a.g.e., s. 68.

⁶² Şamlu, a.g.e., s. 354.

⁶³ Bazı kaleler “bâre” denilen hisar surlarının önünde ikinci sur hattına sahipti. Kalenin en ileri savunma hattını oluşturan bu tür surlar Safevî kaynaklarında “şirhacı” adıyla anılır. Şirhacı, Osmanlı kalelerinde “hisâr-beçe” denilen ana surlardan daha önde ve daha düşük seviyede ikinci sur hattına karşılık gelen savunma yapılarıydı. Şirhacı adında ikinci sur hattına sahip Kandahar Kalesi 1648 yılında Safevîler tarafından kuşatılırken, Safevî askerleri için aşılması gereken öncelikli hedef olmuştu. Şamlu, a.g.e., s. 352.

almışlardı⁶⁴. Safevîlerin ilk kez 1636 yılında uyguladıkları tahmin edilen bu yöntem, dönemin yeni kuşatma tekniklerinden biriydi. Osmanlılar ise barut patlatarak kaleye hasar verilmesini 1593'ten sonra savaşa girdikleri Avusturyalılardan öğrenmişlerdi. Osmanlılarla uzun süreli savaşlara giren Avusturya Habsburgları, Osmanlı kalelerinin kapılarını ve duvarlarını havaya uçurmak için "petard" denilen içi barut dolu sandıklar kullanmışlar ve Osmanlılar bu yöntemi onlardan alıp benimsemişlerdi⁶⁵.

Safevîlerin kale duvarlarını ve hendeği aşmak için kullandıkları bir başka yöntem yer altı tünelleri kazılmasıydı. Bu işi Osmanlı ordusundaki lağımçı⁶⁶ birliklerinin karşılığı olan "nakkâb" veya "nakıbçi" birlikleri yapardı. Nakkablar kuşatmalarda kalenin altından dehlizler kazmak, duvarlarda gedikler açmak ve kaleye sızmaya yarayan "râhrû" denilen geçitler oluşturmakla görevliydi⁶⁷. Safevîler ordu mensubu lağımçıların sayısının yeterli olmadığı durumlarda yakın bölgelerden de lağımçı istihdam ederlerdi. Dışarıdan toplanan lağımçıları genellikle madencilik yoğun olarak yapıldığı bölge ahalisinden olurdu. Nitekim İran'ın Zabolistan vilayetinin bilhassa Bencehîr bölgesi ahalisi, gümüş madencilikinden dolayı tünel kazmakta uzmanlaştıklarından⁶⁸ ihtiyaç halinde Safevî ordusuna lağımçı olarak hizmete çağırılırlardı. Safevîler, Kandahar kuşatmasında da bu vilayetten çok sayıda lağımçı istihdam etmişlerdi⁶⁹.

Kuşatmalarda lağım kazmak Şeyh Haydar döneminden beri Safevîler tarafından kullanılan bir yöntemdi. Şeyh Haydar, Şirvanşahlara karşı başlattığı seferde Şirvan'ın kuzeyindeki Derbend Kalesini kuşatırken Kızılbaşlara lağım kazmalarını emretmişti. Lağımçıları kalenin burçlarından birinin altına doğru lağım kazmışlar ve burcun altını oyarak yıkmak istemişlerdi⁷⁰. Şah İsmail de 1503 yılında Gilanlıların elindeki Golhandan Kalesini ve 1509'da Derbend Kalesini kuşatırken yine lağım kazdırmıştı⁷¹. 16. yüzyılın ortalarından itibaren kuşatma siperleri yoğun biçimde kullanılmaya başlanınca lağım kaleye sızmak için kuşatma siperlerinin

⁶⁴ İsfahani, a.g.e., s. 229-230; Tefrişi, a.g.e., s. 124,127.

⁶⁵ Imber, a.g.e., s. 367.

⁶⁶ Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, c. I, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1325, s.6.

⁶⁷ Rumlu, a.g.e., s. 994.

⁶⁸ Ahmed b. Ali Kalkaşandı, *Cografya-yı Tarihî-yi İrân Der Karn-ı Nohom-i Hicrî*, çev. M. Ezzüveyri, Merkez-i Esnâd ve Târih-i Diploması, Tahran 1380, I. bs., s. 105-106.

⁶⁹ Şamlu, a.g.e., s. 366.

⁷⁰ Herevî, a.g.e., s. 56.

⁷¹ Rumlu, a.g.e., s. 994, 1039.

devamında kullanılan bir tahkimat aracına dönüşmüştür. Safevî kuvvetleri siperleri kale surlarına kadar ilerlettiklerinde kale duvarlarının altından lağım kazıyorlardı. Büst Kalesi kuşatılırken siperler kale duvarlarına dayandığında Safevî askerleri duvarları aşmak için üç gün boyunca, gece gündüz çalışarak surların altından dar dehlizler meydana getirmişler ve buradan hücum geçerek kaleyi almışlardı⁷². Safevîlerin lağımçılık alanındaki uzmanlıkları 17. yüzyılın ilk yarısında, Şah Safî döneminde geldiğinde zirveye ulaştı. Bu dönemde gerçekleşen Bağdat yakınlarındaki Hille Kalesi kuşatmasında Safevîler, kale etrafındaki yaklaşık 4 fersahlık bir araziye gece gündüz durmadan lağım kazarak kalbura çevirmişler, bu durum karşısında kaleyi fazla savunamayacağını düşünen Kale Komutanı Halil Paşa kaçıp Musul'a gitmiş ve kalede kalan Osmanlı askerleri de Safevîlere teslim olmuşlardı⁷³.

Safevîlerin lağımçılık alanında ulaştıkları ileri seviyeyi gösteren bir başka örnek lağım barutla patlatma tekniğini kullanmalarıdır. Safevîler lağım ve barutla patlatma tekniklerini ilk kez Şah Muhammed Hüdabende döneminde Tebriz kuşatması sırasında birlikte denediler. Şah Abbas döneminde Basra Körfezi'nde bulunan Hürmüz adasındaki Portekiz Kalesi kuşatılırken de bu yöntem uygulandı. Hürmüz kuşatmasında Safevî kuvvetlerini idare eden İmam Kulu Han kalenin altına ulaşan lağımın patlatılması için Bahreyn'den 10.500 “men”⁷⁴ barut getirtmişti. Hürmüz Kalesinin iki burcu getirilen bu yüklü miktarda barutla patlatılarak tahrip edilmiş, ardından yapılan hücumla kale Safevîlerin eline geçmiştir⁷⁵.

Sonuç

Erken modern dönemde ateşli silahlar orduların savaş yöntemlerinde köklü değişimlere yol açtı. Değişimin bariz yaşandığı alanlardan biri de kale kuşatmalarıydı. Avrupa'da topçuluğun 15. yüzyıldaki gelişimi kale mimarisini de etkilemiş, toplarla donatılmış yeni tarz kaleleri kuşatmak için yeni yöntemler ve tahkimat türleri ortaya çıkmıştır. Bu değişim 1955 yılında

⁷² Şamlu, a.g.e., s. 365.

⁷³ Tefrişi, a.g.e., s. 50-51.

⁷⁴ Safevîler döneminde bir ağırlık ölçüsü birimi olarak kullanılan “men” İran'ın muhtelif bölgelerinde farklı ağırlıklara karşılık geliyordu ve kabul edilmiş standart bir karşılığı yoktu. İran'da 1924 yılında kabul edilen ölçü birimlerinin standartlaştırılması kanuna göre 1 men = 3 kilogram olarak sabitlenmişti. Muhammed Said Cânib İlahî, “Senciş ve Şomâriş”, Merkez-i Dâiretu'l-meârif-i Bozorg-i İslamî, 29 Mayıs 2021 tarihinde erişildi. <https://www.cgie.org.ir/fa/article/257717>. Eğer bu hesaplama yola çıkılırsa 10.500 men 31.500 kilograma karşılık gelmektedir.

⁷⁵ Mitchell, a.g.m., s. 113.

başta Michael Roberts ve ardından Geoffrey Parker tarafından ortaya atılan “asker devrim” teorisinin temelini oluşturmuştur. Bu teoriye göre Avrupa’daki askerî değişimin en yoğun hissedildiği dönem 16. yüzyıldır. Bu yüzyıl, İran coğrafyasında Safevî Devleti’nin kurulduğu zamana denk gelmektedir.

Safevîler kendi zamanlarının askerî gelişmelerine hızla uyum sağlamak konusunda oldukça başarılıydılar. Bunda Safevîlerin kuruldukları ilk yıllardan itibaren erken modern dönemin üstün silah teknolojisine ve en güçlü ordularından birine sahip Osmanlı İmparatorluğu’yla mücadeleye girmesinin etkisi büyüktür. Safevîler Osmanlı tehdidine karşı koyabilmek amacıyla dönemin gelişmekte olan savaş yöntemlerini ordularına uyarlamak için çaba göstermişler, bu sayede Osmanlılar ve Babürlüler gibi güçlü komşularıyla rekabet edebilme kabiliyetine kavuşmuşlardır.

Safevî Devleti’nin dönemin askerî gelişmelerine uyum sağlama sürecinde ilk değiştirdikleri alan ordu teşkilatı olmuştur. Kurulduğu ilk yıllarda atlı birliklere dayalı ve kuşatma savaşlarında fazla tecrübesi olmayan Safevî ordusunun zamanla daha çok kuşatma savaşına girmesi Safevîlerin piyade sınıfının önemini kavramalarına vesile olmuştur. Orduda ateşli silahları kullanan piyadelerin sayısı artırılmıştır. Bunun yanında ateşli silahlarla tahkim edilmiş kaleleri kuşatırlarken kaleden açılan ateşe karşı piyadelerin korunmasını sağlamak amacıyla kuşatma siperleri gibi yeni tahkimat modellerini kullanmaya başlamışlardır. Zamanla siperlerin yalnızca askeri ateşten gizlemek için değil kalelerin etrafını çevirerek düşmanın ikmal yollarının kesilmesi için de kullanılabileceğini fark etmişlerdir. Sahra tahkimatları alanında git gide uzmanlaşarak siperle eklemlenmiş biçimde top mevzileri kurmuşlar, topların buralardan siperler yoluyla kaleye yaklaşan piyadeye destek ateşi açması sağlanmıştır. Böylece piyade ve topçunun taarruzda koordineli biçimde kullanılması mümkün hale gelmiştir. Safevîler ayrıca çok daha eski bir kuşatma yöntemi olan lağımları kuşatma siperleriyle birlikte kullanmasını bilmişler, kale duvarlarının dibine kadar ulaşan siperlerin devamında lağımlar kazarak duvarları yer altından geçmeyi ve iki farklı istihkâm yöntemini bir bütün halinde kullanmayı başarmışlardır. Bunun yanında barutu lağım tekniği ile birleştirip lağım içinde barut patlatmak suretiyle kale duvarlarında ciddi hasarlar bırakmışlardır. Safevîler ilk kez uyguladıkları bu sahra tahkimat yöntemleriyle İran’da kuşatma alanında daha önce görülmemiş bir gelişme ortaya koymuşlardır.

Kaynakça

- AGOSTON Gabor, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Teknolojisi*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.
- AGOSTON Gabor, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- AGOSTON Gabor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları*, çev. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- ANONİM, *Âlem-ârâ-yı Şâh Tahmasb*, haz. İrec Efşâr, İntişârât-ı Donya-yı Kitâb, Tahran 1370.
- CÂNİB İLAHÎ Muhammed Said, "Senciş ve Şomâriş", Merkez-i Dâiretu'l-meârif-i Bozorg-i İslamî, 29 Mayıs 2021 tarihinde erişildi. <https://www.cgie.org.ir/fa/article/257717>
- CHASE Kenneth. *1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi*, çev. Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- CROSBY W. Alfred, *Ateş Etmek: Tarihte Fırlatma Teknolojileri*, çev. A. Görey, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- FARROKH K, "The Military Campaigns of Shah Abbas I in Azerbaijan and the Caucasus 1603-1618", *Studies on Iran and The Caucasus (Studies in Honour of Prof. Garnik S. Asatrian; Edited by U. Bläsing, V. Arakelova & M. Weinreich)*, Brill, Leiden (2015), ss.75-95.
- FELAHÎ E., GOLAMHUSEYN R., "Erzyâbi-yi Sâht ve Kârbord-i Silâh-ı Âteşin Der Asr-ı Safevî", *Târîh-i İlm*, 13/1, (1394), ss. 65-80.
- GÖGER, Veysel. "Askerî Devrim Kuramı ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22, (2017), ss. 67-107.
- HEREVÎ Emir Mahmud Bin Handmîr, *İran Der Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî*, haz. G. Tabatabaî Mecîd, İntişarat-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1390.
- İSFAHANÎ Muhammed Yûsif Vâle Kazvînî, *İrân Der Zemân-ı Şah Safî ve Şah Abbâs-ı Dovvom: Holdiberin*, haz. M. R. Nasîrî, Encomen-i Asar ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1382.
- IMBER Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Ş. Yalçın. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- KADGAN Muhammed Yar b. Arab, *Masharu'l-bilad: Târîh-i Şeybâniyân*, haz. Nâdire Celâlî, Merkez-i Pijûhişi-yi Mirâs-ı Mektûb. Tahran 1385.
- KALKAŞANDÎ, Ahmed b. Ali, *Cografya-yı Tarihi-yi İrân Der Karn-ı Nohom-i Hicrî*, çev. M. Ezzüveyrî, Merkez-i Esnâd ve Târîh-i Diplomasi, Tahran 1380.
- KATİP ÇELEBÎ, *Fezleke*, haz. Z. Aycibin, c. I, Çamlıca, İstanbul 2016.
- KİRMÂNÎ, Molla Muhammed Mümin, Sahîfetü'l-İrşâd: Târîh-i Efşâr-ı Kirmân - Pâyân-ı Kâr-ı Safevî, haz. Bâstanî Pârizî, İntişârât-ı İlm, Tahran 1384.
- LESSING F. D., *Moğolca – Türkçe Sözlük*, çev. G. Karaağaç, Türk dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- MAHMUT ŞEVKET, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, c. 1, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1325.
- MALABAR Friar Alexander, "The Story of the Sack of Ispahan by the Afghans in 1722", *Journal of The Royal Central Asian Society*, 23/4, (1936), ss. 643-653.
- MITCHELL Colin Paul, "Shâh Abbâs, the English East India Company and the Cannoneers of Fars", *Itinerario*, 24, (2000), ss. 104-125.

- MOSHTAGH KHORASANI Manouchehr, "Persian Firepower: Artillery", *Classic Arms and Militaria*, 8/2, (2010), ss. 19–25.
- NECİP E. N., *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İ. Kurban, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- PARKER Geoffrey, "The Military Revolution, 1560-1660--a Myth?", *The Journal of Modern History*, 48/2, (1976), ss.195-214.
- PARKER Geoffrey, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- PARKER Geoffrey, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul 2018.
- PARLAK Sevgi, "Türk Askeri Mimarlığı", *Hunlardan Günümüze Türk Askeri Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- PEÇEVÎ İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. B. S. Baykal, c. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- RUMLU Hasan Big, *Ahsemü 't-tevârih*, haz. A. Nevaî, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1389.
- RUSTEMU'L-HUKEMA, Muhammed Hâşim, *Rustemu 't-tevârih*, haz. A. Alizâdei, İntişârât-ı Firdevs, Tahran 1379.
- SOHRABI Bahram, "Early Swedish Travelers to Persia", *Iranian Studies*, 38/4, (2005), ss. 631-660.
- ŞAMLU Veli Kulu b. Davud Kulu, *Kıyasu 'l-hakani*, haz. S.S. Nasîri, c.1, Sazman-ı Çapu İntişarat-ı Vizaret-i Ferhengü İrşad-ı İslami, Tahran 1371.
- ŞEYH VEFAÛ MEHMED, *Tevarih-i Gazavat-ı Sultan Murad-ı Salis*, haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.
- TEFRİŞÎ Ebulmefâhir Fazlullah El-Huseynî-yi Sevânihnigâr, *Târih-i Şah Safî: Târih-i Tehevvulât-ı İrân Der Sâlhâ-yı 1038-1052 H. K.*, haz. Behrâm Nejdâd, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1388.
- TÜRKMEN İskender Bey Münşî-yi, *Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, II. cilt, 2. kısım, çev. Ali Genceli, haz. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- YUHADİN K. K., *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- ZEYREK Yunus, *Tarih-i Osman Paşa: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri H. 986-988/M. 1578-1580 ve Tebriz'in Fethi H.993/M. 1585*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

DEDE KORKUT'UN ÜÇÜNCÜ NÜSHASINDA GEÇEN OLUMSUZLUK VE YOKLUK BİÇİMLERİ

Uğur ÖZGÜR*

Öz: Olumsuzluk ve yokluk bildiren ifadeler, bütün dillerde mevcuttur. İnsanlar, duygu ve düşüncelerini ifade ederken olumlu ve olumsuz yapıları birlikte kullanmaktadırlar. Olumlu olan her şeyin zıttı ile birlikte var olduğu genel kabul gören görüşlerdendir. Bütün olumlu cümleler, karşıt bir tersinlemeye sahip olduğu gibi her tersinlenen cümle de karşıt bir cümleye sahiptir. Olumsuzluk ve yokluk kavramı insanın hayatında ve evrende daima var olan bir olgu olduğu için her dilde de mutlaka olumsuzluk ve yokluk kategorisi bulunmaktadır. Fakat bu kategoriler, dillerin yapılarına ve buldukları dil ailesine bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Ayrıca kültür, inanç gibi toplumsal farklılıklardan kaynaklı olarak bir toplumda iyi-güzel-hoş görülen bir durum, başka bir toplumda hoş karşılanmayabilir ve bu durum da olumsuzluk çağrışımı yaratabilir. Olumsuzluk ve yokluk biçimlerinin Türk dilinin her döneminde kullanıldığı bilinmektedir. Türkçede olumsuzluk ve yokluk ifadesi eklerle, kelimelerle, kelime gruplarıyla sağlanmaktadır. Bütün dillerde mevcut olan bir kavram olarak olumsuzluk ve yokluk, son yıllarda dilbilim çalışmalarında üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, Dede Korkut'un üçüncü nüshasında tespit edilen olumsuzluk ve yokluk biçimleri farklı açılardan değerlendirilmiştir. Ayrıca üçüncü nüshada geçen olumsuzluk ve yokluk işaretleyicileri verilirken Dede Korkut'un diğer nüshalarında (Dresden ve Vatikan) yer alan olumsuzluk ve yokluk işaretleyicileriyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Benzerlikler ve farklılıklar metinlerde geçen örnek cümlelerle verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Metinleri, Olumsuzluk, Yokluk, Üçüncü Nüsha, Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Günbet Yazması.

NEGATIVE AND ABSENCE FORMS USED IN THE THIRD COPY OF DEDE KORKUT

* Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, elmek: uozgur@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9385-2912.

Abstract: Negativity and absence expressions exist in all languages. People use both affirmative and negative expressions together while expressing their feelings and opinions. It is generally accepted that everything positive exists with its opposite. Just as all affirmative sentences have an opposite irony, every sentence with irony has an opposite sentence. There is necessarily a category of negativity and absence in every language since the concept of negativity and absence is a phenomenon that always exists in human life and in the universe. However, these categories may vary according to the structures of the languages and the language family they are in. Moreover, a situation which seems good-nice-tolerant in one society due to its culture, belief and social differences may not be welcome in another society, and this may create a connotation of negation. It is known that negativity and absence expressions are used in every period of Turkish Language. The expression of negativity and absence in Turkish is provided with affixes, words and word groups. Negativity and absence, as a concept that is present in all languages, are at the forefront of the issues that have been emphasized in linguistics studies in recent years. From this point of view, the forms of negativity and absence used in the third copy of Dede Korkut are evaluated from different perspectives in this study. In addition, comparisons were made with the negativity and absence markers in the other copies of Dede Korkut (Dresden and Vatican) while the negativity and absence markers in the third copy were given. Similarities and differences are given with example sentences found in the texts.

Keywords: Dede Korkut Texts, Negativity, Absence, Third Copy, Turkistan/Turkmen copy, Günbed manuscript.

Extended Abstract: Negativity and absence expressions exist in all languages. People use both affirmative and negative expressions together while expressing their feelings and opinions. It is generally accepted that everything positive exists with its opposite. Just as all affirmative sentences have an opposite irony, every sentence with irony has an opposite sentence. There is a category of negativity and absence in every language. There is necessarily a category of negativity and absence in every language since the concept of negativity and absence is a phenomenon that always exists in human life and in the universe. However, these categories may vary according to the structures of the languages and the language family they are in. Moreover, a situation which is considered to be good-nice-tolerant in one society due to its culture, belief and social differences may not be welcome in another society, and this may create a connotation of negation. It is known that negativity and absence expressions are used in every period of Turkish

Language. The expression of negativity and absence in Turkish is provided with affixes, words and word groups. Negativity and absence are at the forefront of the issues that have been emphasized in linguistics studies in recent years. From this point of view, the forms of negativity and absence used in the new copy of Dede Korkut are evaluated from different perspectives in this study.

The concepts of negativity and absence have been classified by evaluating them from different perspectives in terms of linguistics. The concept of negativity in terms of semantics, negativity in terms of morphology and syntax, and standard negativity are briefly mentioned in order to have some information about the general classification made by linguists.

Negativity in terms of semantics

They are the structures in which a word or sentence has a negative meaning even though it does not have any negative suffixes. The expression "positive in terms of structure, negative in terms of meaning" is used for words or sentences in this way in Turkish grammar books.

Example 1: How can I support a family of five on one minimum wage?

(I cannot support a family of five on one minimum wage)

Example 2: Do this and let's see it together.

(You cannot do this)

Example 3: He neither eats hay nor enters the roof

(He does neither of them)

Example 4: Can a person live hungry?

(A person cannot live hungry.)

Negativity in terms of morphology and syntax

It is the form of a positive sentence using negative affixes. These affixes can be either prefixes or suffixes. Linguistics researchers, who act from the idea that there are always markers consisting of words or affixes for negativity expression even though there is no need for a marker for positivity expression, have classified the negation form in the world languages in terms of morphology. For example, Dahl (1979) divided the morphological negation seen in the languages of the world into four parts: 1. Negativity with prefixes 2. Negativity with suffixes. 3. Prosodic negation based on centroid/meter 4. Reduplicative negativity.

Standard Negativity (Negation of the Verb)

It is also known as the verb negation. Negativity occurs through elements that indicate negativity by being added to verbs. It is known that the verbs which exist in all languages have a negative form. It is the determinant of the sentence that forms a whole as the meaning of the verb is positive or negative. The negative form of the verb indirectly affects the other elements in the sentence as well.

Studies on the historical periods of Turkish, especially Turkey Turkish, have been conducted by researchers about the forms of negativity and absence. In our master thesis prepared in 2013, the forms of negation and absence used in Turkey Turkish (-mA, -mAz, -mAdAn, +sIz, sUz, +sIzcA, +sUzcA, değil, hiç, fakat, ancak, yok, yoksa, aksi durumda, asla, sakın, katiyen, ne, nereden, henüz, hayır, ne...ne, ne...ne de) are discussed in relation to the the negation and absence forms in the Dede Korkut texts, which constitute the basis of our study and which are evaluated in Old Anatolian Turkish by giving examples (Özgür, 2013). It has been given with examples in the article published by Ercilasun that the new copy of Dede Korkut, which was introduced to the scientific world in 2019, belongs to the Southern Azerbaijan field in terms of language features (Ercilasun, 2019). Shahgoli et al. (2019:165) named the third manuscript as "Dede Korkut's Günbet Manuscript" and included a detailed grammar study at the entrance of the work. They have stated by considering the spelling features of the third manuscript that it had the main features of the Eastern Turkish spelling, which is common in Turkestan and Iran. From this point of view, comparisons are made with other copies (Dresden and Vatican) by giving all the negativity and absence forms in the third copy.

Method of the Study: The forms of negativity and absence in the third copy of Dede Korkut were determined in the study by using the work "Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" prepared by M. Ekici. The negativity and absence patterns detected were discussed and the similarities and differences with other copies (Dresden and Vatican) were compared.

Evaluation of the Material: All forms of negativity and absence in the third copy of Dede Korkut were evaluated as negativity/absence with suffixes and as negativity/absence with words.

Negativity/Absence with Suffixes: In the third copy, the meaning of negativity is provided by using the negative suffix -mA and the gerundial suffixes formed by the fusion of this suffix with other suffixes -mAz, -mA(y)An, -mAdUk, -mAdIn, mA(y)Up, -mA(y)UbAn, -mA(y)IncA. In

addition, the meaning of absence is given to nouns and adjectives with the adjective suffix of absence +sIz, sUZ. The meaning of negativity has been provided with the -mI, -mU question suffix.

Negativity/Absence with Words: Negativity/absence with words in Turkey Turkish is provided with expressions such as “değil, hiç, fakat, ancak, yok, yoksa, aksi durumda, asla, sakın, katiyen, ne, nereden, ne...ne, ne...ne de, henüz, hayır”. The meaning of negativity and absence in Dede Korkut texts is provided with words like “yok, yoğ, yoğ, yoğdur, degül, ne, neye, ne...ne”.

Conclusion: It is known that the forms of negativity and absence are used in every period of Turkish Language. The expression of negativity and absence is provided with affixes, words and word groups. The forms of negativity and absence in the third copy of Dede Korkut were determined and given under the title of negativity/absence with suffixes and negativity/absence with words. Conspicuous significant differences compared to other copies are given in the conclusion section. The vowel is always rounded with the suffix +sUZ in the Dresden and Vatican copies. Devlet-süz (oğul) (4a-3), ‘ağılsuz (31b-1) kuyruksuz kulaksuz köpegile (45b-7-8), demrensüz oğula yigit (102a-4), kınsuz kılıç (117a-5), ögsüz oğlan (130a9), (130a-11), kardeş-suz Oğuzda (130b-3), (131a-13) kardeş-suz miskin yigit(131b-8), kâdemi kıtsuz gelin (133a-2-3). In the new copy, +sUZ absence suffix is included only in standard form +sIz. Ecelsizce (15a-85), namâzsızca (15a-85), nâmüssüz, gayretsiz âdem oğlu (17a-93), avsız gétmeyeyim (27b-135), avsız koyma (27b-135). The -mAyUp verbal adverb was used in the Dresden and Vatican copy of Dede Korkut while in the third copy, both -mAyUp and -mAyUbAn negative verbal adverb were used. In addition, the verbal adverb suffix -mA(y)IncA was never used in the third copy while it was used in the Dresden and Vatican copies.

Giriş

Olumsuzluk ve yokluk biçimlerinin Türk dilinin her döneminde kullanıldığı bilinmektedir. İnsanlar, duygu ve düşüncelerini ifade ederken olumlu ve olumsuz yapıları birlikte kullanmaktadırlar. Bütün dillerde mevcut olan bir kavram olarak olumsuzluk, son yıllarda dilbilim çalışmalarında üzerinde durulan konuların başında gelmektedir.¹ Olumlu olan her şeyin zıttı ile birlikte

¹ Ağca, F. (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: TKAAY.

Ay, Ö. (2020). *Olumsuzluk. Türkçede Dilbilgisel Ulamlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Buran, A. (2008). Olumsuzluk ekinin (-mA) Türk lehçelerindeki Ses Bilgisi Görüntüsü Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, s.306.

Cin A. (1998). Türk Şiveleri ve Günümüz Oğuz Grubu Şivelerinde Olumsuzluk İfadesi. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışır, S. (2007). Türkçede Bilimsel Metinlerde Olumsuzluk, (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Çürük, M. Selcen (2013). Olumsuzluğun Üstdilsel Kullanımına Dair. *Türkbilig*. S. 26, 91-106.

Çürük, M. Selcen (2013). Rabguzi'nin Kıyasî'l- Enbiyâ'sında Olumsuzluk. (Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirel, Ö. (2002). Türkiye Türkçesinde Olumsuz Cümle Yapıları. (Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erten, M. (2007). +sız Eki Olumsuzluk Eki midir? *Turkish Studies*. 2(4). 1168-1173.

Hirik, E. (2010). Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İlhan, N., Kabadayı, C. (2016). *Türk Dilinde Olumsuzluk*. Ankara: Kesit Yayınları.

Oturakçı, N. (2006). On Beşinci Yüzyıla Kadarki Tarihî Türk Lehçelerinde + sız / + sUZ. (Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özgür, U. (2013). Dede Korkut Metinlerinde Geçen Olumsuzluk ve Yokluk Biçimleri. (Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkan, B. (2003). Sait Faik'in Üç Öykü Kitabında –Semaver/Sarnıç, Alemdağda Var Bir Yılan/Az Şekerli; Havuz Başı/Son Kuşlar- Olumsuzlama ve Olumsuzlamanın Metinsel Görünümleri. (Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkan, B. (2006). Türkçede Dilbilgisel Terim Olarak “Olumlama” ve “Olumsuzlama”. *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15(1). 269-282.

Seçkin, P. (2018). Türkçede Dilsel Bir Kategori Olarak Olumsuzluk. (Doktora Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Soydan, S. (2017). Orhon Kitâbelerinde Kök Halinde ve Türemiş Olan Bazı Kelimelerde Olumlu ve Olumsuz Anlam. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 5(4), s. 869-885.

Şinasi, T. (1990). Türkçede –MA Olumsuzluk Eki ile –DIK+ Eki Nereden Geliyor? *Tarih ve Toplum*. C. 13, S. 74, Ankara, s.14-17.

Tan, Ö. (2019). Cengiznâme'de Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri. (Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üstüner, A. (2001). “Eski Türkiye Türkçesinde +sUZ Eki” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11 (2). 177-184.

Üstünova, K. (2016). Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 5 (4). 1703-1715.

Üstünova, K., Horoz, Ö. (2001). +(sız), + (II) Ekinin Olumsuzu mu? *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. I. 119-140.

var olduğu genel kabul gören görüşlerdendir. Bütün olumlu cümleler, karşıt bir tersinlemeye sahip olduğu gibi her tersinlenen cümle de karşıt bir cümleye sahiptir. Her canlı güzeldir (Olumlu Cümle) / Her canlı güzel değildir (Tersinleme-karşıtsal).

Türkçe Sözlük'te (2011: 1800) olumsuzluk "1. Olumsuz olma niteliği veya durumu, menfilik, nefiy. 2. dil b. Biçimsel olarak fiillerde "ma-/me-" ekiyle, isimlerde "değil" ile gösterilen "gerçekleşmeme, olmama, bulunmama" gibi anlamların ifadesi." şeklinde verilmiştir. Aynı sözlükte yokluk ise "1. isim Yok olma, bulunmama durumu, adem, ademiyyet, fıkdan, gaybubet. 2. isim, mecaz Fakirlik, yoksulluk. 3. isim, felsefe Hiçlik." olarak açıklanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 2600).

Olumsuzluk ve yokluk kavramları, dil bilimi açısından farklı açılardan değerlendirilerek sınıflandırılmıştır. Biçim bilim, biçim-söz dizimi, söz dizimi ve anlam dizimi şeklinde genel bir tasnif ortaya konularak ele alınan bir konudur. Ağca, (2010: 5) bu konuda şunları belirtir: "Olumsuzluk ifadesinin, dil biliminin doğrudan hangi alanına ait olduğu konusu tartışmalıdır. Zira olumsuzlaştırılmış şekillerin daima bir işaretleyiciye sahip olması, olumsuzluğu biçim bilimi ile, her bir işaretleyicin aynı zamanda cümle bağlamında kullanılması ve cümleye tesir etmesi biçim-söz dizimi ve söz dizimi ile, olumsuzlaştırılmış ya da olumsuzlaştırılmamış bazı yapıların olumluluk-olumsuzluk bağlamında farklı anlamlar içermesi de anlam bilimi ile ilintili kılmaktadır. Bu bakımdan bugüne kadar çeşitli dillerdeki olumsuzluk yapıları, dilbiliminin farklı bakış açılarıyla ele alınıp incelenmiş, bazı yapıların ise dilbiliminin hangi alanına ait olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür."

Dilbilimcilerin olumsuzlukla ilgili yaptığı genel sınıflandırma hakkında bilgi sahibi olabilmek için anlam bilimi açısından olumsuzluk, biçim bilimi ve söz dizimi açısından olumsuzluk, standart olumsuzluk terimlerine kısaca değinilmiştir.

Anlam bilimi açısından olumsuzluk

Bir kelime ya da cümlenin herhangi bir olumsuzluk eki almadığı hâlde olumsuz bir anlam ifade ettiği yapılardır. Bu tarz cümleler için "yapı bakımından olumlu, anlam bakımından olumsuz" ifadesi kullanılmaktadır.

Örnek 1: Bir asgari ücretle beş kişilik bir aileye nasıl bakabilirim?

(Bir asgari ücretle beş kişilik aileye bakamam.)

Örnek 2: Bu işi yap da birlikte görelim.

(Bu işi yapamazsınız.)

Örnek 3: Ne saman yiyor ne dama giriyor.

(Her ikisini de yapmıyor.)

Örnek 4: İnsan aç yaşabilir mi?

(İnsan aç yaşayamaz.)

Örnek 5: O, güzel günler unutulur mu?

(O güzel günler unutulmaz.)

Örneklerde (Özgür, 2013) de görüldüğü gibi cümleler, yapı bakımından olumlu, anlam bakımından olumsuzdur.

Biçim bilimi ve söz dizimi açısından olumsuzluk

Olumlu yapıdaki bir cümlenin, olumsuz ekler kullanılarak ortaya çıkan şeklidir. Bu kullanılan ekler ön -ek olabileceği gibi son – ek şeklinde de karşımıza çıkabilir. Olumluluk ifade şekli için herhangi bir işaretleyiciye ihtiyaç duyulmamakla birlikte, olumsuzluk ifade şekli için daima sözcük ya da eklerden oluşan işaretleyicilerin bulunması şeklindeki düşünceden hareket eden dil bilimi araştırmacıları, dünya dillerindeki olumsuzluk şeklini biçim bilimi açısından ele alıp sınıflandırmışlardır. Dahl (1979) dünyadaki dillerde görülen biçim bilimsel olumsuzluğu dört kısma ayırmıştır: 1-Ön – eklerle yapılan olumsuzluk 2.Son – eklerle yapılan olumsuzluk 3. Vezne /ölçüye bağlı (prosodic) olumsuzluk 4.İndirgeyici (reduplicative) olumsuzluk.

Standart olumsuzluk (Fiilin Olumsuzluğu)

Fiil olumsuzluğu olarak da bilinir. Fiillere eklenerek olumsuzluk belirten ögeler vasıtasıyla olumsuzluk gerçekleşir. Bütün dillerde var olan fiillerin olumsuzluk şeklinin olduğu bilinmektedir (Ağca, 2010: 14). Çünkü fiilin anlamının olumlu ya da olumsuz oluşu, bir bütünü oluşturan cümlenin belirleyicisi durumundadır. Fiilin olumsuz oluşu, cümledeki diğer ögeleri de dolaylı olarak etkilemektedir.

Olumsuzluk ve yokluk biçimleriyle ilgili araştırmacılar tarafından başta Türkiye Türkçesi olmak üzere Türkçenin tarihsel dönemleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır.² 2013'te hazırladığımız yüksek lisans çalışmasında

² Ağca, F. (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: TKAEY.

İlhan, N., Kabaday, C. (2016). *Türk Dilinde Olumsuzluk*. Ankara: Kesit Yayınları.

Türkiye Türkçesinde kullanılan olumsuzluk ve yokluk biçimleri (-mA, -mAz, -mAdAn, +sIz, sUz, +sIzcA, +sUzcA, değil, hiç, fakat, ancak, yok, yoksa, aksi durumda, asla, sakın, katiyen, ne, nereden, henüz, hayır, ne...ne..., ne...ne de gibi) örnek cümlelerle verilerek çalışmamızın temelini oluşturan ve Eski Anadolu Türkçesi içerisinde değerlendirilen Dede Korkut metinlerindeki olumsuzluk ve yokluk biçimleri (Dresden nüshası) ele alınmıştır (Özgür, 2013). 2019'da bilim dünyasına tanıtılan Dede Korkut'un yeni nüshasının³ dil özellikleri bakımından Güney Azerbaycan sahasına ait olduğu Ercilasun tarafından yayımlanan makalede örneklerle birlikte verilmiştir (Ercilasun, 2019). Shahgoli vd. (2019) ise üçüncü elyazmasını "Dede Korkut'un Günbet Yazması" şeklinde adlandırmış ve eserin girişinde ayrıntılı bir gramer çalışmasına yer vermiştir. Üçüncü elyazmasının yazım özelliklerine bakılarak Türkistan ve İran sahasında yaygın olan Doğu Türkçesi imlasının başlıca özelliklerini taşıdığını belirtmişlerdir. Bu noktalardan hareketle yeni nüshada geçen tüm olumsuzluk ve yokluk biçimleri verilerek diğer nüshalarla (Dresden ve Vatikan) karşılaştırmalara yer verilecektir.

1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada, M. Ekici tarafından hazırlanan "Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" adlı eser kullanılarak Dede Korkut'un üçüncü nüshasında geçen olumsuzluk ve yokluk biçimleri tespit edilmiştir.

Yarba, S. (2018). Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluk. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

³ Dede Korkut'un bilim dünyası tarafından bilinip üzerinde çalışma yapılan iki yazma nüshası (Dresden ve Vatikan) bulunmaktaydı. 2019'da Prof. Dr. Metin Ekici tarafından tanıtılan üçüncü elyazması Türkistan/Türkmen Sahra nüshası'dır. Dede Korkut'un yeni nüshasının orijinal metni transkripsiyon yapılarak Ekici, Azmun ve Shahgoli vd. tarafından birbirine yakın tarihlerde yayımlanmıştır. Ekici, Dede Korkut'un üçüncü elyazmasını "Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası" olarak adlandırmaktadır. Ekici (2019) tarafından yayımlanan eserde; üçüncü nüshanın orijinal metnini, transkripsiyon yapılarak Latin harflerine aktarılmış metnini ve Türkiye Türkçesine aktarılmış metnini görmekteyiz. Ayrıca eserin sonunda sözlük ve dizin bölümü bulunmaktadır. Azmun, aynı eseri "Türkmen Sahra Nüshası" olarak adlandırmaktadır. Azmun (2019) tarafından yayımlanan eserde de çevriyazılı metin, çevriyazılı metnin Türkiye Türkçesine aktarımı, sözlük bölümü ve kitabın sonuna elyazmanın tıpkıbasımı eklenmiştir. Shahgoli vd. (2019) ise üçüncü elyazmasını "Dede Korkut'un Günbet Yazması" şeklinde isimlendirmişlerdir. Shahgoli vd. diğer iki eserden farklı olarak yayımladıkları eserin girişinde ayrıntılı bir gramer çalışmasına ve bilgisayarda yazılmış Arap harfli metine yer vermişlerdir. Eserde ayrıca sözlük ve dizin bölümü de bulunmaktadır. Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı ise yapılmamıştır (Özgür, 2020: 39). Dede Korkut'un yeni nüshası ve üzerindeki yayımların karşılaştırılması Ercilasun tarafından ayrıntılı olarak yapılmıştır (Ercilasun, 2019).

Tespit edilen olumsuzluk ve yokluk şekilleri ele alınmış ve diğer nüshalarla⁴ benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırılmıştır.

2. Malzemenin Değerlendirilmesi

Dede Korkut'un üçüncü nüshasında geçen tüm olumsuzluk ve yokluk şekilleri; eklerle olumsuzluk/yokluk ve kelimelerle olumsuzluk/yokluk şeklinde değerlendirilmiştir.

2.1. Eklerle Olumsuzluk/Yokluk

-mA olumsuzluk eki ve bu ekin başka eklerle kaynaşmasıyla ortaya çıkan fiilimsi ekleri -mAz, -mA(y)An, -mAdUk, -mAdIn, mA(y)Up, -mA(y)UbAn, -mA(y)IncA kullanılarak olumsuzluk anlamı sağlanmıştır. Ayrıca +sIz, sUz yokluk ekiyle isim ve sıfatlara yokluk anlamı kazandırılmıştır. -mI soru ekiyle de olumsuzluk anlamı kazandırılmıştır.

-mA Olumsuzluk İşaretleyicisi

Türkçede cümledeki eylemin bildirdiği iş, oluş, kılış ve hareketin olumsuz şekilde gerçekleştiğini belirten olumsuzluk işaretleyicisi -mA ekdir. Bu ek, menfi eki olarak da adlandırılmaktadır.

Gramer Terimleri Sözlüğünde, -mA eki için "fiil kök ve gövdelerine olumsuzluk kavramı veren ek" tanımı yapılarak yaz- fiilinin olumsuz çekimlerde kullanılmasına örnekler verilmiştir (Korkmaz, 2010:163).

Türkçe cümlelerde fiile olumsuzluk anlamı verebilmek için -mA menfi eki kullanılırken isim soylu yüklemelerde olumsuzluk "değil" kelimesinin eklenmesiyle sağlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de fiillerde olumsuzluğu sağlamak için -mA menfi eki kullanılmıştır. Dede Korkut'un üçüncü nüshası ve diğer nüshalarında da -mA olumsuzluk eki olarak kullanılmıştır. -mA olumsuzluk ekinin metinde yer alan fiillerle nasıl kullanıldığını, hangi kip ve şahıslarla çekime girdiğini göstermek amaçlı üçüncü nüshada geçen tüm örnekler verilmiştir.

Söylemez (3a-37), çalmaz (2b-35), adamaz (2a-33), oğumaz (2a-33), vermez (2a-33), varmaz (2a-33), (12a-73), korhalmaz (17a-93), demez (18a-97), çıkmaz (18b-99), çıkmaz (19a-101), eglenmez (23a-117), (23b-119),

⁴ Dresden nüshasında geçen olumsuzluk ve yokluk biçimleri için Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Vatikan nüshasında geçen olumsuzluk ve yokluk biçimleri için Tezcan, S., Hendrik B. (2006). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: YKY Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

kalmar (23b-119), geri dönmez (23b-119), kalmar (23b-119), bilmez (30a-145), koymaz (12a-73), (14b-83), vermez (12a-73), hayr görmez (22b-115), kabartmaz-mı (14b-83), olmaz-mı (12a-73), (15a-85), dalanmaz-mı (14b-83), sulanmaz-mı (14b-83), götürmez-mi (14b-83), olmaz (18b-99), gezinmez-mi (15a-85), qaralmaz-mı (15a-85), dögülmez-mi (15a-85), sögülmez-mi (15a-85), çakırmaz-mı (15a-85), sürülmez-mi (15a-85), koyulmaz-mı (15a-85), çakırmaz-mı (15a-85), maħrûm kalmarlar (29a-141), görmedüm (22b-115), yemedüm (22b-115), kıymazanmadum (25b-127), elleşmedüm (25b-127), atlanmadum (25b-127), yeltenmedüm (25b-127), seksenmedüm (25b-127), kayıtmadum (25b-127), eymerenmedüm (25a-125), güvenmedüm (26b-131), öldürmedüm (30a-145), kâr étmedi (2a-33), ıpranmadı (15b-87), tükenmedi (15b-87), (18a-97), girmedi (27a-133), koymadı (29a-141), kalmarı (29b-143), olmadı-mı (31a-149), görmemişem (21b-111), (22a-113), koyma (27b-135), düşmesün (29a-141), göstermesün (11a-69), bi-naşib éyemesün (18a-97), yalvartmasun (23a-117), bî-nasib étmesün (24b-123), gelmesün (27a-133), démesünler (28b-139), gétmeyeyim (27b-135), kalmarı (21b-111), bitmeyeler (21a-109), bilmeyeler (21b-111), azmasa azdurmasa (2a-33), yağmasa yağdurmasa (6aa-49), otlaması (6a-49), koyulmasa (6a-49), yağlaması (6a-49), işlemesi (6a-49), tapılmasa (6a-49), sıçraşmasa (6b-51), çatılmasa (6b-51), çapılmasa (6b-51), sepilmesi (6b-51), tökülmesi (6b-51), düzülmesi (6b-51), süzülmesi (6b-51), çevrülmesi (6b-51), buyrulmasa (6b-51), yétürmesi (6b-51), yıldırması (6b-51), düzelmesi (6b-51), ekilmesi (6b-51), eğilmesi (6b-51), düşmesi (7b-53), bürkütmesi (7b-55), saħlaması (7b-55), sıçratması (7b-55), baturması (7b-55), sökdürmesi (7a-53), yumşanması (7a-53), göndermesi (7a-53), dağıtması (7a-53), endermesi (7a-53), dondurması (7a-53), söylemesi (8a-57), ölmesi yég (17a-93), kıyması (17a-93), öldürmesi (17a-93), kalması (21b-111), yétmesi (21b-111), (22b-115), bitmesi yég (22b-115), minmesi yég (22b-115), sürçmesi, büdrümesi (23a-117), buyurması (24a-121), katlanmadı (27b-135), yetürebilmez (14b-83), minebilmez, çapabilmez (22b-115), déyebilme (21b-111), korħmazduñ (29a-141), götürebilmezdi (20b-107), tepredebilmezdi (20b-107), çıkmazduğ (30b-147).

-mA(y)An Sıfat Fiil Eki

“Sıfat-fiil, sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şekli” olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 189). Dede Korkut metinlerinde en çok karşılaştığımız olumsuzluk belirten sıfat fiil ekidir. Üçüncü nüshada geçen kullanımları aşığıda verilmiştir.

Dresden ve Vatikan nüshalarında da sıklıkla kullanılmıştır. Ulusını **saymıyañ** Emen (14a-81), **degmiyeñ** kıvatlara (12b-75), tepdüğünde ğanîmindeñ **ķayıtmıyañ** (13a-77), at **yémeyeñ** acı otlar (22b-115).

-mAz Sıfat Fiil Eki

Fiil kök ve gövdelerine gelerek onları sıfatlaştıran ve aynı zamanda olumsuzluk anlamı sağlayan bir ektir.

Eraslan (1980: 28), -mAz sıfat fiil ekiyle ilgili olarak “Menfi mana taşıyan isim fiil ekidir. Bu sebeple sadece müsbet fiil köklerine getirilebilen ek, bütün Türk lehçe ve şivelelerinde yaygın bir şekilde kullanılışa sahiptir. Doğu Türkçesi’nde ek, -z > -s değişmesi ile -mas / -mes, Abakan, Şor ve bazı diğer şivelerde de m-> b-, p- değişmesi ile -bas / bes, -pas / -pes şeklini almıştır.” şeklinde bilgiler aktarmaktadır.

Ergin (2006), **-maz, mez** eki için menfi geniş zaman partisip eki diyerek geniş ölçüde kullanıldığını ve bu menfi geniş zaman partisipinin yerine menfi fiillerde -an,-en’li partisiplerinde kullanıldığını belirtir. Ayrıca **-maz, -mez** ekinin **-ma-, -me-** menfi ile **-z** partisip veya isimden isim yapma ekinden birleştiğini belirterek bu ekin Türkçede başlangıçtan beri kullanılan geniş zaman çekiminin menfisinde şekil ve zaman eki durumuna geçtiğini belirtmektedir.

Dede Korkut metinlerinin tüm nüshalarında **-mAz** sıfat fiil eki görülmektedir. Üçüncü nüshada yer alan örnekler verilmiştir. **Yatmaz uyumaz** devletli (2b-35), yazı, kışı **bilinmez** yıllar (21a-109), âdem **içmez** bulanık sası su (22b-115), otı **bitmez** kara dağlar (22b-115).

-mAdIn Zarf Fiil Eki

Olumsuzluk ifade eden gerendium ekidir. Gramer Terimleri Sözlüğünde eklendiği cümlenin anlamını etkileyen, kişi ve zaman belirtmeden, soyut bir hareket kavramını anlatan, bir esas fiilden sonra gelerek yardımcı fiillerle birleşik fiil kurup, zaman ve yer bakımından tamamlayan kelime olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2010: 251).

Bu olumsuzluk bildiren gerundium ekinin eski şekli ve teşekkülü konusunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte hâkim görüş eski şeklinin -mA-t-I-n olabileceğidir. Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde bu gerundium ekinin eski şeklinin ne olabileceği konusunda ayrıntılı bilgiler vermiştir (Ergin, 2010: 342). Ekin yapısıyla ilgili farklı görüşlerin yanı sıra ekin oluşumu hakkında ele aldığı makalesinde Korkmaz, bu ekin -ma-t-ın/-ma-d-ın>-ma-d-an/-meden yapısıyla oluştuğunu açıklamaktadır. (Korkmaz, 1969).

Gülsevin (2011:127), bu olumsuzluk bildiren gerundium ekini “zaman zarf-fiilleri” başlığı altında ele alarak ekin cümleye kattığı anlam ve işlevi üzerinde durmaktadır. Bu ek için şunları belirtmektedir: “Diğer zaman zarf-fiilleri esas fiile zaman bakımından sonralık kazandırır. Bu ise, diğerlerinin tersine, esas fiile zamanda öncelik verir. Yani esas fiilin yapıldığı zamanda, zarf-fiil ekinin geldiği fiilin yapılmamış olması gerektiği şartını koyar. Eski şekli –mAtI, -mAtIn’dır.”

Dede Korkut metinlerinde olumsuzluk bildiren zarf-fiiller arasında en çok kullanılan –mAdIn zarf fiil eki, tüm nüshalarda kullanılmıştır. Vatikan ve Dresden nüshalarında sıklıkla kullanılmıştır.

Yumadın (6a-7), **öldürmedin** (13a-9), **şokmadın** (14a-9), **oyanmadın** (17a-8), **şavaşmadın urışmadın** (18a-3-5-7), (31a-4), **olmadın** (23b-13), **çoymadın** (30a-7), **uşanmadın** (30a-7), **tuymadın** (42b-1), (87b-1), **binmedin** (42b-2), **varmadın** (42b-3), (87b-2), **gedilmedin** (52b-2), **boğılmadın** (52b-2), **demedin** (67a-6,90a-1), **yemedin** (70b-3), **esmedin** (70b-3), **şokmadın** (70b-4), **tuymadın** (72b-3), **gelmedin** (73b-1), **depremedin** (78a-13), **binmedin** (87b-2), **düşmedin** (90b-9), **görmedin** (97a-5), **bağlanmadın** (98a-7), **depilmedin** (98a-7), **kesilmedin** (98a-8), **dökilmedin** (98a-8), **ölmedin** (98a-10), **oynamadın** (98a-9), **inleşmedin** (151b-4), **meñrişmedin** (151b-4), **bozlaşmadın** (151b-3), **gelmedin** (151b-2), **çapılmadın** (151b-2), **kişneşmedin** (151b-3).

Üçüncü nüshada, -mAdIn zarf-fiil eki Dresden ve Vatikan nüshasına göre daha az kullanılmıştır. Üçüncü nüshada yer alan örnekler verilmiştir.

Getür deyende ötkün sözli, hây **demedin** baş getirür (12a-73).

Ol gelin ay başına **yetişmedin** kayın ata-y-ileñ kayın anaya dil yetüre (21b-111).

Bêş yaşına **yetişmedin** yetmiş yaşar kocalara dili dege; igirmi yaşına **yetişmedin** sakkal basa; otuz yaşına **yetişmedin** ortalanana; kırış yaşına **yetişmedin** kırkıl sepe (22a-113).

-mAyInca Zarf Fiil Eki

Zaman ifadesi bildiren gerundium ekidir. Eklendiği kelimeye –madığı zaman, -mediği zaman ile –madiktan sonra, -medikten sonra anlamları katmaktadır. Cümle içerisinde zaman zarfı görevi görmektedir.

Bu ekin Eski Türkçedeki olumlu şekli –gınça,-ginçe'dir. -gın,-gin yapım eki ve -ça, -çe eşitlik ekinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır (Ergin, 2010: 341). Bu kullanımında, –ıncaya kadar, -inceye kadar anlamı vermektedir. Dede Korkut'ta -mAdIn olumsuzluk bildiren zarf-fiilinden sonra en çok kullanılan

zarf-fiildir. Dresden ve Vatikan nüshalarında bulunan **-mAyIncA** zarf fiil eki, üçüncü nüshada bulunmamaktadır. Aşağıda Dresden ve Vatikan nüshalarında geçen örnekler yer verilmiştir.

démeyince (3a-12), vermeyince (3a-12), érmeyince (3a-13), binmeyince (3b-10), çalmayınca (3b-11), kıymayınca (3b-11), görmeyince (3b-11), (3b-12), (132a-12-13), düşmeyince (14b-9), (71b-1), silmeyince (14b-8), (71a-13), énmeyince (14b-7), (71a-13), almayınca (61b-12), (71b-1), (132a-1-2), aldurmayınca (81b-11), şartmayınca (118a-8), kesmeyince (118a-8-9), tökmeyince (118a-8-9), varmayınca (132a-1-2), bilmeyince (132a-1-2).

-mAyUb(p), -mAyUbAn Zarf-Fiil Ekleri

-mAyUp zarf-fiil ekinin ünlüsü EAT döneminde daima yuvarlaktır. Vokal uyumuna uygun olarak kullanımı Osmanlı Türkçesinin sonlarında görülmektedir. Günümüzde de vokal uyumuna uygun şekilde kullanımı devam etmektedir.

Gülsevin (2011: 133), "Eski Anadolu Türkçesinde Ekler" kitabında bu zarf-fiil eklerini "bağlama zarf-fiilleri" başlığı altında değerlendirir. **-(y)Up** zarf-fiili için iki fiili birbirine bağladığını ve ilk fiilin yapılmasının ardından hemen sonra ikinci fiilin yapılacağını belirtir.

-mAyUbAn olumsuzluk bildiren zarf-fiili, **-mAyUp** ekinin genişletilmiş şeklidir. "-uban, -üben,-up,-üp dolayısıyla -p gerundiumundan çıkmıştır. Fakat bu türeyiş çok eskidir. Daha Eski Türkçenin başlarında -pan,-pen şeklinde bu gerundiumu görürüz. -p gerundiumuna bir -an, -en unsurunun eklenmesiyle ortaya çıkmış olduğu görülen bu gerundium eki sonradan -p gerundiumunun gelişme seyrine uygun olarak Batı Türkçesinde başına vokal almış ve p'si de iki vokal arasında b olduğu için -uban, -üben şekline geçmiştir." (Ergin, 2010: 345). Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi Döneminde bu şekilde kullanılmış olup günümüzde kullanılmamaktadır. Dede Korkut'un Dresden ve Vatikan nüshalarında sadece **-mAyUp** zarf-fiili kullanılırken; üçüncü nüshada hem **-mAyUp** hem de **-mAyUbAn** olumsuzluk bildiren zarf-fiil eki kullanılmıştır.

Burulmayub (4a-41), tanımayub (13b-79), şakınmayub (11b-71), gezmeyüben (17a-93), olmayubeñ (31a-149), tapmayub (29b-143).

+sIz, +sUz Yokluk Eki

Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olarak kullanılan bu ek, Eski Anadolu Türkçesi döneminde ünlüsü yuvarlak şekilde kullanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi

Türkiye Türkçesi

akılsuz kâfir	akılsız baş
devletsüz oğul	evsiz insan
'ışksuz kişi	susuz yaz

Bu ek için araştırmacıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Muharrem Ergin'e göre; bu ek -lı,-li,-lu,-lü ekinin menfisidir. -lı,-li,-lu,-lü eki esas itibariyle bir nesnede bir şeyin bulunduğunu, -sız,-siz,-suz,-süz eki ise bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder. Bu ek de isimlerden hem sıfat, hem isim olarak kullanılan vasıf isimleri yapar. Esas hususiyeti menfilik ifade etmesidir. Bu yüzden menfi isim yapma eki diye anılır. Bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde buyruğınsuz gibi iyelikten sonra kullanıldığı misallerde görülür. Bugün de babamsız gibi nadir kullanışları vardır (Ergin, 2000:160). Korkmaz (2010:243) eserinde, "yokluk eki" başlığı altında +sIz/+sUz ekini anlatır.

Gülsevin (2011:119) bu ekin üç farklı görevde kullanıldığını belirtir.

1. Yokluk bildiren sıfatlar yapar.

2.+sUz eki ile türetilen isimler, cümlede zarf görevini üstlenebilirler.

3. Eklendiği ismin yokluğunu bildiren yeni isimler yapar.

+sIz, sUz eki, isimden isim yapan ektir. Yokluk, zıtlık, bulunmama gibi anlamlar ifade eden sıfatların oluşumunu sağlamaktadır. Yeni isimlerin oluşumunu sağlamakta ve cümlede bazen zarf görevi görmektedir. Ünlüsü EAT döneminde yuvarlak iken günümüzde dört farklı şekli mevcuttur (+sız,+siz,+suz,+süz).

Dresden ve Vatikan nüshalarında ünlüsü yuvarlak şekilde +sUz yokluk eki kullanılmıştır. **Devlet-süz** (oğul) (4a-3), **'akılsuz kâfir** (31b-1), **kıyruksuz kulaksuz**⁵ (45b-7-8), **demrensüz** ohıla yiğit (102a-4), **kımsuz** kılıç (117a-5), **ögsüz** oğlan (130a9), (130a-11), **kardeş-suz** Oğuzda (130b-3), (131a-13) **kardeş-suz** miskin yiğit (131b-8), **kâdemi kıtsuz** gelin (133a-2-3), **kulağızsuz** yol (141a-5), **dérneksiz**⁶ kâfir (31b-1).

⁵ Semih Tezan-Hendik Boeschoten, "Dede Korkut Oğuznameleri" kitabının Dresden nüshası bölümünde Dede Korkut dağı bir **kıyruksuz kulaksuz** köpeğile (45b-76) şeklinde +sUz yokluk ekini yuvarlak şekilde okurken; Vatikan nüshası bölümünde Dede Korkut dağı bir **kıyruksuz kulaksuz** köpeğile (73a-222) şeklinde +sIz yokluk ekini düz şekliyle okumuştur (Tezcan-Hendrik, 2006: 76-222).

⁶ Sadettin Özçelik, (2005) eserinde "**dérneksiz** kâfir" şeklinde yokluk ekini düz biçimiyle okumuştur. Muharrem Ergin ve Semih Tezan-Hendik Boeschoten, aynı ifadeyi "**dérneksüz** kâfir" şeklinde yokluk ekini yuvarlak biçimiyle okumuştur.

Üçüncü nüshada ise +sUz yokluk eki sadece düz biçimiyle +sIz şeklinde yer almaktadır.

Ecelsizce (15a-85), namâzsızca (15a-85), nāmüssız, ğayretsiz âdem oğlu (17a-93), avsız gétmeyeyim (27b-135), avsız koyma (27b-135).

-mI Soru Eki

Olumsuzluk kavramı bazı durumlarda -mI soru ekiyle karşımıza çıkabilir. Cümlede herhangi bir olumsuzluk işaretleyicisi olmamasına rağmen cümle anlam olarak -mI/-mU soru ekinin eklenmesiyle olumsuz bir ifadeye bürünebilir. Türkçede, aşağıdaki örnek cümleleri zaman zaman kullanıyoruz.

Bana niye bağıryorsun ben mi yaptım? / Ben yapmadım.

Paralar bende mi ki bana soruyorsun? / Ben de değil.

Altın yere düşmekle pul olur mu? / Olmaz.

-mI soru eki, Dede Korkut'un tüm nüshalarında -mI düz biçimiyle yer almaktadır. Tespit edilen örneklerde -mI soru eki, eklendiği cümlelerde biçimce olumlu, anlamca olumsuzluk kazandırır. Dresden ve Vatikan nüshasından alınan örneklerde -mI soru ekinin bu şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Bayundur Hân benüm ne egsükligüm gördi, kılıcumdan mı gördi, şoframdan mı gördi? (7b-13)

Mere kavat oğlu kavatlar, ata tıruriken oğul elin mi öperler? (39a-7)

Mere menüm oğlum baş mı kesdi, kan mı dökdi? (39a-12)

Baş mı kesdüñ kan mı tökdüñ, aç mı toyurduñ, yalıncağ(m)ı tonatduñ? (129a-8).

Benzer şekilde üçüncü nüshada da -mI soru eki düz biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda verilen örneklerde de -mI soru ekinin cümleye eklenmesiyle birlikte cümle yapıcı olumlu, anlamca olumsuz bir yapıya dönüşmektedir.

İt oğlına kırt eniği özünü daladur-mı, daladmağ yok (5b-47).

Ulu devlet ol igidüñ başmdañ eksilür-mi, eksilmağ yok (5b-47).

Merd igidüñ zarbına katlanur-mı, katlanmağ yok (5b-47).

Bedirli ay, settârındañ aña buyruğ olmayınca gédilür-mi, gédilmağ yok (5b-47).

Çarı düşmeninüñ evlâdını uradur-mı, uratmağ yok (5b-47).

Ala sarı yaylı avçı gelse, avı üste ol avçıdañ kayıdur-mı, kayıdmağ yok (5a-45).

Dedem Korkud, kalın Oğuzuñ vaşfını dér olsa, tükenür-mi, tükenmak yok (6b-49).

Yayhanduğça nevbet andañ eksilür-mi, eksilmak yok (6a-49).

2.2. Kelimelerle Olumsuzluk/Yokluk

Türkiye Türkçesinde kelimelerle olumsuzluk/ yokluk, **değil, hiç, fakat, ancak, yok, yoksa, aksi durumda, asla, sakın, katiyen, ne, nereden, ne... ne..., ne... ne de, henüz, hayır** gibi ifadelerle sağlanmaktadır. Dede Korkut metinlerinde de **yok, yoğ, yoğ, yoğdur, degül, ne, neye yarar, ne...ne** gibi kelimelerle olumsuzluk ve yokluk anlamı sağlanmıştır.

Yok İle Kurulanlar

Ek fiil, isim soylu sözcüklerin cümlede yüklem olduğu durumlarda görülmektedir. Ekfiilin olumsuzluk ve yokluk şekli değil, yok gibi kelimelerle ya da yükleme +sIz/+sUz eki getirilerek oluşturulur.

Olumsuzluk ve yokluk belirtmek için “**yok**” kelimesi tüm nüshalarda geçmektedir. Bu kelime, tek başına ya da bildirme ekiyle birlikte kullanılmıştır.

İt oğlına kırt eniği özünü daladur-mı, daladmak **yok** (5b-47).

Ulu devlet ol igidüñ başmdañ eksilür-mi, eksilmak **yok** (5b-47).

Merd igidüñ zarbına kıatlanur-mı, kıatlanmak **yok** (5b-47).

Bedirli ay, settârındañ aña buyruk olmayınca gédilür-mi, gédilmak **yok** (5b-47).

Karı düşmeninüñ evlâdını uradur-mı, uratmak **yok** (5b-47).

Ala sarı yaylı avçı gelse, avı üste ol avçıdañ kıayıdur-mı, kıayıdmak **yok** (5a-45).

Dedem Korkud, kalın Oğuzuñ vaşfını dér olsa, tükenür-mi, tükenmak **yok** (6b-49).

Yayhanduğça nevbet andañ eksilür-mi, eksilmak **yok** (6a-49).

Ekincisi çok ola; yerin de bereketi **yok** ola (21b-111).

Bir pûlum bir hâbbem **yok** (24a-121).

Yoğdur, yoğdur İle Kurulanlar

Bildirme ekiyle birlikte kullanımı tüm nüshalarda görülmektedir.

Yâ ilâhî menüm oğlum **yoğdur**, sen oğlan vérgil bana (1b-31).

Korhıma oğlan, ölüm **yoğdur** (15a-13).

Bundan yegregi **yoh-dur** ki gözüm görüriken, oğul, gel, seni évereyim, dedi (87a-10).

Degül ile Kurulanlar

“Değil kelimesine ilk olarak Divanü Lügati’t-Türk’te rastlıyoruz. Kaşgarlı Mahmut, değilin Arguca dag/dhag “yok, değil” kelimesinden geldiğini, Oğuzların dag ol sözünü argulardan aldıklarını ve bozarak tegül yaptıklarını söyler. Kelimenin dag ol şekline başka kaynaklarda rastlayamıyoruz.”(Özmen, 2012).

Ergin (2000:364), “sona gelen edatlar” içinde bu kelimeyi değerlendirir ve ek için şunları belirlemektedir: “Değil kelimesi Eski Türkçedeki tağ< değil> olumsuzluk edatı ile şahıs zamiri menşeli çekimin -ol <-dır,-dir> bildirme ekinden türemiştir. Tağ ol-dağ ol, tegül-degül şekline gelmiş. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada uzun zaman degül şekli kullanıldıktan sonra bugünkü değil şekline geçilmiştir. Tegül, tügil, degül, değil’e karşılık bazı Türk şivelerinde ermez, emes, imes edatının kullanıldığını, imes edatına Batı Türkçesinde de eskiden tek tük rastlanıldığını söylemiştik.”

Eski Anadolu Türkçesinde “**degül**” kelimesi ek fiilin olumsuzluğunda çok sık kullanılmaktadır. Bildirme eki almış ve almamış şekilleri mevcuttur. Dede Korkut metinlerinde “**degül**” kelimesi soru edatı olarak “**degül mi, degül misin, degül-midür**” şeklinde kalıp bir yapıyla da görülmektedir.

Ağzı burnı degirmi **degül-midür** (4b-43).

karıncası kara itçe **degül-midür** (18a-97).

ķum toprağı; cemi’i şehrler gelini **degül-midür** (18b-99).

Altı **degül**, yéddi dutum polad şiş, ucı elmasdañ (20b-107).

... ķan ķanaķı, at oynakı **degül-midür** (19a-101).

Altı **degül**, altmış batman ğazan-idi (20b-107).

“Ne...ne...” Kullanımı

Biçim olarak eklendiğı cümle olumlu, anlamca olumsuzdur. İngilizcede kullanılan “neither nor” kullanımında da benzer durumu görüyoruz. Dede Korkut’un tüm nüshalarında bu kullanım yer almaktadır.

Dresden ve Vatikan nüshasında daha çok kullanıldığı aşğıdaki örneklerden anlaşılmaktadır.

Begil **ne** yay kurardı, **ne** oğ atardı (120b-11).

Ne atın öğdi, **ne** gendin öğdi (120b-8).

‘Azrâyili **ne** çavuş gördi **ne** ķapucu (80b-5).

Men senden **ne** gördüm, **ne** öğrenem? (64b-13).

Ne siz **ne** Beyrek kılsun. (55b-6).

Ne oğlan yeñer **ne** boğa yener (10a-13).

Çok çalışdılar, **ne** boğa yeñer **ne** Kıan Turalı yener (93a-6).

Anuñ elinden **ne** ölümüz **ne** dirümüz kırtulurımış (139b-9).

Üçüncü nüshada çok örneği görülmese de iki farklı cümlede kullanıldığı görülmektedir.

Yéyüb dağılur yaramazca, iş düşende **ne** yédüm dér, **ne** gördüm dér (18a-97).

Ne kıavm tanur, **ne** kıardaş tanur (30b-147).

“Ne ye yarar” Kullanımı

Bu kullanım, üçüncü nüshada karşımıza çıkmaktadır. Cümle içerisinde zaman zaman kullanılan kalıp bir ifade izlenimi uyandırmaktadır. Biçimce olumlu görülsede, eklendiği cümleye olumsuzluk katmaktadır. Üçüncü nüshada yer alan örneklerin tamamı aşağıda verilmiştir.

Yéddilerden ayrıldıķı üç ıldırım **ne ye yarar, ne ye yarar** (6a-49).

Қола қопуз гөтүрдүгі, һаммәл kimi gezdürdüğü **ne ye yarar, ne ye yarar** (8a-57).

Ala bıdaķlı sürcidälar **ne ye yarar, ne ye yarar** (7b-55).

Altı perli güр şeşper **ne ye yarar, ne ye yarar** (7b-55).

İpek ala қалһанлар **ne ye yarar, ne ye yarar** (7b-55).

Kesik başlar, diri dustaқlar nazarına getürmese **ne ye yarar, ne ye yarar** (7b-55).

Arpa vérüb saһlayanda bidev atlar **ne ye yarar, ne ye yarar** (7b-55).

Yeñi kısқа demür donlar **ne ye yarar, ne ye yarar** (7a-53).

қırbән-ārә гөтүrende sarı yaylar **ne ye yarar, ne ye yarar** (7a-53).

sadaқ-ārә säirinde seksen oқlar **ne ye yarar, ne ye yarar** (7a-53).

Қара polad sav қılıclar **ne ye yarar, ne ye yarar** (7a-53).

қарlı elvan otlı, göк sünbüllі, gözel daғlar **ne ye yarar, ne ye yarar** (6b-51).

Yér arһasın kertüb aһar daşқun çaylar **ne ye yarar, ne ye yarar** (6b-51).

Alın başa гөтүrende tavulgalar **ne ye yarar, ne ye yarar** (6b-51).

Ol bulutuñ гүрүлdeyüb шақıldayub esibeni geldiğı **ne ye yarar, ne ye yarar** (6a-49).

“Ne” Kullanımı

Biçimce olumlu görünsede, eklendiği cümleye olumsuzluk katmaktadır. Tüm nüshalarda benzer kullanım görülmektedir.

Ne gördüm dér, seni salur géder, gördüm demez (18a-97).

Oğlandur, ne bilsün? (13a-4).

Ne bilür deli ozan, dediler (58a-13).

Baba malından ne fâyide, başda devlet olmasa? (4a-2).

Ne bileyin oğul, arslandan mı oldı yoħsa kaplandanmı oldı? (15b-11).

Ne bileyin oğul, bu kazâlar saña nereden geldi? (15b-12).

Sonuç

Olumsuzluk ve yokluk biçimlerinin Türk dilinin her döneminde kullanıldığı bilinmektedir. Olumsuzluk ve yokluk ifadesi eklerle, kelimelerle, kelime gruplarıyla sağlanmaktadır. Dede Korkut'un üçüncü nüshasında geçen olumsuzluk ve yokluk biçimleri tespit edilerek eklerle olumsuzluk/yokluk ve kelimelerle olumsuzluk/yokluk başlığı altında verilmiştir. Dresden ve Vatikan nüshalarında ünlüsü yuvarlak şekilde +sUz yokluk eki kullanılmıştır. **Devlet-süz** (oğul) (4a-3), **'aķılsuz** kâfir (31b-1), **demrensüz** oħıla yiğit (102a-4), **ķınsuz** kılıç (117a-5), **ögsüz** oğlan (130a9), (130a-11), **ķardaş-suz** Oğuzda (130b-3), (131a-13) **ķardaş-suz** miskin yiğit(131b-8), kâdemi **ķutsuz** gelin (133a-2-3) gibi. Üçüncü nüshada ise +sUz yokluk eki sadece düz biçimiyle +sIz şeklinde yer almaktadır. **Ecelsizce** (15a-85), **namâsızca** (15a-85), **nâmüssız**, **ğayretsiz** âdem oğlı (17a-93), **avsız** gétmeyeyim (27b-135), **avsız** koyma (27b-135). Dede Korkut'un Dresden ve Vatikan nüshalarında sadece -mAyUp zarf-fiili kullanılırken yeni nüshasında hem -mAyUp hem de -mAyUbAn olumsuzluk bildiren zarf-fiili kullanılmıştır. Ayrıca -mA(y)IncA zarf fiil eki Dresden ve Vatikan nüshalarında sıklıkla kullanılmıştır. **démeyince** (3a-12), **vérmeyince**(3a-12), **érmeyince** (3a-13), **binmeyince** (3b-10), **çalmayınca** (3b-11), **ķıymayınca** (3b-11), **görmeyince** (3b-11), (3b-12), (132a-12-13), **düşmeyince** (14b-9), (71b-1), **silmeyince** (14b-8), (71a-13), **énmeyince** (14b-7), (71a-13), **almayınca** (61b-12), (71b-1), (132a-1-2), **aldurmayınca** (81b-11), **ķartmayınca** (118a-8), **kesmeyince** (118a-8-9), **tökmeyince** (118a-8-9), **varmayınca** (132a-1-2), **bilmeyince** (132a-1-2). Üçüncü nüshada -mA(y)IncA zarf-fiil eki hiç kullanılmamıştır. Kelimelerle olumsuzluk ve yokluk başlığı altında yer verdiğimiz "**neye yarar**" kullanımı sadece yeni nüshada karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanım, cümlede zaman zaman kullanılan kalıp bir ifade izlenimi uyandırmaktadır. Biçimce olumlu görünsede, eklendiği cümleye olumsuzluk katmaktadır.

Kaynakça

- Ağca, F. (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: TKAAY.
- Ay, Ö. (2020). *Olumsuzluk. Türkçede Dilbilgisel Ulamlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Buran, A. (2008). Olumsuzluk ekinin (-mA) Türk lehçelerindeki Ses Bilgisi Görüntüsü Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, s.306.
- Cin A. (1998). Türk Şiveleri ve Günümüz Oğuz Grubu Şivelerinde Olumsuzluk İfadesi. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışır, S. (2007). Türkçede Bilimsel Metinlerde Olumsuzluk, (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Çürük, M. Selcen (2013). Olumsuzluğun Üstdilsel Kullanımına Dair. *Türkbilig*. S. 26, 91-106.
- Çürük, M. Selcen (2013). Rabguzi'nin Kıyası'1- Enbiyâ'sında Olumsuzluk. (Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dahl, O. (1979). Typology of Sentence Negation. *Linguistics* 17. 79-109.
- Demirel, Ö. (2002). Türkiye Türkçesinde Olumsuz Cümle Yapıları. (Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fak. Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar, *Milli Folklor*, 123, 5-22.
- Ergin, M. (2010). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erten, M. (2007). +slz Eki Olumsuzluk Eki midir? *Turkish Studies*. 2(4). 1168-1173.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi'nde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G., Boz, E. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hirik, E. (2010). Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlhan, N., Kabadayı, C. (2016). *Türk Dilinde Olumsuzluk*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1969). Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden < -madın < -medin Zarf-Fiil (Gerendium) Ekinin Yapısı Üzerine. *Ankara: Türkoloji Dergisi*. II/1.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Nasser Khaze Shahgoli vd. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 147-379.
- Oturakçı, N. (2006). On Beşinci Yüzyıla Kadarki Tarihi Türk Lehçelerinde + slz / + sUz. (Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özgür, U. (2013). Dede Korkut Metinlerinde Geçen Olumsuzluk ve Yokluk Biçimleri. (Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, B. (2003). Sait Faik'in Üç Öykü Kitabında -Semaver/Sarnıç; Alemdağda Var Bir Yılan/Az Şekerli; Havuz Başı/Son Kuşlar- Olumsuzlama ve Olumsuzlamanın Metinsel Görünümleri. (Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özgür, U. (2021). Dede Korkut'un Üçüncü Nüshasında Geçen Olumsuzluk ve Yokluk Biçimleri. ANKARAD, 2(3), 151-172.

- Özkan, B. (2006). Türkçede Dilbilgisel Terim Olarak “Olumlama” ve “Olumsuzlama”. *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15(1). 269-282.
- Özmen, M. (2012). Türkçede Değil Kelimesi ve Kullanımları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 29 (0), 189-244.
- Seçkin, P. (2018). Türkçede Dilsel Bir Kategori Olarak Olumsuzluk. (Doktora Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soydan, S. (2017). Orhon Kitâbelerinde Kök Halinde ve Türemiş Olan Bazı Kelimelerde Olumlu ve Olumsuz Anlam. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 5(4), s. 869-885.
- Şinasi, T. (1990). Türkçede –MA Olumsuzluk Eki ile –DIK+ Eki Nereden Geliyor? *Tarih ve Toplum*. C. 13, S. 74, Ankara, s.14-17.
- Tan, Ö. (2019). Cengiznâme’de Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezcan, S., Hendrik B. (2006). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstüner, A. (2001). “Eski Türkiye Türkçesinde +sUZ Eki” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11 (2). 177-184.
- Üstünova, K. (2016). Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 5 (4). 1703-1715.
- Üstünova, K., Horoz, Ö. (2001). +(sLz), + (II) Ekinin Olumsuzu mu? *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. I. 119-140.
- Yarba, S. (2018). Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluk. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇEVİRİ

1844-1944 YILLARI ARASINDA BULGARİSTAN'DA YAYINLANAN TÜRKÇE GAZETELER*

(БЪЛГАРСКИ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ 1844-1944-
Анотиран Библиографски Указател Том III)

Ökkeş NARİNÇ**

Öz: Bu çalışmada 1844-1944 yılları arasında Bulgaristan'da yayınlanan Türkçe gazeteler ele alınmıştır. Çalışma, 1969 yılında Bulgar Bibliyografya Enstitüsü'nden bir ekibin desteği ile Dimitir P. İvançev tarafından derlenen, Sofya Bilim ve Sanat Yayınevinde basılan eserin üçüncü cildinin 40-47 arası sayfaların Bulgarca'dan Türkçe'ye çevirisidir. Söz konusu derlemede İvançev, Bulgaristan'da yabancı dillerde yayımlanan gazeteleri ele almıştır. Belirtilen tarihlerde Bulgaristan'da 20 ayrı yabancı dilde yayımlanan gazete bulunmaktadır. Bunlar; Arnavutça, İngilizce, Ermenice, Banat Bulgarcası, Volapük (*1879 yılında Alman bilim adamı Johann Martin Shleyer'in oluşturduğu uluslararası yapay dil*), Yunanca, İbranice, Esperanto Dili, (*Esperanto'da reform talep eden Esperantocular tarafından 1907 yılında oluşturulmuş yapay dil*), İdo Dili (*Esperantocular tarafından oluşturulmuş Esperanto dili ile benzerlik gösteren yapay bir dil*) İtalyanca, Almanca, Lehçe, Romence, Rusça, Sırp-Hırvatçası, Türkçe, Macarca, Ukraynaca, Fransızca, Çekce'dir. 100 yıllık bu süreçte Bulgaristan'da 98 adet Türkçe gazete yayınlanmıştır. Bu çalışmada da söz konusu 98 gazetenin ismi, ne zaman, nerede, kim tarafından yayınlandığı alfabetik bir sıra takip edilerek sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Süreli Yayınlar, Türkçe Gazeteler, 1844, 1944.

TURKISH NEWSPAPERS PUBLISHED IN BULGARIA BETWEEN 1844-1944

Abstract: The present study scrutinizes a number of Turkish newspapers published in Bulgaria between 1844 and 1944. The third volume of the work, which was compiled by Dimitir P. İvançev and

* Димитър П. Иванчев, Български Периодичен Печат 1844-1944, Анотиран Библиографски Указател, Том III, Наука и Изкуство, 1969.

** Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9486-8956.

published by Sofia Science and Art Publishing House in 1969 with the support of a team from the Bulgarian Bibliography Institute, represents the source of the study. In the compilation in question, Ivanchev discussed the newspapers published in foreign languages in Bulgaria. There are newspapers published in 20 different languages in Bulgaria on the specified dates. These are Albanian, English, Armenian, Banat Bulgarian, Болангор, Greek, Hebrew, Esperanto Language, Ido Language, Italian, German, Polish, Romanian, Russian, Serbo-Croatian, Turkish, Hungarian, Ukrainian, French, and Czech. In the aforementioned 100-year period, some 98 Turkish newspapers were published in Bulgaria. In the present study, the names of the 98 newspapers in question are introduced in alphabetical order depending on when, where and by whom they were published.

Key Words: Bulgarian, Newspapers, Turkish Newspapers, 1844, 1944.

Giriş

1844-1944 yılları arasında Bulgaristan'da 98 adet Türkçe gazete yayınlanmıştır. Bu gazetelerin yayınlandığı yıl aralığı, yayın yeri ve yayıncılarına dair bilgiler verilirken aynı zamanda Bulgar arşivlerindeki künyeleri de belirtilmiştir.

1- Açık Söz (Ясно Слово)

1-22 sayı çıkaran gazete 1931 yılı Ocak-Aralık ayları arasında Filibe (Plovdiv)'de yayınlanmıştır. Türkçe haber içeren gazete Hr. G. Danov basımevinde yayına hazırlanmıştır.

Kaynak: BK, 1931, s. 96. (BK., 1931, c. 96)

2- Açık Fikir (Аçık Söz-Ясна Дума)

1-9 arası sayıları 28 Mart-19 Eylül 1936'da yayınlanan gazete, 10-20 arası sayılarını ise 8 Nisan-10 Ekim 1937 tarihleri arasından yayınlamıştır. Ahmet Ahmedov tarafından Filibe (Plovdiv)'de haftalık olarak çıkarılan gazete İslami haberler içermektedir. Gazetenin Editörü Ahmet Hikmet Bey'dir. Gazete Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerine karşı yayınlar yaparken, eski Türk fikirlerine hizmet etmektedir. Bulgar siyasetinde ise gazetenin sahibi Çiftçi Partisinin görüşüne yakındır.

Kaynak: VK, 1935-1939, K. 200; TsDİA, f. 370, OP. 2, Arh. En. 1251, L. 1. (BK, 1935-1939, к. 200; ЦДИА, Ф. 370, ОП, 2, Арх. Ен. 1251, л. 1)

3- Afak-ı Şarkıyyeden Duhul Eden Müsademe-i Efkâr (Стълкновение на възгледите, озаряващи източния хоризонт)

Gazete 1899 yılında 1-5 arası sayı yayınlamıştır. Haftalık çıkan siyasi bir gazetedir. Hacı Hafız Ahmet Efendi editörlüğünde Filibe (Plovdiv)'de çıkarılmıştır. Yıllık abonelik ücreti 10 Leva'dır. Kaynak: ВК., 1900-1901, s. 130. (БК, 1900—1901, с. 130).

4- Akşam Haberleri (Вечерни новини)

1913 yılında Filibe (Plovdiv)'de Akşam Haberleri başlığı altında çıkarılan Türkçe bir gazetedir. Daha sonra Filibe (Plovdiv) Türk gazetesinin Editörü "Balkan" başlığı ile yayınlamaya başlamıştır. Kaynak: Narodni Prava, Sayı 124, 1 Haziran 1913. (Народни Права, бр. 124, 1 юни 1913)

5- Altın Kalem (Златно перо)

Gazete Oryahovo'da yayınlanmıştır. 1 Ocak-1 Nisan 1924 tarihleri arasında 1-7 arasındaki sayılarını, 10 Ekim 1924 tarihinde de 8. Sayısını çıkaran gazetenin fiyatı 5 Levadır. Kaynak: ВК, 1924-1926, s. 51. (БК, 1924-1926, с. 51).

6- Balkan (Балкан)

1898 yılında Rusçuk'ta (Ruse) 1-4 sayıları çıkmıştır. Gazetenin sorumlu redaktörü A. Zekai Mustafaoglu'dur. D. M. Drobniyak Basımevinde basılmıştır. 5. Sayıdan itibaren Bulgarca ve Türkçe yayınlanmıştır. Kaynak: 1899 yılı için Sofya Halk Kütüphanesinin raporu. S., 1900, s. 6; A Zekai Mustafaoglu. Rusçuk ve taşrada gazetelere yönelik şiddet, baskı ve el koyma.-Yeni yorum, sayı 18, 21 Ağustos 1898.

7- Balkan (Балкан)

Gazete Pazartesi-Cuma dışında her gün yayınlanmıştır. Filibe (Plovdiv)'de yayınlanan gazete 800-3000 tiraja sahiptir.

- 1-215 arası sayıları 1906-1907 arasında,
- 216-493 arası sayıları 1907-29 Haziran 1908 arasında,
- 494-796 arası sayılar 1 Temmuz 1908 - 9 Temmuz 1909 arasında,
- 797-1103 arası sayılar 10 Temmuz 1909 - 9 Temmuz 1910 arasında,
- 1104-1399 arası sayılar 10 Temmuz 1910 - 9 Temmuz 1911 arasında,
- 1400-1542 arası sayılar 10 Temmuz 1911 - 31 Temmuz 1912 arasında,
- 2719-2814 arası sayılar ?
- 3201- 3230 arası sayılar ? yayınlanmıştır.

Rumeli'nin ilavesi olarak çıkmıştır.

3. sayı, 109. sayı, 118-122 arası sayılar, 1543-2718 arası sayılar, 2815-3200 arası sayılar hakkında bilgi yoktur.

2719-2814 arası sayılar, 3202. Sayı, 3216. Sayı bulunamamıştır.

112. sayıdan sonra politik bir gazete olarak pazartesi hariç her gün çıkmıştır.

112. sayıdan sonra Sorumlu Redaktör Emin Paşa Hafidi Asaf; 2719'dan sonra Baş Direktör Halil İbrahim'dir.

2719. sayıdan sonra Sofya'da çıkmaya başlamış ve Balkan Basımevinde basılmıştır.

Kaynak: BK, 1906-1907, s. 282; 1908-1911, s. 97; GPNB, 1912-1919, s. 55. (BK, 1906-1907, c. 282; 1908-1911, c. 97; ГПНБ, 1912-1919, c. 55.)

8- **Balkan Postası (Балканска Пошта)**

Bağımsız Türkçe haber gazetesidir. Direktör ve Baş Redaktörü Ali Kemal'dir. Filibe (Plovdiv)'de Tefeyüz matbaasında basılmıştır. Fiyatı 1 levadır. 11 Ağustos 1935'e kadar 122 sayı yayınlanmıştır.

Kaynak: TsDIA, f. 370, Op. 2, Arh. Ed. 1263, l. 12. (ЦДИА, ф. 370, ОП. 2. арх. ед. 1263, л. 12.)

9- **Başlangıç (Начало)**

Haftada 2 kez çıkan bir gazetedir. 1-25 arası sayılarını 23 Kasım 1924 ile 11 Mart 1925 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Yazımı Arap alfabesidir. Bulgar dilinde de yazılar bulunmaktadır.

10- **Başlangıç (Начало)**

Kazanlık'ta çıkan toplumsal siyasi bir gazetedir. 700 tiraja sahip gazete Buzluca matbaasında basılmıştır. Gazetenin yıllık aboneliği 160 levadır. 15-18 arası sayılarını 12 Mart-27 Mayıs 1929'da yayınlamıştır. (Yeni Başlangıç gazetesi ile aynı olabilir)

Kaynak: BK, 1929, s. 63. (BK, 1929, c. 63.)

11- **Birlik (Единство)**

Kırcaali'de çıkan Bilimsel, Toplumsal ve Siyasi bir gazetedir. Ayda 2 kez çıkan gazetenin Direktör ve Redaktörü İ. Hayat'tır. Eğri Dere'deki K. Boyaciev Matbaa atölyesinde basılan gazetenin tirajı 500, yıllık aboneliği ise 50 levadır. 1-8 arası sayıları 12 Eylül-19 Aralık 1930 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: BK, 1930, s. 102. (BK, 1930, c. 102.)

12- **Birlik (Единство)**

Kırcaali'de Ayda 2 kez çıkan bir gazetedir. Direktör ve Redaktörü İ. Havatlı'dır. Eğri Dere'deki K. Boyaciev matbaa atölyesinde basılan gazetenin Tirajı 500, yıllık aboneliği ise 80 levadır.

18-? arası sayıları Mart 1932-1 Temmuz 1933 arasında yayınlanmıştır. İ. Gökalm'da editör olmuştur.

Kaynak: ВК, 1932, s. 98. TsDIA, F. 370, Op. 2, Arh. Ed. 1287, L. 1. (БК, 1932, с. 98. ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 1287, л. 1)

13- Bulgaristan (България)

Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ilişkiler hakkında haber gazetesidir. Sofya'da ayda 2 kez çıkan, tarafsız Türkçe bir gazetedir. Fiyatı 3 metelik (guruş) olup, 100 adet için abonelik 200 levadır.

1-31 arası sayıları 27 Ocak-21 Ağustos 1926 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Direktörü M. Sungur'dur. Bulgarca metin ve başlığı da bulunmaktadır.

14- Bulgaristan Türk Muallimleri Mecmuası (Списание на Турските Учители в България)

Oryahovo'da çıkan gazete, Ehali (Ahali) matbaasında basılmıştır. fiyatı 5 levadır.

I- 1-4 arası sayılar 1 Aralık 1923 ile 15 Şubat 1924 tarihleri arasında,

III- 1-3 arası sayılar Kasım 1925 ile Ocak 1926 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: ВК, 1919-1923, s. 137, 1924-1926, s. 61. (БК, 1919-1923, с. 137, 1924-1926, с. 61.)

15- Çiçek (Цвete)

Sofya'da çıkan Sosyal-Eğitim-Bilim ve Manevi Türkçe Gazete'dir. Doverie matbaasında basılmıştır. 1000 tiraja sahip gazetenin yıllık aboneliği 130 levadır.

1-3 arası sayılar 1 Ocak-12 Mart 1929 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Yazımı Arap alfabesi ve Latince'dir.

16- Çiftçi Bilgisi (Şuuru) (Земеделско Съзнание)

Çiftçi Nüfus için Türkçe Siyasi, Bilimsel, Manevi ve İktisadi gazetedir. Sofya'da haftalık olarak çıkmaktadır. Redaktörlüğünü Mustafa Seyhun'un yaptıği gazete Çiftçi Sancağı matbaasında basılmıştır. Tirajı 1500 olan gazetenin fiyatı 50 kuruş, yıllık aboneliği 20 levadır.

I. 1-79 arası sayılar 3 Mart 1920-29 Ekim 1921 tarihleri arasında,

II. 80-120 arası sayılar 23 Mayıs-29 Aralık 1922,

III. 1-44 arası sayılar 5 Ocak 1921-30 Aralık 1922 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

70. başlıktan sonra Bulgar Çiftçi Millet Birliği'nin bir organı olmuştur.

I'de 3 atanmamış redaktör, III'de 1 İdris Bayraktarov isimli Redektör bulunmaktadır.

Yazımı Arap alfabesidir. Bulgar dilinde de yazılar ve başlıklar vardır. Toplumsal-Siyasi gazete, Bulgar Çifti Millet Birliğinin Türk şubesinin organıdır.

Kaynak: Tarım Kooperatifi, 10 Aralık 1921. (Земеделски кооператор, 10 Декември 1921.)

17- Çiftçi Bilgisi (Şuuru) (Земеделско Съзнание)

Bulgar Çiftçi Millet Birliğinin organı olarak Sofya'da çıkmıştır. Çiftçi Sancağı matbaasında basılan gazetenin tirajı 2000, yıllık aboneliği 50 levardır.

I- 18-40 arası sayılar 1932-1933 yıllarında yayınlanmıştır.

Kaynak: BK, 1932, s. 93; 1933-1934, s. 148. (BK, 1932, c. 93; 1933-1934, c. 148.)

18- Deli Orman (Дели Орман)

Razgrad'da haftalık olarak çıkan bağımsız, Türkçe bir gazetedir. Kolev matbaasında basılan gazetenin fiyatı 3 leva olup tirajı 1000, yıllık aboneliği ise 160 levardır.

Slogan: Halkın yolu doğrudur, biz onu takip edeceğiz.

I- 1-48 arası sayılar 21 Ekim 1922-19 Ekim 1923 arasında,

II- 49-108 arası sayılar 26 Ekim 1923-18 Ekim 1924 arasında,

III- 109-149 arası sayılar 25 Ekim 1924-4 Eylül 1925 arasında,

VI- 151-159 arası sayılar 13 Kasım 1925-12 Nisan 1926 arasında,

VI- 173-179 arası sayılar 11 Kasım-21 Aralık 1927 arasında,

VII- 184-221 arası sayılar Ocak 1928-15 Nisan 1929 arasında,

VIII- 9-49 arası sayılar 7 Ocak-23 Kasım 1930 arasında,

IX- 50-53 arası sayılar 30 Kasım-21 Aralık 1930 arasında,

XI- 159. Sayı 9 Kasım 1933'te yayınlanmıştır.

Bulgaristan'daki Türklerin gazetesi, 1930'a kadar haftada 2 kez çıkmıştır. Yazımı Arap alfabesidir. Bulgar dilinde de yazılar ve başlıklar vardır.

19- Dikkat (Внимание)

Sofya'da çıkan siyaset ve edebiyat gazetesidir. Haftada bir kez perşembe günü çıkar. Yazım Editörü Yusuf Ali Bey'dir. Basımı ise Yusuf Ali Bey'in evindeki matbaada yapılmıştır. Fiyatı 20 para, yıllık abonelik 5 Ruble'dir.

I- 1-5 arası sayılar 7 Nisan-12 Mayıs 1883'te yayınlanmıştır.

Yazımı Arap alfabesidir. Bulgar dilinde de yazılar vardır. Haber gazetesi.

20- Dobruca Postası (Добруджанска Поща)

Gazete Köstence'de yayınlanmıştır.

II- 110-216 arası sayılar 21 Nisan-5 Ağustos 1917'de yayınlanmıştır.

21- Doğru Seda (Прав Глас)

Şumnu (Şumen)'de yayınlanan tarafsız bir gazetedir. 500 tiraja sahip gazete Razgrad'daki Terakki matbaasında basılmıştır.

1- 1-7 arası sayılar 1 Nisan – 6 Temmuz 1927 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: BK, 1927, s. 91. (BK, 1927, c. 91)

22- Doğru Yol (Прав Път)

Şumnu'da yayınlanan dini ve sosyal içerikli bir dergidir. Terakki Matbaasında basılmıştır.

1- 1-2 arası sayılar 9 Şubat -11 Mart 1925 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: BK, 1924-1926, s. 62. (BK, 1924-1926, c. 62.)

23- Doğru Yol (Прав път)

Bulgaristan'daki Türklerin ilerlemesi ve yükselişi için çalışan bir gazetedir. Haftalık olarak çıkmaktadır. Baş yazım editörü Mehmed Celil'dir. Sofya'da çıkan gazete Mutabakat (Съгласие) matbaasında basılmıştır. Fiyatı 1 leva olan gazetenin tirajı 2500, yıllık aboneliği 100 levadır.

1- 1-96 arası sayılar 17 Nisan 1935-26 Nisan 1937 tarihleri arasında,

2- 97-160 arası sayılar 10 Haziran 1936-15 Nisan 1938 tarihleri arasında,

3- 161-226 arası sayılar 17 Nisan 1937-16 Nisan 1938 tarihleri arasında,

4- 227-273 arası sayılar 19 Nisan 1938-14 Ocak 1939 tarihleri arasında,

5- 274-306 arası sayılar 21 Ocak 1939-20 Temmuz 1939 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Yayınlanan yazılar Latin alfabesindedir. Gazete Türk azınlığın kültürel yükselişi ve Bulgar Devleti ile bütünleşmesi için çalışmıştır.

24- Dostluk (Приятелство)

Bağımsız Siyasi-Sosyal ve Ekonomik bir gazetedir. Haftada 2 kez çıkmıştır. Redaktörü Ahmed Hulusi'dir. Sofya'da Çiftçi Sancağı matbaasında basılan gazetenin tirajı 1000, Fiyatı 4 levadır.

1- 1-68 arası sayılar 20 Haziran 1925-5 ocak 1926 tarihleri arasında,

2- 69-78 arası sayılar 23 Nisan-25 Haziran 1927 tarihleri arasında,

3- 79-113 arası sayılar 24 Haziran 1927-19 Haziran 1928 tarihleri arasında,

4- 114-139 arası sayılar 30 Ağustos-5 Temmuz 1929 tarihleri arasında,

5- 140-157 arası sayılar 13 Şubat-14 Kasım 1930 tarihleri arasında,

6- 160-165 arası sayılar 18 Şubat-4 Temmuz 1931 tarihleri arasında,

- 7- 166-182 arası sayılar 18 Haziran 1931-16 Ocak 1932 tarihleri arasında,
- 8- 195-232 arası sayılar 20 Haziran-25 Haziran 1933 tarihleri arasında,
- 9- 233-265 arası sayılar 1933-1934 tarihleri arasında,
- 10- 266-275 arası sayılar 1934-5 Ocak 1935 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

150, 158-159, 183-194. Sayılar hakkında malumat yoktur. 140. Alt başlıktan sonra bağımsız Müslüman gazetesi olarak yayınlanmıştır. 275. Sayı Filibe (Plovdiv)'de yayınlanmıştır.

69. sayıdan sonra Redaktör Ali Kemal; 195. Sayıdan sonra Redaktör Tahir Nuri Salihev'dir (275. Sayının Yöneticisi Ekonomisttir)

Gazete Sofya'daki S. M. Staykov ve Bayrak, Filibe (Plovdiv) Zarafet matbaalarında basılmıştır.

Müslüman Haber gazetesi.

25- Efkâr-ı Umumiye (Обществено Мнение)

Her Cuma çıkan gazete Türkçe ve Bulgarca bir gazetedir. Gazetenin Sorumlu Redaktörü İsmail Yörükov'dur. Sofya'da Liberal Kulüp matbaasında basılan gazetenin fiyatı 15 guruş, yıllık aboneliği ise 10 levadır.

21. sayıda sonlanmıştır, 1-19 arası sayılar sıralı olarak basılmış fakat bulunamamıştır.

Gazetede Bulgar alfabesinde de metin ve başlıklar bulunmaktadır.

Türk-Bulgar yakınlaşması amacına sahip gazete Aynı başlıklar ve çeşitli metinlerle 4 sayfa olarak çıkmıştır (2 sayfası Türkçe, 2 sayfası da Bulgarcadır).

26- Eftap (Аfitap) (Слънце)

Ticari, Politik ve Ekonomik gazetedir. Redaktör ve Direktörü N. Spanopoulo olup, Rusçuk'ta çıkan bir gazetedir.

1- 6 sayı 1875 yılında yayımlanmıştır.

27- Ehalı (Аhali) (Народ)

Eğitimi, Kişisel ve Vatandaşlık haklarını korumak için çıkan partizan olmayan bir gazetedir. Haftada 1 kez çıkar. Yönetici ve sahibi Mehmed Sabri olup, Filibe (Plovdiv)'de Ticari (Търговска) matbaasında basılmıştır. Yıllık aboneliği 10 levadır.

1- 1. Sayı 1905'te,

2- 2 ile 143 arası sayılar 1905-1906 yıllarında,

3- 144 ile 153 arası sayılar 1907 yılında yayınlanmıştır.

73-74, 91-106 sayılar hakkında bilgi yoktur. 2. ara başlıktan sonra politik olayların günlük değerlendirmesi yapılmıştır. 41. Sayıdan sonra Sorumlu Redaktör Yunus Reşid'dir.

Kaynak: BK, 1905, s. 114; 1906-1907, s. 282; GPNB, 1907, s. 36-37. (БК, 1905, с. 114; 1906-1907, с. 282; ГПНБ, 1907, с. 36-37).

28- Ehalı (Ahali) (Народ)

Haftalık olarak çıkan bağımsız Türkçe gazetedir. Baş Redaktörü Mehmed Behçet'tir. Sofya'da çıkan gazetenin tirajı 1200, fiyatı 1 leva, yıllık aboneliği 250 levadır.

1- 1-119 arası sayılar 1921-1924 yılları arasında yayınlanmıştır.

1923'den sonra Oryahovo'da çıkmıştır. 1923'ten sonraki ara başlıklarda Türkçe Bilim-Kültür gazetesi olarak yayın yapmıştır. Arap alfabesi (Osmanlıca) kullanılmıştır. Bilimsel ve popüler bilginin yaygınlaştırılması için çıkan bir gazetedir.

29- Feryat (Вопъл)

Abdulhamid rejiminin kişisel keyfiliklerinin ifşa edilmesi hakkında bir gazetedir. Gazete Sofya'da her Çarşamba çıkan bir gazetedir. Yıllık aboneliği 5 levadır.

1- 1-27 arası sayılar 1905-1906 yıllarında yayınlanmıştır.

23 ve 24. Sayılar hakkında bilgi yoktur.

Redaktörü Mustafa Ragıp'tır.

“Jön Türk Mustafa Ragıp, bu isim altında (Feryat) Abdulhamid'in kişisel rejiminin keyfiliklerini ifşa etmeyi amaçlayan Başkent Sofya'da Bulgarca ve Türkçe yazılan haftalık bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu gazetenin ilk sayısı bu ayın 21'inde çıkmıştır ve Sultan'a karşı notlar ve keskin makaleler içermektedir. Gazetede ki makaleden Bay Ragıp'ın kaleminin oldukça iyi olduğu görülmektedir.

Türk gazetesi Feryad'ın Redaktörü, Türk hükümetinin isteği üzerine tekrar sınır dışı edilmek için Polisler tarafından aranmıştır.

Kaynak: BK, 1906-1907, s. 284; Makedon Sesi, Sayı 11, 30 Ekim 1905; Aralık, Sayı 884, 21 Haziran 1906. (БК, 1906-1907, с. 284; Македонски глас, бр. 11, 30 окт. 1905; дек, бр. 884, 21 юни 1906).

30- Gayret (Emek) (Труд)

Filibe (Plovdiv)'de her çarşamba çıkan siyasi bir gazetedir. Sorumlu Redaktör Rıza İbrahimov'dur. Ev. Dukov matbaasında basılan gazetenin tirajı 1000, yıllık aboneliği 10 levadır.

1- 1895,

15-16 arası sayılar 1898 yılında,
VI- 257-289 arası sayılar 1901 yılında,
VII- 290-291 arası sayılar 1901 yılında
VII- 295-325 arası sayılar 1903 yılında yayınlanmıştır.

Diğer sayılar hakkında bilgi yoktur.

“Filibe (Plovdiv)”de eski Belediye Başkan Yardımcısı Rıza Efendi İbrahimov tarafından idare edilen yeni bir gazete çıkarılmıştır. Bu gazetede henüz ilk sayıdan itibaren gizli bir muhalefet eğilimi görülmektedir.

Rıza Efendi tarafından çıkarılan Gayret ve Rağbet gazetelerindeki habere göre Bazıları, Türk Hükümetinin Bulgar Hükümeti tarafından Bulgaristan’daki Müslümanlara yapılan zulümlere karşı harekete geçemediğine dair haberleri iftira olarak değerlendirip beğenmediğini söylemek istiyorlar.

Gazetede bir müddet sonra Haskovoluların (Hasköy) ileri gelen Türklerinden biri olan ve Rıza Efendi’nin bacanağı Cemil Bey yayıncılık yapmıştır. Cemil Beyin ölümü sonrasında redaktör olarak Selanik’te yaşayan Hilmi Efendi davet edilmiştir.

Kaynak: Vatandaş, Filibe, Sayı 1, 1 Nisan 1896; Filibe, Sayı 1, 19 Ocak 1895; BK, 1900-1901, s. 130; 1903, s. 95; Koca Balkan, Sayı 1, 1 Ocak 1895, Sayı 64, 23 Ağustos 1895 ve Sayı 84, 1 Kasım 1895.

(Гражданин, Пловдив, бр. 1, 1 апр. 1896; Пловдив, бр. 1, 19 Ян. 1895; BK, 1900-1901, с. 130; 1903, с. 95; Стара Планина, бр. 1, 1 Ян. 1895, Бр. 64, 23 Авг. 1895 и Бр. 84, 1 Ноемв. 1895).

31- Güneş (Слънце)

Haftalık siyasi, edebi, tamamen bağımsız bir gazetedir. Kurucu-Direktör Pastir Avetaraniyan. Plovdiv’de Güneş matbaasında basılmıştır. Yıllık aboneliği 4 levadır.

I- 1-26 arası sayılar 26 Ocak-? 1909 tarihleri arasında,

II- 27-31 arası sayılar ?-30 Eylül 1910 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

27. başlıktan sonra ahlaki, bilimsel ve politik bir gazete olarak tamamen bağımsız sayılar çıkarmıştır.

Kaynak: BK, 1908-1911, s. 98.

32- Hakikatin Şahidi (Свидетел на истината)

Dini bir dergidir. Temmuz ve Ağustos hariç her ay çıkmaktadır. Razgrad’da yayınlanan derginin Redaktörü N. Nazifov’dur. Dergi Plovdiv’deki Zerafet matbaasında basılmıştır.

- I- 5-8 arası sayılar 1933 yılında,
- II- 9(1)-9 sayılar ?-Kasım 1934 tarihlerinde,
- III- 1-9 arası sayılar Ocak-Kasım 1935 tarihlerinde,
- IV- 1-11 arası sayılar Ocak-Aralık 1936 tarihlerinde,
- V- 1-10 arası sayılar Ocak-Aralık 1937 tarihlerinde,
- VI- 1-10 arası sayılar Ocak-Aralık 1938 tarihlerinde,
- VII- 1-10 arası sayılar Ocak-Aralık 1939 tarihlerinde,
- VIII- 1-10 arası sayılar Ocak-Aralık 1940 tarihlerinde,
- IX- 1-10 arası sayılar Ocak-Aralık 1941 tarihlerinde,
- X- 1-10 arası sayılar Ocak-Aralık 1942 tarihlerinde,
- XI- 1 ve 2. Sayı Ocak-Şubat 1943 tarihlerinde yayınlanmıştır.

Cilt I'in 1-4 arası sayıları hakkında bilgi yoktur. Cilt III, 2. Sayıdan itibaren aylık dini ve manevi hayat dergisi olarak yayınlanmıştır. Cilt III sayı 7'den itibaren aylık dini ve manevi hayat dergisi olarak yayınlanmıştır. III. Cilt 7. Sayıdan itibaren Kazanlık'ta yayınlanmış, fakat Plovdiv'de basılmıştır. Plovdiv'de K. Mardirosyan matbaasında basılmıştır. Dergide Latin ve Arap alfabesi kullanılmıştır. Bulgar Alfabesinde başlıklar bulunurken, ilk 3 yıl Almanca başlıklar da yer almıştır.

Bulgaristan'daki Türkler ve Hristiyanlara yönelik dini bir dergidir.

33- Halkın Sesi (Народен Глас)

Sofya'da haftada bir kez çıkan bir gazetedir. Redaktörü K. T. olup Sofya'daki Union matbaasında basılmıştır. Tirajı 1000 olan gazetenin fiyatı 3 leva, yıllık aboneliği 150 levardır.

- I- 1-25 arası sayılar 27 Temmuz 1929-19 Temmuz 1930 tarihleri arasında,
- II- 28-37 arası sayılar 1 Ekim 1930-8 Haziran 1931 tarihleri arasında,
- III- 39-47 arası sayılar 3 Eylül 1931-9 Nisan 1932 tarihleri arasında,
- IV- 48-64 arası sayılar 3 Ekim 1932-14 Aralık 1933 tarihleri arasında,
- V- 65-83 arası sayılar 30 Aralık 1933-10 Kasım 1934 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

26-27 ve 38. Sayılar hakkında bilgi yoktur. IV. Ciltten itibaren alt başlıklarında Bulgaristan ve Türkiye arasında bir yakınlaşma sağlamak için mücadele etmiştir. 15. Sayıdan itibaren Direktör ve Redaktörü Ahmed Hilmi Mehmedov olmuş, Zadrujen Trud (Müşterek Çalışma) matbaasında basılmıştır. Bulgaristan ve Türkiye arasında yakınlaşma sağlamak için çalışan haftalık bir gazetedir.

34- Havadis (Новини)

Şumnu'da haftalık olarak çıkan Bilimsel bilgi gazetesidir. Redaktörü Ahmed K. Hasanov olan gazete, Şumnu'daki Havadis matbaasında basılmıştır. Tirajı 2000 olan gazetenin fiyatı 1 leva, yıllık aboneliği 25 levadır.

- I- 1-52 arası sayılar 25 Ocak 1936-21 Ocak 1936 tarihleri arasında,
- II- 53-110 arası sayılar 28 Ocak 1937-30 Ocak 1938 tarihleri arasında,
- III- 11-184 arası sayılar 3 Şubat 1938-21 Ocak 1939 tarihleri arasında,
- IV- 185-272 arası sayılar 25 Ocak 1939-1 Şubat 1940 tarihleri arasında,
- V- 273-353 arası sayılar 5 Şubat-14 Aralık 1940 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Cilt IV'ten itibaren haftada 2 kez çıkmıştır. Arap alfabesi ile yayınlanan gazete, Bulgar alfabesinde başlıklar ve metinlerde yayınlamıştır. Bilimsel bilgiyi ve sağlık eğitimini yaymak için çıkan bir gazetedir.

35- Hilal (Полумесец)

1884 yılında Plovdiv (Filibe)'de çıkmıştır. "Ogün, Cumartesi ve Plovdiv (Filibe) isimli üç gazetenin yenilenmesini karşılama şerefine sahiptir. Türkçe Hilal gazetesinin yakında çıkacağı konuşuluyor."

Kaynak: Siedinenie (Birlik), sayı 2, 10 Nisan 1886, Tırnova Anayasası, sayı 19, 1884. (Съединение, Бр. 2, 10 Апр. 1886; Търновска Конституция, Бр. 19, 1884).

36- Hukuk (Право)

Varna'daki Jön Türk partisinin bir organıdır. 1 Aralık 1897'de yayınlanmıştır. Redaktörü Agop Garabedian'dır.

"Jön Türklerin memleket dışında Varna'da kendi gazetelerini meydana getirme girişimidir. Bu amaçla Ahmed Rıza 1896 yılında buraya gelmiş ve Türkiye'den göç eden Ermenilerle bağlantı kurmuştur. Sonraları Ermeniler, Ermenistan'ın özerkliği için verilen mücadelelerde Jön-Türk Partisi ve Gazetesinden faydalanmayı ummuşlardır. Fakat Bulgar Hükümeti Türkiye ile ilişkilerini bozmamak için gazetenin ilk sayısından sonra gazeteye el koymuş ve Redaktörünü Rusya'ya sınır dışı etmiştir.

Agop Garabedian ve Onnik Parsehyan gazetenin ilk Redaktörüdür. Ancak gazetenin ikinci basımcısı da Rusya'ya sınır dışı edilmiştir."

Kaynak: P. Bliznakov, s. 149; Narod, sayı 12, 31 Ocak 1898. (П. Близнаков, с. 149; Народ, бр. 12, 31 Ян. 1898).

37- İbret (Образец)

Ruse'de (Ruşçuk) 1895 yılında çıkmış bir gazetedir.

“Bilindiği gibi şimdiiye kadar Bulgaristan'da üç Türkçe gazete yayınlanmıştır: Ruse (Ruşçuk)'de İbret (Образец)...”

Kaynak: Stara Planina, sayı 84, 1 Kasım 1895. (Стара Планина, бр. 84, 1 Ноем. 1895).

38- İleri (Напред)

Plovdiv (Filibe)'de yayınlanan ve yine Plovdiv'de Tefeyüz matbaasında basılan bir gazetedir. Gazetenin Sorumlu Redaktörü Cemil H. Pehlivanov'dur. Tirajı 1000, yıllık aboneliği 100 levadır.

I- 1-3 arası sayılar 1932 yılında yayınlanmıştır.

Kaynak: BK, 1932, s. 33. (БК, 1932, с. 33)

39- İnsan (Човек)

Şumnu'da yayınlanan gazete İleri matbaasında basılmıştır.

I- 3 sayı 1925 yılında yayınlanmıştır.

Kaynak: GPNB, 1925, s. 105. (ГПНБ, 1925, с. 105).

40- İntibah (Пробуждане)

Şumnu'da yayınlanmış toplumsal bir gazetedir. Gazetenin Redaktörü Yusuף Şinasi'dir. Osman Pazar'daki Terakki matbaasında basılan gazetenin tirajı 700-900 arasındadır.

I- 1-24 arası sayılar 23 Aralık 1927-14 Aralık 1928 arasında,

II- 25-42 arası sayılar 13 Ocak -Aralık 1929 arasında,

III- 44-69 arası sayılar 15 Ocak-26 Aralık 1930 arasında,

IV- 70-74 arası sayılar ? yayınlanmıştır.

43. sayı hakkında bilgi yoktur. III. Ara başlıktan itibaren Müslüman Toplum gazetesi olarak yayınlanmıştır. Gazetenin basımı Şumnu'daki İntibah matbaasında da yapılmıştır.

Kaynak: BK, 1927, s. 91; 1928, s. 107; 1929, s. 94; 1930, s. 102. (БК, 1927, с. 91; 1928, с. 107; 1929, с. 94; 1930, с. 102).

41- İttifak (İttifak-Съгласие)

1894-1895 yılları arasında Sofya'da haftalık olarak çıkan bir gazetedir.

“Sofya'da İttifak (Съгласие) ismiyle, gazetenin ilk sayısı çıkarılmaya başlamıştır. Gazetenin programı şu şekildedir: 1. Ülkede alınan bütün kanuni tedbirlerden Türk nüfusunu bilgilendirmek; 2. Sıhhi tedbirleri halka yaymak; 3. Sıhhi bilgileri herkes için erişebilir kılmak; 4. Balkan yarımadası halklarını Sultanın yüksek himayesi altında bir konfederasyonda birleşmeye hazırlamak.

Hiç şüphe yok ki, “İttifak”ın şimdiiye kadar en az başarı kazandığı noktanın programın 4. Maddesi olduğu tahmininde bulunabilir”

Kaynak: Plovdiv (Filibe), sayı 41, 14 Nisan 1894; Stari Planine, sayı 84, 1 Kasım 1895. (Пловдив, бр. 41, 14 Апр. 1894; Стари Планина, бр. 84, 1 Ноем. 1895).

42- İttifak (İntifak-Съгласие)

Sofya'da çıkan gazetenin Redaktörü Yusuf Ali Bey'dir. Sorumlu Redaktör ise Mehmet Hulusi Ömerov'dur.

"Bu günlerde Sofya Bölge Mahkemesi, 12 Aralık 1894 tarihinde "İntifak-İttifak" gazetesinin 36. Sayısında Sliven Bölge Müftüsü Kara Kadiev'in imzasıyla Sofya'da çıkan İttifak gazetesinin sorumlu redaktörü ve Sofya'da yaşayan Mehmed Hulusi Ömerov'a yönelik suçlama dosyasını incelemiştir. (yazar bulunamadığı için yazının sorumluluğu sorumlu redaktöre yüklenmiş, fakat yazar bulunduktan sonra Sorumlu redaktör üzerindeki dava düşürülmüştür).

Burada (Sofya'da) yayınlanan ve İstanbul'a giden İttifak (İntifak) gazetesinin mülteci ve yayıncısının Sultan'ı kandırarak Sofya'da tutuklandığına dair bir söylenti vardır. Gazete Jön Türkçü'dür ve Sultan ve onun erkanı ile mücadele etmektedir. Daha sonra Redaktör Yusuf Ali Bey Türk hizmetine katılmıştır. Gazetenin İttifak (İntifak) ile birebir aynısı veya devamı olması mümkündür.

Kaynak: Bulgaristan Ticaret Gazetesi, Sayı: 132, 23 Haziran 1898 ve Sayı: 8, 13 Ocak 1899. (Български търговски вестник, бр. 132, 23 юни 1898 и бр. 8, 13 ян. 1899).

43- İslah (Омиротворение-Умиротворение)

Sofya'da her pazartesi çıkan haftalık bir gazetedir. Redaktörü Ahmed Bey'dir. Yıllık aboneliği 12 levadır.

I. 1. Sayısı 1899 yılında yayınlanmıştır. Redaktörlerinden birisi de Artim Zümrüd'dür.

"Gazete Türk hükümetine karşı bir gazeteydi, bu nedenle Sofya'daki Türk Komiser Melhame Efendi tarafından 2 redaktör Romanya'ya sınır dışı edilmiş ve gazete durdurulmuştur."

Kaynak: ВК. 1900-1901, s. 131; Avtonomiya, Sayı. 48, 23 Ekim 1899. (ВК. 1900-1901, с. 131; Автономия, бр. 48, 23 Окт. 1899.)

44- İstikbal (Бъдеще)

İstanbul'da çıkmış bir gazetedir.

I. 1. Sayı 1923'te yayınlanmıştır.

45- İstikbal (Бъдеще)

Vidin'de haftalık olarak çıkan bağımsız bir Türkçe gazetedir. Redaktörü M. Ş. Ahmed'dir. Yıllık Aboneliği 100 levadır.

I. 1-16 arası sayılar 1931-1932 yılları arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: Stojer, 1932, KN. 5, s. 56; Tımova İçe Kütüphanesi katalogu. (Стожер, 1932, КН. 5, с. 56; Каталог на Окръжната Бябл., Търново.)

46- Karadeniz (Черно Море)

Razgrad'da haftada 1 kez çıkan bağımsız bir gazetedir. P. Antonov matbaasında basılan gazetenin Redaktörü K-T, fiyatı 1 leva, 3 aylık aboneliği 20 levadır.

I. 1-50 arası sayılar 8 Nisan 1932-14 Mart 1933 arasında,

II. 51-80 arası sayılar 21 Mart 1933-24 Mart 1934 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Gazetenin bir diğer Redaktörü A. N. Kaskatov'dur. Arap alfabesi kullanılan gazetenin Bulgra alfabesinde metin ve başlıkları da bulunmaktadır.

Yerel sorunları dikkate alan bilgi gazetesidir.

Kaynak: Özgür Söz, Sayı 2499, 10 Temmuz 1932. (Свободна Реч, бр. 2499, 10 юли 1932.)

47- Koca Balkan (Стара Планина)

Plovdiv (Filibe)'de haftada 2 kez çıkan bağımsız bir gazetedir. Gazetenin Direktörü Mustafa Sungur'dur. Yonovi matbaasında basılan gazetenin fiyatı 2 leva, yıllık aboneliği 200 levadır.

I- 1-25 arası sayılar 14 Şubat-4Ekim 1925 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

23. sayıya kadar Bulgar alfabesinde de çıkmıştır: Коджа Балкан (Стара Планина) Arap alfabesi ile yayınlanmıştır.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki yakın ilişkiler kurmayı amaçlayan Kemalist bir gazetedir. Geniş bir şekilde ekonomik sorunlarla ilgilenir.

48- Kozmopolit (Космополит)

Plovdiv'de çıkan Uluslararası tarım, ticaret ve sanayi gazetesidir.

I- 1 ve 2. Sayılar 30 Ocak-6 Şubat 1883'de yayınlanmıştır.

49- Malumat (Наука)

Plovdiv (Filibe)'de çıkan gazetenin Redaktörü Tahir Bey'dir. 1896 yılında yayınlanmıştır.

“Plovdiv (Filibe)'de yayınlanan Türk gazetesi Malumat ve Gayret'in Türk İmparatorluğuna girmesi yasaklanmıştır.

Plovdiv (Filibe)'de yayınlanan resimli Malumat gazetesinin Müdürü ve Editörü Sayın Tahir Bey, Bulgar polisi tarafından çeşitli testlere tabi tutulmuştur. Tahir Bey, Filibe Valisinin gazeteyi durdurma veya onun ülkeyi terk etmesi önerisi üzerine Sofya'ya gelerek açıklama istemiştir.”

Kaynak: İnsan hakları, Sayı: 115, 6 Ekim 1896. (Народни права, бр. 115, 6 окт. 1896.)

50- Medeniyet (Цивилизация)

Plovdiv (Filibe)'de 15 günde bir çıkan İslami Bilgilendirme gazetesidir. Sorumlu Redaktörü H. Mehmed Ahmedov'dur. Zarafet matbaasında basılan gazetenin tirajı 150-2750, fiyatı 3 leva, yıllık aboneliği 100 levadır.

- I- 1-25 arası sayılar 19 Ağustos 1933-14 Haziran 1934 arasında,
- II- 26-61 arası sayılar 24 Haziran 1934-27 Ağustos 1935 arasında,
- III- 62-107 arası sayılar 9 Eylül 1935-3 Kasım 1936 arasında,
- IV- 108-127 arası sayılar 17 Kasım 1936-11 Ağustos 1937 arasında,
- V- 128-162 arası sayılar 12 Ağustos 1937-8 Eylül 1938 arasında,
- VI- 163-239 arası sayılar 19 Eylül 1938-17 Eylül 1940 arasında,
- VII- 240-274 arası sayılar 25 Eylül 1940-11 Ağustos 1941 arasında,
- VIII- 275-312 arası sayılar 19 Ağustos 1941-19 Ağustos 1942 arasında,
- IX- 313-357 arası sayılar 26 Ağustos 1942-16 Ağustos 1943 arasında,
- X- 358-375 arası sayılar 23 Ağustos 1943-12 Ağustos 1944 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

26. alt başlıktan sonra Bulgaristan'daki Müslümanları korumak için devlet organı olmuştur.

240. alt başlıktan sonra Sorumlu Redaktör Salih Ahmedov Pehlivanov'dur. Hafız Yusuf Yakubov'da Editör olmuştur.

Nüvab matbaasında da basılmıştır. Arap alfabesinde yayınlanan gazetede Bulgar alfabesinde metin ve başlıklar da kullanılmıştır.

Türk Milliyetçi kesimin bilgilendirme gazetesidir.

51- Muallim Fikri (Учителска Мисъл)

Şumnu'da basılan gazetenin 2 ve 3. Sayıları 1924 yılında yayınlanmıştır. Türk öğretmenleri ile ilgili dergidir.

Kaynak: GPNB, 1924, s. 97. (ГПНБ, 1924, с. 97.)

52- Mücadele (Борба)

Plevne'de haftalık olarak yayınlanan politik bağımsız bir gazetedir. Redaktörü Mahmud Necmeddin olan gazete, Doğuş (İzgreve) matbaasında basılmıştır. Fiyatı 3 leva, Yıllık Aboneliği 120 levadır.

I- (IV) 1(160)-13(172) arası sayılar 1926 tarihinde,

I- 7. Sayı 1927 tarihinde yayınlanmıştır.

1927 tarihli sayı bulunamamıştır. Arap Alfabesinde yayınlanan gazetenin başlıklarında Bulgar alfabesi de kullanılmıştır. Bilgi Gazetesi.

Kaynak: GPNV, 1927, s. 10. (ГПНВ, 1927, с. 10.)

53- Müdafaa-i Hukuk (Защита на Правдата)

Ruşuk (Ruse)'de ayda 2 kez çıkan gazetenin Redaktörü Ahmed Zeki Bey'dir. Yıllık Aboneliği 5 levadır.

I- 1-4 arası sayılar 1904 tarihinde yayınlanmıştır.

Yeni Türk gazetesi şehirde çıkmaya başlamıştır. Bu gazete Bulgar Prenslüğindeki Türk nüfusun çıkarlarını savunacak ve Osmanlı İmparatorluğunda Sultanın keyfini kaçıracaktır.

Kaynak: Gazete, Sayı: 78, 18 Temmuz 1901. (Вестник, бр. 78, 18 юли 1901.)

54- Muvazene (Равновесие)

Varna ve Plovdiv (Filibe)'de yayınlanan, Vatandaşlık hakları, yargılama ve savunma hakkında bilgi veren bir gazetedir. Haftada 1 kez çıkan gazetenin Redaktörü Ali Fehmi'dir. Tirajı 1000, yıllık aboneliği 10 levadır.

I- 1-52 arası sayılar 1897-1898 arasında,

II- 58-104 arası sayılar 1898-1899 arasında,

III-105-154 arası sayılar 1899-1900 arasında,

IV-155-198 arası sayılar 1900-1901 arasında,

VI-217-247 arası sayılar 1901-1902 arasında,

VII- 249-302 arası sayılar 1902-1903 arasında,

VIII- 303-358 arası sayılar 1903-1904 arasında,

IX- 359-377 arası sayılar 1904-1905 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

53-57 arası sayılar, 185-193 arası sayılar, 199-216 arası sayılar, 248. Sayı ve 375-376. Sayılar hakkında bilgi yoktur.

Kaynak: BK. 1900-1901, s. 131; 1902, s. 87; 1903, s. 95; 1904, s. 90; 1905, s. 114; GPNB, 1905, s. 13. (BK. 1900-1901, с. 131; 1902, с. 87; 1903, с. 95; 1904, с. 90; 1905, с. 114; ГПНВ, 1905, с. 13.)

55- Örfan (Gelenek-Традиции)

Plovdiv (Filibe)'de yayınlanan dini sosyal bilimler dergisidir. Redaktörü Urfan Çavuşev olup Zarafet matbaasında basılmıştır.

I- 1-8 arası sayılar 15 Temmuz-1 Aralık 1931 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: BK, 1931, 37. (BK, 1931,37.)

56- Özdilek (Чисто Желание)

Haftada iki kez çıkan Milli Gençlik gazetesidir. Redaktörü Mehmed Ali Erecelili'dir. Kırcaali Tefeyyüz matbaasında ve Plovdiv (Filibe)'de Zarafet matbaasında basılmış olan gazetenin fiyatı 2 leva, tirajı 800, yıllık aboneliği ise 60 levadır.

- I- 2-22 arası sayılar 1 Kasım 1932-16 Ekim 1933 arasında,
- II- 23-32 arası sayılar 1 Kasım 1933-7 Haziran 1934 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

I.sayı ile ilgili bilgi yoktur. II. Cilt yayın redaktörü K-T. Bulgar alfabesi ile başlık ve metinler de bulunmaktadır. Milliyetçi Gençlik gazetesidir.

57- Rağbet (Склонност)¹

Her pazartesi çıkan Politik bir gazetedir. Sahibi ve Redaktörü Hacı Hafız Ahmed Efendi'dir. Plovdiv (Filibe)'de yayınlanan gazetenin yıllık aboneliği 10 levadır.

- I- 1-50 arası sayılar 1899-1900 arasında
  - II- 51-127 arası sayılar 1901-1902 tarihleri arasında yayınlanmıştır.
- Kaynak: BK, 1900-1901, s. 131; 1903, s. 95. (БК, 1900-1901, с. 131; 1903, с. 95.)

58- Rehber (Водач)

Bulgaristan'daki Müslümanların haklarını korumak için Sofya'da yayınlanan gazetedir. Haftada 1 kez çıkmaktadır. Redaktörü Mehmed Celilov olan gazetenin basımı İtimat (Doverie) matbaasında gerçekleşmiştir. Gazetenin tirajı 1300, fiyatı 3 leva, yıllık aboneliği ise 150 levadır.

- I- 1-102 arası sayılar 21 Ocak 1928-28 Aralık 1929 arasında,
- III- 103-154 arası sayılar 4 Ocak-27 Aralık 1930 arasında,
- IV- 155-206 arası sayılar 1 Ocak-26 Aralık 1931 arasında,
- V- 207-228 arası sayılar 2 Ocak-28 Mayıs 1932 arasında,
- VI- 229-278 arası sayılar 4 Haziran 1932-13 Mayıs 1933 arasında,
- I (VII)- 279-288 arası sayılar 20 Mayıs-29 Temmuz 1933 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

1932 yılından sonra Baş Redaktör ve Yayıncı M. Celilov'dur. Arap alfabesi ile yayınlanan gazetede Latince yazılmış ayrı sayfalar da bulunmaktadır. Ayrıca gazetede Bulgar alfabesinde başlık ve metinler de yer almaktadır. Milliyetçi bir gazetedir.

59- Resimli Balkan (Балкан. Илюстрован)

Sofya'da yayınlanan tarih, siyaset, toplumsal hayat ve ekonomi ile ilgili haftalık bir dergidir. Direktör ve Redaktörü Ethem Ruem olup fiyatı 50 leva, yıllık aboneliği 10 Franktır.

---

¹ Kaynakta gazetenin Bulgarca ismi "Успех" olarak verilmiştir. Успех (Uspeh) kelimesinin sözlük anlamı "Başarı-Muvaffakiyet"tir. Gazetenin adı "Başarı" olabilir ki bu durumda gazete ismi bu şekilde düzeltilmeli ya da Bulgarca ifade "rağbet" anlamını ifade eden "Склонност" (Sklonnost) kelimesi ile değiştirilmelidir.

- I- 2-5 arası sayılar 19 Şubat-23 Mart 1916 arasında,
- II- 1-6 arası sayılar 11 Şubat 1917-23 Mart 1918 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Birinci Cilt 1-3 ve 4. Sayılar hakkında bilgi yoktur. Bulgar alfabesinde başlık ve metinler de bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşında müttefiklerin başarılı olması için propaganda yapan resimli bir dergidir.

60- Resimli Emniyet (Сигурност. Илюстрован)

1896 yılında Plovdiv (Filibe)'de yayınlanmış bir gazetedir. "Bu yeni Türkçe gazete "Resimli Emniyet" ismi altında Plovdiv (Filibe) şehrinde yayınlanmaya başlamıştır." Kaynak: Tuna Haberleri, Sayı 5, 1 Kasım 1896 (İç Şube). (Дунавски известия, бр. 5, 1 Ноем. 1896 Вътрешен Отдел.)

61- Rodop (Родоп)

Kırcaali'de yayınlanan bağımsız siyasi ve toplumsal Türkçe gazetedir. Haftalık olarak çıkar. Redaktör Mehmed Lütfi Takanov'dur. Boyacıev matbaasında basılan gazetenin fiyatı 2 leva, yıllık aboneliği 100 leva, tirajı ise 300-100 arasındadır.

- I- 1-40 arası sayılar 19 Nisan 1929-4 Nisan 1930 arasında,
- II- 41-69 arası sayılar 13 Nisan 1930-20 Mayıs 1931 arasında,
- III- 70-91 arası sayılar 27 Mayıs 1931-11 Nisan 1932 arasında,
- IV- 92-121 arası sayılar 8 Mayıs 1932-Nisan 1933 arasında,
- V- 122-152 arası sayılar 1 Nisan 1933-7 Nisan 1934 arasında,
- VI- 153-156 arası sayılar 11 Nisan-Temmuz 1934 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

156. sayı bulunamamıştır. IV. Ciltten itibaren sosyo-politik, popüler bağımsız bir gazete olarak yayınlanmıştır. IV. Ciltten itibaren Sorumlu Redaktör Mehmed Lütfi Takanov olmuştur. Gazetenin basımı Plovdiv (Filibe)'deki Zarafet matbaasında yapılmıştır. Bilgilendirme gazetesidir.

Kaynak: ВК, 1933-1934, s. 150. (БК, 1933-1934, с. 150.)

62- Rodop Sesi (Родопски Глас)

Kırcaali'de yayınlanan bağımsız toplumsal Türkçe gazetedir. Direktör ve sahibi Mustafa Hasanov'dur. Boyacıev matbaasında basılan gazetenin Tirajı 300, yıllık aboneliği 100 levadır.

- I- 1-10 arası sayılar 5 Haziran-9 Ağustos 1929 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: ВК, 1929, s. 94. (БК, 1929, с. 94.)

63- Rumeli (Румелиа)

Plovdiv (Filibe)'de yayınlanan İslam ve Osmanlıların hakları, bilim ve eğitim ve benzeri hususlarla ilgili haftalık bir gazetedir. Yıllık aboneliği 10 levadır.

I- 1-34 arası sayılar 1906 yılında yayınlanmıştır.

Kaynak: ВК, 1906-1907, s. 283. (БК, 1906=1907, с. 283.)

64- Rumeli (Румелиа)

Eski Cuma'da 10 günde bir yayınlanan Türkçe gazetedir.

I- 1-21 arası sayılar 15 Ağustos 1924-29 Mart 1925 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: ВК, 1924-1926, s. 152; GPNB, 1924, s. 98. (БК, 1924-1926, с. 152; ГПНБ, 1924, с. 98.)

65- Savaş (Борба)

Şumnu (Şumen)'de yayınlanan Bulgaristan'daki Türk halkının emeğinin kurtuluşu ve politikası için çalışan bağımsız bir halk gazetesidir. Aylık olarak çıkmaktadır. Redaktörü Hilmi A. Çakalov'dur. Terakki matbaasında basılan gazetenin fiyatı 3 leva, yıllık aboneliği 90 leva, tirajı ise 700'dür.

I- 1-4 arası sayılar 29 Aralık 1928-8 Mart 1929 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Arap ve Latin alfabesi ile yayınlanmıştır. Ağırlıklı olarak eğitim içeriğine sahip bir gazetedir.

66- Savaş (Борба)

Şumnu (Şumen)'de yayınlanmış bağımsız sivil bir gazetedir. Terakki matbaasında basılan gazetenin tirajı 700'dür.

I- 1. Sayı 23 Mart 1928'de yayınlanmıştır.

Kaynak: ВК, 1928, s. 108. (БК, 1928, с. 108.)

67- Sebat (Постоянство)

1895'de Ruse (Ruşçuk)'de yayınlanan haftalık bir gazetedir.

“Ruşçuk'ta bir süredir Türkçe olarak Sebat adlı haftalık bir gazete çıkarılmakta olup gazetenin editörlüğünü Liberal Büro üyeleri Emin Muameleci ve Mehmed Efendilerin yardımıyla tanınmış Türk aydınlarından İskender Bey Mahmudov ve Şevki Efendi Hacı Recebov yapmaktadır. Gazete politik ve ekonomik bir gazete olmanın yanında Liberal partinin kuruluşunu desteklemekte ve hükümetin keyfi ve zorba uygulamaları ile mücadele etmektedir...”

Kaynak: İnsan Hakları, sayı: 33, 23 Mart 1895. (Народни Права, бр. 33, 23 Март 1895.)

68- Sebat (Постоянство)

1908 yılında İstanbul'da çıkan bir gazetedir.

“Yeni gazete Sebat ismiyle İstanbul'da çıkarılmaya başlanmıştır. Gazete Türkçe ve Bulgarca olarak yazılmıştır.

Kaynak: Sabah Yıldızı, Sayı 32, 7 Ağustos 1908 (İç haberler). (Зорница, бр. 32, 7 Авг. 1908 (Вътрешни Новини))

69- Seda-i İslam (Ислямски Глас)

Şumen (Şumnu)'de yayınlanan ve Terakki matbaasında basılan gazetenin Redaktörü H. Ü. Şinasi, fiyatı 4 leva ve tirajı 600'dür.

I- 1-5 arası sayılar 26 Nisan-14 Ağustos 1931 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: ВК, 1931, s. 97. (БК, 1931, с. 97.)

70- Serbest Bulgaristan (Свободна България)

1888 yılında Sofya'da her Çarşamba çıkan gazetenin Redaktörü ve sahibi A. N. Nadir'dir.

“*Serbest Bulgaristan (Свободна България) gazetesini Bulgar Prensiği topraklarındaki tek Türkçe gazetedir. Her Çarşamba yayınlanmıştır. Tüm dillerdeki ilanları basmayı kabul etmektedir. Bu ilanlar en doğru şekilde Türkçeye çevrilecektir.*

Adres: Serbest Bulgaristan gazetesinin Redaktörü-Sahibi A. N. Nadir.”

Kaynak: Hürriyet (Serbestlik), sayı: 197, 10 Eylül 1888. (Свобода, бр. 197, 10 септ. 1888.)

71- Sofya Muhabiri (Софийски Кореспондент)

Sofya'da haftada 3 kez çıkan bir gazetedir. Sorumlu Redaktör Mehmed Ethemov'dur. Yıllık aboneliği 10 levadır.

I- 1-6 arası sayılar Aralık 1910-1911 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

“*Serbestliğe göre gazete Plovdiv (Filibe)'de yayınlanmıştır: “Sofya Muhabiri” Bulgarlar ile Türkler arasında dostluk için savaşmayı amaçlayan ve burada çıkmaya başlayan bir Türk gazetesinin ismidir.”*

Kaynak: Hürriyet (Serbestlik), sayı: 49, 9 Aralık 1910; GPNB, 1911, s. 64. (Зорница, бр. 49, 9 Дек. 1910; ГПНБ, 1911, с. 64.)

72- Sahihü'l-Hakaik (Свидетел На Истината)

Şumen (Şumnu)'de yayınlanan manevi ve ahlaki çalışmalar üzerine bir monografidir. Redaktörü ve Sahibi Avetarianian'dır.

3- 13. Sayı 1907-Mayıs 1908 arasında

14. Sayı Mayıs 1911'de yayınlanmıştır.

“Dini ve ahlaki meseleler üzerine bir dizi kitap. Türkler arasında Hristiyanlığın (Protestanlığın) yayılması için Potsdam'da Deutsche Orientmission'in neşriyatıdır.”

Kaynak: БК, 1906-1907, s. 284; 1908-1911, s. 100. (БК, 1906-1907, c. 284; 1908-1911, c. 100.)

73- Şark (Изток)

Sofya'da her hafta çıkan Türk-Bulgar gazetesidir. Redaktör, yayıncı ve yardımcı yönetici İsmail Yörükov'dur. Liberal Kulüp matbaasında basılan gazetenin yıllık aboneliği 8 levardır.

I- 1-57 arası sayılar 1905-1906 tarihlerinde yayınlanmıştır.

Jön Türk hareketinin gazetesidir. Türk hükümetinin isteği ile gazete durdurulmuştur fakat Redaktör ikamete zorlanmıştır.

Kaynak: БК, 1905, s. 114; 1906-1907, s. 284; Gün, sayı 884, 21 Haziran 1906. (БК, 1905, c. 114; 1906-1907, c. 284; Ден, бр. 884, 21 Юни 1906.)

74- Şark Rumeli (Източна Румелия)

1905 yılında Plovdiv (Filibe)'de yayınlanan bir gazetedir. Redaktörü Ethem Nuri'dir.

“O günlerde Ethem Nuri'nin Redaktörlüğü altında Plovdiv (Filibe)'de Şark Rumeli adı altında yeni gazete yayınlanmaya başlamıştır. Yeni gazete Bulgaristan'daki Jön Türklerin bir organı olarak çalışacak ve Türkiye'deki mevcut rejimin devrilmesi için mücadele edecektir.”

Kaynak: Akşam Postası, sayı: 1523 (22), 9 Kasım 1905. (Вечерна Поша, бр. 1523 (22), 9 ноем. 1905.)

75- Tarla (Нива)

Sofya'da çıkan Siyaset ve Edebiyat gazetesidir. Haftada bir kez cumartesi günleri yayınlanmaktadır. Redaktör ve yayıncısı Yusuf Ali Bey olan gazetenin yıllık aboneliği 15 levardır.

I- 3-4, 27, 29. Sayılar 5 Haziran-24 Aralık 1882 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Diğer sayılar hakkında bilgi yoktur.

“Haftalık Türkçe gazetedir. 1 sayfası Bulgarca-3 sayfası Türkçe olmak üzere 4 sayfa olarak çıkmaktadır. Bulgaristan'daki Türk azınlığın iktidara ve Anti Bulgar Türk propagandasına karşı sadakatini sağlamak için yayınlar yapmıştır. Gazete Türk hükümetine karşı ağız sözleri nedeniyle iktidar tarafından durdurulmuştur.”

76- Terbiye (Пролетар)

Sofya'da çıkan ve Bulgaristan'daki Müslüman milli kültür ve eğitim birliğinin ortak yayın organıdır. Redaktörü Ş. M. Paşev olup Bulgaristan matbaasında basılmıştır. Fiyatı 2 leva, tirajı 1500'dür.

I- 7. Sayısı 6 Mayıs 1934 tarihinde yayınlanmıştır.

Kaynak: БК, 1933-1934, s. 135. (БК, 1933-1934, с. 135.)

77- Terbiye Osağı (Възпитание)

Şumen (Şumnu)'de çıkan bilimsel, eğitici kamu dergisidir. Bulgaristan'daki Müslüman Öğretmenler eğitim birliğinin yayın organıdır. Terakki matbaasında basılmıştır.

I- 1-11 arası sayılar 1921-1922 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: GPNB, 1922, s. 91. (ГПНБ, 1922, с. 91.)

78- Tuna (Дунав)

Ruse (Ruşçuk)'de pazar günleri dışında her gün yayınlanan Türkçe gazetedir. Gazetenin Sorumlu Redaktörü Mehmed Teftiş'tir. Drobynyak matbaasında basılan gazetenin yıllık aboneliği 15 levardır.

I- 1-300 arası sayılar 1905-1906 arasında,

II- 301-415 arası sayılar 1906-1907 arasında,

III- 416-464 arası sayılar 13 Ekim 1909-1 Ocak 1910 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: БК, 1905, s. 114; 1906-1907, s. 284; 1908-1911, s. 100. (БК, 1905, с. 114; 1906-1907, с. 284; 1908-1911, с. 100.)

79- Tuna Voю (Дунавски Далечини)

Pleven (Plevne)'de çıkan bağımsız bir gazetedir. Direktörü M. Necmeddin, Baş Redaktörü M. Behçet'tir. Doğuş (Изгрев) matbaasında basılmıştır.

II- 1-2 sayılar 14 Şubat-7 Mart 1927 tarihlerinde yayınlanmıştır.

Bulgar alfabesi ile başlıklar da yer almaktadır.

80- Tunca (Тунджа)

1919 yılında yayına başlayan ve Sofya'da her gün çıkan Türkçe bir gazetedir. Gazetenin Direktörü Ahmed Fazlı Şerifov, fiyatı 1 leva, yıllık aboneliği 200 levardır.

XI- 1-15 arası sayılar 11 Ocak-24 Mayıs 1923 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Diğer yıllar hakkında bilgi yoktur; 1919 yılı bulunamamıştır. 1919'daki yayın için: "Türk gazetesi "Tunca" teknik nedenlerle 20 aya kadar yayınlanamayacaktır" mesajı ile karşılaşılmıştır.

Arap alfabesinde yayınlanan gazetede Bulgar alfabesinde başlıklar da yer almaktadır.

Kaynak: Bayrak, sayı: 204, 12 Eylül 1919. (Пряпорец, бр. 204, 12 септ. 1919.)

81- Turan (Туран)

Sofya'da çıkan, Bulgaristan'daki Türk Devletleri "Turan" Birliğinin bir organı olan eğitim gazetesidir. İtimat (Доверие) matbaasında basılan gazetenin tirajı 1000'dir.

I- 1-2 sayılar 6 Mayıs-7 Ekim 1928 tarihinde yayımlanmıştır.

Kaynak: BK, 1928, s. 108. (BK, 1928, с. 108.)

82- Turan (Туран)

Kırcaali'de aylık olarak yayımlanan gazetenin Sorumlu Redaktörü Raif Mustafov'dur. A. K. Boyaciev matbaasında basılan gazetenin fiyatı 2 leva, tirajı 100, yıllık aboneliği 30 levardır.

I- 1-12 arası sayılar 1 Ocak-1 Aralık 1932 arasında,

V- 7-13 arası sayılar 1 Ocak-1 Temmuz 1934 tarihleri arasında yayımlanmıştır.

V. cilt 7. Alt başlıktan itibaren bilgi ve ışık saçar. (Bulgaristan'daki Türk Devletleri "Turan" birliğinin organıdır). Varna'da da yayımlanmaktadır. Ömer A. Nalbantov da Redaktörlüğünü yapmıştır. Şumen (Şumnu)'deki Terakki matbaasında basılmıştır. Arap ve Latin alfabesinde yayımlanmış, Bulgar alfabesinde başlık ve metinler de bulunmaktadır. Son milliyetçi Kemalist gazetedir.

83- Türk Muallimler Birliği (Турски Учителски Съюз)

Oryahovo'da yayımlanan bir gazetedir.

I- 2-4 arası sayılar 1926 yılında yayımlanmıştır.

Kaynak: GPNB, 1926, s. 105. (ГПНБ, 1926, с. 105.)

84- Türk Muallimler Mecmuası (Турско Учителско Списание)

Türk Öğretmenler birliğinin bir organıdır. 1925 yılında Razgrad'da yayımlanan dergini K-T. tarafından tertiplenmiştir.

Kaynak: Razgrad Haberleri, sayı 138, 27 Ağustos 1929. (Разградски Новини, бр. 138, 27 Авг. 1929.)

85- Türk Sedası (Турски Глас)

Sofya'da haftanın her günü çıkan bir gazetedir. Gazetenin Redaktörü ve sahibi Ahmed Fazlı Şerifov'dur. Fiyatı 20 para olan gazetenin yıllık aboneliği 20 levardır.

V- 1132-1238 arası sayılar (1912-1913) arasında

1238'den sonrası sayılar 1914-1919 tarihleri arasında yayımlanmıştır.

Bulgar alfabesinde metin ve başlıklar yer almaktadır.

Kaynak: Edebiyat, 1914, Cilt 5-6, s. 7; Güneş, 1919, s. 62; GPNB, 1912-1913, s. 55. (Книжнина, 1914, Кожа 5-6, с. 7; Слънце, 1919, с. 62; ГПНБ, 1912-1913, с. 55.)

86- Türk Sözü (Турско Слово)

Plovdiv (Filibe)'de çıkan Toplumsal, Siyasi, Bilimsel ve Ekonomik Türkçe gazetedir. Haftalık olarak yayınlanmaktadır. Redaktör ve sahibi Ali Fehmi'dir. Hurşid matbaasında basılan gazetenin fiyatı 1 leva, tirajı 500, yıllık aboneliği 110 levadır.

I- 1-44 arası sayılar 1 Şubat-26 Aralık 1920 arasında,

II- 45-55 arası sayılar 19 Ocak-23 Temmuz 1921 arasında,

III- 56-58 arası sayılar ? -12 Temmuz 1922 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Birinci Ciltteki 56-57. Sayılar bulunamamıştır. Arap alfabesi ile yayınlanan gazetede Bulgar alfabesinde metin ve başlıklar da yer almaktadır. Bulgaristan'daki Türk azınlığı korumak (savunmak) için yazılar yayınlayan milliyetçi bir gazetedir.

Kaynak: BK, 1919-1923, s. 138; GPNB, 1920, s. 44; 1921, s. 84. (БК, 1919-1923, с. 138; ГПНБ, 1920, с. 44; 1921, с. 84.)

87- Türk Spor Gazetesi (Турски Спортен Вестник)

Razgrad'da çıkan gazetenin Redaktörü Ali Hüsnü'dür.

1-3 sayılar 1926 yılında yayınlanmıştır.

Kaynak: A. Yavaşov, Razgrad, s. 261; Razgrad Haberleri, sayı 138, 27 Ağustos 1929. (А. Явашов, Разград, с. 261; Разградски Новини, бр. 138, 27 Авг. 1929.)

88- Uhuvvet (Братство)

Ruse (Ruşçuk)'de çıkan siyasi, bilimsel ve çeşitli haberlerin yayınlandığı bağımsız bir gazetedir. Haftada 2 kez yayınlanır. Sorumlu Redaktörü Mehmed Teftiş'dir. Zafer matbaasında basılan gazetenin fiyatı 20 kuruş, yıllık aboneliği 10 levadır.

I- 45-92 arası sayılar 1904-1905 arasında,

II- 93-108 arası sayılar 26 Aralık 1905-25 Nisan 1906 arasında,

III- 110-124 arası sayılar 24 Mayıs-27 Eylül 1906 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Birinci cilt bulunamamış, 109. Sayı hakkında bilgi yoktur. 110'dan itibaren 4°. Bilgi ve kültür gazetesidir.

Kaynak: BK, 1905, s. 114.

89- Varna Postası (Варненска Поща)

1888 yılında Varna'da yayınlanan bir gazetedir.

“Varna Postası gazetesinin sorumlu redaktörü Necip Nadir bu yılın 9. Ayında Varna bölge mahkemesi tarafından basın kanununun 4. ve 5. Maddelerini ihlal ettiği gerekçesiyle 20 gün hapisle mahkûm edildi.” Gazete Fransızca başlıklara, Bulgar alfabesinde metinlere de yer vermiştir.

Kaynak: İnsan Hakları, sayı 40, 18 Haziran 1888. (Народни Праваъ бр. 40, 18 юни 1888.)

90- Vatan (Отечество)

1909 yılında Selanik’te yayınlanmış bir gazetedir.

91- Yarın (Утре)

Şumen (Şumnu)’de 10 günde bir çıkan politik ve bilimsel bir gazetedir. Redaktörü Arif Oruç olan gazete İntibah matbaasında basılmıştır. Fiyatı 2 leva, tirajı 7000, 3 aylık aboneliği 10 levardır.

I- 1-14 arası sayılar 26 Ocak-15 Haziran 1934 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Ahmed Mehmedov da redaktörlüğünü yapmıştır. Bulgar alfabesinde metin ve başlıklar da bulunmaktadır.

Türk siyasi göçmenler tarafından çıkarılan Anti Kemalist bir gazetedir.

92- Yeni Başlangıç (Ново Начало)

Kırcaali’de çıkan toplumsal ve politik bir gazetedir. Boyaciev matbaasında basılan gazetenin tirajı 700, fiyatı 3 leva, yıllık aboneliği 160 levardır.

I- 2-18 arası sayılar 6 Ocak 1928-27 Mayıs 1929 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

1 ve 11 sayılar kayıp, 12-14 sayılar bulunamamıştır. 7. Sayıdan itibaren Direktörü Şevket Müftiev, Redaktörü ve sahibi Yahya Hayati olmuştur. Arap alfabesinde yayınlanan gazete 15. Sayıdan itibaren Latin alfabesinde yazılar, Bulgar alfabesinde metin ve başlıklara da yer vermiştir.

Gazete sağlık eğitimi ile ilgili makalelerin yanı sıra çoğunlukla yerel haberler ve reklamlar içermektedir.

93- Yeni Söz (Нова Реч)

Şumen (Şumnu)’da çıkan toplumsal hayat ve kültür ile ilgili yazılar yayınlayan haftalık bir gazetedir. Terakki matbaasında basılmıştır.

I- 1-13 arası sayılar 13 Nisan – 19 Ekim 1925 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: БК, 1924-1926, s. 151. (БК, 1924-1926, с. 151.)

94- Yeni Yol (Нов Път)

Kırcaali'de çıkan bağımsız bir gazetedir. Redaktörü Mustafa Hasanov'dur. Kıvılcım (Искра) matbaasında basılan gazetenin tirajı 500-700, yıllık aboneliği 100 levadır.

I- 1-34 arası sayılar 12 Eylül 1930- ? 1931 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

26. sayıdan itibaren sorumlu redaktörü Mustafa Hasanov olmuştur. Modern-Sanat matbaasında da basımı gerçekleşmiştir.

Kaynak: BK, 1930, s. 102; 1931, s. 97.(BK, 1930, c. 102; 1931, c. 97.)

95- Yenilik (Обнова)

Yanbolu (Ямбол)'da 2 haftada bir çıkan bilimsel, toplumsal, iktisadi ve kültürel hayatı konu alan bağımsız bir gazetedir. Direktörü ve sahibi Mehmed H. Fettahov'dur. Svetlina matbaasında basılan gazetenin tirajı 600, fiyatı 3 leva, yıllık aboneliği 70 levadır.

I- 1-13 arası sayılar 13 Ekim 1928-20 Ağustos 1929 arasında,

II- 14-16 arası sayılar 20 Ağustos-17 Eylül 1929 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Gazete Yanbolu'daki Türk Teşkilatının gazetesidir. Türkiye'deki Kemalist reformların propagandasını yapmaktadır.

96- Yıldırım (Светкавица)

Sofya'da yayınlanan gazetenin Baş Redaktörü Ali Haydar'dır. Poligrafıya matbaasında basılan gazetenin tirajı 1000, fiyatı 2 levadır.

I- 1-7 arası sayılar 18 Eylül 1935-16 Şubat 1936 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: BK, 1935-1939, s. 210. (BK, 1935-1939, c. 210.)

97- Yoldaş (Другар)

Şumen (Şumnu)'de 15 günde bir çıkan ve 1000 tiraja sahip bir dergidir. Redaktörü Abdullah Fehmi'dir. Terakki matbaasında basılan derginin fiyatı 2.50 levadır.

I- 1-6 arası sayıları 1 Aralık 1921-15 Şubat 1922 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Kaynak: BK, 1919-1923, s. 139. (BK, 1919-1923, c. 139.)

98- Ziya (Светлина)

Sofya'da çıkan ve Bulgaristan Komünist Partisi 3. Komünist Enternasyonal bölümünün yayın organıdır. Haftada 1 kez yayınlanır. Kurtuluş matbaasında basılan gazetenin tirajı 1800, fiyatı 50 kuruş, yıllık aboneliği 25 levdır.

Sloganı (Motto): Ülkenin her tarafındaki proleterler birleşin.

- I- 1-24 arası sayılar Aralık 1920-4 Mayıs 1921 arasında,
- II- 1-50 arası sayılar 23 Kasım 1921-1 Kasım 1922 arasında,
- III- 1-38 arası sayılar 8 Kasım 1922-3 Ağustos 1923 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Birinci cilt bulunmamıştır. Arap alfabesinde yayınlanan gazetede, Bulgar alfabesinde metin ve başlıklar da yer almaktadır.

“Borçeski Komünist Gazetesi “Emekçi Türklerin ve Bulgaristan civarındaki Türklerin Bulgar Komünist Partisi etrafında birleşmesi için mücadele etti. Kapitalist baskıya ve faşist tiranlığa karşı mücadele çağrısında bulundu. O zamanki yöneticiler Ziya gazetesini devletin tehlikeli bir düşmanı olarak gördüler ve 1923'te yayınlanmasını yasakladılar.

Kaynak: 10 Yıllık Gazete .....-Vatansever Cephe, sayı: 3329, 14 Mayıs 1955; ВК, 1919-1923, s. 139. (10 Години Вестник .....-Отечествен Фронт, бр. 3329, 14 Май 1955; БК, 1919-1923, с. 139.)

Sonuç

1844-1944 yılları arasında Bulgaristan'da çıkan toplam gazete sayısı 98'dir. Bu 98 gazetenin Bulgaristan coğrafyasına yayılımına bakıldığında büyük şehir denilebilecek yerleşimlerde gazete sayılarının da çoğunlukta olduğu görülebilmektedir. Bu çerçevede 98 gazetenin 27'sinin Sofya'da, 23'ünün Plovdiv (Filibe)'de, 14'ünün Şumen (Şumnu)'de, 8'inin Kırcaali'de, 7'sinin Ruse (Ruşçuk)'de, 5'inin Razgrad'da, 4'ünün Varna'da, yine 4'ünün Oryahovo'da, 2'sinin İstanbul'da, 2'sinin Plevne (Plevne)'de, 1'inin Eski Cuma'da, 1'inin Selanik'te ve 1'inin Köstence'de yayınlandığı tespit edilmiştir. Bulgaristan'da herhangi bir yerde Türkçe gazetenin çıkması, Türk okuyucusunun ya da Türk nüfusunun oralarda yoğun yaşadığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan bazı gazetelerin aynı isimle ve aynı zaman diliminde farklı şehirlerde de yayınlandığı da dikkat çekmektedir. Bu da aynı ismi taşıyan gazetelerin farklı kişilerce ve matbaalarca çıkartılmasında sorun olmadığını göstermektedir. Genel itibarıyla gazeteler siyasi, ekonomik ve kültürel yayınlar yapmışlardır. Ancak hepsi Bulgaristan'da Türk nüfusunun aydınlatılması için gayret etmiştir.

Kaynakça

- İVANÇEV Dimitir P., Bılgarski Periodičen Peçat 1844-1944, *Anotiran Bibliografski Ukazatel*, Tom III, Nauka i İzkustvo, Sofya 1969.
- VANÇEV, N., KERİMOV Y., KLASOV G., NİKOLOV STR., POPOV TR., *Bulgarca Türkçe Sözlük*, Bulgar Bilimler Akademisi Yayınevi, Sofya 1961.

OLGU SUNUMU

PROF. DR. İLHAN BAŞGÖZ'ÜN ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ'NDE DÜZENLENEN CENAZE TÖRENİ*

Serpil AYGÜN CENGİZ** Gamze Merve ERARSLAN***

Öz: Halkbilim (folklor) alanında çok önemli çalışmaları olan (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 1944 yılı mezunu ve aynı Fakülte'den 1949'da Türkiye'nin folklor alanındaki ikinci doktora derecesini alan, 1997 yılında Indiana Üniversitesi'nden emekli) Prof. Dr. İlhan Başgöz 13 Nisan 2021 tarihinde vefat etti. 15 Nisan 2021 tarihinde Prof. Dr. İlhan Başgöz için Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Farabi Salonu fuayesinde cenaze töreni düzenlendi. Cenaze, Ankara Kocatepe Camii'nde cenaze namazının ardından Ankara Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedildi. Bu metin, Prof. Dr. İlhan Başgöz için AÜ DTCF'de düzenlenen cenaze töreninde yapılan konuşmalardan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlhan Başgöz, Cenaze Töreni, Folklor, Halkbilimi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi

THE FUNERAL OF PROF. DR. İLHAN BAŞGÖZ AT THE FACULTY OF LANGUAGES, HISTORY AND GEOGRAPHY AT ANKARA UNIVERSITY

Field of folklore, graduated from the Faculty of Languages, History and Geography at Ankara University in 1944 and received Turkey's second doctorate degree in folklore in 1949. He retired from Indiana University (USA) in 1997. Prof. Dr. İlhan Başgözdied on April 13, 2021. On April 15, 2021, a funeral was held for Prof. Dr. İlhan Başgöz in the foyer of Farabi Hall of the Faculty of Languages, History and Geography at Ankara University. He was buried in the Cebeci Asri Cemetery in

* 13 Nisan 2021 tarihinde vefat eden Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün AÜ DTCF'sinde düzenlenen cenaze töreninde yapılan konuşmalardan oluşan bu metin (AÜ DTCF Halkbilimi Bölümü öğretim üyesi) Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz (ORCID: 0000-0001-7448-4317, serpilayguncengiz@gmail.com) ve (AÜ DTCF Halkbilim Bölümü 2017 yılı mezunu) Gamze Merve Erarslan (ORCID: 0000-0002-6294-1610, g.m.erarslan@hotmail.com) tarafından hazırlanmıştır. Cenaze töreninin video kaydı *YouTube Kulaklı Orman Baykuşu* kanalında <https://youtu.be/QKsdmggM9Lo> adresinden, cenaze töreninin fotobelgeseli ise aynı kanalda <https://youtu.be/Nqz45LXwK20> adresinden izlenebilmektedir.

** Prof. Dr., AÜ DTCF Halkbilimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-7448-4317, serpilayguncengiz@gmail.com,

*** ORCID: 0000-0002-6294-1610, g.m.erarslan@hotmail.com

Ankara after the funeral prayer at Ankara Kocatepe Mosque. This text consists of speeches given at the funeral held at Ankara University Faculty of Languages, History and Geography.

Key Words: İlhan Başgöz, funeral, folklore, Faculty of Languages, History and Geography, Ankara University

Extended Abstract: Prof. Dr. İlhan Başgöz, a distinguished professor in the field of folklore, graduated from Ankara University Faculty of Languages, History and Geography in 1944 and received his doctorate degree in the field of folklore at the same university. He retired from Indiana University (USA) in 1997. Prof. Dr. İlhan Başgöz died on April 13, 2021. On April 15, 2021, a funeral was held for Prof. Dr. İlhan Başgöz in the foyer of Farabi Hall of the Faculty of Languages, History and Geography of Ankara University. He was buried in the Cebeci Asri Cemetery in Ankara after the funeral prayer at Ankara Kocatepe Mosque. This text consists of speeches given at the funeral held at the Faculty of Languages, History and Geography of Ankara University.

Prof. Dr. İlhan Başgöz's doctorate dissertation titled "Turkish Biographic Folktales (Characters, Structure, Minstrels' Relations to Their Work)" was completed in 1949 and it was the second doctorate thesis in the field of folklore in Turkey. Immediately after that, he taught literature at Tokat High School for two years, and then decided to live abroad because of various difficulties that he experienced. He first moved to England, then to the United States, where he worked at the University of California, then at Indiana University, where he worked until his retirement as Emeritus Professor in 1997. After his retirement, he returned to Turkey and taught at Bilkent University, Van Yüzüncü Yıl University and Middle East Technical University. He is the author of the following important books on folklore: *Turkish Folklore Reader* (1971, Bloomington, Indiana University Uralic and Altaic Series Publications), *A Corpus of Turkish Riddles* (with Andreas Tietze, 1973, Berkeley, University of California Press), *Studies in Turkish Folklore* (with Mark Glazer, 1978, Bloomington, Indiana University Turkish Studies Series Publications), *Folklor Yazıları* (1986, İstanbul, Adam Yayınları), *Educational Problems in Turkey* (with Harold E. Wilson, 1997, Routledge), *Âşık Ali İzzet Özkan* (1994, İstanbul, Pan Yayınları) ve *İzahlı Türk Halk Şiiri Antolojisi* (2014, İstanbul, Pan Yayınları). *Gemerek Nire Bloomington Nire Hayat Hikâyem* (2017, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) is the book in which Prof. Dr. İlhan Başgöz tells his own life story. There is a biographical interview work done with İlhan Başgöz, titled *Kardeşliğe Bin Selâm - İlhan Başgöz ile Söyleşi* (Eds.: Gönül Pultar, Serpil Aygün Cengiz, 2003, İstanbul, Tetragon Yayınları).

Prof. Dr. İlhan Başgöz is also the founder of Turkey's first folklore summer school, which lasted from 1997 until the mid-2000s (in the village of Güre, Akçay district of Balıkesir). He received the Ministry of Culture's

Distinguished Service Award in 1997, the Hacı Bektaş Veli Friendship and Peace Award in 2000, the TÜBA Science Award in 2004, Indiana University's Bicentennial Medal in 2019.

His funeral was held on April 15, 2021, at the Faculty of Languages, History and Geography at Ankara University. Nine people spoke at the funeral. Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz, the Head of Folklore Department was the first speaker at the funeral. She briefly presented the life of Prof. Dr. İlhan Başgöz and stated that Prof. Dr. İlhan Başgöz was one of the Folklore Department's first academics at Ankara University. The second speaker was the Dean of the Faculty, Prof. Dr. Levent Kayapınar, who reminded everyone that Prof. Dr. İlhan Başgöz was one of the first students to study in 1940 in this first historical building where the Faculty began its education and he also said that Prof. Dr. İlhan Başgöz was trained by very important teachers such as Pertev Naili Boratav, Tahsin Banguoğlu and Abdülbaki Gölpınarlı. Following his education at the Faculty, Başgöz told the world about the most important values of Turkey, including Köroğlu, Karacaoğlan, Nasreddin Hodja and Yunus Emre. Then Prof. Dr. Necdet Ünüvar, the Rector of Ankara University, gave a speech about Prof. Dr. İlhan Başgöz. Prof. Dr. Necdet Ünüvar said that Prof. Dr. İlhan Başgöz was a globally recognized, respected folklorist, and added that he was honored for his efforts in arranging an air ambulance service so that Prof. Dr. İlhan Başgöz, who had health problems, could come to Turkey from the United States of America. Prof. Dr. Necdet Ünüvar also said that Prof. Dr. İlhan Başgöz would live as long as the Faculty of Languages, History and Geography at Ankara University exists.

Dr. Balım Sultan Yetgin, a student and assistant of Prof. Dr. İlhan Başgöz thanked the Turkish Ministry of Health, the Turkish Ministry of the Interior, the Rector, and all the friends, students, colleagues of Prof. Dr. İlhan Başgöz for their support. Metin Turan, the Head of the Foundation of Folklore Researchers, said that Prof. Dr. İlhan Başgöz worked until his death having two unpublished files about Turkish folklore in his computer. Yusuf Şaylan, a retired worker, read a poem written by Ali Ekber Ataş for İlhan Başgöz. Cemil Kurt, a lecturer at Ankara University Turkish and Foreign Languages Application and Research Centre, said that everyone had been going through very emotionally busy days and it was an honor for him to know Prof. Dr. İlhan Başgöz. Prof. Dr. Hayriye Erbaş, the Head of Sociology Department, said that we should take care of the values in Turkey and this was the only way tradition could be formed in academia. Prof. Dr. Barış Şimşek, a close relative of Prof. Dr. İlhan Başgöz, talked about a children's book written by Prof. Dr. İlhan Başgöz which he would never forget.

Halkbilim (folklor) alanında çok önemli çalışmaları olan Prof. Dr. İlhan Başgöz 13 Nisan 2021 tarihinde vefat etti. 15 Nisan 2021 tarihinde Prof. Dr. İlhan Başgöz için Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Farabi Salonu fuayesinde cenaze töreni düzenlendi. Cenaze, Kocatepe Camii'nde öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazının ardından Ankara Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedildi. Bu metin, Prof. Dr. İlhan Başgöz için AÜ DTCF'de düzenlenen cenaze töreninde yapılan konuşmalardan oluşmaktadır.

1923 doğumlu olan Prof. Dr. İlhan Başgöz 1940 yılında kaydolduğu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1944 yılında mezun oldu. 1944-1949 yılları arasında Prof. Pertev Naili Boratav'ın yanında ilmî yardımcı olarak çalıştı. 1949 yılında "Biografik Türk Halk Hikâyeleri (Kahramanları, Teşekkürleri, Saz Şairlerinin Eserleriyle Münasebeti)" başlıklı doktora tez çalışmasını tamamladı. Hemen ardından iki yıl Tokat Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı ve ardından yaşadığı çeşitli sıkıntılar sonucunda yurtdışında yaşamaya karar verdi. Önce İngiltere'ye, oradan Amerika Birleşik Devletleri'ne geçerek Kaliforniya Üniversitesi'nde çalışmış, ardından 1965 yılında Indiana Üniversitesi'ne girmiş ve 1997 yılında Emeritus Profesör olarak emekli olana kadar burada çalışmıştır. Emekli olduktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve Bilkent Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde dersler vermiştir.

Turkish Folklore Reader (1971, Bloomington, Indiana University Uralic and Altaic Series Publications), *A Corpus of Turkish Riddles* (Andreas Tietze ile birlikte, 1973, Berkeley, University of California Press), *Studies in Turkish Folklore* (Mark Glazer ile birlikte, 1978, Bloomington, Indiana University Turkish Studies Series Publications), *Folklor Yazıları* (1986, İstanbul, Adam Yayınları), *Educational Problems in Turkey* (Harold E. Wilson'la birlikte, 1997, Routledge), *Âşık Ali İzzet Özkan* (1994, İstanbul, Pan Yayınları) ve *İzahlı Türk Halk Şiiri Antolojisi* (2014, İstanbul, Pan Yayınları) gibi halkbilimi (folklor) alanında değerli yayınların sahibidir. Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün kendi hayat hikayesini anlattığı *Gemerek Nire Bloomington Nire Hayat Hikâyem* (2017, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) adlı kitabı ile kendisiyle yapılmış bir nehir söyleşi çalışması olan *Kardeşliğe Bin Selâm - İlhan Başgöz ile Söyleşi* (haz.: Gönül Pultar, Serpil Aygün Cengiz, 2003, İstanbul, Tetragon Yayınları) adlı kitap da bulunmaktadır.

Prof. Dr. İlhan Başgöz 1997 yılından 2000'li yılların ortalarına kadar (Balıkesir'in Akçay ilçesi Güre köyünde) süren Türkiye'nin ilk folklor yaz okulunun da kurucusudur. 1997 yılında Kültür Bakanlığı Üstün Hizmet Ödülü, 2000 yılında Hacı Bektaş Veli Dostluk ve Barış Ödülü, 2004 yılında

TÜBA Bilim Ödülü ve 2019 yılında aldığı aldığı Indiana Üniversitesi 200. Yıl Madalyası ödülü bulunmaktadır.¹

Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün cenazesi²
(15 Nisan 2021, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Farabi Salonu Fuayesi)

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz: Bugün 15 Nisan 2021. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Farabi Salonu Fuayesi'nde iki gün önce vefat etmiş olan Hoca'mız Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün cenazesiyle birlikteyiz.

¹ Prof. Dr. İlhan Başgöz hakkında yayımlanmış eserlerin önemli bir bölümüne (telif hakları nedeniyle sitede künyesi verilen iki çalışma dışında) tam metin olarak <http://sedatvevisornek.humanity.ankara.edu.tr/ilhan-basgoz/> adresinden ulaşılabilmektedir.

² "Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Düzenlenen Cenaze Töreni" başlıklı bu yazıda yer alan fotoğrafları çeken AÜ DTCF Halkbilimi Bölümü öğrencileri **Gamze Merve Erarslan, Nevruz Eylül Akın, Erhan Korkmaz, Elif Abuşoğlu, Şehmus Koç** ile AÜ DTCF Halkbilimi Bölümü öğretim elemanı Araş. Gör. **Zeynep Nagihan Kahveci**'ye ve cenaze törenindeki konuşmaların ses kaydını yapan Ankara Üniversitesi Bülteni Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Öğr. Gör. **Özkan Kıymaz**'a teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. İlhan Başgöz Hoca'm, 2015 yılındaki bir görüşmemizde yaşam öyküsünden kim bilir kaçınıcı kez bize söz etmeye hazırlanırken "Söze başlamak daima zordur" demişti. Haklıydı.

Doksan sekiz yıla yayılan bu olağanüstü zenginlikteki yaşam burada kısaca nasıl anlatılabilir?...

İlhan Başgöz, doksan sekiz yıl önce Sivas Gemerek'te, kendi deyişiyile, arpalar biçilirken doğmuştur. İlkokulun ilk yıllarını kendisinin de diğer çocuklarla birlikte "Efendi" diye hitap ettiği babası Muallim Hasan Efendi'nin çalıştığı okulda okur. Babasının -neden olduğu bilinmeyen bir şekilde-görevden alınmasıyla İlhan'ın ailesi Hasan Efendi'nin yaylı arabasına binip Sivas'a göç eder. Sivas'ta çocukken İlhan'ın en sevdiği şeylerden biri geceleri Gül Nene'nin gelmesi ve Gül Nene'nin bir yandan renkli iplerle çorap örerken bir yandan da çocuklara masal anlatmasını dinlemektir. İlhan Başgöz seneler sonra Gül Nene'nin masallarından ikisini folklorist Richard Dorson'un *Folk Tales Told Around the World* adlı kitabı için çevirecektir. İlhan Hoca ömrü boyunca kendi yaşamından, kendi hamurundan malzemeyi folklor çalışmalarında kullanacaktır zaten.

Sivas Lisesi'nde aldığı eğitimin ardından, yoksulluk nedeniyle neredeyse bulabildiği bütün yatılı okulların sınavlarına girer. Nihayetinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü burslu kazanır. 1940 yılında öğrencisi olduğu fakülteden 1944'te mezun olur. Lisans mezuniyetinin ardından Pertev Naili Boratav'ın yanında onun ilmi yardımcısı, bugünün araştırma görevlisi olur. Ne yazık ki İlhan Hoca doktorasını tamamlayamadan Hoca'sı Boratav Fakülteden uzaklaştırılmış, Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kürsüsü'nün bütçesi kesildiği için de kadrosuna geri dönememiştir. İlhan Başgöz doktorasını 1949'da Boratav Hoca'sı olmadan tamamlar. Fakültedeki görevi de devam edemez. 1950 yılında iki yıl boyunca, işten çıkartılana kadar Tokat'ta edebiyat öğretmenliği yapar. 1953'te yedek subay okulundayken tutuklanır. Hapishane, sürgün, işsizlik yılları derken yurtdışından bir burs imkanıyla ailesiyle birlikte önce İngiltere'ye, oradan Amerika Birleşik Devletleri'ne gider. 1997'de Indiana Üniversitesi'nden emekli olana kadar da orada çalışır, üretir.

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz
(Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halkbilimi Bölümü Başkanı)

Indiana Üniversitesi'ndeyken İlhan Başgöz derlediği metinleri Amerika'da öğrendiği kuramlarla yorumlayarak yayımlamayı başarır. Örneğin Âşık Müdâmi'nin hikayeciliğini performans kuramıyla anlatır ve çok ilgi çeker. Bu sonradan onun Amerika'nın en önemli folklor ödülü almasına götüren yolun da başlangıcıdır. William Bascom'un *folklorun dört işlevi* yaklaşımını işlevselci kuramla ele alır ve folklorun protesto özelliğini de tartışmaya açar ki bugün bile çok eski yazı olmasına rağmen referansla hala kullanılan önemli bir metindir. Derlenen malzemeye kuramsal perspektifle bakıp yorumlayan Türkiye'nin ilk halkbilimcilerinden olduğu için İlhan Başgöz çok önemli bir folklorcudur.

74 yaşında emekli olduğunda da hiç durmamış, Türkiye'de Van'da ve Ankara'da çeşitli üniversitelerde ders vermeye, öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.

Ben, İlhan Başgöz Hoca'mla Balıkesir'in Akçay ilçesinin Güre köyünde 1997 yılında düzenlediği ilk folklor yaz okulunda tanışmıştım. O tarihte başlayan iletişimimiz hiç kopmadan bugüne kadar sürdü. Hoca'mın 2000'li yıllara kadar devam ettirdiği bu yaz okulunun benim üzerimdeki etkisi antropolojik folklor ve halk edebiyatı alanlarını zihnimde bütünleştirmemi sağlamasından geliyor. İlhan Başgöz, köylünün içindeki kentliyi, kentlinin içindeki köylüyü görmemi sağlayan kişidir, folklor alanına bütüncül bakışımı çeyrek asır önce belirleyen kişidir.

Hoca'mı buradan, *yarı demirden köprü, önü bir sıra kavak* olan Fakültesindeki, Ankara'sındaki yaşamının ilk on yılında yediği içtiği ayrı

gitmeyen, en yakın arkadaşı Enver Gökçe'nin dizeleriyle³ uğurlamak istiyorum:

Ah.. bir alıp satıcı gönlüm var gezer çarşı çarşı,
Başım güneşe düşmüş yanmayı öğrenir.
Nolur böyle duradursun cama güneşe karşı,
Gönül her yerde bir kardeşim güzel her yerde bir..

...

Düştüüm bir öylesi çekilmez derde,
Ne ölümü düşünürdüm, ne yaşamak korkusu,
Ne sır aradım her şeyde, ne gariplik var serde,
Ne kara sevda, ne sevmek ne sevilme arzusu
Artık her şarkı dokunur bana bu şehirde...

Hoca'mla, o çok sevdiği Fakültesinde vedalaşyoruz...

Hoca'mızı uğurlamak üzere Fakültemiz Dekanı Prof. Dr. Sayın Levent Kayapınar konuşmalarını yapacaklar şimdi. Buyurunuz, Hoca'm.

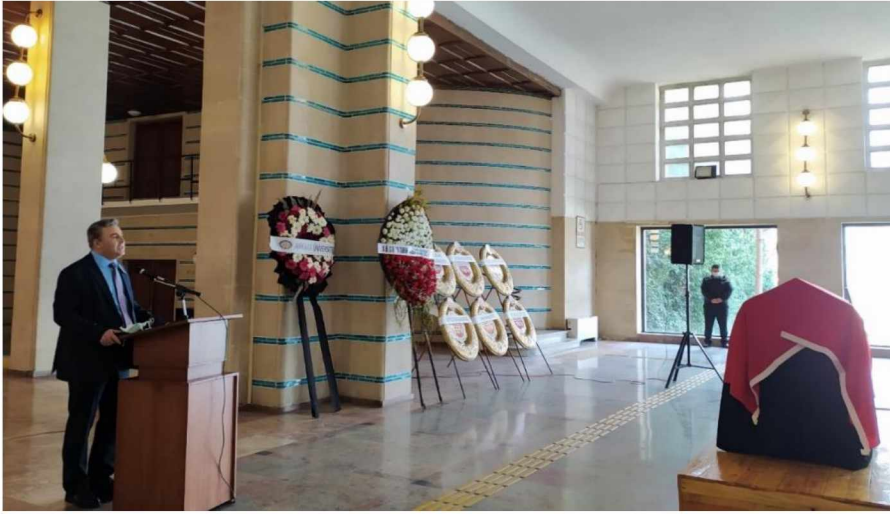
Prof. Dr. Levent Kayapınar: Efendim, bugün Türk halkbiliminin dünyadaki en büyük temsilcilerinden birisi İlhan Başgöz Hoca'mız için bir arada bulunuyoruz. İlhan Başgöz Hoca'mız 1940 yılında bu Fakülte'de Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kaydını yaptırdığı zaman biz de ilk eğitime başladığımız Evkaf Apartmanı'ndan buraya taşınmıştık ve İlhan Başgöz bu binanın ilk öğrencilerinden olmuştu. İlhan Başgöz bu binada eğitim ve öğretime başladığı zaman 1941 yılında ilk defa *I. Türk Coğrafya Kongresi* bu binada, bu fuayede ve bu Farabi Salonu'nda gerçekleştirildi. 1942 yılında ilk Türkiye gezileri yine dönemin Dekanı [Şevket Aziz] Kansu'nun önderliğinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi *Türkiye Gezileri*'ni başlattı ve Kars'a gidildi. İlk *Türkiye Gezisi*'ne Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olarak Kars'ta başladık. Yine 1943 yılında *III. Türk Tarih Kongresi* yine bu fuayede ve bu salonda, bu Fakültede gerçekleştirildi.

İlhan Başgöz Hoca'mız bu bilimsel ortam içinde yetişti. Kendisi bir bakıma çok şanslıydı, çok iyi hocaları oldu. Bugün bile alanında temel otorite kabul edilen Abdülbaki Gölpınarlı'dan Divan edebiyatı dersleri aldı. Filoloji ve Türk dili derslerini -Milli Eğitim Bakanlığı da yapacak daha sonra- Tahsin Banguoğlu'ndan aldı ve halkbilim derslerini ise kendisini çok etkileyecek Pertev Naili Boratav'dan aldı. Aldığı bu dersleri kendisi daha sonra şöyle tanımlayacaktır: "Dil Tarih'te aldığım usül, Amerika'ya gittiğimde bilimsel

³ Serpil Aygün Cengiz konuşmasında, Enver Gökçe'nin "Bir Alıp Satıcı Gönül" şiirinden bir bölümü alıntılarken şiirde yer alan ilk bölümdeki dizelerle son bölümdeki dizelerin yerlerini değiştirerek seslendirmiştir.

usul olduğunu anladım.” diyecektir. Yani çalışmalarının temel özelliklerini, metodolojiyi bu Fakültede, bu hocalardan temin etmiştir.

Doktora başladığı Pertev Naili Boratav'ın daha sonra Fakülte'den ayrılmak zorunda kalması üzerine doktorasını Mehmet Fuat Köprülü'nün denetiminde ve olumlu görüşüyle tamamlayacaktır. Fuat Köprülü belki de Pertev Naili Boratav'ın da Hoca'sı olarak onun hakkında olumlu görüşler beyan etmiş ve gelecekte istikbali olan bir bilim adamı olarak tanımlamıştır. Aynı bilimsel tavrını bu doktora jürisi sırasında İlhan Başgöz için de gerçekleştirdi. Elbette İlhan Başgöz'ün vasıfları ve kişiliği kadar, onun çalıştığı alanın, halkbilimin ne kadar önemli olduğunu ve bir ülkenin değerleri bakımından son derece önemli olduğunu ilk kavrayan bilim adamlarından bir tanesiydi Mehmet Fuat Köprülü; çünkü o, Pertev Naili Boratav ve İlhan Başgöz'den önce [*Türk Edebiyatında*] *İlk Mutasavvıflar* adlı çalışmasında menâkıbnâmeleri, Karacaoğlan'ı, bilmecelerin, halk efsanelerinin önemini kavramıştı ve bunlar üzerinde çalışacak insanların bu kültüre verebileceği çok şey olduğunu önceden görmüştü.

Prof. Dr. Levent Kayapınar
(Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı)

İlhan Başgöz Hoca'mız ise Amerika'ya gittiğinde bu rivayetlerin, bu anlatımların bilim açısından ne kadar önemli olduğunu, şüphe içine düşen bazı Batılılara, işte bu menâkıpnâmelerde, Velâyetnamelerde gerçekdışı, metafizik olaylar da var. Bunlar bilimsel olarak kabul edilebilir mi diye tartışmalarda şöyle bir olayı anlatmıştır: “Kars'ta, Aslı ile Kerem'in hikayesini anlatan anlatıcıya çok etkilenen bir dinleyici Kerem'in ölüm sahnesi geldiği zaman, ‘Kerem'i öldürürsen ben de seni öldürürüm’ diye çıktığı zaman, anlatıcı korku içinde, ‘Dur bakalım, onu diriltiriz’ diyerek Hızır Aleyhisselâm'ı

hikayeye dahil ederek olayı anlatıyordu.” Dolayısıyla bir edebiyat tarihçisi için bir kaynağın ilki çok önemlidir, fakat halkbilimci için versiyonları da o derece önemlidir; çünkü anlatıcılığı, dinleyeni ve toplumu o versiyonun içine çeker ve tepkisini anlatır. İşte Hoca'mız bize Türkiye'nin en önemli değerlerini, Köroğlu'nu, Karacaoğlan'ı, Nasreddin Hoca'yı ve içinde bulunduğumuz Yunus Emre'yi anlattı. Kendisine ne kadar teşekkür etssek azdır. Mekanı cennet olsun, ruhu şad olsun, efendim. Sağ olun, var olun.

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz: Hoca'mızı uğurlamak üzere Üniversite Rektörümüz Prof. Dr. Sayın Necdet Ünüvar konuşmalarını yapacaklar. Buyurunuz, efendim.

Prof. Dr. Necdet Ünüvar: Değerli Hocalarım, sizi saygı ve muhabbetle selamlıyorum. Malumunuz, 14 Ağustos 2020 tarihinde Rektörlük görevine başladım. Başladığım hafta bir Hoca'mızdan bir mektup geldi, bir mektup bırakılmış, bir de randevu talebi var. Mektupta enteresan bir şeyden bahsediyordu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde okumuş, daha sonra İngiltere ve Amerika'ya gitmiş, dünya çapında bir folklorcu, folklor edebiyatının dünya çapında bir hocası, bir halkbilimci İlhan Başgöz'den bahsediyordu ve İlhan Başgöz Hoca'nın sağlık durumunun elverişsiz olduğunu, Türkiye'ye dönmek arzusunun yüksek olduğunu ifade ediyordu.

Prof. Dr. Necdet Ünüvar
(Ankara Üniversitesi Rektörü)

Daha sonra Hoca'mızı davet ettim. Hoca'mız detaylı bir şekilde konuyu bana tekrardan aktardı. O Hoca'mız Serpil [Aygün Cengiz] Hoca'mızdı. Benim

gündemime rahmetli İlhan Hoca'yı ilk kez gündemime sokan Serpil Hoca'mızdı ve daha sonra "Şöyle bir şey planlayalım" diye konuştuk. Bizim eğitim sezonumuzun açılışında biliyorsunuz bir açılış dersimiz var: "Acaba İlhan Hoca'mızı getirtip o dersi verdirebilir miyiz?" diye konuştuk, ama sağlığının buna çok elverişli olmadığını ifade etti. Ama şöyle bir şey yaptık, o mektuptan sonra Hoca'mızın Türkiye'ye nakli ile ilgili Sağlık Bakanlığı'mıza bir müracaatımız oldu. Kaderin ilginç bir cilvesi, müsteşarlık yıllarında temelini attığımız, Cumhurbaşkanımızın büyük bir desteğiyle hayata geçirdiğimiz Sağlık Bakanlığı ambulans uçağıyla Ocak ayında Hoca'mızı Türkiye'ye getirmek şerefine nail olduk. Yani *uçak ambulansla Üniversitesinin bir öğretim üyesini getiren bir Rektör* sıfatını kazandırmış oldu. Yani buna hakikaten çok büyük bahtiyar olduğumu ifade ediyorum. Daha sonra İlhan Hoca'mızın Türkiye'ye dönüşteki arzusunu ve sevgisini, bu topraklara olan bağlılığını görünce "İyi ki bunu yapmışız, iyi ki bunu başarmışız" deme fırsatı oldu. Emin olun, Hoca'mızı buraya getirtemeseydik, onu anmak adına böyle bir töreni yapmaya gücümüz, kudretimiz, enerjimiz olmazdı. Hamdolsun, Hoca'mızı bu topraklara yeniden getirmenin bahtiyarlığı içerisindeyiz. Bu topraklardan, çok sevdiği topraklardan farklı gerekçelerle kopmuş bir Hoca'mızdı. Ama kopması, belki de onun dünya çapında bir otorite olmasını da sağlayan bir unsurdu; işi birazcık o boyuttan da görmek lazım; ama bu topraklarda, çok sevdiği topraklarda defnedilmesini arzu ediyordu. Allah ona o arzusunu yerine getirmeyi nasip etti.

İnsanların eserlerinden daha kısa yaşadığına inanan birisiyim. İnsan ömrü bazen Hoca'mız gibi yüz yaşına yaklaşabilir, bazen altmış, bazen yetmiş yıl olabilir; ama onların verdiği eserler yüzlerce yıl yaşar, yaşayacaktır. Ben de İlhan Hoca'nın halkbilimine kattığı eserlerin, ondan çok daha uzun süreli bir yaşam süresinin olacağına inanıyorum. Keşke daha fazla eser verebilseydi, keşke daha fazla eserini biz toplumla buluşturabilseydik, ama ne önemli gerçektir ki kader bir noktada tecelli ediyor ve bu dünyadan fani âleme doğru göç ediyor. İnşallah eserlerini yaşatmak buradaki öğrencilerinin, onu seven talebelerinin en önemli vazifelerinden birisi olacaktır; ama bizim de Hoca'mızın ismini yaşatmamız lazım. Hoca'mızın ismini en azından bu tarihi mekandaki, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki bir noktaya vermemiz lazım, bu derslik olur, başka bir şey olur. Yani bununla ilgili de Dekanımızdan rica ediyorum. İlhan Başgöz Hoca'mızın ismini biz Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yaşadıkça yaşatalım diyorum; çünkü bu Fakülte'nin ilk mezunlarından birisiydi. Bu Fakülte'de belki uzunca bir süre görev yapamadı. Hep kendisini Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bir mensubu olarak gördü. Dolayısıyla biz de kendisini Dil ve Tarih-Coğrafya ile bütünleştirmiş bir Hoca'mız sıfatıyla inşallah onun ismini de yaşatalım diyorum. Allah'tan rahmet diliyorum, Cenab-ı Hak taksiratını affetsin. İnşallah güzel bir şekilde de öbür dünyada da, ebedi alemde rahat etsin diyorum.

Şunu da söylemek istiyorum: Burada Balım [Sultan Yetgin] Hanım'a da çok teşekkür ediyorum. En son bir ilaca ihtiyacı oldu gece, danışmanımız Ümmet

[Artuç] Bey sağ olsun, yoğun bir uğraş sonucu ilacı getirtti; ama uygulama fırsatımız olmadı. Ben inanıyorum ki öğrencileri son anına kadar hep yanında, yakınında olduğunu biliyor, görüyorum. Allah razı olsun onlardan da, teşekkür ediyorum. Allah herkese İlhan Hoca'nın öğrencileri gibi öğrenciler nasip etsin diyerek tekrardan Hoca'mıza rahmet diliyor, mekanı cennet olsun temennisinde bulunuyorum. Sağ olun.

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz: Bugün burada aramızda İlhan Başgöz Hoca'mızın yıllardır yanında yöresinde olan, ona çok yakın olan kişiler var. Onlardan biri belki de Hoca'mızın son on beş yılının en yakın tanığı Dr. Balım Sultan Yetgin. Fiziken Hoca'yla aynı ortamda olarak -çok zor olacağını biliyorum, ama son konuşmasını yapmak üzere kendisini davet ediyorum.

Dr. Balım Sultan Yetgin: Merhaba, bütün dostlara, İlhan Hoca'mızın bütün meslektaşlarına, dostlarına, sevenlerine... İlhan Hoca'mızın memlekete gelmesine destek olan, yardım eden, Sağlık Bakanlığı'mıza ve İçişleri Bakanlığı'mıza, Rektörümüze, bütün dostlarına, öğrencilerine, meslektaşlarına teşekkür ediyorum; çünkü İlhan Hoca eğer gelemeseydi memleketine, gerçekten içimizde çok büyük bir dertle bırakacaktı. "İlhan Hoca demek Türkiye Cumhuriyeti demek" annesinin dediği gibi. "Cumhuriyet'le yaşadım" diyordu, "Cumhuriyet kadar iriyim, Cumhuriyet kadar diriylim" diyordu. Ben eminim çok mutlu gitti. Memleketine geldi, öğrencilerini, sevdiklerini, bütün dostlarını hissedebildi, görebildi. O yüzden içim de en azından bu açıdan rahat. Çok teşekkür ederim Türk halkına, Türk insanlarına, Türkiye Cumhuriyeti'ne.

Dr. Balım Sultan Yetgin
(Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün öğrencisi/asistanı)

Ben sadece Hoca'mın kendi Hocası Pertev Naili Boratav için söylediğini, ben de kendi Hoca'm İlhan Başgöz'e söylemek istiyorum: “Nur içinde yat, Hoca'm, kolaylığın, palavranın, abartmanın dışında bir Türk halkbilimi varsa bu senin bize büyük armağanındır. Söz veriyorum, bu armağanı koruyacağız, geliştireceğiz.” Nur içinde yat, Hoca'm. Allah rahmet eylesin. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz: Hoca'mızı yine uzun yıllardır tanıyan, onun için sanıyorum Türkiye'deki ilk dergi özel sayısını hazırlayan, *folklor/edebiyat* dergisinin kurucusu Metin Turan aramızda. Metin Turan'ı davet ediyorum [Hoca'mızı] uğurlamak üzere.

Metin Turan: Başgöz Hoca'mızın sevgili dostları, sevgili meslektaşları, yaşarken tarih olan, tarihle kendisini bütünleştiren bir insan İlhan Başgöz Hoca [ve] onun eserlerinin niteliği konusunda konuşmak benim haddimi aşar; ama o belki de eğitimcilerimizin en halkbilimcisi, halkbilimcilerimizin en eğitimcisi bir kişiliğe sahipti. Yani bir taraftan öğretti, bir taraftan öğrendi,

ama bunu bütün bir topluma yaydı. Hoca'nın sanıyorum büyüklüğü de farklılığı da buradan geliyordu. Sanırım, böyle son birkaç ayına kadar hep yazıştık, bazen bir iki satırla. O her e-postasına başlarken de halden dilden hatırımını sorarak, hepimizin hatırımını sorarak başlardı; ama 2050'ye kadar projelerimiz vardı Hoca'yla. Yani şimdi benim bilgisayarımda Hoca'nın henüz yayımlanmamış *Türk Halkbilimine Giriş* dosyası var, *Saz Şiiri Bibliyografyası* var. Ta Dil Tarih'te öğrenciyken Wolfram Eberhard'ın yönlendirmesiyle -kendisinin deyimiyle pösteği sayar gibi- o zaman yaptırdığı çalışmalar var, "Şunları da yaparız, bunları da yaparız." Yani Hoca son günlerine kadar hep çalışmaktan, üretmekten söz etti. Sanıyorum bizlere bıraktığı en önemli miras da budur: Çalışmak, toplumuna, milletine layık bir insan olmak. Anısı önünde saygıyla eğiliyorum.

Metin Turan
(Folklor Araştırmacıları Vakfı Başkanı)

Özellikle de onun Türkiye'ye gelmesinde emeği geçenlere çok çok teşekkür ediyorum; çünkü en büyük arzusu buydu, bu topraklara gelmek, o sağlandı. Anısı önünde tekrar saygıyla eğiliyorum. Sağ olun.

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz: Aramızda değerli bir edebiyatçı var: Yusuf Şaylan. O da Ali Ekber Ataş'ın Hoca'mızla ilgili bir şiirini okumak ister. Buyursunlar.

Yusuf Şaylan: Önceki konuşmacı Hocalarımıza, üstatlarımıza teşekkür ediyorum. Çok iyi ifade ettiler İlhan Başgöz Hoca'mı. Ben de naçizane edebiyat okuru olarak takip etmişimdir hep Hoca'mızı. Ali Ekber Ataş isimli arkadaşımız -kendisi İstanbul'dan gelemediği için- şiiri bana gönderdi.

Hoca'mla ilgili yazılmış, ama henüz hiçbir yerde yayımlanmamış bir şiir. Sürçü lisan eylesek kusurumuza bakmayın.

KENDİNİ SÜRGÜN ETMİŞ EL MEMLEKETİNE

[İlhan Başgöz Hoca'mıza]

kış düğümlerinden azad yaz kokularında doğa
hız kesmeyen dalına asıyor kendini zamanın
zaman ki ölüm sağanağıdır yağıp duran ömrümüze
körmüdür ki görmez külümsediğini be zalım

omzuna bir kuş konuyor adamın bir türkü kuşu
dil tarih zamanlarından ta uzun nefes isteyen
953 senesinin sansaryan hanı üç numaralı odası
duvarda yazılar şiirler şiirlerde hep enver
el yazısından tanır onu burada kaldığını ilhan
nereden bulmuşsa kalemi punduna getirip
döşemiş duvarlara eğin'in ela gözlü son türküsünü...

failâtün'le vurur üç numaralı hücrenin kapısına
aynı ölçüler aynı ses kalıplarında bulur yankısını
on iki numaralı hücrenin kapısından
sansaryan han'ın taş duvarları arasında
iki eski dost yeniden buluşur tabutluklarda

ilhan ki ikinci bir muzaffer şerif olmadan
sürgün etmiş kendini el memleketine
neyse ki yurdunda şimdi

tutup göğün maviliğine sığdırdım adlarını
yer yüzünü armağan ettim onlara
ödünsüz bağlılıklarına tutundum dil yurdumun
öyle uğurladım aynı anda halep'in on iki kapısından
çıkıp giden nesimi'nin mansur darında gül yanaklı
yardan gayrı her şey ortak diyenlerin yanına

[4 Şubat/16 Nisan 2021]

Yusuf Şaylan
(Emekli işçi)

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz: Hoca'mızın son birkaç yıldır hayatına yakından tanıklık eden, doksan sekiz yaşındaki Hoca'mızın genç arkadaşı, Ankara Üniversitesi Hoca'mız Cemil Kurt'u konuşmasını yapmak üzere davet ediyorum. Buyurun, Hoca'm.

Cemil Kurt: Serpil Hoca'mın da söylediği gibi ben Hoca'mızın hayatına daha geç dahil oldum, Balım Hoca'mdan, Serpil Hoca'mdan; ama bu kısa zamanda çok yoğun şeyler yaşadık.

Cemil Kurt

(Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi Türkçe Öğretmeni)

Belki kırk, elli yıl sonra Hoca'yı doğduğu topraklara, Sivas'a götürmek onurunu yaşadım Hoca'yı tanıdıktan sonra. Hoca gerçekten çok güzel bir Türkçe konuşurdu. Bu ortamda Hoca'nın öğrencisi olmaya yaraşır güzellikte konuşmak gerçekten çok zor. Zorluk süreci geçirdik. Başta Rektör Hoca'mız Prof. Dr. Necdet Ünüvar olmak üzere gerçekten burada olmamıza vesile olan herkese çok teşekkür ederim ben de kendi adıma. Hoca, artık sözün bittiği, çaresiz durumlarda her zaman getirirdi ama Enver Gökçe'ye mutlaka bir atıfta bulunurdu. Böyle durumlarda da genellikle bu atıf, "Telden / Demirden geçsen / Mahpusu delsen / Ne fayda" olurdu. Evet, bugün belki bu duyguyu yaşıyoruz. Saygılar sunuyorum hepinize.

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz: Bugün yine Hoca'mızla yakından tanışma fırsatını bulan çok değerli bir öğretim üyemiz de burada. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Hayriye Erbaş.

DTCF'nin tarihiyle ilgili yazdığı çok önemli bir yapıt var [*Bir Cumhuriyet Çınarı: Sözlü Tanıklıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 75 Yılı*, 2017, İş Bankası Kültür Yayınları]. O kapsamda, Hoca'mızla uzun bir görüşme yapmıştı. Kendisini davet ediyorum. Hoca'm buyurun.

Prof. Dr. Hayriye Erbaş: Merhaba, dostlar, İlhan sever, İlhan Başgöz Hoca'mızın sevenleri. Ben İlhan Hoca'yı eskiden de tanırdım, ama uzaktan. Daha çok Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde verdiği konferanslardan tanırdım. Ancak *Bir Cumhuriyet Çınarı* kitabını hazırlarken, eserini hazırlarken, o çalışmada İlhan Hoca'ya yer vermek nasip oldu bana ve kendisiyle öyle daha ayrıntılı, daha yakından tanıştık. İlhan Hoca demek gerçekten Türkiye demek, İlhan Hoca demek memleket demek. Rektör Hoca'mızın söylediği odalara isim vermek, ben çok çok önemsiyorum bunu. Gerçekten aynı dönem diğer değerlerimiz Dil Tarih'te yetişmiş, ama aslında Türkiye'nin genel karakteri içinde bir şekilde savrulmuş insanlarımız var. Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav, bu isimleri yeniden dünyaya -dünya tanıyor zaten- öğrencilerimize tanıtmak için seferber olmak lazım ve İlhan Hoca'yı ben o hocalardan aldığı derslerle, o ortamda büyümesiyle -büyümüş çünkü üniversiteye gelince çocuk gerçekten- biz, gençlere, öğrencilerimize değerlerimizi aktarmadığımız sürece onlar bu değerleri anlayamıyor, kavrayamıyor, çok geç oluyor ya da. O açıdan İlhan Hoca'yı ben örneğin başka bir isimden bahsedeceğim: Söyleşimizde Saffet Korkut'tan bahsettik. Saffet Korkut vesilesiyle öğrencisi olmuş bu Fakültenin ve minnettar olduğunu söyledi. Onun üzerine Ahmet Özer, şair Ahmet Özer beni aradı: "Hoca'm," dedi, "Dil Tarih'te böyle bir Hoca varmış, İlhan Hoca'nın bahsettiği, değer verdiği bir Hoca. Onun bir fotoğrafını bulalım." Onun hakkında dışarıdan biri yazı yazıyor [bir] edebiyat dergisine. Yani bizde yazılmamış, bir fotoğrafı bulamadık, silik bir fotoğraf var ve öyle bastırdık.

Prof. Dr. Hayriye Erbaş
(Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü Başkanı)

Demem şu ki İlhan Hoca ve İlhan Hoca'nın Dil Tarih'in ilk dönem hocaları bizim için büyük değerler ve İlhan Hoca'nın söyleşişi aslında beni tam o günlere götürdü. Yani konuşurken, Türkiye'ye küsmemiş, ama bir kırgınlık var, ama bu kırgınlığın da bir anlamda aydınlığa gideceğine her zaman umudu olan Hoca. Dolayısıyla bugün bizim burada toplanmamız hem Türkiye'de kötü şeyler yaşıyoruz; ama bir taraftan da geleceğe umudu taşıyoruz ve bunun çoğalması için bizim gerçekten değerlerimize sahip çıkmamız gerekiyor.

İlhan Hoca'yı o açıdan gerçekten dinlerken, Türkiye kokuyor, memleket kokuyor, hiç ayrılmamış, yıllarca sanki hep burada yaşamış gibi hissettim ve

çok çok saygı da duydum. Yaptığı çalışmalar -Berkes'te de öyle aslında, Niyazi Berkes'te, yurtdışında ama kalpleri burada atıyor hepsinin. Dolayısıyla da biz bu değerlerimizi gerçekten Rektör Hoca'mızın söylediği gibi yaşatmak isteyelim.

Bir Cumhuriyet Çınarı Sözlü Tanıklıklarla DTCF kitabında yer alan, yani çok da aman aman gerekli değil gibi görünen, aslında ne olacak söyleşi bunlar, ama sonrasında biz o çalışmada, projede yer alan hocalarımdan beş tanesinin ilk dönem öğrencilerini kaybettik şimdiden, yani bu son dokuz yıl içinde. Dolayısıyla da ben bilim yapma açısından o dönemi hani canlı ve bu topraklarda yetişen değerlere sahip çıkmanın ne kadar önemli olduğunu ve İlhan Başgöz Hoca'mız hep bunu söylüyordu, hep o hocaları anarak söylüyordu. Biz de bunu bir gelenek olarak sürdürmemiz gerektiğini İlhan Başgöz Hoca'mızla söyleşimde yeniden yeniden içimde hissettim bunu. Bana büyük bir katkı olarak döndü diye düşünüyorum. Saygıyla anıyorum, bütün hocalarımızı saygıyla anıyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz: Son sözü Hoca'mızın şu anda aramızda bulunan yakın akrabasına vereceğiz; fakat son sözü kendisine vermeden önce konuşmak isteyen varsa ve benimle iletişim kuramamışsa? Acaba buraya gelmek isteyen olabilir mi? Konuşmak isteyen olabilir mi?...

Son sözü Hoca'mızın yeğeni, yakın akrabası Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Barış Şimşek'e bırakıyoruz. Kendisini davet ediyorum konuşmasını yapmak üzere. Buyurun, Hoca'm.

Prof. Dr. Barış Şimşek: Değerli hazırım, İlhan enişteme, Prof. Dr. İlhan Başgöz'e bu töreni düzenlemekte gösterdiğiniz saygı ve katıldığımız için, gösterdiğiniz sevgi için ailem adına teşekkür etmek istiyorum. İlhan enişte benim için *Çıt Etti Çiçek Açtı*'dir. Çocukluğumun ilk kitaplarından biri olan, halen de kütüphanemde duran *Çıt Etti Çiçek Açtı* kitabındaki bilmece halen hafızamdadır. Cevabı "kibrit" olan bu bilmecenin aslında bir de anlamı var: Gördüğüm kadarıyla o kibritin ışığıyla birçok öğretim üyesini, dostunu, arkadaşını aydınlatmış ve onları yine aynı kitabında yer alan "Oda oda odalar birbirini kovalar," tren olan bilmecesiyle de lokomotif görevi görerek bu odalardaki öğretim üyelerini buraya kadar getirmiş. Gerçekten kendisiyle gurur duyuyorum. Yeğeni olduğum için de çok mutluyum. Bu trenin lokomotifi şimdilik aramızdan ayrıldı; ama vagonlarda yetiştirdiği öğretim üyeleri bu lokomotifle geçerek, burada gördüğüm kadarıyla Türk edebiyatındaki görevini aynı şekilde devam ettirecek. Sayın Rektörüm, değerli katılımcılar tekrardan sizlere teşekkür ediyorum. İlhan enişte ışıklar içinde uyusun, ruhu şad olsun. Çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Barış Şimşek
(Gazi Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi)

Prof. Dr. Serpil Aygün Cengiz: Sayın Rektörümüze ve değerli siz tüm katılımcılarımıza, bugün burada bizimle olduğunuz için, Hoca'mızı bizimle birlikte uğurladığınız için, hepimiz adına, Halkbilimi Bölümü adına çok teşekkür ediyorum. Buradan hep birlikte Kocatepe Camii'ne geçeceğiz. Öğle namazını müteakip kılınacak cenaze namazının ardından, [Halkbilimi] Bölümü'müzün ikinci kurucusu Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek'in, yine burada düzenlenen cenaze töreninde, "Mezarlığın asrısı mi olur?" dediği Cebeci Asri Mezarlığı'na Hoca'mızın naaşını defnedeceğiz ve orada yine aynı mezarlıkta daha önce defnedilmiş olan, [Halkbilimi] Bölümü'müzün değerli hocaları

Aygün Cengiz, S.- Erarslan, G. M. (2021). Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Düzenlenen Cenaze Töreni. ANKARAD, 2(3), 201-223.

Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek ve Dr. Mehmet Tuğrul ile İlhan Başgöz Hoca'mızı buluşturacağız orada. Programımız burada tamamlanmıştır. Çok teşekkürler.

Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün cenaze töreninden bir görünüm
(Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Farabi Salonu Fuayesi)

KİTAP TANITIMI

NADEZHDA VASİLEVA VASİLEVA, THE RIVALRY BETWEEN RUSSIA AND GREAT BRITAIN IN EASTERN RUMELIA 1878-1885(RUSYA VE BÜYÜK BRİTANYA'NIN DOĞU RUMELİ REKABETİ 1878-1885), İSTANBUL: YEDİTEPE, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.

Cahit KAHRAMAN*

Dr. Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia and Great Britain in Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumeli Rekabeti 1878-1885) adlı çalışmasında, o dönemde Bulgaristan topraklarında cereyan eden olayları Türk, Bulgar ve diğer yabancı arşivlerini inceleyerek geniş açılı bir araştırma sunmaktadır. Başlıkta Rusya ve Büyük Britanya üzerine odaklandığını belirtse de durumu çok daha geniş bir açıdan ele almıştır. Ayrıca 1878-1885 yılları arasında Doğu Rumeli eyaletinin kurulmasına giden olayların, büyük güçlerin rekabeti ile gelişen süreç ayrıntılı olarak verilmektedir.

Yazar Nadezhda V. Vasileva, 2009 yılı Sofia Sv. Kliment Ohridski Üniversitesi, Tarih bölümü mezunudur. 2012 yılında Sv. Kliment Ohridski Tarih Bölümü yüksek lisans diploması almıştır. Yazarın araştırmaları, Balkan tarihi, 19. yüzyıl Osmanlı-Bulgaristan ilişkileri ve 19. ve 20. yüzyıl Diploması tarihi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Nadezhda V. Vasileva, öncelikle doktora derecesi çalışmalarında kendisine destek olan danışman hocaları Prof. Dr. Azmi ÖZCAN ve Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR'a teşekkür etmekte ve kendileriyle çalışma fırsatı bulduğu için mutluluk duyduğunu belirtmektedir. Yazar bu eserini, henüz yayım aşamasında iken hayata veda eden Sv. Kliment Ohridski Üniversitesinden hocası ve yakın arkadaşı olan Doç. Dr. Elka Drosneva'ya ithaf etmiştir. Teşekkür yazısından sonra kitapta kullanılacak bazı kısaltmalar verilmiştir.

Nadezhda V. Vasileva'nın yukarıda bahsi geçen eseri Giriş, 5 bölüm, Sonuç, Haritalar ve Bibliografya olmak üzere toplam 456 sayfadır.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, ckahraman@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9270-7967.

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain İn Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

Giriş bölümünde yazar kitabın ana sorunsalını irdelemiştir. Bu bölüm 11-33 sayfaları kapsamaktadır. Bölüm kendi içerisinde dört alt başlıkta toplanmıştır. Bu alt başlıklar sırasıyla 'Ana Sorunsalı' (*The Main Question*), 'Araştırma Konusunun Önemi' (*The İmportance of the Researched Question*), 'Araştırmanın Amacı' (*The Purpose of the Research*) ve 'Analiz ve Yöntem Yapısı' (*The Framework of Analysi and the Methodology*) olarak verilmiştir. Yazar kitabın ana sorunsalını ve araştırma konusunun önemi alt başlıklarında geniş bir literatür tanıtımı yapmaktadır. Doğu Rumeli (*Eastern Rumelia*), Balkan yarımadasında 1878 Berlin antlaşması imzalandıktan sonra siyasi sahneye çıkışından itibaren Osmanlı yönetimine bağlı otonom eyalet olarak kurulması düşünülen bu yeni oluşumun, Büyük Britanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasındaki rekabetin nasıl başladığını ve geliştiğini göstermektedir. Doğu Rumeli otonom yönetimi olarak ortaya çıkışı Osmanlı-Rus savaşı ve Berlin Kongresi öncesine dayandığını ve 1877 İstanbul Konferansı esnasında Büyük Güçler ilk defa bu soruna çözüm önerileri getirmesi ve bu öneri bölgenin ikiye bölünmesi olduğunu açıklamaktadır. Kongrenin en önemli aktörleri Rusya ve Britanya olarak tanıtılmaktadır. Görüşmeler sonucunda kongrenin diplomatik hazırlıklar tamamlanır ve Rusya yeni oluşan Bulgaristan Prenslığı ile Doğu Rumeli eyaletinin ayrılmasını kabul etmek zorunda kaldığını açıklamaktadır.

Giriş bölümünün diğer iki alt başlıkta ise, Doğu Rumeli eyaletinin kurulması Bulgaristan Prenslığı tarihinde önemli yer kapladığına işaret etmektedir. Bu yedi yıllık dönem diğer Balkan bölgelerini de etkilediğini açıkça ortaya çıkarmaktadır. Doğu Rumeli Rusya ve Britanya'nın Balkan yarımadasındaki yönetim mücadelesinden doğduğunu ve Rus hükümetinin temel amacı daha sonra devlet haline gelecek şekilde iki ayrı yapıyı birleştirmek olduğunu açıklar. Rus ve Bulgar tarihçiler tarafından birleşme olarak görülürken, Osmanlı tarihçileri bunu ilhak olarak görmektedir. Kısaca bu bölümde Doğu Rumelinin kuruluşu, tarihi olayları ve Bulgar prensliğine bağlanması süreci anlatılmıştır. Analiz ve yöntem hakkında yazar iki tarihi olaya vurgu yapmaktadır. Birincisi, organizasyon süreci ve Doğu Rumelinin yeni otorite olarak ortaya çıkışı (1878-1879) ve ikinci süreç, Bulgaristan krizinin ortaya çıkışı, prensliğin ve eyaletin birleşme aşamasını incelemektedir (1885-1886). Yazar giriş bölümünde çalışmasını beş aşamadan oluştuğunu bu şekilde tanıtmaktadır. Birinci aşama Balkan yarımadasındaki 19. yüzyıl politik sosyal ve ekonomik gelişimi ve Berlin kongresinde Balkanlardaki yeni bir düzenin kuruluşu. İkinci bölümde Rusya ve Britanya'nın Balkanlar üzerindeki siyaseti, Osmanlı imparatorluğunun dağılmasının ilk belirtileri ve

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain İn Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

Balkan nüfusunun ve milli mücadelenin doğuşu. Üçüncü bölümde, Doğu Rumeli eyaletinin kuruluşunda 1878 -1879 yılları arasındaki Britanya siyaseti ve Britanya makamlarının 1885 yılındaki prensliğin birleşmesi sonucunda izledikleri politikayı incelemektedir. Dördüncü bölümde Rusya dış siyaseti ile eyaletin kuruluşu ve Rusya'nın Doğu Rumeli'deki 1885 yılında siyasi stratejik tutumunu inceler.

Beşinci bölümde Osmanlı otoritelerinin olaylara verdiği yanıt ve Osmanlı imparatorluğunun otonom eyalet üzerindeki siyasi tutumu gösterilmiştir.

Bu araştırmanın önemi, otonom eyalet olarak Doğu Rumeli Osmanlı imparatorluğu saltanatı altında kalması Bulgaristan tarihinin önemli bir bölümüdür.

Araştırmanın konusu olan Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarihinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bulgaristan Prensiğini ve Osmanlı imparatorluğunun yer aldığı Doğu Rumeli tarihte önemli bir yer teşkil etmektedir. Yedi yıl boyunca Balkan devletlerin tarihinde bu eyalet güçlü bir etki yapmıştır. Bu yönetimde rol alan ve mücadele eden iki siyasi güç, hala tarihte gizemini korumaktadır. Osmanlı imparatorluğu siyaseti, Doğu Rumeli'nin kuruluşunda ve 1885 krizi esnasında hala net değildir. Bu eyalet Bulgaristan'ın ve Türkiye'nin bir parçasıdır ve yazar bu incelemelerin tarafsız yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ne yazık ki araştırmalar bu konuyu ihmal etmektedir. Bu çalışma eyalet üzerindeki Britanya ve Rusya'nın siyasetini ve Balkanlar üzerindeki rekabetini incelenmesine katkı sağlamaktadır.

Analiz kaynaklar ve yöntem, bu çalışmayı hazırlanmasını sağlayan Birleşik krallık ulusal arşiv koleksiyonu, özellikle belge kaynakları, bu konuları içeren kaynaklar taranmıştır. Bu belgelerde Avrupa komisyonu protokolleri baz alınmıştır. Osmanlı-Rusya-Britanya arasındaki yazılı iletişim, Britanya büyükelçisi, Doğu Rumeli Britanya konsolosu arasındaki iletişim belgeleri taranmıştır. İkincil kaynaklar, Doğu Rumeli ve birlik ile ilgili Bulgaristan, Türk ve Avrupa yayınları. Ayrıca, Bulgaristan Merkezi Devlet Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi ikincil kaynak olarak kullanılmıştır. Tarihler Gregoryen takvime göre verilmiştir.

Birinci bölüm 35-108 sayfaları kapsamakta ve '*19. yüzyıl boyunca Balkanlar*' (The Balkans during the 19th Century) olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde yazar, Balkan yarımadasında yaşayan halkların 19 yüzyılda yaşadıkları değişim ve dönüşüme işaret etmektedir. Rusya ve Britanya arasındaki rekabeti anlamak için öncelikle otonom eyaletin kurulmasındaki

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain In Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

aciliyetin nasıl ortaya çıktığı anlatılmıştır. Bu bölgelerde Osmanlı otoritesinin kaybolması ile, Rusya, Büyük Britanya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve Almanya gibi büyük güçlerden oluşan siyasi ve askeri boşluğu fırsat bilerek nasıl yeni ulus devletlerin egemenliklerini kazanmalarına destek verdikleri, bu destek sırasında oluşan rekabeti ve uygulanan diplomatiği gözler önüne sermektedir. Balkan yarımadasının jeopolitik konumu, büyük güçlerin daima ilgisini çekmiş ve Balkan halklarıyla ilgilenmelerine sebep olmuştur. Bu ilgi kimilerine göre ekonomik çıkarlar öne çıkarken, kimilerine göre bölgesel gelişim olarak görülmüştür. Bazıları ise Balkanlarda yaşayan farklı etnik gruplara özgürlük ve milliyetçilik ideallerinden bahsetmiştir. Aralarındaki rekabetin daha 1774 yılında Osmanlı imparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca anlaşmasıyla bazı iltimaslar elde eden Rusya'nın diğer büyük güçleri rahatsız etmesi sonucunda soruna müdahil olmalarına sebep olduğunu vurgulamaktadır. Rusya'nın bu anlaşmayla Karadeniz ve Boğazlara ulaşımı sağlamakla elde ettiği ticari imtiyazların yanı sıra, bir de Ortodoks halkın hamisi durumuna gelmesi krize neden olmuştur. Balkan yarımadasının bir iki güç tarafından fiziki olarak ele geçirilmesi, bölgede ekonomik çıkarları ve Osmanlı topraklarında gözü olan büyük güçlerin Viyana kongresi (1815) sonrası statükonun korunmasını gerektiren bir dönemde, Doğu Sorununun çözümünde sorun haline geldiğini belirtmektedir.

Büyük Doğu krizi sonrası, Balkanlardaki siyasi durum (The PoliticalOrder in the Balkan until the Great Eastern Crisis)

Büyük güçler ve Balkanlar (The Great Powers and the Balkans)

Yazar Balkanlardaki politik durum hakkında R. W. Seton-Watson'dan alıntı yaparak Balkan tarihini üç bölüme ayırmaktadır. Birincisi, Avusturya'nın Türkleri oradan kovma isteği; İkincisi, Avusturya ve Rusya'nın birlikte Osmanlıyı parçalama siyaseti; Üçüncüsü, partnerlik yerine kiskançlığın ve rekabetin oluşumudur.

O dönemde Balkan tarihi üç olayla anlatılmıştır. Birincisi 1804 Sırbistan ayaklanmasıyla başlayan Osmanlı'nın ve Avrupa eyaletlerinin mücadelesi; İkinci olay, büyük güçlerin Balkanlarla olan ilişkilerde çıkar dereceleri ve onların yakın doğudaki ekonomik çıkarların artması; Üçüncü konu, Osmanlı imparatorluğu altındaki Slav halkının güçlü ulusçu hisleri neticesinde batı devrim ideolojisi ve Rusya tarafından desteklenen Pan Slavizm hareketidir.

Rusya'nın projesi başlangıçta bu bölgelerin ilhaki üzerine olmadığını, hatta Balkan nüfusu ile Rus orijini tezine karşılık, 1774 Küçük Kaynarca

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain In Eastern Rumelia 1878-1885 (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885)*, İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

anlaşmasının 7. maddesine istinaden Osmanlı imparatorluğunda bulunan Ortodoks halkın korunması temel amaç olarak gösterilmiş ve Ortodoks birliği için ilk adım Kırım savaşı (1853-1856) sonrası atıldığından söz etmektedir.

Britanya'nın Balkan yarımadası ile ilgilenmesi 1820-1831 yılları arasında Yunan bağımsızlık savaşı ve 1853-1856 yılları arasında Kırım savaşı sırasında oluşuna işaret etmektedir. Bu olaylar Britanya'nın doğu sorunu siyasetini oluşturmuştur. Büyük güçlerden biri, özellikle Rusya'nın Boğazlara inmesini önlemek, 19 yüzyılda Osmanlı ticaretinin en büyük payına sahip Britanya Rusya'ya karşı bu bölgede statüsünü korumak için Osmanlı imparatorluğunun bütünlüğünü korunması ve bölgede Rusya hegemonyası oluşmaması için Osmanlının dağılmasına izin vermemesi önemli olduğunu açıklamaktadır.

Sonuç olarak büyük güçler 19 yüzyıl da uluslararası siyasi eylemler yaptılar ve anlaşmalar imzaladılar. Bu anlaşmalar Osmanlının ve Balkan eyaletlerin geleceğini oluşturdu. Birinci Viyana anlaşması (1815), ikincisi Kırım savaşından sonra 1856 Paris anlaşması olduğunu yazmaktadır. Viyana kongresi 1815'te Avrupa güçlerinin mümkün olduğunca Osmanlı imparatorluğunun coğrafik bütünlüğünü korumasını gerektiğini ve parçalanması sonucunda öngörülemez neticeler olacağını biliyorlardı.

Paris'teki kongre Kırım savaşından sonra yer aldı ve Avrupa ilişkileri ile ilgili yakın doğu sorunları ele aldı. Rusya savaşı kaybetti ve Paris anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Anlaşma Rusya ve Osmanlı imparatorluğu arasındaki büyük güçlere göre çelişkili konuları çözdü. Birincisi Osmanlı imparatorluğunun Hristiyan halka reformlar yapması. İki, Karadeniz'de tarafsızlık verilmesi ne Rusya ne de Osmanlı imparatorluğu Karadeniz'de askeri gemilerini tutabilirdi. Tuna boyunda olan prenslikler yönetsel otonomi aldılar ve Rus hakimiyetinden bağımsız kaldılar. Tuna boyu prensliklerin kurulması Rusya'nın Balkanları işgal etmesini önleyecek bir tampon bölge oluşturdu. Osmanlı imparatorluğu ancak şu şartlar altında var olabilirdi. Eğer büyük güçlerin yakın doğudaki çıkarlarını tehdit ederse onu parçalamak için hazır olacaktı. Kırım savaşının kaybedilmesi, Pan Slavizm hareketinin artmasına neden oldu. Pan Slavizm hareketi Ortodoks bölgesinin ve orijinin fikirlerini benimsiyordu.

Osmanlı imparatorluğuna karşı kutsal savaş kavramı ve Slavların özgürlüğüne kavuşması ve tüm halkın Ortodoks çatısı altında birleşmesi öngörülmekteydi. 1804 yılında ilk Sırp ayaklanması gerçekleşti ve Osmanlı

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Great Britain In Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

imparatorluğundan aşama aşama ulus devletler oluştu. Sırp halkı Belgrad pašalığı bölgesi otonom statü elde etti. 1821 Yunan başkaldırışı oldu ve Balkanlarda ilk devlet 1830 yılında kuruldu. 1828- 30 yılları arasında Osmanlı Rus savaşı sonrasında Valachia ve Moldavia krallıkları kurulur.

Osmanlı imparatorluğu ve Balkanlar (*The Ottoman Empire and the Balkans*)
Balkanlardaki siyasi ve ekonomik durum (*The Political and Economic Situation in the Balkans*)

19 yüzyıl Osmanlı tarihinde bir reform süreciydi. Osmanlı imparatorluğu modernizasyonu Tanzimat adını aldı.

Balkanlardaki Tanzimat reformlarının uygulanması (*The Execution of the Tanzimat Reforms in the Balkans*)

Sultan 2. Mahmut tarafından başlatılan reformlar imparatorluğu güçlendirdiği vurgulanmıştır.

Tanzimat'ın sonucu ve Balkanlar (*Results from the Tanzimat and the Balkans*)

1839-1876 dönemi Osmanlı imparatorluğunun modernizasyonunda önemli çabalar görülür. Osmanlı imparatorluğu kurumları Avrupa devletlerini örnek aldı. Hristiyan halk finansal statüsünü ve eğitimini düzeltebildi. Fakat 40 yıl bu reformlar için yeterli olmadığına işaret etmektedir. Tanzimat'ın en büyük sonuçlarından biri Balkanlardaki gayri Müslim nüfusunun ekonomik durumun değişmesi olmuştur.

Gayrimüslim nüfus devlet dairelerinde de yer almaya başlaması sosyal hayata yansdı ve bunun neticesinde birçok aile İstanbul ve yurt dışında eğitim almaya başlamıştır.

Bu da Tanzimat boyunca belirtilen durumlara göre Hristiyanlar arasında yeni bir aydın sınıfı doğmasına ve daha sonra bu eğitilmiş gençlik ulusçu fikirleri yayarak ulusal hareket fikrinin itici gücü haline gelmesine neden olmuştur.

Balkanlardaki Düzenin Bozulması (*Breaking of the Order in the Balkans*)

Doğu Krizi 1875-1877 (*The Eastern Crisis 1875-1877*)

Paris kongresi ve doğu krizi arasındaki zaman 1875 bazı araştırmacılara göre klasik diplomasi süreci olarak tanımlanabilir.

Temmuz 1875 yılında Bosna Hersek nüfusu Osmanlı rejimine karşı baş kaldırdı. Bu olaydan dolayı doğu krizi tekrar ortaya çıktı. Paris'teki anlaşma doğu sorunu için çözüm değildi. Büyük güçlerin anlaşmaya imza atmalarına rağmen bu konu çözülememiştir. 1873 yılında yeni güçlü ittifak ortaya çıktı.

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain In Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

Üç imparatorlar birliği; İttifak, Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan tarafından kurulur.

Barişçıl Çözüm İçin Girişimler (The Attempts for Peaceful Solution)

İlk adım Avusturya-Macaristan imparatorluğundan geldi. 1875 Andrassy büyük güçlerin Osmanlı imparatorluğunun önerdiği ayrıntılı reformları içeren program teklif etti.

Doğu sorunuyla ilgili anlaşmaya varmak için birbirini ikna etmeye denediler fakat büyük güçler krize uygun bir çözüm bulamamıştır.

Yirmi yıl öncesi durum yoktu. Yunanlıların megalı ideası vardı. Sırlar da Bosna Hersek'i ve Kosova'ya alarak büyük Sırbistan'ı oluşturmak ister.

İki tane Romanya prenslikleri de Transilvanya Bukovina ve Besarabia'nın birleşimini yani iki otonom eyalet istiyorlardı. Bağımsız kilisenin kuruluşundan sonra Bulgaristan sınırları içerisinde bağımsız Ortodoks piskoposluğu istiyorlardı. Bu istekler büyük güçlerin çıkarları ile çelişiyordu. Onlar Osmanlı imparatorluğundan yanaydı. 13 Mayıs 1876 yılında Almanya Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın çabalarıyla Berlin memorandumı (muhtırası) hazırlandı.

Fakat 29 Mayıs 1876 yılında sultan feragat edince kriz derinleşir ve Bulgaristan nüfusu kalkınır hem Sırbistan hem Kara Dağ'a, haziran ayında Osmanlıya savaş ilan eder.

Yazar, Avusturya-Macaristan ve Rusya Balkanlarda paylaşma için gizli bir anlaşma yaptığıında bahsederken, Britanya otoriteleri büyük güçlerin genel krize çözüm bulmaya çalıştığını ve bunun için konferans düzenlenmesini önerdiğini aktarmaktadır. Bunun akabinde büyük güçler 23 Aralık 1876 yılından 20 Ocak 1877 yılına kadar İstanbul'da bir araya gelirler. Yazar, İstanbul konferansını, San Stefano anlaşmasını ve Berlin kongrelerini ayrıntılı olarak ele almıştır.

İkinci Bölüm

19 yüzyıl boyunca Britanya ve Rusya'nın Balkanlardaki Çıkarları

İkinci bölüm, 109-158 sayfalarını kapsamaktadır. Yazar, yüzyılın başında Balkan yarımadası ile ilgisiz Britanya'nın, yüzyılın sonunda nasıl temel aktör olduğunu işaret etmektedir. Britanya siyaseti Osmanlı imparatorluğunun bütünlüğünü tehdit eden Balkanlardaki Rusya gelişimini durdurmak iken, o dönemde Rusya'nın Balkanlardaki siyaseti Rusya diplomasisi ile Akdeniz ve Boğazları elde ederek ulaşımı sağlamak stratejik amaç olduğunu aktarmaktadır.

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain İn Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

Balkanlar Üzerindeki Britanya Siyaseti

Kırım Savaşına Kadar Britanya Siyaseti

İlk başta Balkan bölgesi Britanya çıkarlarını içermediğini belirten yazar, Britanya ticareti ve sömürge çıkarları Akdeniz'de ve yakın doğuda Osmanlı imparatorluğunun garantör rolü vardı. Kırım savaşından sonra büyük doğu krizine kadar Balkan siyaseti yakın doğuda artan İngiliz Rus rekabeti etkisi altında kaldığını belirtmektedir. Castlereagh başbakan olduktan sonra Yunanistan bağımsızlık savaşı boyunca Britanya siyaseti değişmesi ve ilk defa Balkanlarda Britanya aktif rol oynamaya başladığını göstermektedir. Yeni bir oluşumun Britanya için tehdit olabileceğini ve Osmanlı imparatorluğunun istikrarsızlığını önleyecek modernizasyonunu destek siyaseti güttüğünü işaret etmektedir.

Kırım Savaşından Sonra Britanya Siyaseti

1833 ten beri Rusya Balkanlardaki Hristiyan nüfusu üzerindeki etkisi artması, güçsüzleşen Osmanlı imparatorluğunun Ortadoğu'daki politik ve ekonomik yönetiminin kimin tarafından idare edileceği çatışmasına dönüştüğünü açıklamaktadır.

Rusya'nın Kırım savaşındaki mağlubiyetinden sonra Britanya ve Fransa zaferi elde eden güçler olarak Paris kongresini toplamaları, Rusya'nın Balkanlarda ve boğazlarda gelişimini 25 yıl geciktirdiğini, ayrıca Balkanlardaki uluşu hareketlerini 20 yıl geciktirdiğini belirtmektedir.

Britanya ve Doğu Krizi

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca anlaşması Rusya'nın Balkanlar üzerindeki dış siyasi avantajları ortaya çıkması, Rus tüccarları Osmanlı ve Britanya tüccarları aynı ticari yarıarlardan faydalanmalarını öngörmesine ilaveten, Rus otoriteleri Osmanlı imparatorluğu farklı şehirlerinde konsolosluk tayin hakkı tanınması ve en önemli maddesi, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks Hristiyan nüfusu ile ilgili, Rus otoriteleri, Osmanlı imparatorluğu sınırları içerisinde bulunan Hristiyan Ortodoks halkının dini haklarının koruyucusu olarak rol üstlenmeleri tarihçilerin doğu sorununda oy birliği ile bu dönemin Balkanlardaki Rusya hırslarını ve gelecek yüzyılda Rus Balkan ilişkilerini oy birliği ile bu dönemin en önemli konusu olduğunu vurgulamaktadır.

Üçüncü Bölüm

Britanya'nın Doğu Rumeli Talepleri

Üçüncü bölüm 159-236 sayfalarını kapsamaktadır. Yazar, 1878 de Britanya

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain İn Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

yetkililerin Balkanlardaki Osmanlı İmparatorluğu'nun pozisyonunu mümkün olduğunca korumak üzere geleneksel Britanya siyasetini izlemesinden bahsetmektedir. San Stefano anlaşmasıyla oluşan büyük Bulgar devletini bölünmesi için ısrarlı olan Britanya otoriteleri, Bulgar devletinin gelecekteki Rusya uydusu olacağını, bundan dolayı ulusçu arzuları ve Balkanlardaki etnik haritayı göz ardı ederek Bulgaristan toprakları yapay olarak bölünmesini ve sonuç olarak Doğu Rumeli eyaletinin ortaya çıkmasını açıklamaktadır. Sultan otoritesi altında oluşan bu otonom eyalet Britanya tarafından bazı özel amaçlar için kurulduğunu ve en önemli görevi Osmanlı imparatorluğunu korumak ve Boğazlara erişimi durdurmak, diğer bir görevi de bölgedeki Rusya etkisini azaltmak olacağından söz etmektedir.

Doğu Rumeli'nin Oluşumunda Britanya Siyaseti

Doğu Rumeli'deki Yönetimsel Organizasyonu ve Britanya Siyaseti

Yazar, Doğu Rumeli'nin yönetimsel şekli eyaletin gelecekteki gelişmesinde iki yol mümkün olduğundan bahsetmektedir. Osmanlı yönetimi altında kalmak veya Bulgaristan prensliği ile birleşmek. Birinci strateji Britanya siyasetini tatmin ederken, ikincisi Rusya'nın Balkanlardaki misyonunda başarıyı sağlayacağını göstermektedir.

Projeye göre 1870 yılından itibaren vilayetler yönetimi kanunlarına göre yönetilecektir. Komisyon ilk önce İstanbul'da, daha sonra Plovdiv'e değişmesi, Britanya otoritelerinin güçlü bir Rusya otoritesiyle yüzleşeceğini ve Bulgaristan halkının karşı muhalefetiyle karşılaşacağını beklentileri farklı çıkardığını yazmaktadır.

Etnik Gruplar Üzerine Mücadele ve Britanya Siyaseti

Büyük güçler arasındaki hakimiyet mücadelesi sadece yönetimsel organizasyonu değil ayrıca bölgede bulunan etnik grupları da ilgilendirdiğini, Rusya Pan Slavizm ideolojisi çerçevesinde Bulgaristan'ı desteklerken, Britanya otoriteleri çok etnik kökenli eyalet oluşumu için çalışması ve Rusya'nın içeriye girmemesi için bir bariyer oluşturma çabalarından söz etmektedir.

Doğu Rumeli'nin Askeri Savunması ve Britanya Siyaseti

Yazar, Avrupa güçlerinin en büyük endişelerinden biri Doğu Rumeli'yi Rus askeri güçlerinin bölgeyi terk etmesinden sonra düzeni ve güvenliği koruyacak alt yapının sağlanması olduğuna işaret etmektedir.

Genel Valinin Seçimi ve Britanya Siyaseti

Eyaletin geleceği için genel vali atanması Britanya ve Rusya etkisini

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain In Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

belirleyeceğinden çok önemli bir konu olduğunu açıklayan yazar, bu seçimin Rusya ve Britanya rekabetini nasıl geliştirdiğinden söz etmektedir.

Britanya ve Birlik Anlaşması

Britanya'da muhafazakâr kabine değişmesi ve Gladstone hükümetinin kurulmasıyla, onun liberal partisi ulusal hisleri olan Bulgaristan nüfusunun korunması gerektiğini savunması, Bulgar otoriteleri Rus imparatorluğu desteğinin yanında bir de Britanya desteğini bulmalarına sebep olduğunu vurgulamaktadır.

Birliğin Britanya Tarafından Tanınması

Rusya Büyük Bulgaristan'ın yaratıcısıydı fakat 1885'te Rusya birliğine karşı geldi ve Britanya girişimin savunucusu rolünü alması ile dengelerin yeniden bozulmasına işaret etmektedir.

Lord Salisbury bir birleşik Bulgaristan'ı tanınması ve Osmanlının bir müttefiki olarak Rusların Boğazlar dominyonuna (idaresine) karşı gelmeleri, 1878'de Britanya otoriteleri yanlış bir seçim yaptıklarını fark ettiklerinden söz eder.

Dördüncü Bölüm

Doğu Rumeli'de Rusya Talepleri

Dördüncü bölüm 237-320 sayfaları kapsamaktadır. Bu bölümde yazar, Rusya'nın Doğu Rumeli'deki taleplerini yazmaktadır. Rusların San Stefano zaferi sadece birkaç ay sürmesi, Rus otoriteleri tekrar siyasi tutumlarını gözden geçirmelerinden bahsetmektedir.

1879 yılından sonra Rusya Bulgaristan'ın iki parçasının birleşimi yönünde siyasi bir yol izler. Rusya otoriteleri Bulgarların Rusya imparatorluğuna hizmet edeceklerini ve onların kurtarıcısı olarak göreceklərini sanmaları, 1885 yılında Bulgarlar birleşmeyi gerçekleştirdikten sonra Rus otoriteleri tam tersine birleşmeye karşı gelmelerine sebep olduğuna işaret etmektedir.

Doğu Rumeli Organizasyonunda Rusya Politikası ve Doğu Rumeli'de Geçici Rusya Yönetimi

1876 da Rusya askeri güç otoriteleri bu topraklarda yönetsel bir amaç izlemeleri, prens Vladimir Cherkasky tarafından hazırlanan projeye istinaden yapıldığını aktarmaktadır. Yazar, yeni bir sivil yönetimin kurulması ve bu yönetimin çalışma esnasında Rusya otoritelerini desteklemeli ve devletin yerel kurumlarını kurulmasından söz etmektedir. Temel amaç Osmanlı devlet sistemini değiştirmek ve yerine yeni yönetim birimi kurmaktır. Bundan

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain In Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

dolayı sivil yerlerde Rusya ordusu 1877-1878 savaş boyunca geçici Rus yönetim birimleri kurulmuştur.

Genel askeri hizmet değişir. Doğu Rumeli'de yönetimin Bulgar karakterinde olması, Yunan ve Müslüman nüfusunun Osmanlı imparatorluğu tarafından desteklenen nüfusunun yönetimde yer almaması tercih edildiğini açıklamaktadır.

Genel Valinin Seçilmesi ve Rusya Siyaseti

Aleko Paşanın yönetmeye başladıktan sonra Rusya siyasetinden bağımsız hareket etmeye başlaması, Rus siyaseti için doğru bir seçim olup olmadığı tartışılır olmuştur. Bu sebepten dolayı Rus yetkililer onun ikinci kez seçilmesine destek vermediklerini ifade etmektedir.

Rusya ve Bulgaristan Krizi

Birlikle İlgili Rusya'nın Siyasi Eylemleri.

Balkan yarımadasındaki Rusya gelişimi 1878 Berlin'de büyük güçlerin oy birliği ile aldıkları kararlarından sonra tsarın yarım yüzyıldır devam eden diplomasisini değiştirmesine neden olmuştur.

Rus imparatorunun 'Bizim öncelikli amacımız İstanbul'un işgali ve Boğazları ele geçirmek olmalı. Bundan başka Balkan yarımadasında her şey ikincildir. Demecinden bahsetmektedir.

Birleşme Yasası ve Rusya

18 Eylül 1885'te prens Battenberg birleşme kararının kabulü sonrası gönderilen telgrafa Rus imparatorunun cevabı 21 Eylül'de prensin umutları dışında ve yapılanı onaylamaması, Rusya'nın prens Battenberg'i tahttan indirmek için harekete geçtiğini vurgulamaktadır.

Rusya ve Birliğin Tanınması

Rusya Doğu Rumeli'deki statükonun geri getirilmesi için Osmanlı imparatorluğu topraklarında bir resmi toplantı talebinde bulunur ve bir formül sunduğundan bahsetmektedir. Rusya'nın formülü şuydu. Battenberg olmadan birlik veya birlik olmadan Battenberg. 23 Aralık 1885'te San Petersburg'da Britanya büyükelçisi bir telegram göndererek, Rusya dış işleri bakanı ilk defa statükonun geri dönüşü imkânsız olduğunu ve birliğin kabul edilmesi gerektiğini, birliğin bir gerçek olduğunu kabul ettiğini açıklamaktadır.

Beşinci Bölüm

Doğu Rumeli'de Britanya ve Rusya Rekabetine Osmanlı'nın Reaksiyonu

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Great Britain In Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

Beşinci bölüm 321-420 sayfalarını kapsamaktadır. Yazar, Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğü Avrupa güç dengesi için gerekliliğinden, 19 yüzyıl boyunca Osmanlı imparatorluğu siyaseti daha fazla bölge kaybından kaçınılması üzerine olduğundan bahsetmektedir.

Bulgaristan Toprakları ve Tanzimat Dönemi

Yazar, Bulgaristan toprakları Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı devleti, otoriteyi güçlendirecek reformlar yaptığını açıklamaktadır.

İkinci Reform Kararı ve Bulgaristan Toprakları

Bulgaristan topraklarının başarı devresi ikinci Tanzimat dönemine rastlamaktadır ve bu bölümde yazar Mithat Paşanın yöntemleri ve reformları hakkında geniş bilgi vermektedir.

Bulgaristan Milli Ulusal Hareketi

Yazar, Bulgaristan ulusal hareketinin başlangıçta bir otonom Bulgar kilisesi için bir hareket olduğunu, daha sonra bağımsızlık için bir mücadeleye dönüştüğünü açıklamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu Rumeli Organizasyonu

Berlin kongresiyle Osmanlı imparatorluğu bu topraklar üzerindeki otoritesini kaybetmesinden söz etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu Rumeli'nin Yönetim Organizasyonu

Berlin anlaşması 13. Maddesine göre eyalet yönetsel otonomi ile doğrudan sultanın siyasi ve askeri gücü altında kalması öngörülmüştür. Yönetim için bir Hristiyan genel vali Bab-ı Ali tarafından atanması, vali gerektiği halde eyaletin güvenliği için Osmanlı askeri birliklerini toplama hakkı olması, Jandarma ve polis gücü eyalette huzur sağlamak için oluşturulması konuları ele alınmıştır.

Doğu Rumeli'de Osmanlı Otoritesinin Tanımı

Osmanlı otoriteleri eyalette kalan Müslüman nüfus için endişe duyması ve akabinde Rusya koşullu otoritelerin baskısıyla büyük göç kararı alınması irdelenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan Krizi 1885

1885 Haziran ayında Galdstone hükümeti yıkılması ve Lord Sallisbury'nin muhafazakâr partisi yönetime gelmesi Bab-ı Ali'nin endişesini artırdığını belirtmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Birleşme Yasası

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain In Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

Yazar, Bulgar prensliği ve Doğu Rumeli'nin birleşimi haberlerine en çok Osmanlı imparatorluğu şaşırıyor diye söz etmektedir. Ayrıca bölgeye çok sayıda silah ve mühimmatın gönderilmesi bilgisini alan Bab-ı Ali Müslüman nüfusun güvenliği tehdidinden korkmasına ve göç hazırlığı yapmalarına neden olduğundan bahsetmektedir.

Büyükelçilerin Buluşmaları

Yazar, Britanya'nın birliği onaylaması Rusya ve Osmanlı imparatorluğunun yakınlaşmasına neden olduğunu ve krizin çözümü için Eylül'ün sonunda 2. Abdülhamit bir araya gelme önerisine St. Petersburg tarafından sıcak karşılandığını belirtmektedir. Görüşmeler 3 noktada özetlenebilir. 1. Sultana kan akıtmasından kaçınmasını ve çizgisini koruması, 2. Doğu Rumeli'de Berlin anlaşmasının ihlali için güçlü bir suçlama ve 3. yıkımın önlenmesi için pratik öneriler.

Tophane Konferansı

Bu başlıkta yazar, Rumeli'de statükonun önceki duruma dönüş olması gerektiğini savunan Osmanlı otoritelerinin tezlerini ortaya koymaktadır.

Konferansın üçüncü buluşmasında Osmanlı otoriteleri Doğu Rumeli krizinin çözümü için şu hassas adımların atılmasını önermiştir. 1. Osmanlı maddi veya bölgesel kaybı olmayacak, 2. Berlin anlaşmasının onlara verdiği bakanları işgal etme hakkını kullanacaklarını, 3. Doğu Rumeli'deki bu durum küçük devlete iltimas (ayrıcılık) verilmesinden kaçınacak. Ancak Bulgar ordusunun Sırbistan'a karşı beklenmeyen zaferi Bulgar birliği durumunu tüm büyük gücün sınırda olmasına rağmen devam edeceği Osmanlı otoriteleri tarafından anlaşıldığını açıklamaktadır.

Tophane Anlaşması

Bulgaristan prensliği ve Doğu Rumeli arasındaki birleşme anlaşmasından dolayı çıkan kriz yaklaşık altı ay sürmesi ve Osmanlı komiseri olan Gaptan Efendi Sofya'daki prensliğin başkentinde prens Battenberg ile görüşükten sonra Bulgaristan'ının pozisyonu ve Osmanlı'nın tutumu bu konuda belli olduğunu yazmaktadır. 1885 yılın sonbaharında birleşme yasası yürürlüğe girdiğinde sultan Abdülhamit hareketi bastırmak için büyük güçlerin desteğini istememiştir. Bulgaristan'a karşı savaşın yerel kalmayacağını düşündü ve Doğu Rumeli'deki durum Makedonya'da devrimsel hareketi tetikleyeceğini biliyordu. Sultan Abdülhamit ve onun siyasi istikameti, Britanya'dan aşama aşama uzaklaşma hedefi ve Osmanlı imparatorluğunun Britanya etkisini azaltma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir.

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia And Greatbritain In Eastern Rumelia 1878-1885* (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

Sonuç Bölümü

Sonuç bölümü 425-432 sayfalarını kapsamaktadır. Yazar, Doğu Rumeli eyaletinin kuruluşu ve gelişmesi 19 yüzyıl Osmanlı imparatorluğu ve Ortadoğu bölgeleri üzerindeki Rus İngiliz siyaseti arasındaki rekabetini çok yönlü olarak incelemiştir. Büyük güçlerin yakın doğuda domine pozisyonu sağlamak için bu bölgelerin kontrolü için mücadele etmekte ve hatta Doğu Rumeli gibi küçük parça toprak için bile jeostratejik bir rol oynadıklarını ortaya koymuştur. Balkanlardaki İngiliz Rus rekabeti 1878 yılında doruğa çıkması Bulgaristan'ın bölünmesine ve Doğu Rumeli'nin kurulması ile Balkanlardaki denge gücü oluşma sürecini anlatmış, Britanya ve Rusya çıkarları Balkan yarımadasında nasıl rekabete dönüştüğünü görebiliriz.

Yazar, o dönemin sorunları Balkan devletlerinde izleri sürmekte olduğundan bahsetmektedir.

Bu diplomatik hamle, iki siyasi görev taşır. Birincisi, Osmanlı imparatorluğu. Rus düşmanlığı karşısında korumak ve doğal engel oluşturmak ve ikincisi Rusların Balkan yarımadasındaki etkisini kaldırmak.

Bu çalışmada yazar, iki büyük gücün, Rusya ve Britanya diplomasisinin yedi yıl içinde nasıl değiştiğine işaret etmektedir. Yedi yıl önce bölmeyi savunanlar, daha sonra birleşmeyi savunduklarına tanık olmuştur. Aynı durumu Rusya için de geçerli olduğunu görmekteyiz. Bu karşı durmanın gerçek sebebi birleşmenin Rusya çıkarlarına hizmet etmediği gerçeğinde gizliydi. Rusya Balkanlarda gelecekteki manevralar için siyasi koridorlar oluşturmak için Doğu Rumeli'yi ve Bulgaristan prensliğinin kurmak girişiminde bulundu ve bu sonuç Bulgarların Rusya imparatorluğundan uzaklaşmasına neden olduğunu yazmaktadır. Doğu Rumeli eyaleti üzerindeki Osmanlı imparatorluğu siyaseti Rusya ve Britanya arasında rekabet kavramı rolünü oluşturdu. Bu siyaset Osmanlı haklarını ve isteklerini göz ardı ederek büyük güçler için bir bahane idi. Bundan dolayı Doğu Rumeli eyaleti fiziksel olarak kaybedildi. Bu da Osmanlı'nın gelecekteki Balkanlardaki rolünü belirsizleştirdi.

Doğu Rumeli üzerindeki İngiliz Rusya rekabeti ile ilgili yazar, birkaç tane sonuç görebildiğini belirtmektedir. Birincisi, onlar arasındaki mücadele Doğu Rumeli eyaletinin ve Bulgaristan prensliğinin birleşmesini mümkün kıldı, çünkü bu hareket 1885 yılındaki Balkanlardaki Britanya çıkarlarına hizmet ediyordu. Bölgedeki Britanya'nın pozisyonunu güçlendirdi ve eyaletteki Rus statüsünü azalttı. İkincisi, 1885'ten sonra Rusya'nın Bulgarlar üzerindeki son yedi yıl boyunca ve birliğe karşı düşmanı tutumu Bulgaristan

Kahraman, C. (2021). Nadezhda Vasileva Vasileva, The Rivalry Between Russia And Greatbritain In Eastern Rumelia 1878-1885 (Rusya ve Büyük Britanya'nın Doğu Rumelia Rekabeti 1878-1885), İstanbul: Yeditepe, 2020, ISBN: 978-625-7705-02-8.. ANKARAD, 2(3), 225-239.

ve Rusya ilişkileri uzun süreliğine bozuldu. Bu gerçek Bulgar otoritelerinin diğer büyük güçler arasında arkadaşlık aramaya zorladı ve bu da birinci dünya savaşında Bulgaristan'ın Almanya safhasında yer almalarını sağladı. Üçüncüsü, 1885 krizi zamanında Bulgaristan devlet görevlileri tarafından elde edilen tecrübeler Bulgaristan'ın büyük güçlerin çelişkili çıkarlarını kullanarak milli ideal başarıldı ve Bulgaristan'ın San Stefano anlaşması sonrası sınırları belirlenmiştir. Sonuç olarak Balkan devletleri arasında şüphe ve intikam dolu kalıcı duygular İngiliz Rus rekabetinden kaynaklanıyordu ve Balkan devletleri arasında gelecek yüzyıl boyunca sürecek ilişki Berlin anlaşmasının yanıtıdır.

ALMAN ASKERİ VE ALMANYA'DA HAYAT-I ASKERİYE AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN*

Yunus Emre PEHLİVAN**

Öz: II. Abdülhamid döneminden beri gelişmekte olan Osmanlı-Alman ilişkileri, İttihat ve Terakki döneminde zirveye ulaşmış ve sonuçta Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na Almanya ile girmiştir. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girmesi, iki ülke arasında 19. yüzyılın son çeyreğinde beri gelişmekte olan askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerin daha çok yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu yoğunlaşma dolayısıyla gerek devletin gerekse halkın Almanya'ya olan ilgisi daha da artmıştır. Gazete ve dergilerde Almanya ile ilgili birçok haber ve makale kaleme alınmakla birlikte Almanya'ya dair kitap ve risaleler neşredilmiştir. Bu yazarlardan birisi de Avanzâde Mehmed Süleyman'dır. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Avanzâde Mehmed Süleyman, kendisini bir eczacı olarak nitelendirmişse de yaptığı yayın ve çalışmalardan onun derlemeci, tarihçi, edebiyat tarihçisi, müellif, mütercim, gazeteci vb. gibi birçok niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Müellif, askeri alana yönelik

---

* Avanzâde Mehmed Süleyman 1871 yılında İstanbul'da doğup 1922'de İstanbul'da vefat etmiştir. Beşiktaş Askeri Rüştiyesi ve Darülfünun Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi'nde okumuştur. Haydarpaşa Askeri Tatbikat Mektebi'nde Fransızca ve Fizik derslerinde muallim muavini olarak görev yapmıştır. 1902'de yönettiği Musavver Terakki dergisinin Rus-Japon savaşıyla ilgili yayını Rusya'nın tepkisini çekince, 1903'te Kudüs'e sürülmüştür. 1907'de Kahire'ye kaçan Avanzâde, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a dönmüş ve yüzbaşı rütbesiyle Sıhhiye-i Askeriye Tercüme ve İstatistik Kısmı'na memur olarak atanmıştır. Musavver Terakkî, Malumat, İkdam, Sabah, Tanin, Tercümân-ı Hakikat gibi çeşitli gazete ve dergilerde çalışmıştır.

Müellifin tıp, askeriye ve başka sahalarda, telif ve tercüme olarak yazdığı yüzden fazla eseri vardır. Almanya ile ilgili yazdığı eserler şunlardır: Alman Askeri ve Almanya'da Hayat-ı Askeriye (1335/1916), Alman Kadınları (1335/1916), Alman Letâifi (1335/1916), Alman Muharrirleri (1335/1916), Alman Terbiyesi (1335/1916), Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri (1335/1916), Bir İki Söz, Alman Usulü Tütün İçmek (1335/1916), Alman Usulüyle Çocuk Yetiştirmek (1335/1916), Almanlar Gibi Kuvvetli ve Uzun Boylu Nasıl Olmalı (1335/1916), Almanya Devleti (1335/1916), Almanya Tarihi (1335/1916).

** Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, ypehlivan@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1715-6373.

eserlerinin çoğunu Almanya üzerine yazmıştır. Bu çalışmada Almanya ile alakalı yazdığı kitaplardan biri olan "Alman Askeri ve Almanya'da Hayat-ı Askeriye" adlı çalışması çevrilmiştir. Yazar eserini Almanya'daki askerlik hayatına dair özet bilgi verme amacıyla yazdığını söylemektedir. Bununla birlikte yazarın bu bilgileri vermesinin asıl sebebi, Almanya'nın askeri özelliklerinin örnek alınması gerektiğini ifade etmektir. Bu yönüyle de pragmatik bir amaçla eseri meydana getirdiğini anlamaktayız. Eserdeki bilgiler genel mahiyette olup müellifin eserin birçok yerinde Almanları ve Alman ordusunu aşırı bir şekilde övdüğü ve Almanya'nın üstünlüğünü hayranlıkla ve kesin ifadelerle dile getirdiği görülmektedir. Eserin yayınlanma yılı ve bahsedilen içeriği göz önünde bulundurulduğunda kamuoyuna Almanya ile yapılan ittifakın geçerli sebeplerinin bir alt mesaj olarak verilmesinin söz konusu olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Almanya, Asker, Almanya'da Askerlik, I. Dünya Savaşı.

THE GERMAN SOLDIER AND MILITARY LIFE IN GERMANY

AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN

Abstract: The Ottoman-German relations, which had been developing since the reign of Abdulhamid II, reached their peak during the İttihat ve Terakki period and as a result, Ottoman Empire entered World War I on Germany's side. The entry of the Ottoman State into the war as an ally of Germany brought about the intensification of the military, economic and cultural relations between the two countries which had been developing since the last quarter of the 19th century. Due to this intensification, the interest of both the state and the public toward Germany increased even more. Besides the news and articles about Germany written in newspapers and magazines, books and booklets about Germany were published as well. One of these authors is Avanzade Mehmed Süleyman. A versatile personality, he described himself as a pharmacist, but it is seen from his publications and studies that he has many other qualifications such as compiler, historian, literary historian, author, translator, and journalist. The author wrote most of his military works on Germany. In this study, one of the books he wrote about Germany, namely "The German Soldier and the Military Life in Germany", is in focus. The author claims that he wrote his work to provide brief information about his military life in Germany. However, the main reason of the author appears to promote Germany's military characteristics as an example to be followed. In this respect, we understand that he wrote the work with a pragmatic purpose. The work consists of general information

and it is seen in many parts of the work that the author praises the Germans and the German army, and expresses the superiority of Germany with admiration and definite expressions. Considering the publication year of the work and the content mentioned, it can be inferred that the valid reasons for the alliance with Germany were presented to the public as a sub-message.

Keywords: Ottoman State, Germany, Soldier, Military Service in Germany, World War I.

Osmanlı ve Alman Muhâdeneti Kütüphanesi Aded: 11

Alman Askeri ve Almanya'da Hayat-ı Askeriye

Almanya'da Hayat-ı Askeriye Nasıldır? — Almanya'da Bir Ferd Nasıl Asker ve Zâbit Olur? — Almanya'da Heyet-i Zâbitân — Maaşlar — Terbiye-i Askeriye — Heyet-i Zâbitânın Teşkilâtı — Zâbitân Bütçesi — Askerler ve Zâbitler Nasıl Yaşarlar? — Hayat-ı Askeriye, Hayat-ı Husûsiyye ve Mâlûmat-ı Sâire.

Müellif:

Avan-zâde M. Süleyman

Sâhib ve Nâşiri:

Cemiyet Kütüphanesi

*****

Dersâadet

Orhaniye Matbaası

1335

Almanya'da Hayatı Askeriye

Mesâlik-i mevcûde arasında esaslısı ve en şanlısı askerliktir. Asker bir memleketin ta'lim ve terbiye görmüş genç, dinç, gayur, cesur ve münevver bir ferdi demektir.

Asker, doğduğu ve yaşadığı memleketin muhafızı ve en şanlı bir ferdidir. Bir devletin mevcûdiyeti, nüfuzu, kudret ve azameti, şan ü şöhreti askerlikle kaim ve dâimdir.

Bir milletin ta'lim ve terbiyesi, ta'ali ve terakkîsi askerlikle kabildir. Târih-i beşeriyet tedkik edilsin: Akvâm ü milel-i mevcûde arasında esâsen bahadır ve cengâver olanlar, akvâm ü milel-i sâireyi her zaman ve mekânda te'mîn-i mevcûdiyet, ihrâz-ı galebe ve muvaffakiyet ve nâil-i şan ü şöhret olagelmışlerdir.

Milletler arasında evvel emirde cengâverlik hissi sonra da askerlik hissi doğmuştur. Cengâver olmayan milletler idâme-i mevcûdiyet edemezler. Bu bir hakîkattir ki öteden beri ma’lûm ve müsellemdir.

Askerliğin fevâidi ve şan ü şöhreti için ciltlerle yazı yazılsa yine azdır. Biz ise yirmi dört küçük sahîfe ulvî ve mukaddes bir mesleğe, bâhusus Almanya’da hayat-ı askeriyeye dair mâlûmat-ı mücmele vermek istiyoruz. Bu arzu ve emelimizi şu küçük kitabda hulâsatü’l-hulâsa kabilinden husûle getirmeğe çalıştığımızdan dolayı muhterem karîlerimizden avflar dileyerek “Almanya’da Hayat-ı Askeriye”nin tasvîr ve beyânına şürû’ ediyoruz.

15 Kânûnusânî [1]322 A. M. Süleyman

-۲-

“Almanya’da Hayat-ı Askeriye”ye dair îtâ-yı mâlûmat eylemezden evvel şu noktayı arz edelim ki bugünkü Almanya’yı vücûda getiren Prusyalılar olmuştur. Prusyalılar, Türkler gibi aba-an-ceed cesur ve muhâriptirler. Yüz senede bir millet veya bir devlet-i muazzama vücûda gelemez, fakat zamanımızda 30, 40 senede bir devlet-i muazzama vücûda gelebiliyor. Buna isbât Almanya ile maa’t-teessüf bu’diyyetinden ve ferîğa-i îğfâlât olduğundan dolayı Almanya’ya ve bize düşman kesilen Japonlardır.

Prusyalılar, etrafındaki küçük ve büyük hükümetleri cem’ ve tevhîd ederek 30, 40 sene gibi az bir müddet zarfında Almanya gibi zî-kudret ve zî-şevket bir devlet-i müsellaha ve muazzama vücûda getirmişlerdir.

Doğrusunu söyleyelim: Bugün dünyanın büyük ve zengin devletleri iki buçuk seneden beri Almanya ve müttefiklerini, hakîkat-ı halde yalnız Almanya’yı mağlûp etmeğe çalışıyorlar. Fakat daha iki buçuk ve hatta beş sene daha çalışsalar yine Almanları mağlûp edemezler. Bu bir hakîkattir.

Buna da sebep Almanya’nın bir millet-i askeriyeye, ve müsellaha olmasıdır. Almanlar esasen, gayur, cesur, muhârip olarak bir millet-i müsellaha şekl ü sûretinde

-۳-

teşekkül ettikleri için kat’iyen mağlûp edilemezler.

Türklerin mevcûdiyetlerini idâme ettiren ve şan ü şöhretlerini arttıran esbâptan biri de öteden beri cengâver ve müsallah olmalarıdır.

Yine bugün Türkiye bir devlet ve millet-i muazzama sıfatıyla düvel-i muazzama meyânına kayd ü idhâl ediliyor ki bu da muhârebe-i umûmiyyede kendi mülkünde ve hâriç yerlerde kuvvet ve kudretiyle ibrâz-ı mevcûdiyet ve isbât-ı şehâmet ve celâdet eylesinenden münba’istir.

Şu hâlde bir millet yaşamak için askerliğe muhtâctır. Askeri olmayan millet yaşayamaz. Almanlar nasıl askerdirler, ne sûretle asker olurlar? Almanya’da

hayat-ı askeriye nasıldır? Ve hayat-ı askeriye ne sûretle güzerân olur? Şimdi bunları bildirelim:

Teşkilât sürati, intizâmı, zapturaptı, vücûdiyeti i'tibârıyla askerlik nokta-i nazarından Almanlar milel-i mevcûde arasında bihakkın birinciliği ihrâz etmişlerdir.

Almanya, bugün zengin ve zî-kuvvet bir devlettir. Bu mertebeye ancak kudret-i askeriyesiyle ihrâz eylemiştir. Alman askerleri, Alman zâbitleri ve bâhusus erkânıharbiyesi tam manasıyla birer asker, birer zâbittirler.

(Hindenburg) ve (Makenzen)'in nasıl zâbit ve kumandan olduklarını öğrenmeyen Osmanlı kalmamıştır.

- 4 -

Hâlbuki Alman orduları içinde bunlar gibi daha müteaddid-i şâyân-ı dikkat ve ehemmiyet-i vücûdlar pek çoktur.

İ'tidâl-i demleri, îtikadât-ı dîniyyeleri, hüsn-i ahlâkları, azm ü sebâtları, sürat-ı intikalleri vezâif-i mevdûalarına olan merbûtiyet tâmmeleri itibarıyla Alman asker-i zâbitlerini takdîr ve tahsîn etmemek kâbil değildir.

Almanya gibi devlet-i muazzama ve millet-i müsellahanın askerlikteki intizâm ve ciddiyeti, terakkî ve tekâmülü bütün cihânın taht-ı tasdîki ve itirafındadır. Hiçbir devletin hayat-ı askeriyesi, Alman hayat-ı askeriyesi kadar muntazam ve mükemmel değildir.

Almanya'yı bu mertebe-i âlâya is'ad eden askerliği ve muhârebe-i umûmiyyede kuvvet ve kudret-i askeriyesini dostlarına ve düşmanlarına takdîr ve teslîm ettiren muntazam askeri, mükemmel zâbitleridir.

Alman asker ve zâbitleri şâyân-ı hayret bir i'tidâl-i deme mâliktirler. Etvâr ve hareketleri gayet ciddî ve vakûrânedir. Ahlâk itibarıyla gayet metîn olmakla beraber sürat-ı intikal sahibidirler. Hele vazîfelerine olan muhabbet ve mertubiyetleri hassaten şâyân-ı takdir ve hayrettir.

Almanya'da zâbit olmak için öteden beri asâlete dikkat edilirdi. Zâbit olmak için bilhassa hüsn-i ahlâk ve tabiata mâlikiyyet şarttır. Bir Alman

- 5 -

zâbiti, milel-i mevcûde zâbitlerine her cihetle mütefevviktedir. Cihan-ı askeride bir Alman zâbiti milel-i muhtelif zâbitleri için cidden numûne-i imtisaldır.

Almanya'da zabîtan, ya doğrudan doğruya ordudan veya küçük zâbit mekteplerinden veyahud ihtiyat zâbitlerinden yetişir.

Doğrudan doğruya orduya kayd ü dâhil olmak için bir lise şahâdetnâmesini hâiz olmak veya orduca mâlûmatı bulunduğunu icrâ kılınacak imtihanda

ibrâz ve isbât eylemek lazımdır. İmtihana girebilmek içinde yedi ay bir liseye (îdâdî ve sultânî derecesindeki mektebe lise denilir) devam etmek lazım gelir.

Zâbit olacak kimsenin mâhiye ona piyâde olduğu takdirde 248, topçu olduğu halde 422, süvâri sınıfında bulunduğu halde ise 844 kuruş vermesi îcâb eder.

Şerâit-i mesrûdeyi hâiz olan zâbit namzedi ta'lim ve taallûme mübâşeret eder. Evvel emirde lâakal beş ay bir taburda hizmet eder, küçük zâbit mektebinden neş'et edinceye kadar nefer gibi koğuştâ

-٦-

yatıp kalkar, bâdehu kışlada çavuş derecesine irtikâ eyler. Ta'lime mübâşeretinden üç ay sonra on başı veya li-ahire çavuş nasb olunur.

Zekâ ve istîdâdı, kabiliyeti aldığı notlarla tâyin ve tezâhür edildiği halde sekiz ay bir harbiye mektebine sevk ve irsâl edilir. Bu mektepte fenn-i tabiye, topografya, istihkâm ile tâlîmât ve şerâit-i umûmiyye-i askeriyeyi, askerî ceza kanûnunu, bir ordunun sevk ve idâresini, askerliği, askerliğin usûl ve âdâbını, zabîtan arasında münâsebât ve vezaifi, şan-ı celil-i askeriyeyi, efkâr-ı vazifeviyeyi kemâl-i dikkat ve ehemmiyetle tâkip ve tâlîm eder.

Sekiz ay ikmâl edince tekrar imtihan edilir. Bu imtihanda muvaffakiyet gösterdiği halde kendisine ehliyet ve liyâkatini gösteren bir şahâdetnâme îtâ edilir ve zâbit namzedi olarak birkaç ay için alaylardan birine gönderilir. İşte o zamandan itibaren püsküllü kılınç taşımak hakkını ihrâz etmiş olur. Alayının miralayı genç zâbiti rüfekasına takdim eder.

Alayda genç zabîtan ahvâl ve harekât-ı umûmiyyesi tedkîk ve teftîş ve şerâit-i matlûbeye hâiz olduğu anlaşıldığı takdirde bir intihâb mazbatasını tanzim olunarak imparator hazretlerine arz ü takdîm olunur. Bunun üzerine imparator hazretleri mazbata sahibini zabît nasb eyler.

-٧-

Küçük zâbit sıfatıyla on iki sene orduda îfâ-yı hüsn-i hizmet edenleri hükümet, hizmât-ı devletten başka imparatorluk dâhilinde mâhiye dokuz yüz kuruştan bin iki yüz kuruşa kadar maaşlı bir hizmetle vazife-dar kılmayı taahhüt eder.

Bir zâbitin, refikası arasında bir mevki-i mahsus ihrâz edebilmesi için servet-i şahsiye veya vâridât-ı seneviyesi bulunmak lazımdır.

Mâlûmat, şeref ve haysiyet ve servet bir zâbitte bulunması lâbûd ve lazım olan şerâit-i asliye ve mühimmedendir. Almanya'da bir zâbitin bir aylık masârifi bervech-i zîrdir:

Bir zâbit öğle ve akşam taâmlarıyla hâne kirâsı için 675 kuruş sarf eder. Bu mikdârın iki yüz yirmi beşer kuruşu öğle ve akşam taâmlarına ve kezâ iki yüz yirmi beş kuruşu da kirâ ücretine aittir.

Bundan başka alayın sandığına elbise bedeli olarak 135 kuruş ve nizamnâmeli bedeli olmak üzere 34 kuruş vermesi îcâb eyler ki cem'an bir aylık masârif-i 844 kuruşa bâliğ olur. Her ay bu miktar paranın sarfi zarûrîdir. Fazla olarak bazı masârif-i mübreme daha vardır: Zâbit kütüphâneye abone olur. Refikasına ziyâfet keşîde eder. Çamaşır yıkatır ve ütüler. Bunlar

-Λ-

için de 200 kuruş kadar bir meblağ daha sarf eder.

Bir mülâzımın aylığı 1200 kuruştur. Sarfiyât-ı mezkûreden mâadâ ayrıca tütün parası ve gazino seyr ü tenezzüh vesâire gibi daha bir takım masârif vardır. Zâbite hemen maaşından para kalmaz.

Ara sıra resm-i geçitler icrâ edilir. Sarayda, mahâfil-i âliye ve askeriyede balolar verilir. Zabîtan davet edilir. Bu gibi yerlere gidebilmek için gâyet temiz giyinmek ve icâbında yeni elbise, serpuş vesâire, ahz ü tedârik etmek mecbûriyeti elverir.

Bununla beraber Almanya'da zabîtan maaşı dolgun ve muntazamdır. Muhtelif rütbelerdeki zabîtanın maâşat-ı şehriyelerini bervech-i zîr nakl ve derç ediyoruz:

Mülâzımın maaşı 1200- Yüzbaşının 1950- Binbaşının 3300- Kaymakamın 3830- Miralayın 4400- Mîrlivânın 5240- Ferîkin 6500- Ordu kumandanın maaşı 9180 kuruştur.

Bir zâbit, âdî yerlere gidip oturamaz. Vesâit-i âdiyyeyle seyr ü seyahat edemez. Bir zâbit, vesâit-i nakliyenin birinci veya ikinci mevkiinde seyahat edebilir. Meselâ Berlin'de beygirle sevk ve idâre olunan o minibüslere râkib olamazlar. Avama mahsus kahve ve gazinolara gitmezler. Tramvaya ve otobüse binebilirler.

-٩-

Tiyatroya yalnızca veya zevceleriyle gittikleri zaman şan ve haysiyetleriyle mütenâsib iyi bir mevkide oturmaya mecburdurlar. Zabîtanın gidip oturabilecekleri gazinolar vardır. Berlin'de bunlardan mevcûd olup ekseriyetle zabîtan bu gazinolara giderler.

Bir zâbit izdivaç etmek için istihsâl-i ruhsat eylemesi ve ayrıca 13500 kuruş mikdârında bir vâridât-ı şahsiyesi bulunduğunu ispat etmesi lazımdır. Bu miktâr vâridâtı ya erkek veya kadın tarafı ibrâz ve te'mîn edebilir.

Bundan maksat tehhül eden zabîtanın dûçâr-ı müşkülât ve müzâyaka olmamalarından ibarettir. Bir mülâzım izdivaç için 13500 ve bir yüzbaşı

izdivaç etmek için 9000 kuruş vâridâtı bulunduğunu veya zevcesi olacak kızın bu miktâr vâridâta veya daha ziyâdeye mâlikiyetini ibrâz ve ispat eyler. Aksi halde izdivacına müsâade edilmez.

Almanya'da terbiye-i askeriye fevkalâde dikkat ve îtinâ edilir. Alman askerinin ruhu, kıymeti, ulviyeti tamamen işbu terbiye-i askeriye meselesinde mündemiçtir.

Almanya'daki terbiye-i askeriye gayet bülend bir mevki ihrâz eder. Her Alman askeri pek ciddi ve pek metin bir sûrette terbiye-i askeriye alır. Alman askerinin kıymet ve meziyeti terbiye-i askeriyesindedir.

- ١٠ -

Bir zâbit, bir general, bir kumandan vatanın büyük ve namdar bir vücûdu, kıymettar bir uzvudur. Ötede beride muhâriblerin, generallerin, heykelleri vardır.

Hükümdarların, büyük muhârebelerin vuku bulduğu mahallerin ve meşhur kumandanların, erkân ve ümerâ-yı askeriyenin isimleri verilmiş pek çok sokaklar ve mevkiler vardır.

Mesela bugün Hindenburg nam-ı azamet-i ittisâmıyla tevsîm kılınmış birçok mahal ve mevâki vardır. Almanya'da hükümdarlar da kıymettar birer asker, birer kumandandırlar.

Umum mektep talebelerine daha küçük yaşlarından itibaren efkâr ve hissiyât-ı askeriye ta'lim ve telkin edilir. Mektep talebeleri zafer caddesinde, hânedan hükümdarının "Hohenzollern" heykellerinin önüne götürülerek ziyaret ettirilir. Pazar günleri Berlin Askerî Müzesi'ne gidilir. Mürebbî ve mürebbiyeler, mubassır ve muallimler tarafından müzede mevcûd toplar, bayraklar, kılıçlar ve tüfenklerle esliha-ı saire ve muhârebelere ait levhalar gösterilir ve bunlara dair mâlûmat îtâ edilir.

Bu sûretle yetiştirilen ve mektepte ta'lim ü terbiye edilen talebeler adeta birer asker olur. Mekteplerde, derslerde, paydoslarda ve hâriçte ve evlerde talebeler askerce hareket ederler.

- ١١ -

Her Alman'ın terbiye-i askeriyesi, vatanına olan muhabbet ve merbûtiyet-i kaviiyesi bugünkü kudret ve şevket-i askeriye vücuda getirmiştir.

Her fert "asker" ve aynı zamanda "vatanperver" olmalıdır. Bütün Avrupalıların gıpta eyledikleri Alman askerliği ne kadar medh ü senâ edilse azdır. Alman

- ١٢ -

askeri vücûdca, itikâdca, ahlakça gayet kavî ve metindir.

Alman kadınlarının yegâne ve şiddetli arzuları oğullarını asker ve zâbit yapmak ve kızlarını da zabîtâna vermektir. Bütün askerlerin ve zabîtelerin hükümetlerine fart-ı hizmet ve muhabbetleri vardır. Hükümdarlarını ta’ziz ve tekrîm ederler. Üniformalı

-۱۳-

bir asker kadar Almanya’da muhterem, şanlı ve kıymetli daha bir meslek yoktur.

Almanya namındaki kuvvetli ve şanlı bir imparatorluğu az zamanda vücûda getiren Almanya ordusudur. Bir köylü Alman askeri olduğu zaman büsbütün başka bir vücûd, başka bir insan olur. Ta’lim ve terbiye görür. Muntazam yiyip içer, yatıp kalkar. Gayet çevik olur. Okuyup yazma öğrenir. Ordu, bu sebeple Almanya’nın mükemmel bir mektebidir. Her Alman bu mektebe girerek tam manasıyla bir “Alman” olup çıkar. Zabîtân mağrur ve mutaazzımdırlar. Bu da vakâr ve ciddiyetlerinden ve askerlikle iftihârlarından mütevellittir.

Alman ordusundaki asâletin esasını otuz sene muhârebesinden sonra büyük ve namdar bir müessis olan “Fredrik Giyom”un gayret ve himmetinde aramalıdır. Fredrik Giyom, zabîtânını bizzat Prusya’nın ve Brandeburg’un asil ailelerinden intihâb etmiş idi.

Müteveffâ-yı müşârinileyh asker ve zâbitân arasında, zabt ü rabtı, vîfâk ve muhâdeneti bizzat sağlam bir esas üzerine te’min eylemiştir. Bu sebeple bütün askerler, adeta bir ailenin efrâdı gibidir. Hepsi kardaş mesâbesindedirler. Hohenzollern sülâle-i hükümdarisinin bir rükn-i mühim ve azîmi olan imparator hazır-ı hazretleri bu ailenin reisi

-۱۴-

ve imparatoriçe hazretleri de reisesidir.

Alman askerliğinin teşkîlâtında, bu derece-i tekemmüle varmasında müteveffâ büyük Fredrik’in de hisse-i azîmesi mesbûktur.

Alman askeri, iyi bir asker olmakla beraber aynı zamanda iyi bir vatanperverdir. Alman zâbiti vazîfesine gayet merbuttur. Asker ve zâbit vezâif-i askeriyelerini vakâr ve ciddiyetle, sükûn ve îtidal ile, muhabbet ve merbûtiyet-i tâmme ile ifâ ederler.

Her asker gayet ketûmdur. Esrâr-ı askeriyeden bahsetmez. Bütün zabîtân arasındaki muhâvere mebâhis-i ciddiye üzerine mübtenîdir. Denilebilir ki her Alman asker olarak doğar, asker olarak yaşar ve yine asker olarak terk-i hayat eyler.

Almanya’da askerî kulüpler, gazinolar, mahfiller, kütüphâneler mevcûttur. Zabîtân buralara giderler. Mebâhis-i fenniye ve askeriyede, tedkîkat ve

tetebbuâtta, müzâkere ve müşâverede bulunurlar. Mâlûmatlarını tevîf, münâsebetlerini takviye ve aralarındaki hissiyat-ı vîfâk ve muhâdenetini tezyîd ve teşyîd ederler.

Almanya'da kışlalarla, mebânî-i askeriye-yi saire pek muntazam olduğu gibi dâhilleri de gâyet pâk ve müzeyyendir. Dâhilde kışlaları ziyaret mümkün ise de ecnebilerin ziyaretine müsâade edilmez. Ecnebilerin ziyareti

- 15 -

ancak imparator hazretlerinden müsâade istihsâline mütevakkıftır.

Bir kışla dâhili adete bir hâne dâhiline benzer. Bir hâne gibi mefrûş ve müzeyyendir. Bir askerî müzesi gibi de mükemmeldir. Her taraftaki tahâret ve nezâfeti, intizâmı, zabt ü rabtı görüp de takdir-havân olmamak kâbil değildir.

Mevsim-i sayfa pire ve tahtakurusu gibi mûziyata koğuşlarda ve odalarda tesâdüf edilmez. Duvarlar, silahlar, güzel levhalar ve imparator ve imparatoriçe hazerâtının ve meşhûr kumandanların resimleriyle tezyîn edilmiştir.

Her kışla dâhilinde zabîtâna mahsus yemek gazinosu vardır. Her gazino büyük ve küçük iki salonu havîdir. Binbaşı masanın başında ve mülâzımlarla yüzbaşılar yan taraflarında ahz-ı mevki ederler. Heyet-i zabîtân bir aile efrâdı gibi yemek yerler. Yemekte hizmet ve vezâiften bahsedilmez. Her ay nihâyetinde bir eğlence tertîb edilir. Ekseriya bu eğlenceler muzafferiyet günlerinde verilir. Musikalar terennüm-saz olur. Usûl ve âdâb dairesinde içilir, oynanılır. Bu gibi eğlencelerden maksat heyet-i zabîtân arasındaki münâsebet ve muhâdeneti takviye etmek ve onlara hoş bir geçirtmektir. Tevellüd günleri ve eyyâm-ı

- 16 -

meşhûre ve muazzeze zamanlarında yekdiğeri tebrik etmek âdât-ı müstahsenededir.

Her zâbit, bizde de olduğu gibi askerlerin pederi mesâbesindedir.

Bu münâsebetle bir nefer yüzbaşısına hatta binbaşısına kadar askerî ve husûsî bir mesele hakkında mürâcaat edebilir. Çünkü asker olmakla beraber bir Alman'ın hürriyeti tahdîd ve takyîd edilmiş değildir.

Her zâbit, maiyetindeki askerlerin şahsiyet ü hüviyetlerini, ailelerini ve efrâdını elhâsıl her asker kendi kardaşymış gibi her halini bilir ve bilmekte de mecbûriyet vardır. Hiçbir asker husûsî bir meseleden dolayı muztarib ve endîşe-nâk olamaz. Derdinin çaresini her halde bilir. Zâbit, maiyetindeki askerleri bazen odasına celp eder. Endaht ta'limlerinden, resm-i geçitlerden

ta'limât-ı cedîdeden ve husûsat-ı saireden bahseder. Konferanslar tertîb ve îtâ eder.

Bu sûretle bir aile efrâdı gibi askerler arasında te'sîs-i münâsebet ve uhuvvete dikkat ve gayret edilir.

Binbaşılar mâfevklerine askerlerin ahvâl-i umûmiyyesine ve askerler üzerindeki tesîrâtına dair rapor vermeye mecburdur.

-۱۷-

Almanya'da hayat-ı askeriyede mücmelen verdiğimiz mâlûmattan maneviyata ne kadar ehemmiyet bahsedildiği anlaşılmıştır, zannederiz. Aynı zamanda maddiyata ta'bîr-i âhîrle askerlerin ta'lim ve taallümüne de fevkalâde say ve ikdâm edilir. Her nefer askerlikte adeta muallim bir askerdir. Ta'lim ve terbiye, zabt u rabt, îtâat ve inkiyâd-ı askerliğin ruhu addedilir. Her asker bu ruh ile mücehhezdir.

Hayat-ı Askeriyede İmparator

Almanya imparatoru, Alman ordusunun birinci askeri ve en büyük kumandanıdır. Zâten imparator makamına kuud eden zât mükemmel bir askerdir. Meziyât-ı askeriyeyi tamamen hâizdir.

Husûsiyle imparator-ı hâzır ikinci Wilhelm hazretleri mükemmel bir asker ve mükemmel bir denizcidir. Nizâmiyede ve bahriyede mâlûmat-ı tâtme ve vâsiayı hâizdir. Âdeta denize âşıktır denebilir. [Hayat-ı hususiyelerinden ayrıca bir kitabda bahsedilecektir]

Denize olan muhabbet ve merbûtiyet-i tâtmesi, Almanya'nın karada olduğu gibi denizlerde de ihrâz-ı mükemmeliyet etmesine yardım etmiştir. İmparator hazretleri küçük bir filoya mâlik olub bu filo sefâin-i muhtelifeden ibârettir. Yelken sefinesine râkib olduğu

-۱۸-

zaman sefineyi bizzat idâre ederler. Bu sefâin arasında en ziyâde sevdikleri aile hükümdarilerinin nam ve unvanını hâiz olan "Hohenzollern" namındaki yattır. Kar gibi beyaz, gayet zarif ve sevimli bir sefine olan "Hohenzollern" yatının inşâsı için takrîben dört milyon lira sarf edilmiştir.

İmparator hazretleri pâyitaht-ı saltanat-ı seniyyeyi ziyâretlerinde iki Kruvazörle beraber Hohenzollern sefine-i imparatoriyesi de beraber bulunuyordu.

Bu sefine bir kruvazör gibi de müsellahtır. İmparator hazretleri bu sefine ile Avrupa'nın şimalinden, İsveç ve Alman sâhillerinden İstanbul'a kadar azîmet ve avdet eder. Senenin beş on haftasını sevgili "Hohenzollern" sefinesinde imrâr eder. Bahriye elbisesini lâbis olarak tayfalara bizzat

kumandanlar verir. Askerlikte olduğu gibi ulûm ve fûnûn-ı bahriyede dahi vukuf ve ihâta-yı külliyeleli vardır.

Sefinede bulunduğu zamanlar bermûtad-ı umûr-ı hükümetle meşgul olur. Sefine derûnundaki salonu, sarayındaki salonunun ufak bir timsâlidir. Telefon vâsıtasıyla vükelâsından herhangi biriyle istediği zamanda muhârebede bulunur, izâhat alır, emirler verir. Namına gönderilen mektupları ve gazeteleri okur. Bunların cevâblarını yazar. Çalışmayı fevkalâde sever.

-۱۹-

İmparatorları bu derece çalışan, esâsen asker ve mâhir bir kumandan-ı berrî ve bahrî olan bir zat-ı âlî-kadrın zabîtan ve asâkirinin askerlikteki intizâm ve mükemmeliyetinin ne derecelere vâsıl olacağı kolayca keşf ü istidlâl olunabilir.

Alman askerlerinde cemiyet-i milliye, muhabbet-i vataniye bulunduğu gibi hükümdarlarına karşı da fevka'l-had muhabbet ve sadâkatleri vardır.

Muhârebe-yi umûmiyyede hükümdarlığını îfâ etmekler beraber, muhârebe meydanlarında da, sufuf-ı askeriye arasında dolaşır âlî-itibar bir hükümdar, mâhir ve mümtaz bir kumandandır.

Şedâid-i havâiyeye, meşâkk ve mezâhim-i seferiyyeye asla ehemmiyet vermez. Bütün hudûd boylarını karargâh-ı askerileri ziyâret ederek evâmîr ve ta'lîmat-ı lâzimeyi îtâ eyler.

Alman askerlerini vücûda getiren, onlara kuvvet ve kudret bahşeden Alman hükümdarlarıdır. Alman askeri milel-i mevcûde askerlerinden her halde daha cesur, muhârib, vatanperver ve daha muallimdirler.

Fransız piyâdesi muntazamdır. Meşy ve hareketleri de muntazamdır. Fakat Alman piyâdesindeki intizâm ve mehâbet yoktur. Almanlar endaht ta'lîmlerinde daha muallim ve daha müteveffiktir. Alman tabyası, Alman sevk'ül-ceyşi

-۲۰-

Fransızlarınkinden her halde mükemeldir. Muhârebe-yi hâzıra müddeâmızı pek güzel irâe ve isbât etmektedir.

Fransızlar, ameliyattan ziyâde nazariyata ehemmiyet verirler. Ve nazariyat ile iktîfâ ederler. Almanlar ise nazariyat ile ameliyatı aynı şiddet ve kuvvet ile ve tedkîk-i takip ederler.

Fransızlar da Almanlar da senede bir iki defa askerî manevralar yapar. Almanların manevraları hakîkî bir muhârebeyi tanzîr eder. Fransız manevralarındaki ca'lîlik, zannîlik, nazar-ı dikkatten dûr kalamaz. Alman manevralarında emirler, mümkün olabildiği kadar kısa ve kat'îdir.

Almanlar, Fransızlar gibi askerliğe yaramayan efrâdı sufuf-ı askeriye arasında bulundurmazlar. Zabîtan ve efrâdın kâffesi sûret-i mahsûsada tefrîk ve intihâb ediyorlar. Düvel-i saire ise her ferdi asker etmekte beis görmezler.

Bu sebepledir ki Prusya küçük bir devlet iken 3, 4 yüz bin müntahab, güzîde ve muallim askeriye muhârebelere girişmiş, fevkalâde işler görmüştür. Bundan ayrıca bir eserde bahsedilecektir.

Fransızlar her sin erbâbını askere kayd ü idhâl ederler. Almanlar ise orduya dâima genç ve dinç efrâd alırlar.

-۲۱-

Alman orduları enzâr-ı dikkat ve ibretten imrâr edilecek olursa görülür ki bütün askerler genç, dinç, müntahab ve muallim efrâddan müteşekkildir. Aralarında kansız, cansız, kısa, zayıf ve lâgar efrâd yoktur. Zâbitleri de uzun boylu hemen ekseriyetle, mütenâsib-i ol- vücûddur. Gür sesleri, vakurâne tavırları ile meşhûrdurlar.

Esâsen Alman ırkı, urûk-ı saire gibi bozuk değildir. [Almanlar gibi kuvvetli ve uzun boylu nasıl olmalı?] nam-ı eserimiz de mücmelen verdiğimiz mâlûmattan da müsteban olduğu üzere Alman ırkı gayet kavî ve sağlamdır. Bütün efrâd sağlam ve boylu boslu ana ve babadan doğuyor. [Alman Usulü Çocuk Yetiştirmek] namındaki kitabımızda bildirdiğimiz üzere Alman kadınları çocuk yetiştirmeyi pek iyi bilirler. Almanya'da kadınlığın ne mertebede bulunduğunu, bunların hayat-ı umûmiyye ve husûsiyyelerini anlamak için [Alman Kadınları] ve [Alman Muharrirlerini] nazar-ı mütalâadan geçirmelidir.

Alman ırkı gûyâ sırf asker olmak için yaratılmıştır. Almanya'daki aile hayatı, bütün müterakkî ve mutemeddin milletlerin hiçbirinde yoktur. Bütün Almanlar bir saat makinesi gibi muntazaman ve müttehiden bir şevk

-۲۲-

ve gayret-i âzimâne ve gayurâne ile çalışır. En küçük ferdinden en büyük ferdine kadar kâffesinde aynı his, aynı fikir, aynı gayret mevcûddur.

Almanya'da bugün, kurduğumuz muhteşem kudret ü azimet ve faâliyet işte bu gayret ve ittihâddan ve efkâr ve hayat-ı askeriye doğmuştur. Dünyanın zengin ve kuvvetli devletlerinden beşine onuna meydan okuması ve karada ve denizde hârikalar göstermesi çalışkanlığından ve askerliğinden ileri gelmektedir.

Bir milyon Alman askeri başka devletlerin beş milyon askerine her halde galib ve müteveffiktir.

Alman askeri gibi olmak lazım mı?

Evvel emirde onlar gibi sağlam bir ırka mensûb ve her halde sağlam ana ve babadan tevellüd etmiş olmalı. Onlar gibi sağlam ve gürbüz çocuk yetiştirmeli. Onlar gibi ta'lim ve terbiye-i askeriye'yi te'sîs ve tatbîk etmeli. Ahvâl-ı maddiye ve maneviyelerini hemîşe tedkîk ve teftîşten hâlî kalmamalı. Aralarında münâsebât ve muhâdeneti tezyid ve takviye etmeli. İt'âm ve ilbâsına layıkıyla dikkat ve îtinâ eylemeli. Ta'lim, konferans ve manevra husûsatına ehemmiyet vermelidir.

Askerin itikadını, hüsn-ü ahlakını tezyîd ve takviyeye dikkat ve hizmetten asla geri durmamalı.

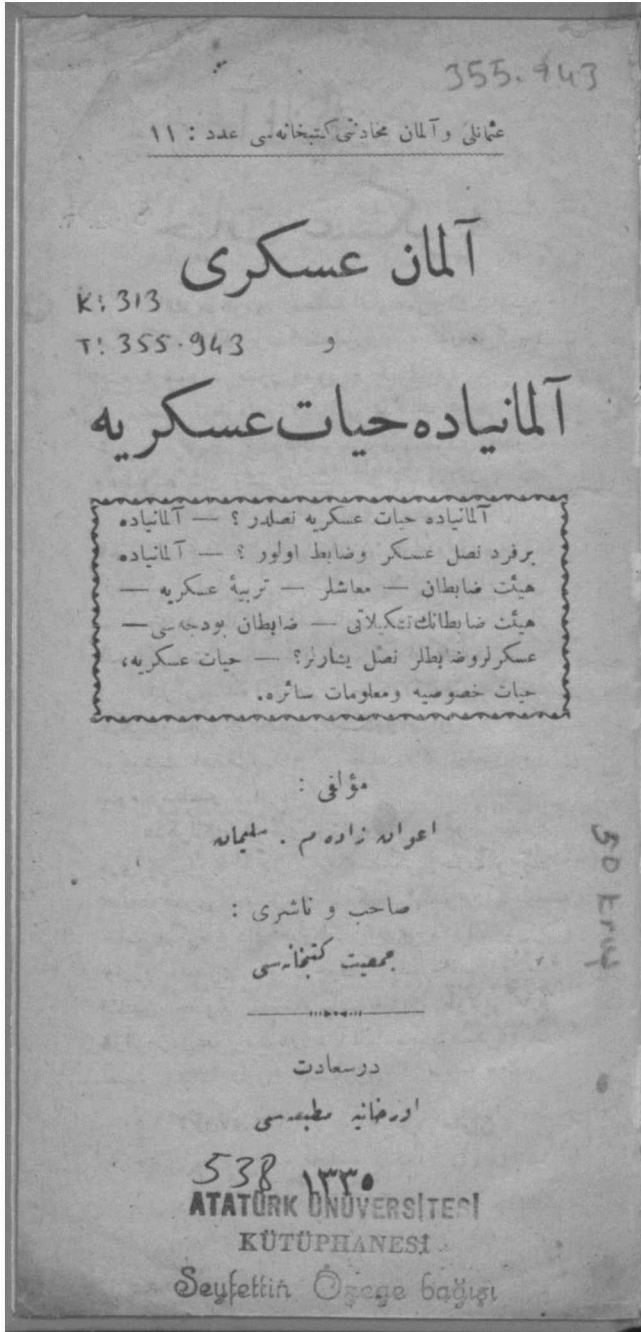
-۲۳-

Her askerde hamiyet-i milliye, muhabbet ve vataniye ta'lim ve telkinine ve hükümdara sadâkatine teşvîk ve tergîb eylemelidir.

Memleketini ve hükümdarını seven her asker terakkî ve taâlî eder. Her askeri bu nokta-i nazardan yetiştirmeye gayret ve îtinâ eylemelidir.

Almanlardan sonra ikinci derece millet-i müsellaha olan ve efrâdı bazı fezâîli sebebiyle cihan-ı medeniyette büyük bir nam ü şöhret kazanmış olan Osmanlı askeri içinde bir kitab-ı mahsus ihzâr etmekteyiz. Türk askerinin kıymet ve meziyet-i askeriyesini mezkûr eserde âcizâne tasvîre çalışacağız.

Hitâm

آلمانیاده حیات عسکریه

مسالك موجوده آرہ سندہ اساسیسی واک شانلیسی
عسکر لکدر. عسکر بر مملکتک تعلم و تربیه کورمش کنج،
دینج ، غیور ، جسور و منور بر فردی دیمکدر .
عسکر ، ملوغدینی ویشادینی مملکتک محافظی واک
شانلی بر فردیدر . بر دولتک موجودتی ، نفوذی ، قدرت
و عظمتی ، شان و شهرتی عسکر لکله قائم و دائمدر .
بر مملکتک تعلم و تربیه سی ، تعالی و برقیسی عسکر لکله
قابلیدر . تاریخ بشریت تدقیق ایدلسون : اقوام و ملل موجوده
آرہ سندہ اساساً بہادر و جنکاور اولانلر ، اقوام و ملل
سائریہ هر زمان و مکانده تأمین موجودیت ، اخراج
غلبه و موفقیت و نائل شان و شهرت اوله کملنلردر .
ملنلر آرہ سندہ اول امرده جنکاور لک حسی صکرہده
عسکر لک حسی طوغمشدر . جنکاور اولیان ملنلر ادامہ
موجودیت ایدہ منزللر . بو بر حقیقتدر کہ اوتہ دن برو
معلوم و مسامدر .

عسکر لکک فواندی و شان و شهرتی ایچون جلدلرله
یازی یازلسه ینہ آردر . بز ایسه بکری دوت کوچوک
صحیفهده علوی و مقدس بر مسلک ، باخصوص آلمانیاده
حیات عسکریه دائر معلومات جمله و یرمک ایستوروز .
بو ارزو واملزی شو کوچوک کتابده خلاصه الخلاصه
قیبندن حصوله کتیر مکہ چالشدیفنزدن طولانی محترم
کارلر مژدن عفولر دیله یرک « آلمانیاده حیات عسکریه » نک
تصویر و بیانه شروع ایدیوروز .

۱۵ کانون ثانی ۳۲۲ . م . سلیمان

آلمان عسکری

ه آلمانیاده حیات عسکریه ، به دائر اعطای
معلومات ایلمزدن اول شو نقطه‌ی عرض ایدم که
بو کونکی آلمانیایی وجوده کتیرن پروسیالیلر
اولمشدر . پروسیالیلر ، ترکلر کبی ابا عن جد
جسور و محاربدلر . یوزسنده بر ملت ویا بر
دولت معظمه وجوده کله من ، فقط زمانمزه
۳۰ ، ۴۰ سنه ده بر دولت معظمه وجوده کله بیلور .
بوکا اثبات آلمانیاییله مع التأسف بعدیقندن و فریفة
اغفالات اولدیقندن دولایی آلمانییه بزه دشمن
کسیلن ژاپونیادر .

پروسیالیلر ، اطرافنده کی کوچک و بیوک
حکومتلری جمع و توحید ایدرک ۳۰ ، ۴۰ سنه کبی
آز . مدت ظرفنده آلمانیایی ذی قدرت و ذی
شوکت بر دولت مسلحه و معظمه وجوده
کتیرمشلردر .

طوغر و سنی سویله لم : بوکون دنیانک بیوک
وزنکین دولتلری اییی بحق سنه دن برو آلمانیایی
و متفقاری ، حقیقت حالده یالکنز آلمانیایی مغلوب
ایتمک چالشیلورلر . فقط ده اییی بحق و حق بش
سنه ده چالشه لرینه آلمانلری مغلوب ایدمزلر .
بو بر حقیقتدر .

بوکاده سبب آلمانیانک بر ملت عسکریه ،
و مسلحه اولسی در . آلمانلر اساسیور ، جسور ،
محارب اوله رق بر ملت مسلحه شکل و صورتنده

آلمان عسکری

تشکل ایتدکری ایچون قطعاً مغلوب ایدیه منرلر.
ترکرک موجودیتلرینی ادامه ایتدیرن و شان
وشهرتلرینی آرتیران اسبابدن بریده اوتهدن برو
جنکاور و مسلح اولملریدر .

ینه بوکون ترکر بر دولت و ملت معظمه
صفتیه دول معظمه میانته قید و ادخال ایدیلورکه
بوده محاربه عمومیده کندی ملکینده و خارج
برلرده قوت و قدرتیله ابراز موجودیت و اثبات شهامت
و جلادت ایلستدن مستعدر .

شو حالده بر ملت یشامق ایچون عسکرلکه
محتاجدر . عسکری اولمان ملت یشایه ماز. آلمانلر
نصل عسکر درلر ، نه صورتله عسکر اولورلر ؟
آلمانیاده حیات عسکریه نصلدر ؟ و حیات عسکریه لر
نه صورتله گذران اولور ؟ شمندی بونلری بیله بره لم :
تشکلاتی سرعتی ، انتظامی ، ضبط و ربطی ، و جدتی
اعتباریه عسکرلک نقطه نظرندن آلمانلر ملل
موجوده آره سنده بحق برنجیلی احرزاز ایشلردر .
آلمانیا ، بوکون زنگین ، و ذی قوت بر دولتر .
بو مرتبه بی آنحق قدرت عسکریه سیله احرزاز ایشلدر .
آلمان عسکرلری ، آلمان ضابطلری و باخصوص
ارکان حربیه سی تام معناسیله برر عسکر ، برر
ضابطدرلر .

(هیندنبورغ) و (ماکتزن) ک نصل ضابط
و قوماندان اولدقلرینی اوکرنیمان عثمانلی قالماشدر .

آلمان عسکری

حال بوکه آلمان اردولری ایچنده بونلر کبی ده
متعدشایان دقت واهمیت وجودلر پک چوقدر .
اعتدال دملری ، اعتقادات دینهلری ، حسن
اخلاقلری ، عزم و ثباتلری ، سرعت انتقاللری
وظائف مودوعه لرینه اولان مربوطیت تامه لری
اعتباریه آلمان عسکر و ضابطلری تقدیر و تحسین
ایتمک قابل دکلدر .

آلمانیا کی دولت معظمه و ملت مسلحانه
عسکر لیکده کی انتظام و جدیتی ، ترقی و تکاملی بتون
جهانک تحت تصدیق و اعترافنده در . هیچ بر
دولتک حیات عسکریه سی ، آلمان حیات عسکریه سی
قدر منتظم و مکمل دکلدر .

آلمانیایی بو مرتبه اعلایه اصماد ایدن
عسکر لکی و محاربه عمومی ده قوت و قدرت
عسکریه سی دوستلرینه و دشمنلرینه تقدیر و تسلیم
ایتدیرن منتظم عسکر ، مکمل ضابطلری در .

آلمان عسکر و ضابطلری شایان حیرت بر اعتدال
دمه مالکدرلر . اطوار و حرکتلری غایت جدی
و وقورانه در . اخلاق اعتباریه غایت متین اولقله برابر
سرعت انتقال صاحبدرلر . هله وظیفه لرینه اولان
محبت و مربوطیتلری خاصه شایان تقدیر و حیرتدر .
آلمانیاده ضابط اولق ایچون اوتهدن برو
اصالت دقت ایدیلردی . ضابط اولق ایچون بالخاصه
حسن اخلاق و طبیعت مالکیت شرطدر . بر آلمان

آلمان عسکری

ضابطی ، ملل موجوده ضابطلرینه هرجهته متفوقدر . جهان عسکریده بر آلمان ضابطی ملل مختلفه ضابطلری ایچون جدا بر نمونه امتالدر . آلمانیاده ضابطان ، یاطوغرودن طوغرویه اردودن ویا کوچوک ضابط مکتبلرندن ویاخود احتیاط ضابطلرندن یتیشور .

طوغرودن طوغرویه اردویه قید و داخل اولمق ایچون بر لیسه شهادتنامهسی حائر اولمق ویا اودرجه معلوماتی بواندیغنی اجرا قلنه حق امتحانده ابراز واثبات ایتک لازمدر . امتحانه کیره بیلیمک ایچونده یدی آیی بر لیسه به [اعدادی و سلطانی درجه سنده کی مکتبه لیسه دینلور] دوام ایتک لازم کلیر .

بولندنی بشقه ضابط اوله حق کیمسه نک اصالتی ویایی برعائله یه منسوبیتله برابر توت ذاتیه صاحبی اولمسی لازمدر .

ضابط اوله حق کیمسه نک ماهیه اوکا پیاده اولدینی تقدیرده ۲۴۸ ، طوبیحی اولدینی حالده ۴۲۲ ، سواری صنفده بولندینی حالده ایسه ۸۴۴ غروش ویرمسی ایجاب ایدر .

شرائط مسرودهنی حائر اولان ضابط نامزدی تعلیم و تعلمه مباشرت ایدر . اول امرده لاقول بش آیی بر طابورده خدمت ایدر ، کوچوک ضابط مکتبلندن نشئت ایدنیجه قدر نفر کی قفوشده

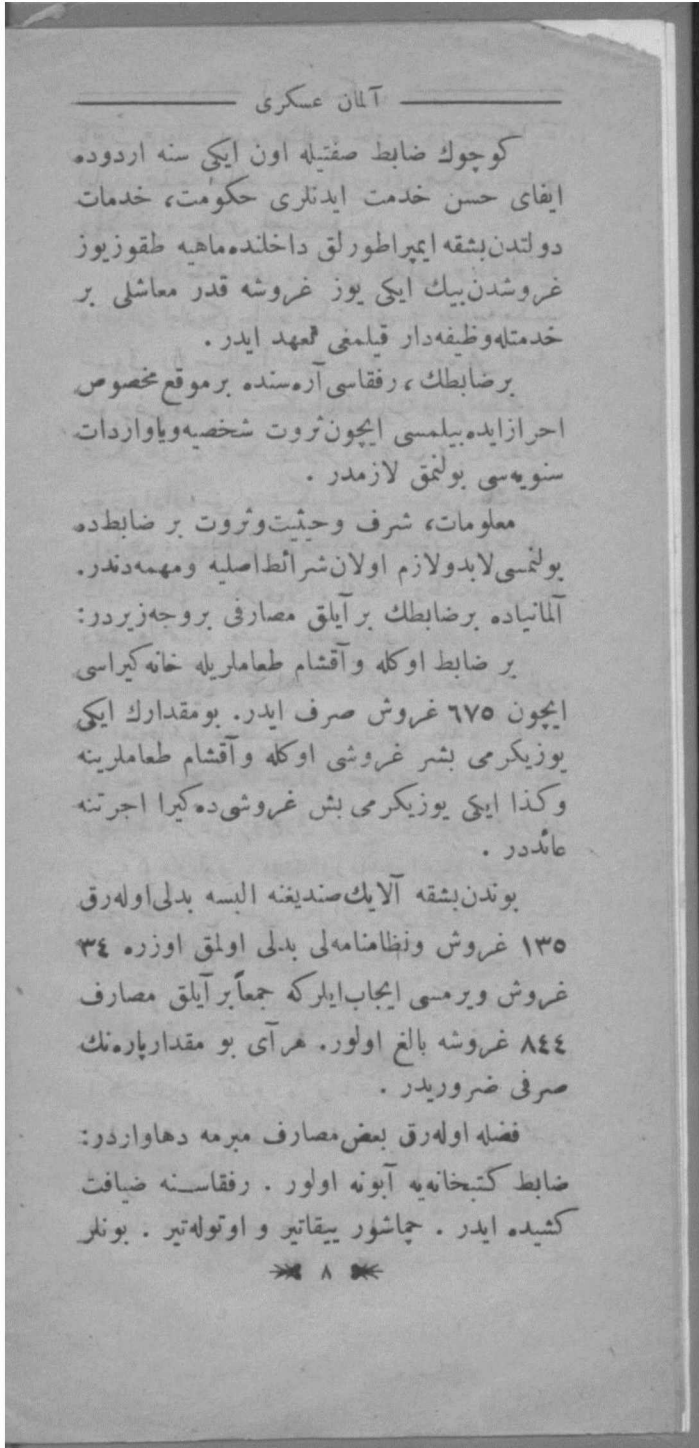
آلمان عسکری

یاتوب قالدقار، بئده قشلهده چاوش درجهسنه ارتقا ایلر . تعلیمه مباشرتدن اوچ آی صکره اونباشی ویلاخره چاوش نصب اولتور .

ذکاواستعدادی ، قابیلی آلدیقی نوطرله تین وتظاهر ایلدیکی حالده سکنز آی بر حریبه مکتبه سوق وارسال ایدیلمور . بومکتبه فن تعیه ، طوبوغرافیا ، استحکام ایله تعلیمات و شرائط عمومیه عسکریه بی ، عسکری جزا قانوتی ، بر اردونک سوق واداره سنی ، عسکرلی ، عسکرلک اصول وادابی ، ضابطان آره سنده مناسبات ووظائفی ، شان جلیل عسکریه بی ، افکار وظیفه ویه بی کمال دقت واهمیتله تعقیب وتعلم ایدر .

سکنز آی کمال ایدنجه تکرار امتحان ایدیلمور . بو امتحانده موفقیت کوستردیکی حالده کندیسنه اهلیت ولیاقتی کوسترن برشهادتنامه اعطا ایدیلمور و ضابط نامزدی اوله رق بر قاج آی ایچون آایلردن برینه کوندریلمور . ایشته اوزماندن اعتبار آیوسکوللی قلنج طاشیمق حقنی احراز ایتمش اولور . آلاینک میرالایی کنج ضابطی رفقاسنه تقدیم ایدر .

آلایده کنج ضابطک احوال وحرکات عمومیه سی تدقیق وتفتیش وشرائط مطلوبه بی حائر اولدیغی آکلاشدیغی تقدیرده بر انتخاب مضبوطه سی تنظیم اوله رق ایمپراطور حضر تلیینه عرض وتقدیم اولتور . بونک اوزرینه ایمپراطور حضر تلی مضبوطه صاحبی ضابط نصب ایلر .

آلمان عسکری

ایچون ده ۲۰۰ غروش قدر بر مبلغ ده صرف ایدر.
بر ملازمک آیلنی ۱۲۰۰ غروشدر. صرفیات
مذکورہ دن باعدا آروجه توتون پاره سی وغازینو
سیروتتره وسائرہ کبی دها برطاقم مصارف واردر.
ضابطه همان معاشدن پاره قالماز .

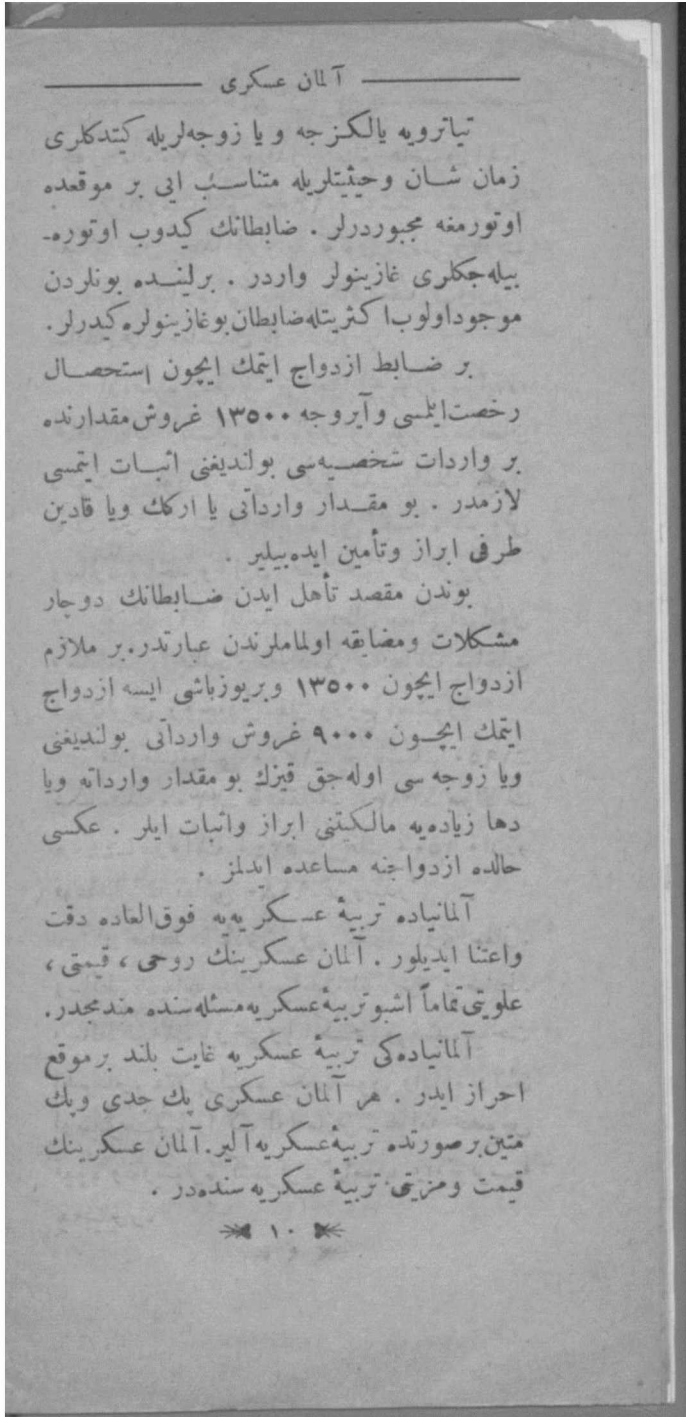
آرہ صره رسم کچیدلر اجرا ایدیلور. سرایدہ،
محافل عالیہ وعسکریہ دہ بالولر ویریلور . ضابطان
دعوت ایدیلور . بوکبی یرلرہ کیدہ بیلک ایچون
غایت تمیز کینمک وایجابندہ یکی البسه ، سرپوش
وسائرہ ، اخذ وتدارک ایتمک مجبوری الیورر .

بونکله برابر آلمانیدہ ضابطان معاشی طولونون
ومتظمدر. مختلف رتبه لردہ کی ضابطانک معاشات
شهریہ لرنی بروجہ زیر نقل ودرج ایدیورر :

ملازمک معاشی ۱۲۰۰ - یوزباشینک ۱۹۵۰ -
بیکباشینک ۳۳۰۰ - قائم مقامک ۳۸۳۰ - میرالایک
۴۴۰۰ - میرلوانک ۵۲۴۰ - فریقک ۶۵۰۰ واردو
قوماندانک معاشی ۹۱۸۰ غروشدر .

بر ضابط ، عادی یرلرہ کیدوب اوتورہ ماز .
وسائط عادیہ ایله سیر و سیاحت ایدہ من . بر ضابطه ،
وسائط تقلیه نک یا برنجی ویا ایکنجی موقعندہ سیاحت
ایدہ بیلیر . مثلا برلیندہ بیکیرله سوق واداره اولتان
اومنیوسلرہ را کب اوله مازلر . عوامه مخصوص
قهوه وغازینولرہ کیتمز لر . تراموایه واوتوبوسه
ینہ بیلیرلر .

آلمان عسکری

بر ضابطه ، بر جنرال ، بر قوماندان و طنتک
بیوک و نامدار بر وجودی ، و قیمتدار بر عضویدر .
اوتوده بروده محاربلیک ، جنراللیک ، هیکللی و اردر .
حکمدارلرک ، بیوک محاربلیک و قوع بولدیغی
محللرک و مشهور قوماندانلرک ، ارکان و امرای
عسکرینه تک اسملری ویرلش پک چوق سوقاقلر
و موقعلر واردر .

مثلا بو کون هیندنبورغ نام عظمت اتسامیله
توسیم قلنش بر چوق محال و مواقع واردر . آلمانیده
حکمدارلرده قیمتدار بر عسکر بر قومانداندرلر .
عموم مکتب طلبه لرینه دهها کوچک یاشارندن
اعتباراً افکار و حسیات عسکریه تعلیم و تلقین
ایدیلور . مکتب طلبه لرلی ظفر جاده سنده ، خاندان
حکمدارلرینک « هوهنزوله رن » هیکللرینک اوکنه
کوتوریلرک زیارت ایتدیریلور . بازار کونلری
برلین عسکری موزه سنه کیدیلور . مری و مریه لر ،
مبصر و معلملر طرفندن موزه ده موجود طوبلر ،
بایراقلر ، قلنجلر و تفنگلرله اسلحه ساثره و محاربلیک
عائد لوحه لر کوستریلور و بونلره دائر معلومات
اعطا ایدیلور .

بو صورته یئشدریلین و مکتبده تعلیم و تربیه
ایدیلین طلبه لر عادتاً بر عسکر اولور . مکتبلرده ،
درسلرده ، بایدوسلرده و خارجه و اولرده طلبه لر
عسکرجه حرکت ایدرلر .

آلمان عسکری

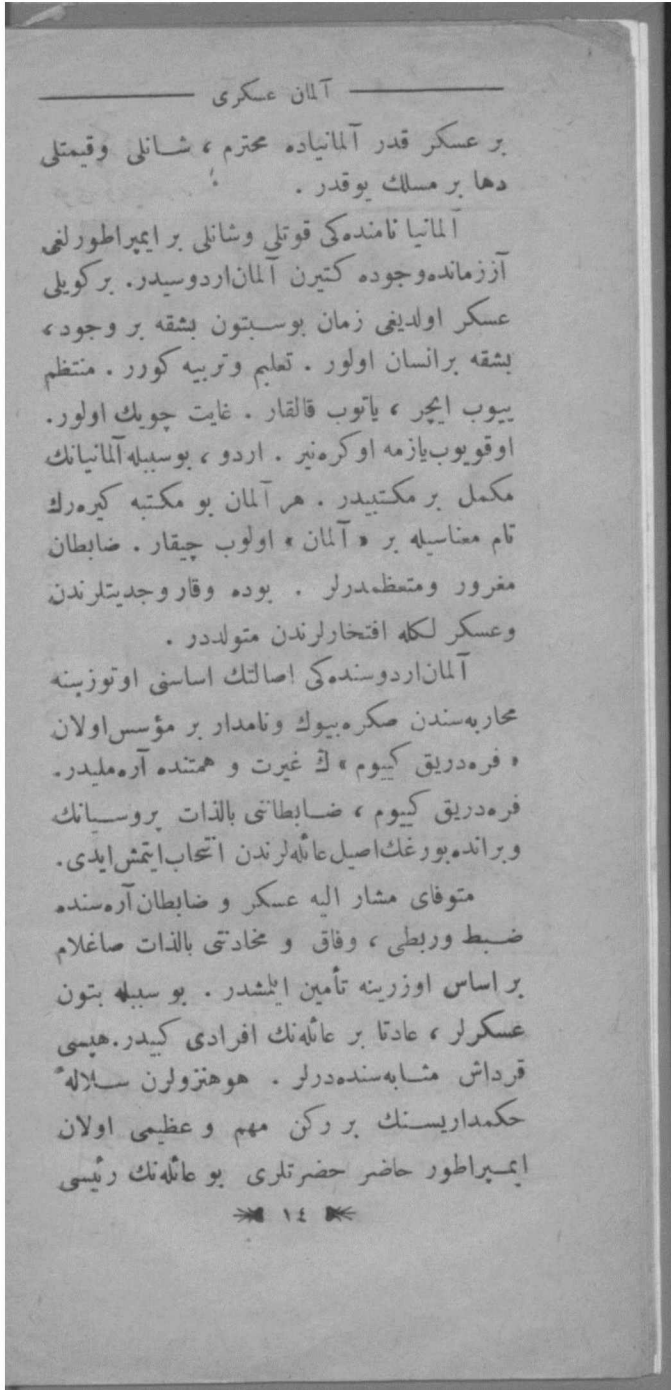
هر آلمانك تربیة عسكریه سی ، وطنه اولان
محبت و مربوطیت قویه سی بو کونکی قدرت و شوکت
عسکری وجوده کتیر مشدر .

آلمان عسکری : جنرال فالکنهاین

هر فرد « عسکر » و عین زمانده « وطنپرور »
اوللیدر . بتون اوروپا لیلرک غیبه ایلدکلری آلمان
عسکرلی نه قدر مدح و ثنا ایلسه آزددر . آلمان

آلمان عسکری

وایمپراطوریجه حضرتلری ده رئیسیدرلر .
آلمان عسکر لکنک تشکیلاتنده ، بو درجه
تکمله وارمسنده متوفی بیوک فره در یقک ده حصه
عظیمه سی مسوقدر .
آلمان عسکری ، ائی بر عسکر اولغله برابر
عین زمانده ائی بر وطنپروردر . آلمان ضابطلی
وظیفه سنه غایت مربوطدر . عسکر وضابطوظائف
عسکر به لرینی وقار وجدیتله ، سکون واعتدال ایله ،
محبت و مربوطیت نامه ایله ایفاییدرلر .
هر عسکر غایت کتومدر . اسرار عسکر به دن
باحت ایتمز . بتون ضابطان آره سنده کی محاوره
مباحث جدیه اوزینه مبتیدر . دینه بیلور که هر آلمان
عسکر اوله رق طوغان ، عسکر اوله رق یشاروینه
عسکر اوله رق ترک حیات ایلر .
آلمانیا ده عسکری قلوبلر ، غازیولر ، محفلر ،
کتبخانه لر موجوددر . ضابطان بورالره کیدرلر .
مباحث فیه و عسکر به ده ، تدقیقات و تبعاتده ،
مذاکره و مشاوره ده بولورلر . معلومات لرینی توسیع ،
مناسبت لرینی تقویه ، وآره لرنده کی حیسات وفاق
و مخدتی تزئید و تشدید ایدرلر .
آلمانیا ده قشله لرله مانی عسکریه ساره
پک منتظم اولدینی کبی داخللری ده غایت پاک
و مزیندر . داخلده قشله لری زیارت ممکن ایسه ده
اجنیلرک زیارتنه مساعده ایلمز . اجنیلرک زیارتی

آلمان عسکری

آنجق ایمپراطور حضرتلردن مساعده استحصانه متوققدر .

بر قشله داخلی عادتاً بر خانه داخلنه بکزر .
بر خانه کبی مفروش و مزیندر . بر عسکری
موزه سی کبی ده مکملدر . هر طرفه کی طهارت
ونظافتی، انتظامی، ضبط و ربطی کور و بده تقدیر خوان
اولماق قابل دکلدر .

موسم صیفده پیره و شخته قوریسی کبی مؤذیاته
قغوشلرده و اوطلرده تصادف ایدلر . دیوارلر ،
سلاحلر، کوزل لوجهلر و ایمپراطور و ایمپراطور یجه
حضراتنک و مشهور قوماندانلرک رسملریله تزیین
ایدلشدر .

هر قشله داخلنده ضابطانه مخصوص یمک
غازینوسی واردر . هر غازینو بیوک و کوچوک
ایبی سالونی حاویدر . بیکباشی ماصه نک باشنده
و ملازملرله یوزباشیلر یاک طرفلرنده اخذ موقع
ایدرلر . هیئت ضابطان بر عائله افرادی کبی یمک
ییرلر . یمکده خدمات ووظائفدن بحث ایدلر .
هر آی نهایتده بر اکلنجه ترتیب ایدیلور . اکثریا
بوا کلنجهلر مظفریت کونلرنده ویریلور . موسیقلر
ترنمساز اولور . اصول و آداب دائره سنده ایچیلور ،
اوینانیلور . بو کبی اکلنجهلردن مقصد هیئت ضابطان
آره سنده کی مناسبت و مخادتی تقویه ایتمک و اونره
خوش بر وقت کچیرتمکدر . تولد کونلری و ایام

آلمان عسکری

مشهوره و معززہ زمانہ ندرتہ یکدیگری تبریک ایتک
عادات مستحسنہ دندر .

ہر ضابط ، زدہ اولدینی کبی عسکر لک پدیری
مناہ سندر .

بومناستله بر نقر یوز باشینہ حتی بیگباشینہ
قدر عسکری و خصوصی بر مسئلہ حقندہ مراجعت
ایدہ بیلیر . چونکہ عسکر اولقلہ برابر بر آلمانک
حریتی تحدید و تقید ایدنش دکدر .

ہر ضابط ، معیتدہ کی عسکر لک شخصیت و
ہویتلرینی ، عائله لینی و افرادی الحاصل ہر عسکر
کندی قرداشی ایش کبی ہر حالی بیلیر و بیلیمکدہ
مجبوریت واردر . هیچ بر عسکر خصوصی
بر مسئلہ دن طولانی مضطرب و اندیشناک اولہ ماز .
دردینک چارہ سنی ہر حالہ بولور . ضابط ،
معیتدہ کی عسکر لری بعضاً اوطہ سنے جلب ایدر .
انداخت تعلیملرندن ، رسم کیدلر دن تعلیمات
جدیدہ دن و خصوصات ساثرہ دن بحث ایدر .
قونفرانس لرتیب و اعطا ایدر .

بو صورتلہ بر عائله افرادی کبی عسکر ل
آرہ سندر تأسیس مناسبت و اخوتہ دقت و غیرت
ایدیلور .

بیگباشیلر مافوقلرینہ عسکر لک احوال عموی
میسنہ و عسکر ل اوزرنده کی تاثیراتنہ دائر راپور
ویرمکہ مجبوردر .

آلمان عسکری

آلمانیاده حیات عسکر یه ده مجملاً ویردیکمز
معلوماتدن معنویته نه قدر اهمیت بخش ایدلیدی
آ کلاشلمشدر ، ظن ایدرز . عین زمانده مادینه
تعبیر آخرله عسکر لک تعلیم و تعلمنده فوق العاده
سی و اقدام ایدیلور . هر نفر عسکر لکده عادتاً
معلم بر عسکر در . تعلیم و تربیه ، ضبط و ربط ،
اطاعت و انقیاد عسکر لکک روحی عد ایدیلور .
هر عسکر بو روح ایله مجهز در .

حیات عسکر یه ده ایمپراطور

آلمانیا ایمپراطوری ، آلمان اردوسنک برنجی
عسکری واک بیوک قوماندانی در . ذاتاً ایمپراطور
مقامنه قعود ایدن ذات مکمل بر عسکر در . مزایات
عسکر یه بی تماماً حائز در .

خصوصیله ایمپراطور حاضر ایکنجه ویلهلم
حضر تلی مکمل بر عسکر و مکمل بر دکنز جیدر .
نظامیه ده و بحر یه ده معلومات نامه و واسعه بی حائز در .
عادتاً دکنزه عاشق در دینه بیلیر . [حیات خصوصیه
لرندن آروجه بر کتابده بحث ایدیله جکدر]

دکنزه اولان محبت و مربوطیت نامه سی ،
آلمانیانک قره ده اولدینی کبی دکنز لرده ده اجراز
مکملیت ایتمسه یاردم ایتمشدر . ایمپراطور حضر تلی
کوچوک بر فیلیوه مالک اولوب بو فیلو سفان
مختلفه دن عبارت در . یلکن سفینه سه را کب اولدینی

آلمان عسکری

زمان سفینه بی بالذات اداره ایدرلر . بو سفان
آزه سنده الك زیاده سودكلى عالمه حكمداريلرينك
نام و عنوانى حائز اولان هوهنزولرن ، نامنده كى
ياطدر . قار كى بياض ، غايت ظريف وسويملى
بر سفينه اولان هوهنزولرن ، ياطنك انشاسى
ايچون تقريباً درت مليون ليراصرف ايدلشدر .
ايمپراطور حضرتلرى پاتنخت سلطنت سنيه ي
زيارتلرنده ايكي قراووازورله برابر هوهنزولرن سفينه
ايمپراطوريه سى ده برابر بولونيوردى .

بو سفينه بر قراووزور كى ده مسلحدر .
ايمپراطور حضرتلرى بوسفينه ايله اوروپانك شمالدن ،
اسوچ و آلمان ساحلارندن استانبوله قدر عزيمت
و عودت ايدر . سنه نك بش اون هفته سنى سو كىلى
هوهنزولرن ، سفينه سنده امرار ايدر . بحريه
البسه سنى لابس اوله رق طاقه لره بالذات قوماندالر
ويرر . عسكركلده اولدينى كى علوم و فنون بحريه ده
دخى وقوف واحاطه كليلى واردر .

سفينه ده بولندينى زمانلر بر معتاد امور حكومتله
مشغول اولور . سفينه دروننده كى سالونى ، سراينده كى
سالونك اوفاق بر تمايلدر . تلفون واسطه سيله
وكلاسندن هر هانكى بريله ايستديكى زمانده مخاربه ده
بولتور ، ايضاحات آير ، امرار ويرر . نامنه
كوندريلن مکتوبلرى و غزته لرى اوقور . بونلرك
جوابلرني يازار . چالشمى فوق العاده سور .

آلمان عسکری

ایمپراطورلری بودرجه چالشان، اساساً عسکر و ماهر بر قوماندان بری و بحری اولان بر ذات حالقدرک ضابطان و عساکرینک عسکرلکده کی انتظام و مکملیتک نه درجه لره واصل اوله جنی قولایجه کشف و استدلال اولنه بیلور .

آلمان عسکرلرنده حمیت ملیه ، محبت و طنبیه بولندینی کبی حکمدارلرینه قارشوده فوق الحد محبت و صداقتلری واردر .

محاربه عمومیده حکمدارلرینی ایضا ایتمکله برابر محاربه میدانلرنده ده ، صفوف عسکریه آره سنده طولاشور عالیبتار بر حکمدار ، ماهر و ممتاز بر قوماندان در .

شدانده هوانیه ، مشاق و مزاحم سفریه به اصلاً اهمیت ویرمنز . بتون حدود بویلرینی قرارگاه عسکریلری زیارت ایدرک اوامر و تعلیمات لازمه بی اعطا ایلر .

آلمان عسکرلرینی وجوده کتیرن ، آنلره قوت و قدرت بخش ایدن آلمان حکمدارلری در . آلمان عسکرلی ملل موجوده عسکرلرندن هر حالده دهها جسور ، محارب ، وطنپرور و دهها معلمدرلر .

فرانسز ییاده سی منتظمدر . مشق و حرکتلری ده منتظمدر . فقط آلمان پیاده سنده کی انتظام و مهابت یوقدر . آلمانلر انداخت تعلیملرنده دهها معلم و دهها متفوقدرلر . آلمان تمیسه سی ، آلمان سوق الحیشینی

آلمان عسکری

فرانسزلر گکندن هر حالده مکملدر. محاربه حاضره مدعا منی یک کوزل اراهه و اثبات ایتمکده در . فرانسزلر عملیاتدن زیاده نظریاته اهمیت و بررلر. و نظریات ایله اکتفا ایدرلر. آلمانلر ایسه نظریات ایله عملیاتی عین شدت و قوت ایله و تدقیق تعقیب ایدرلر .

فرانسزلرده آلمانلرده سنهده بر ایکی دفعه عسکری مانوره لریبارلر. آلمانلرک مانوره لری حقیقی بر محاربه بی نظیر ایدر . فرانسز مانوره لرنده کی جمیلیک، صنعیلیک نظر دقتدن دور قاله ماز. آلمان مانوره لرنده امرلر ، ممکن اوله بیله بی قدر قیسه و قطعی در .

آلمانلر ، فرانسزلر کی عسکر لکه یارامیان افرادی صفوف عسکریه آره سنهده بولتدیر مازلر . ضابطان و افرادک کافه سی صورت مخصوصه ده تفریق و انتخاب ایدیلورلر . دول سائر ایسه هر فردی عسکر ایتمکده باس کورمنلر . بوسبیله در که بروسیا کوچوک بر دولت ایکن ۳، ۲ یوز بیگ ، منتخب ، کنزیده و معلم عسکریه محاربه لره کیرشمش ، فوق العاده ایشلر کورمشدر . بوندن آبروجه بر اثرده بحث ایدیله جکدر .

فرانسزلر هر سن اربابنی عسکره قید و ادخال ایدرلر . آلمانلر ایسه اردویه دائم کنج و دینج افراد آلیرلر .

آلمان عسکری

آلمان اردولری انظار دقت و عبرتدن امرار
ایدیله جک اولورسه کوریلورکه بتون عسکرلرکنج،
دینج، متعجب و معلم افراددن متشکلدر. آره لرنده
قانسز، جانسز؛ قیصه، ضعیف و لاغر افراد
یوقدر. ضابطلری ده اوزون بویلی همان اکثریتله،
متناسب الوجوددر. کور سسلری، وقورانه-
طورلری ایله مشهوردرلر.

اساساً آلمان عرقی، عروق سائره کی بوزوق
دکلدر. [آلمانلر کی قوتلی و اوزون بویلی نصل
اولملی؟] نام اثرمزده بحجلاً ویردیکمز
معلوماتدن ده مستبان اولدینی اوزره آلمان عرقی
غایت قوی و صاغلاندر. بیون افراد صاغلان
و بویلی بوسلی آنا و بابادن طوغیور. [آلمان اصولی
چوجق یتشدیرمک] نامنده کی گتایمزده بیلدیر-
دیکمز اوزره آلمان قادینلری چوجق یتشدیرمکی
پک ای بیلیرلر. آلمانیاده قادینلرک نه مرتبهده
بولدینغی، بونلرک حیات عمومی و خصوصیه لرینی
آکلامق ایچون [آلمان قادینلری] و [آلمان
محرره لرینی] نظر مطالعه دن کچیرمیلدیر.

آلمان عرقی کویا صرف عسکر اولق ایچون
یارانلشدر. آلمانیاده کی مانله حیاتی، بتون مترقی
و متمدن ملتلك هیچ برنده یوقدر. بتون آلمانلر
بر ساعت ماکنه سی کی منتظماً و متحداً بر شوق

آلمان عسکری

وغیرت عازمانه و غیورانه ایله چالشیرلر . الك كوچك
فردندن الك بيوك فردينه قدر كاهه سنده عين حس ،
عين فكر ، عين غيرت موجود در .

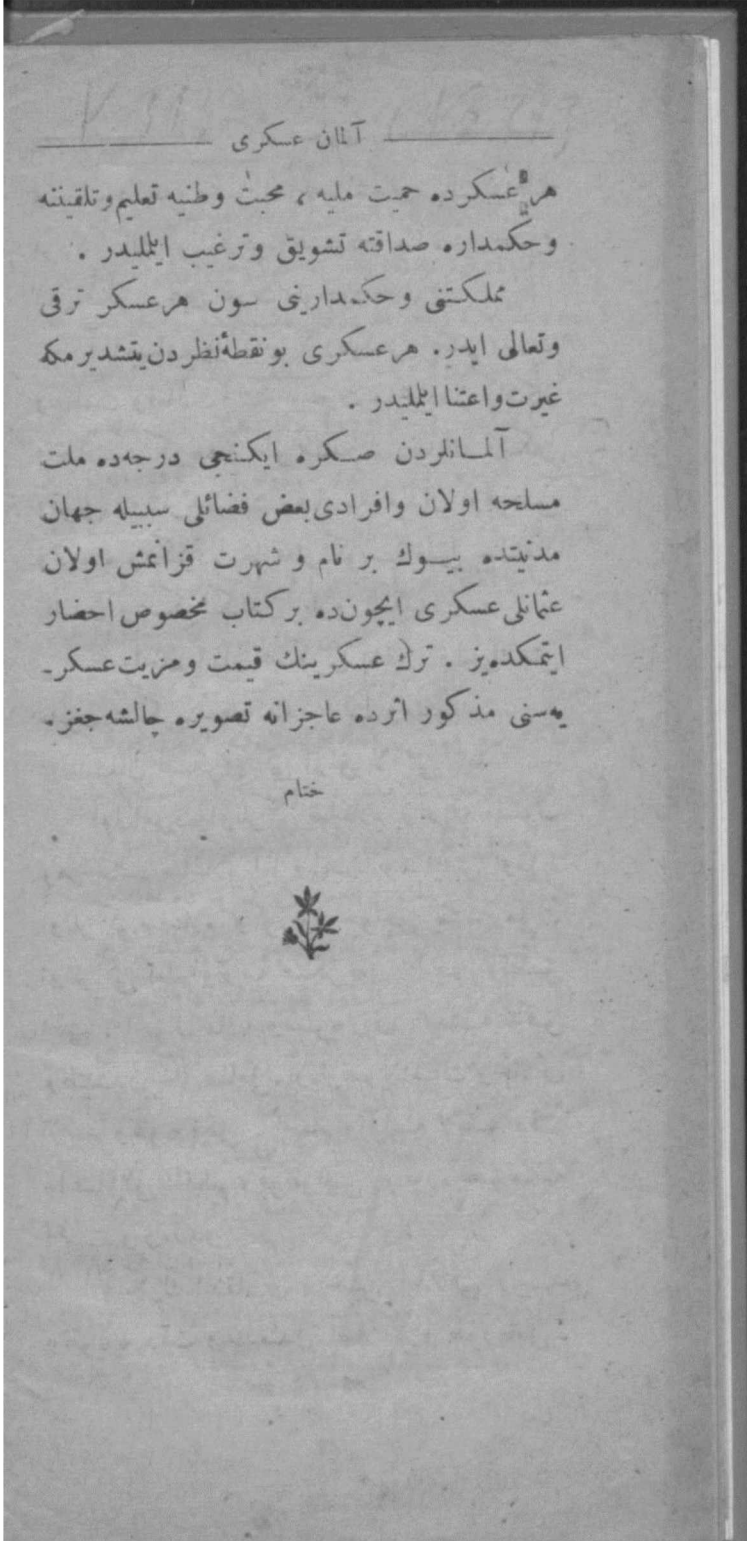
آلمانیاده بو کون کوردیکمز محترم قدرت
وعظمت و فعالیت ایشته بو غیرت و اتحاددن وافکار
وحیات عسکریه دن طوعمشدر . دنیانک زنگین
وقوتلی دولترندن بشنه اوننه میدان اوقومسی
وقرده و دکزده خارقه لر کوسترمسی چالشقا .
نلغندن وعسکرلکنندن ایلو کلکده در .

بر میلیون آلمان عسکری بشقه دولترک بش
میلیون عسکرینه هر حالده غالب و متفوقدر .

آلمان عسکری کی اولوق لازمی ؟

اول امرده اونلر کی صاغلام بر عرقه منسوب
وهر حالده صاغلام آنا و بابادن تولد ایتمش اولمی .
اونلر کی صاغلام و کورنوز جوجق یتشدیرملی .
اونلر کی تعلیم و تربیه عسکریه بی تأسیس و تطبیق
ایتملی . احوال ماده و مغویه لرینی همیشه تدقیق
و تفتیشدن خالی قالمالی . آره لرنده مناسبات و مخادتی
تزیید و تقویه ایتملی . اطعام و الباسنه لایقیله دقت
و اعتنائیللی . تعلیم ، قونفرانس و مانوره خصوصاته
اهمیت ویرمیدر .

عسکرک اعتقادینی ، حسن اخلاقی تزیید
و تقویه به دقت و خدمتدن اصلا کیرو طور ماملی .

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

- 1- Yayınlanması istenen makalenin Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler ilk önce ön değerlendirmeden geçirilir. Daha sonra intihal taraması yapılarak dergide yayımlanması noktasında uygun olup olmadığı kontrol edilir.¹ Daha sonra makale Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verir. Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayımlamama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayımlanması onaylanan makaleler yayımlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur ve o tarihe kadar tahakkuk eden (dizgi ve mizanpaj giderleri. vs.) harcamalar yazardan tahsil edilir.

YAZIM KURALLARI

Yayın Dili: Derginin yazım dili Türkçedir. Bununla birlikte İngilizce, Almanca, Fransızca, ve Rusça yazılar da yayımlanabilir.

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliği açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır. Başlık 11

---

¹ İntihal süreci hakkında bilgi almak için www.ankaradergisi06.com sitemizdeki "İntihal Raporu" sayfasına bakınız

Punto , Aralık önce 20 nk, sonra 12 nk olmalıdır. Sağ ve sol 1cm içeride yazılmalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, 11 punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (küçük) ve soyadı (büyük), başlığın altında ortalanmış olarak 11 puntuyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum, haberleşme, e-posta adresleri ve ORCID ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Öz (Abstract) ve Anahtar Sözcükler (Key Words): Türkçe ya da yabancı dillerdeki makaleler **120-150 sözcük** arasında öz içermelidir. **Türkçe** ve **İngilizce** özet ilk sayfada önce **Türkçe** özet ardından **İngilizce** özet gelecek şekilde sıralanmalıdır. Öz (Abstract) **10 punto**, tek satır, sağdan ve soldan **1 cm** içeride yer almalıdır. Öz bölümü, yazar adının hemen altından 3 nk boşluk bırakılarak başlamalıdır. Özet ve Abstract'ın altında 3-10 sözcük arasında büyük harfle başlayan anahtar sözcükler bulunmalıdır. Özet başlığı **10 punto** koyu yazılmalı ve “**Öz: Metin**”-“**Abstract: Metin**” şeklinde olmalıdır.

Örnek:

İKİ KOMŞU'NUN İLK İTTİFAKI 1915-1918 (OSMANLI DEVLETİ-BULGARİSTAN)*

Ökkeş NARİNC **

Öz: Birinci Dünya Savaşının yaklaştığı süreçte Bulgaristan ve Osmanlı Devleti savaşa girmeyi düşünmeyip, tarafsız kalma politikası takip etmekteydi. Zaten tarafların birbirlerine savaş ilan ettiği dönemde de (Temmuz-Ağustos 1914) her iki ülke tarafsız kaldıklarını dünya kamuoyuna ilan etmişti. Fakat savaşın başlaması ile aralarındaki pozitif diplomatik iletişimin de etkisi ve devlet erkani içerisinde gerek askeri alanda gerekse de diplomasi alanında görev yapan üst

düzy görevlilerin de katkısı ile Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecini hızlandırmıştır (2 Ağustos 1914 gizli anlaşma). Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tarihinde Padişah Mehmed Reşad'ın manifestosu ile de savaşa resmen katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Bulgaristan.

THE FIRST ALLIANCE OF TWO NEIGHBOURS 1915-1918 (OTTOMAN STATE-BULGARIA)

Abstract: In the process of the First World War, Bulgaria and the Ottoman State did not consider entering the war, but followed the policy of neutrality. Already in the period when the parties declared war on each other (July-August 1914), both countries declared to the world public that they were neutral. However, when the battle began, Germany accelerated Ottoman State's entry into the war with the effect of positive diplomatic communication among them and the contribution of senior officials working in the field of military affairs as well as diplomacy with in the state enterprise. (August 2, 1914 secret agreement) The Ottoman State officially participated in the war with the manifesto of Sultan Mehmed Reşad on 11 November 1914. Bulgaria extended the process of neutrality until 6 September 1915 in order to provide the best conditions.

Key words: First World War, Ottoman State, Bulgaria.

* Bu Makale 24.10.2018-26.10.2018 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta gerçekleştirilen "Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı I. Dünya Savaşı'nın Sonu, Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları, Uluslar arası Sempozyumu"nda sunulan bildiri metninin düzenlenmiş halidir.

** Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9486-8956.

** Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onarinc@nku.edu.tr

Genişletilmiş İngilizce zet: Genişletilmiş İngilizce zet 750-1000 kelime arasında olmalıdır. İngilizce metin yazı tipi **Times New Roman, 11 punto**, önce ve sonra **3 nk** boşluk bırakılmalı, paragraf girintisi olmadan, tüm kenarlar 2,5 cm olmalı ve **“Extended Abstract: İngilizce Metin”** şeklinde hazırlanmalıdır.

Extended Abstract içerik itibarıyla çalışmanın (makalenin) **“Sonuç”** kısmı ağırlıklı olmak üzere 750-1000 kelime arasında bilgiler içermelidir. **“z”-“Abstract”** kısmında makale hakkında genel bilgiler verilmeli, **“Extended Abstract”** kısmında ise yapılan çalışma üzerinde yazar tarafından elde edilen bulgular 750-1000 kelime arasında sunulmalıdır. Bu kısım çalışmanın uluslararası tanınırlığını artırarak makalenin etki faktörünü daha st seviyelere çıkarması bakımından önemlidir

rnek

Extended Abstract: Orders that are given to Turkish soldier sende to front line and to squadron leader and above degree people are categorized three groups. These are Chivalry Order, Saint Aleksander Order and distinguished Military Service Community Order. These orders are categorized grades in itself according to evel of rank and duty was discharged. These are classified as follows.

Military Order “For Bravery”

Big cross

First Class Brillant

First Class Matte

Second Grade

Third Grade

Third Grade First Class

Third Grade Second Class

Fourth Grade First Class

Fourth Grade Second Class

Royal Order of Saint Aleksander

Necklace

Big Cross

First Grade Big Cross

Second Grade Big Military Cross

Third Grade Commander Cross

Fourth Grade Military Officer Cross

Fifth Grade Cavalry Cross

Sixth Grade Silver Cross

National Order of Civil Merit

Big Cross

First Grade Big Cross

Second Grade Big Military Officer Cross

Third Grade Commander Cross

Fourth Grade Military Officer Cross

Fifth Grade Cavalry Cross

Sixth Grade Silver Cross

Even if orders that are given by Bulgarian Charism are classified as six different types, in this study, it is tacked three types of orders.

Orders given to Turkish soldiers are as the following.

First Grade Brilliant Military Order "For Bravery": Ottoman Sultan Mehmed Reşad V

First Grade Matte Military Order "For Bravery": Deputy of Chief Commander Enver Pasha

Second Grade Military Order "For Bravery": 1 Marshall, 1 Admiral, 4 Lieutenant Generals, 1 Major General

Third Grade Second Class Military Order "For Bravery": 1 Staff Colonel

Fourth Grade Second Class Military Order "For Bravery": 11 Sultan's Sons, 2 Lieutenant Colonels, 4 Squadron Leaders

Royal Order Saint Aleksander Big Cross: Marshall Liman von Sanders

Second Grade Royal Order Saint Aleksander with Silver Saber: 4 Major Generals, 1 Staff Colonel and 1 Squadron Leader

Third Grade Royal Order Saint Aleksander with Silver Saber: 2 Admirals, 26 Lieutenant Generals, 1 Major General, 1 Brigadier General

Second Grade National Order of Civil Merit: 1 Lieutenant Colonel, 7 Colonels

Third Grade National Order of Civil Merit: 5 Lieutenant Colonels, 24 Squadron Leaders

Forementioned sum of people are 116. These are 42 Squadron Leaders, 34 Lieutenant Colonels, 11 Colonels, 1 Brigader Leader, 6 Major Generals, 7 Lieutenant Generals, 11 Son of Sultan with different rank 2 Marshalls, 1 Deputy of Chief Commander, 1 Full General, 1 Sultan. These datas show that squadron, above degree military officers and Ottoman statesmen.

1138 orders given to Turkish military officers and Ottoman statesmen constitute of highest rank of symbols. In these orders there are also Germany military officer contacting to relationship Turk-Bulgaria. Looking at the dates of the orders, it is understood that they were generally after military operations against Romania. Issued on orders are on 21 February 1915, 03 December 1916, 17 April 1917, 19 May 1917, 21 September 1917, 16 October 1917, 07 December 1917, 10 February 1918.

Orders are granted as an indicator of concrete pleasure with reference to support of Turkish soldiers. Third Grade Royal Order Saint Aleksander with Silver Saber was granted to Lieutenant Colonel Mustafa Kemal Bey on 21.02.1915. This order was granted in consequence of military attache that he carried out in Sofia and his good relationships.

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları 17 / 24 cm olan sayfa üzerinde Times New Roman 11 punto ile tek satır aralıklı ve üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm kenar boşlukları ve 30 sayfayı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar 0 cm girinti ile başlamalıdır. Ana metin, özet bölümünün hemen altından 3 nk boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları Giriş, Sonuç ve Kaynakça hariç, numaralandırılarak koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. 3 satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan 1 cm girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz

konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)- a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu 11 pt, ortalanmış, kalın

Kağıt Boyutu 17 x 24 cm

Ana Metin Üst Kenar Boşluk 2,5 cm

Alt Kenar Boşluk 2,5 cm

Sol Kenar Boşluk 2,5 cm

Sağ Kenar Boşluk 2,5 cm

İlk satır girinti 0 cm

Yazı Tipi Times New Roman

Yazı Tipi Stili Normal

Normal Metin Boyutu 11 pt

Paragraf Aralığı 3 nk

Satır Aralığı Tek

Dipnot Metni Boyutu 9 pt

Alıntı Metni Boyutu 10 pt

Alıntı Kenar Boşlukları Soldan 1 cm

Öz Yazı Tipi Times New Roman

Öz Yazı Tipi Stili Normal

Öz Kenar Boşlukları Sağdan- Soldan 1 cm

Öz Metin Boyutu 10 pt

Öz Başlığı 10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Abstract Yazı Tipi Times New Roman

Abstract Yazı Tipi Stili Normal

Abstract Kenar Boşlukları Sağdan- Soldan 1 cm

Abstract Metin Boyutu 10 pt

Abstract Başlığı 10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Extended Abstract Yazı Tipi Times New Roman

Extended Abstract Yazı Tipi Stili Normal

Extended Abstract Kenar Boşlukları Sağdan- Soldan 0 cm

Extended Abstract Metin Boyutu 11 pt
Kaynakça Yazı Tipi Times New Roman
Kaynakça Metin Boyutu 9 pt
Kaynakça Girintisi 1,25 Asılı
Kaynakça Soyada göre alfabetik sıralama

Örnekler:

Kitap: Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalçık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda:

İnalçık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır. Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır.

Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “â” şeklindeki imlâ tercih edilebilir.

Ör. Gâzî; mukâyese; tekâbül , kânûn... Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir.

Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkincikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemi imlâ ile sınırlı kalmalıdır.

Ör. Aptülhak Hamit (-) → Abdülhak Hâmid (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA’nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi’nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır.

Ör. Muhîtü’l-Maârif; Muînü’d-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdür-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip –i’si “-ü” şeklinde yazılmamalıdır.

Ör. müdür-ü umûmî (-); hüsn-ü muâmele (-); umûr-u mâliye (-) → umûr-ı mâliye (+) ... “Ve” kelimesine karşılık gelen “ü”ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitleştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasında ait bir metnin çeviri yazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır.

Ör. “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Posiyelk’a gönderdiği mektup (...)” (-). “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsi Poussielque’a gönderdiği mektup (...)” (+) Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca’liler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır.

Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet -î’si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin –e hâli geldiğinde masdar-ı ca’lilerle karışmaması için “î” şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca’lilerde kullanılmamalıdır:

Ör. “Âmâl-i millîye uygun olarak ...” (Burada millî kelimesinin sonundaki –ye, ismin –i hâlini gösterir). “Âmâl-i milliyeye uygun olarak ...” (“Âmâl-i Millîyeye” imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. “(...) nâm-ı âfleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu.” (-) “(...) nâm-ı âfleri “Nizâm-ı Cedîd” tesmiye olundu.” (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. “Tameşvarî (Hadîkatü’ş-Şu‘arâ) / “Hadîkatü’ş-Şu‘arâ” nâm eser-i bîhemtâsında (...)” (-). “Tameşvarî Hadîkatü’ş-Şu‘arâ nâm eser-i bîhemtâsında (...)” (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük – küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. “Şeyhülislâm’ın üstâdı (Münîr Efendi) de çağırılıp meydâna getirildi.” (-) “Şeyhülislâm’ın üstâdı Münîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi.” (+) Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercümeleri aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. Rasûl (-) → Resûl; a‘yân → âyân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâyâ yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdeta birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü’l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+);

Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+);

Rebîü'l-evvel → Rebîülevvel

Cemâziye'l-âhir → Cemâziyelâhir;

Zi'l-ka'de → Zilkâde

Şeyhü'l-İslâm (-) → Şeyhülislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sertsessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle “i” harfiyle yazılan ses ise “e” harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); için (-) → için (+); ağac (-) → ağaç (+); yiğid → (-) yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzîmat sonrası yazma Arşiv belgelerinde: Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki Ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabesi farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.²

---

² Yayım ilkeleri Belleten Dergisi örneğinde hazırlanmıştır

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ANKARA'S JOURNAL OF ANATOLIA AND RUMELIA STUDIES